

ERMENİ ARAŞTIRMALARI

Dört Aylık Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi

sayı
51
2015

Olaylar ve Yorumlar

Ömer E. LÜTEM

Emevi-Abbasi İdaresinde Kafkasya Ermenileri ve
Dini-Kültürel Gelişimleri

Mehmet ÇOG

Ermeni Komitelerinin Mali Kaynakları

Güler YARCI

Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi Sürecinde
Türk-Ermeni İlişkilerine Bir Bakış (1920-1921)

Hasan DEMİRCİ

ERMENİ ARAŞTIRMALARI
Dört Aylık, Tarih, Politika ve Uluslararası İlişkiler Dergisi
2015, Sayı 51

YAYIN SAHİBİ
Ali Kenan ERBULAN

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ
Aslan Yavuz ŞİR

EDİTÖR
Ömer Engin LÜTEM

YAZI KURULU
Alfabetik Sıra İle

Prof. Dr. Seçil KARAL AKGÜN	Ömer E. LÜTEM (E. Büyükelçi)
Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)	Prof. Dr. Nurşen MAZICI (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nedret KURAN BURÇOĞLU (Boğaziçi Üniversitesi)	Prof. Dr. Nesib NESSİBLİ (Khazar Üniversitesi)
Prof. Dr. Sadi ÇAYCI (Başkent Üniversitesi)	Prof. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Siyaset Bilimci)
Prof. Dr. Kemal ÇİÇEK (İpek Üniversitesi)	Prof. Dr. Hüseyin PAZARCI
Dr. Şükrü ELEKDAĞ (E. Büyükelçi)	Prof. Dr. Mehmet SARAY (Tarihçi)
Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN (Ankara Üniversitesi)	Dr. Bilal N. ŞİMŞİR (E. Büyükelçi)
Dr. Erdal İLTER (Tarihçi)	Dr. Pulat TACAR (E. Büyükelçi)
Alev KILIÇ (E. Büyükelçi, AVİM Başkanı)	

DANIŞMA KURULU
Alfabetik Sıra İle

Ertuğrul APAKAN (E. Büyükelçi)	Dr. Ayten MUSTAFAYEVA (Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi)
Prof. Dr. Edward ERICKSON (Tarihçi)	Jeremy SALT
Prof. Dr. Michael M. GUNTER (Tennessee Teknoloji Üniversitesi)	Prof. Dr. Norman STONE (Bilkent Üniversitesi)
Prof. Dr. Enver KONUKÇU	Prof. Dr. Ömer TURAN (Orta Doğu Teknik Üniversitesi)
Prof. Dr. Jean-Louis MATTEI (Tarihçi)	Prof. Dr. Hakan YAVUZ (Utah Üniversitesi)
Prof. Dr. Justin MCCARTHY (Louisville Üniversitesi)	

Ermeni Araştırmaları yılda üç kez yayımlanır. Yerel Süreli Yayın.

Ermeni Araştırmaları hakemli bir dergidir. Ermeni Araştırmaları dergisi TÜBİTAK ULAKBİM tarafından taranmaktadır. Gönderilen yazılar ilk olarak yazı kurulunca bilimsel anlatım ve yazım kuralları yönünden incelenir. Daha sonra uygun bulunan yazılar, alanında bilimsel çalışmaları ile tanınmış üç ayrı hakeme gönderilir. Hakemlerin kararları doğrultusunda yazı yayımlanır ya da yayımlanmaz. Hakemlerin gizli tutulan raporları derginin arşivlerinde beş yıl süre ile tutulur.

İmtiyaz Sahibi
AVRASYA BİR VAKFI (1993)

Yayın İdare Merkezi
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Abidin Daver Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26

www.avim.org.tr

Baskı Tarihi: 21 Eylül 2015

ISSN: 1303-068X

Sayfa Düzeni
Ruhi ALAGÖZ

Baskı:
Özyurt Matbaacılık
Büyük San. 1. Cad. Süzgün Sok. No: 7 İskitler / ANKARA
Tel: +90 312 384 15 36 **Belgegeçer:** +90 312 384 15 37

Abone Sorumlusu
Hülya ÖNALP
Terazi Yayıncılık Bas. Dağ. Dan. Eğt. Org. Mat. Kırt. Ltd. şti.
Süleyman Nazif Sok. No. 12/B Daire 4 06550 Çankaya/ANKARA
Tel: 0 (312) 438 50 23-24 • **Faks:** 0 (312) 438 50 26
E-posta: teraziyayincilik@gmail.com

Yurtiçi Abone Ücreti: 25 TL
Yurtdışı Abone Ücreti: 25 €

Aşağıdaki banka/posta çeki hesap numaralarına ödeme yapabilirsiniz:
Terazi Yayıncılık, Garanti Bankası-Çankaya/ANKARA şubesi 181/6296007
Posta Çeki Hesabı: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221
IBAN No: TR960006200018100006296007

Aksi belirtilmediği sürece Ermeni Araştırmaları'nda yayımlanan yazılarda belirtilen olay ve fikirler sadece yazarına aittir. Yazı işleri müdürünü, yayın sahibini veya editörünü bağlamaz.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izin alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden baskısı yapılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

İÇİNDEKİLER
(CONTENTS)

	Sayfa
Yazarlar	5
(Contributors)	
Editörün Notu	7
(Editorial Note)	
MAKALELER	11
(ARTICLES)	
Olaylar ve Yorumlar	11
(Facts and Comments)	
Ömer E. LÜTEM	
Emevi-Abbasi İdaresinde Kafkasya Ermenileri ve Dini-Kültürel Gelişimleri	223
(Caucasian Armenians in Administration Umayyad-Abbasids and Religious-Cultural Development)	
Doç. Dr. Mehmet ÇOG	
Ermeni Komitelerinin Mali Kaynakları	237
(Financial Resources of the Armenian Committees)	
Yrd. Doç. Dr. Güler YARCI	
Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi Sürecinde Türk-Ermeni İlişkilerine Bir Bakış (1920-1921)	301
(An Overlook to Turkish-Armenian Relations in the Process of Bolshevization of Armenia (1920-1921))	
Arş. Gör. Hasan DEMİRCİ	
YAZIM KURALLARI	329
(STYLE SHEET)	

Yazarlar

— Ömer Engin LÜTEM —

Emekli Büyükelçi, AVİM Onursal Başkanı. Galatasaray Lisesi'nden ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden mezun oldu. Fransa, Almanya, İtalya ve Libya'daki Türk misyonlarında çeşitli görevlerden sonra 1975 yılında Köln Başkonsolosu oldu. 1979 yılında Dışişleri Bakanlığı Personel Genel Müdürü, 1981 yılında ise İstihbarat ve Araştırma Genel Müdürü olarak görev yaptı. 1983 yılında Sofya'ya Türkiye Büyükelçisi olarak atanan Lütem bu görevde altı yıl kaldı. 1989–1992 yılları arasında Dışişleri Bakanlığında Müsteşar Yardımcılığı yapan Lütem, 1992 –1995 yıllarında Vatikan nezdinde Büyükelçi ve 1995-1997 yıllarında ise UNESCO nezdinde Türkiye Daimi Temsilcisi olarak görev yaptı. Lütem Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin (ASAM) Ermeni Araştırmaları Enstitüsü (2001) ile İnsanlığa Karşı Suçlar Araştırma Enstitüsünün (2006) kurucu başkanıdır. Lütem, 2009-2012 yıllarında Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM) başkanı olarak görev yapmıştır. Halen AVİM bünyesinde yayınlanmakta olan *Ermeni Araştırmaları*, *Review of Armenian Studies* ve *Uluslararası Suçlar ve Tarih* dergilerinin editörlüğünü yürütmektedir. Bu faaliyetlerin yanı sıra 2006–2007 eğitim-öğretim yılının birinci döneminden itibaren ODTÜ Tarih bölümünde *Emergence and Evolution of the Armenian Question* başlıklı yüksek lisans dersini vermektedir.

— Doç. Dr. Mehmet ÇOG —

1967 Samsun-Vezirköprü'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Vezirköprü'de, Lisansını (1992) Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümünde, Yüksek Lisans Eğitimini (1997) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, Doktorasını Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim dalında (2004) tamamladı. 2007 yılından itibaren KTÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Anabilim dalında çalışmaktadır. İslam Tarihi ve Güney Kafkasya üzerine çalışmaktadır.

— Yrd. Doç. Dr. Güler YARCI —

İlk-orta ve yükseköğrenimini İstanbul'da yaptı. Mecidiyeköy Lisesi/Fen Bölümü mezunu olan Güler Yarci, İstanbul Üniversitesi Edebiyat fakültesi Tarih Bölümü'ne devam etti; İktisadi ve Beşeri Coğrafya ABD'na devame ederek, çift dal öğrenimi gördü. Aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Enstitüsü Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi ABD'nda yüksek lisans; Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yakınçağ Tarihi ABD'nda doktora (ph.D) yapmıştır. Master aşamasında tez danışmanı Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu olup; doktora tezini Prof. Dr. Cevdet Küçük danışmanlığında tamamlamıştır. İngilizce ve Fransızca bilen Güler Yarci, halen Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesidir. Çeşitli tarihlerde, danışmanlık, akademik-idarî yönetim görevlerinde bulunmuştur. Genellikle Osmanlı diplomasisi, iktisat, hukuk tarihi ile Balkanlar, Avrupa Tarihi alanında araştırmalar yapmakta ve ders vermektedir. Almanya dahil, Fransa, İngiltere ve Polonya gibi Avrupa ülkelerinde; Arnavutluk, Makedonya ve Bosna-Hersek'te; kısa süre Orta-Doğu'da (Suriye'de) akademik araştırma ve incelemelerde bulunmuş; yurt içi ve yurt dışında 60'ı aşkın Türkçe ve İngilizce makale-bildiri yayınlamıştır. Kitap editörlüğünün yanısıra; yayını devam eden tarih ve sosyal bilimler dergilerinde daimî danışma kurulu üyesi ve hakem olarak bilimin hizmetindedir.

— Arş. Gör. Hasan DEMİRCİ —

Erzurum İli'ne bağlı Şenkaya İlçesi'nde doğdu. İlk ve Ortaöğretimi tamamladıktan sonra 2009 yılında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne başladı. Adı geçen bölümü, 2013 yılında "Gizli İslam Komitesi'nden Şûra Hükümeti'ne Oltu (1917-1920)" adlı Lisans Tamamlama Çalışması ile birincilik derecesiyle bitirdi. Aynı yıl Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı/Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans (Master) eğitimine başladı. 2015 yılından beri Batman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Araştırma Görevlisi olarak görev yapmaktadır ve halen bir yüksek lisans öğrencisi olarak Batman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde çalışmalarına devam etmektedir.

Bu sayımızda yer alan geleneksel **Olaylar ve Yorumlar** yazısı, Türk-
Ermeni ilişkilerinde bir dönüm noktası olma olasılığı nedeniyle, sadece
1915 olaylarının 100. yılına ayrılmıştır.

Ermenistan, 2015 yılının başlamasıyla tehcir olayını anmak, bu yıldönümün yarattığı uygun zeminden yararlanarak Türkiye'yi yermek ve Türkiye'den olacak talepleri hazırlamak sürecine girmiştir. Bu amaçla yılın ilk dört ayında bazı resmi girişim ve eylemlerde bulunulmuştur. Bunları kısa olarak, Ermeni ulusunun amaçlarını yansıtan bir deklarasyon yayınlanması, soykırım suçuna karşı “Global Forum” adı verilen büyük bir toplantı yapılması, Tehcir döneminde öldüğü ileri sürülen 1,5 milyon Ermeni'nin aziz ilan edilmesi ve 24 Nisan'da Başkan Putin ve Hollande'ın da katıldığı çok gösterişli törenler düzenlenmesi olarak belirtebiliriz.

Bu dönemde Başkan Sarkisyan hemen her fırsattan yararlanarak konuşmalar yapmış ve mülakatlar vermiştir. Dışişleri Bakanı Nalbantyan da dış basın için bu görevi üstlenmiştir. Bu konuşma ve mülakatlar, Ermenistan'ın gerek tehcir gerek Türkiye ile güncel ilişkilerine ışık tuttuğu için yazımızda, geniş özetler halinde yer almıştır.

Ermeni yetkililerinin bu davranışı karşısında Cumhurbaşkanı Erdoğan, Başbakan Davutoğlu, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ve AB Bakanı Bozok da Türkiye'nin görüşlerini ortaya koyan birçok konuşma yapmışlar, Meclis Başkanı Çiçek de kendilerine katılmıştır. Önemleri dikkate alınarak bu konuşmaların esasları yazımızda özetlenerek verilmiştir.

Türkiye'nin Ermenistan ve Ermenilerle uzlaşma arayışları çerçevesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan 24 Nisan'da İstanbul'daki Ermeni Patrikhanesine, tarihte ilk defa olmak üzere, bir mesaj göndermiş, Başbakan Davutoğlu, Hrant Dink'in öldürülmesinin yıldönümünde bir açıklama yapmış ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılış döneminde hayatını kaybeden Osmanlı Ermenilerine ilişkin olarak bir diğer açıklaması olmuştur. Bu mesaj ve açıklamalar hakkında yazımızda bilgi verilmiş ayrıca tam metinleri de Ekler bölümüne konmuştur.

Diğer yandan yazımızda “Türkiye’de Genel Seçimler ve Ermeni Sorunu” başlığı altında Türk siyasi partilerinin bu konudaki tutumları anlatılmaya çalışılmıştır.

Ermeni tehcirinin 100. Yılı bazı ülkeleri ve uluslararası kuruluşları etkilemiştir. Beş ülke parlamentosu ilk kez soykırım iddialarını tanıyan kararlar kabul etmişlerdir. Diğer bazı ülkeler de bu konuda vaktiyle aldıkları kararları teyit etmişlerdir. Bu konuda yazımızda üç uluslararası kuruluş ile 18 ülkenin tutumu ele alınarak incelenmiştir.

Yazımızın “Genel Değerlendirme” bölümünde ise Ermenistan ve Diaspora’nın “100. Yılı” etkinlik ve eylemlerinden beklentileri ve aldıkları sonuçlar, Türkiye’nin bu etkinlik ve eylemlerine karşı koyması ve elde edilen sonuçlar ile önümüzdeki dönemde ne gibi gelişmeler olabileceği konuları işlenmiştir.

Bu sayımızda yer alan diğer yazılar şunlardır:

İslamiyetin gelişme döneminde Kafkas Ermenilerinin uzunca bir süre Arap Hâkimiyeti altında kaldığı bilinen ancak fazla irdelenmemiş olan bir konudur. **Emevi-Abbasi İdaresinde Kafkas Ermenileri ve Dini-Kültürel Gelişimleri** başlıklı yazısında Mehmet Çoğ bu dönemi ele almakta ve Bizans İmparatorluğuna bağlı olan Anadolu Ermenilerin bazı siyasi ve dini baskılar altında kalmasına karşılık Arapların Kafkas Ermenilerine özerk statü verdiği, bunların yarı bağımsız bir yapıya kavuştukları ve bu sayede özellikle dini kurumsallaşmada ve mimaride önemli ilerlemeler kaydettikleri belirtilmektedir.

Herhangi bir siyasi etkinlik veya terör eylemi için uygun mali kaynaklar gereklidir. Bu kaynaklar sağlanamazsa bir süre sonra etkinlik ve/veya eylem de ortadan kalkar. O nedenle Ermeni Komitelerinin özellikle gizli faaliyetlerini sürdürebilmeleri mali kaynak sağlamalarına bağlı olmuştur. Güler Yarcı **Ermeni Komitelerinin Mali Kaynakları** başlıklı yazısında ülkemizde az işlenmiş bu konuyu ele almakta ve Komitecilerinin hangi ülkelerde ne kadar yardım topladıklarını, bunların nasıl dağıtıldığını bazen büyük meblağlara ulaşan bu yardımlar nedeniyle çıkan ihtilafları, arşiv belgelerine dayanarak, açıklamaya çalışmaktadır.

Ermenistan’ın Bolşevikleşme Sürecinde Türk-Ermeni İlişkilerine Bir Bakış yazısında Hasan Demirci, Sevr’den sonra Türk-Ermeni ilişkilerini ele alarak, Doğu Anadolu’da Ermenilerin Müslüman ahaliye yönelik saldırıları karşısında Kazım Karabekir komutasındaki Türk Kolordusunun harekâtı sonunda Ermeni güçlerinin tamamen yenilmesini, 2-3 Aralık 1920 tarihinde Gümrü’de bir Antlaşma imzalanmasını, hemen ardından Hükümeti elinde bulunduran Taşnakların Ermenistan’ı Bolşeviklere teslim etmesini ancak çok kısa süre sonra, Şubat 1921’de Taşnaklar ile Bolşevikler arasında çarpışmalar başlamasını, bu arada bazı Taşnakların, düşman olarak bildikleri Ankara

Hükümetinden yardım dahi istediklerini ve tabii alamadıklarını incelemektedir.

Taşnakların tarihine bakıldığında tedhiş hareketlerinde buldukları vakit genelde başarılı ancak ülke idaresinde ise başarısız olduklarının görüldüğü, daima en aşırı politikaları ısrarla izledikleri, bu arada İttihatçı Paşalara karşı, “adaletin” yerine getirilmesi sloganı altında suikast düzenledikleri, ancak bu yasa dışı hareketlerinin cezasını görmedikleri, ayrıca Nazi Almanya’sı ile de askeri alanda işbirliği yaptıkları, buna rağmen başta ABD olmak üzere müttefiklerden kayda değer bir tepki ile karşılaşmadıkları ve varlıklarını sürdürdükleri günümüzde ise Diaspora’nın başlıca gücü hale geldikleri gözlemlenmektedir. Taşnakların başarısızlıklarına rağmen neden ortadan kalkmayıp bir asırdan daha fazla bir zamandan beri etkin olmaya devam ettikleri ayrıca araştırmaya değer bir konu olup bilim adamlarımızın ilgisini beklemektedir.

İyi okumalar dileği ve saygılarımızla

OLAYLAR VE YORUMLAR

(FACTS AND COMMENTS)

Ömer Engin LÜTEM

E. Büyükelçi

oelutem@avim.org.tr

Öz: *Bu yazı 1915 olaylarının 100. yılı münasebetiyle Ermenistan'ın bazı girişim ve etkinliklerini, Türkiye'nin bunlara gösterdiği tepkileri, ayrıca bazı ülke ve uluslararası kuruluşların Ermeni soykırım iddialarını konusundaki tutum ve kabul etmiş olduğu kararları incelemektedir.*

Anahtar Sözcükler: *Türkiye, Ermenistan, Ermeni Diasporası, Recep Tayip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Mevlut Çavuşoğlu, Serj Sarkissian, Edvart Nalbatyan, François Hollande, Joachim Gauck, Papa Francesco, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi, Fransa, Rusya, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Belçika, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Romanya, Bulgaristan, Lüksemburg, Hollanda, Brezilya, Şili, Bolivya, Arjantin, Parlatino, Suriye, İsrail*

Abstract: *This article deals with the initiatives and activities undertaken by Armenia on the occasion of the centennial of the 1915 events, Turkey reactions to these and the stand and resolutions of some countries and international organizations concerning Armenian genocide allegations.*

Keywords: *Armenia, Turkey, Armenian Diaspora, Recep Tayip Erdoğan, Ahmet Davutoğlu, Mevlut Çavuşoğlu, Serzh Sarkissian, Edvart Nalbantiyan, François Hollande, Joachim Gauck, Pope Francesco, European Parliament, European Council Parliamentary Assembly, France, Russia, U.S.A., Germany, Belgium, Austria, Czech Republic, Romania, Bulgaria, Luxemburg, Holland, Brazil, Chile, Bolivia, Argentina, Parlatino, Syria, Israel*

Dergimizin 50. sayısını Ermenilerin Sevk ve İskânın 100. yılına ayırdığımız ve sadece bu konuyu ele alan yazılar yayınladığımız için, güncel gelişmeleri inceleyen “Olaylar ve Yorumlar” yazımızı koyamamıştık. Bu nedenle 51. bu sayımızdaki “Olaylar ve Yorumlar”, Aralık 2014 ilâ Ağustos 2015 sonu gibi 9 aylık uzun bir süreyi kapsamaktadır. Bu dönem içinde Diaspora ile Ermenistan ve diğer bazı ülkeler Tehcirin 100. Yıl münasebetiyle birçok etkinlik gerçekleştirmiş, bazı parlamentolar da soykırım iddialarını tanımıştır. Böylelikle 2015 yılının, özellikle ilk beş ayı Türk-Ermeni ilişkilerinde özel önemi olan bir dönem olmuştur. Bu yazımızda söz konusu dönemde meydana gelen gelişmeleri anlatmaya ve gerektiğinde bazı yorumlarda bulunmaya çalıştık.

Ermenilerin “Soykırımın 100. Yıldönümü” olarak adlandırdıkları bu dönem için Biz, kısaca “100. Yıl” dedik.

Yazımızın çok uzun olması nedeniyle, okuyucuya yararlı olacağı düşüncesiyle aşağıda bir “İçindekiler” kısmı veriyoruz.

İÇİNDEKİLER

I - GİRİŞ.....	16
II- “100. YIL” MÜNASEBETİYLE ERMENİSTAN’DA BAZI ETKİNLİKLER VE DEVLET ADAMLARININ KONUŞMALARI.....	19
1. Ermeni Soykırımının 100. Yılına İlişkin Tüm Ermenilerin Deklarasyonu	19
a. Deklarasyonun İçeriği.....	21
b. Deklarasyona Tepkiler.....	26
c. Ter Petrosyan’ın İtirazları.....	27
2. Ermenistan’ın Protokolleri Millet Meclisinden Geri Çekmesi.....	28
3. Soykırım Suçuna Karşı Global Forum Toplantısı.....	31
4. Tehcir Döneminde Ölenlerin Aziz İlan Edilmesi	35
5. Ermeni Devlet Adamlarının Konuşmaları	38
A. Başkan Sarkisyan’ın Konuşmaları	39
a. Euronest Parlamenter Asamblesi	39
b. “Ağrı Dağı” Eteklerinde Medya Forumu Toplantısı	39
c. France 24 ile mülakat.....	41
d. Rossiya 24 Televizyonuyla Mülakat	42
e. İtalyan Corriera Della Sera Gazetesiyle Mülakat.....	43
f. CNN Türk ile Mülakat	43
g. Euronews ile Mülakat.....	43
h . Hürriyet ile Mülakat.....	44
i. Başkan Sarkisyan’ın 24 Nisan Töreninde Yaptığı Konuşma.....	48
j. Rusya Kanal Bir’e Verdiği Mülakat	48
k. Washington Katedralinde Yaptığı Konuşma	49
B. Dışişleri Bakanı Nalbantyan’ın Konuşmaları.....	51
C. Diğer Bazı İlgililerin Konuşmaları.....	53
D. Kamuoyu Araştırmaları	55
E. Ermeni Devlet Adamlarının Konuşmalarının Tahlili	57
III- TÜRKİYE’NİN TEPKİLERİ, DEVLET ADAMLARININ KONUŞMALARI	58
1. Türkiye’nin Tepkileri.....	58

A. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Konuşmaları.....	58
a. Büyükelçiler Konferansı.....	59
b. Çanakkale Savaşlarının 100. Yılı Törenlerine Davet Sorunu.....	60
c. TRT'ye Beyanları.....	65
d. “1915: Osmanlı İmparatorluğunun En Uzun Yılı” Sempozyumu Konuşması.....	66
e. Osmanlı Arşivi Kongre Merkezinde Konuşması.....	67
f. France 24 ile Mülakat.....	70
g. Kocaeli Toplu Açılış Töreninde Konuşma.....	70
h. Irak Cumhurbaşkanı Masum ile Basın Toplantısı.....	72
i. Çanakkale Barış Zirvesinde Konuşma.....	73
j. İstanbul Ermeni Patrikhane'sindeki Ayine Gönderdiği Mesaj.....	75
k. MÜSİAD Konuşması.....	76
B. TBMM Başkanı Cemil Çiçek'in Beyanları.....	77
C. Başbakan Davutoğlu'nun Konuşmaları.....	79
a. Hrant Dink'in Ölüm Yıldönümü Açıklaması.....	79
b. Azınlık Temsilcileri Toplantılarında Konuşmaları.....	81
c. Hayatını Kaybeden Osmanlı Ermenilerine İlişkin Açıklaması.....	83
d. Başbakan'ın Diğer Bazı Beyanları.....	85
D. Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun Konuşmaları.....	89
2. Türkiye'de Genel Seçimler ve Ermeni Sorunu.....	92
A. Adalet ve Kalkınma Partisi.....	93
B. Cumhuriyet Halk Partisi.....	94
C. Milliyetçi Hareket Partisi.....	95
D. Halkların Demokratik Partisi.....	95
IV – “100. YIL”DA BAZI ÜLKELERİN VE ULUSLARARASI KURULUŞLARIN TUTUMU.....	97
1. Vatikan.....	97
2. Avrupa Parlamentosu.....	115
A. AP'nun 1987 Yılı Kararı.....	116
B. Türkiye'nin Adaylığının Kabulünden Sonraki Gelişmeler.....	116

C. Avrupa Halk Partisinin Kararı.....	117
D. Avrupa Parlamentosu'nun İnsan Hakları Raporu.....	119
E. Avrupa Parlamentosu'nun Ermeni Soykırımının 100. Yılına İlişkin Kararı.....	120
F. 2014 Türkiye İlerleme Raporuna İlişkin AP'nun Kararı.....	130
3. Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi.....	132
4. Fransa.....	132
5. Rusya.....	137
6. Amerika Birleşik Devletleri.....	142
7. Almanya.....	147
8. Belçika.....	152
9. Avusturya.....	159
10. Çek Cumhuriyeti.....	162
11. Romanya.....	163
12. Bulgaristan.....	164
13. Lüksemburg.....	165
14. Hollanda.....	167
15. Brezilya.....	168
16. Şili.....	170
17. Bolivya.....	170
18. Arjantin.....	171
19. Parlatino.....	172
20. Suriye.....	172
21. İsrail.....	173
Genel Değerlendirme.....	175
Ekler.....	180

I- GİRİŞ

Yaklaşık 2010 yılı başlarında, Türkiye-Ermenistan Protokollerinin onaylanması ve yürürlüğe konmasının Karabağ sorunun yarattığı engel nedeniyle kısa ve hatta orta vadede mümkün olamayacağı anlaşılmaya üzerine Ermenistan'ın Türkiye politikasında olumsuz gelişmeler gözlemlenmişti. Buna göre Ermenistan Türkiye'nin hiçbir koşul öne sürmeden Protokolleri onaylamasını istediğini belirtiyor, aksi halde siyasi alanda Türkiye ile herhangi bir ilişki içinde olmayı istemiyordu.

Fiiliyatta bu politika, başta Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan olmak üzere Ermenistan devlet adamlarının uygun her fırsatta, özellikle yabancı ülkelerde, Türkiye'yi yeren konuşmalar yapması şeklinde kendisini göstermiştir. Bir süre sonra daha ileri gidilerek Türkiye'den Ermeni soykırımını tanınması istenmeye, daha sonra da "soykırım sonuçlarının giderilmesi" formülü altında tehçire uğrayanların torunlarına tazminat verilmesi ve terk edilmiş Ermeni mallarının mirasçılara iadesi ortaya atılmaya başlanmıştır. Ancak bu üç konu (soykırımın tanınması, tazminat ve mallar) çok konuşulmakla beraber resmen bir talebe dönüşmemiştir. Buna karşılık, Türkiye'nin Ermenistan'a toprak vermesi hem Ermenistan hem de Diaspora basınında yer almakla beraber, Ermenistan yetkilileri bu konuda suskunluklarını korumuşlardır. Serj Sarkisyan bazen ısrarlı sorular karşısında Ermenistan'ın şimdiye kadar Türkiye'den toprak talep etmemiş olduğunu belirtmek durumunda kalmış, ancak bu ifadeler ileride böyle bir talepte bulunulmayacağı anlamına gelmez.

Türkiye ise Ermenistan'ın bu politikasına karşı ılımlı bir tutum izlemiştir. Bir yandan Karabağ sorunun çözümüne veya çözüm sürecinin başlamasına paralel olarak, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesine (diplomatik ilişki kurulması ve sınırın açılması) çalışılırken; diğer yandan tehçirin Ermeni kitleleri üzerinde yarattığı ve halen de yaşatılmasına çalışılan gayet olumsuz duygusal tepkilerin olanaklar ölçüsünde yumuşatılabilmesi için, Diaspora temsilcileriyle doğrudan temas aramış ve 1915 olaylarında sadece Ermenilerin değil Türkler ve diğer Müslümanların da çok sıkıntı çektiği ve eziyete maruz kaldığını ortaya koyan "adil hafıza" düşüncesi ortaya atılmıştır. Bu ılımlı ve olumlu yaklaşım, Başbakan Erdoğan'ın 23 Nisan 2014 tarihinde yayınlanan ve "20. Yüzyılın başlarındaki koşullarda hayatlarını kaybeden Ermenilerin huzur içinde yatmalarını" dileyen ve torunlarına taziyelerini (başsağlığı) bildiren bir mesaj yayınlanması ile doruk noktasına ulaşmıştır. Ne var ki bu anlamlı hareket Ermeni kamuoyunda fazla bir yankı yaratmamış ve Ermenistan'ın yukarıda değindiğimiz ve sert olarak nitelendirilebilecek politikasında bir değişiklik yapmamıştır. Cumhurbaşkanı Erdoğan daha sonra

bu konuda duyduğu düş kırıklığını “uzattığımız el havada kaldı” sözleriyle ifade etmiştir.¹

Bir sonuç vermemesine karşın Türkiye Ermenistan’a karşı izlediği uzlaşma arayan politikasını değiştirmemiş, ancak bazı eleştirilere gereken cevapların verilmesi de ihmâl edilmemiştir.

Bu arada Türkiye’nin bu ılımlı yaklaşımının bazı Ermeni çevrelerinde, gerekli baskı sağlanabilirse Türkiye’nin Ermenistan’ın taleplerini yerine getirebileceği gibi yanlış bir kanı uyandırmış olması da mümkündür. Mesela Dışişleri Bakanı Davutoğlu’nun TBMM’de yapmış olduğu bir konuşmada Türkiye’nin Ermeni soykırımını tanımasının imkânsız olduğunu ifade etmesi, bilinen ve hiç değişmemiş bir tutumun tekrarı olmasına rağmen, Ermeni basın ve okuyucularında şaşkınlık yarattığı görülmüştür.²

“100. yıl” tören ve etkinlikleri Türk-Ermeni ilişkilerini etkilemiştir. Diasporanın bulunduğu her ülkede yapılan bu törenler ve diğer etkinlikler özellikle ABD ve Fransa’da yoğunluk göstermiştir. Ermenistan’dan sonra en fazla Ermeninin yaşadığı Rusya’da ise bu tören ve eylemler mütevazı kalmıştır. Bunun nedeni, Rusya’da yerleşik Ermenilerin Diaspora değil, Ermenistan zihniyetine sahip olmasıdır. Diğer bir deyimle “100. yıl” için Ermenistan’da yapılanları Rusya Ermenileri yeterli görülmüştür.

Ermenistan ve Diaspora 100. yıldan, Ermenilerin soykırımı uğramış bir millet olduğu fikrinin tartışmaya yer vermeyecek şekilde uluslararası kamuoyunu tarafından benimsenmesi için yararlanmaya çalışmışlardır. Bu amaçla başta Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan olmak üzere Dışişleri Bakanı Edvart Nalbantyan hummalı (çok hareketli, yoğun) denebilecek bir faaliyet içinde olmuşlardır. Sarkisyan başlıca konuşmaları yaparken ve Türk medyası ile de ilişki kurarken Nalbantyan’ın uluslararası basına mülakat vermeyi üstlendiği görülmüştür. Diasporada çok sayıda tören ve etkinlik olmakla beraber öne çıkan bir şahsiyet görülmemiştir.

Bu arada Ermenistan ilgililerinin yaptıkları konuşmaların sayısı Türk tarafına göre daha da fazladır. Ancak tarafların konuşmaları arasında nitelik farkı vardır. Sovyetler Birliği döneminde eğitim görmüş olan Ermeni idarecileri, özellikle Nalbantyan, fikirlerini daha önceden belirlenmiş bazı kalıplar veya şablonlar içinde ifade etmektedir. Mesela Türkiye ile normal ilişkiler kurulması ele

1 Abdullah Karakuş, “Ermenistan’a Uzattığımız El Havada Kaldı”. *Milliyet*, 12 Şubat 2015.

2 “Turkey Will Never Recognize Genocide, Says Turkish Foreign Minister”. *Asbarez*, 6 Kasım 2014.

alındığında buna hemen “önkoşulsuz” sıfatının eklenmesi gibi. Buna karşılık Türk devlet adamlarının konuşmaları daha özgür, daha güçlü ve çarpıcıdır.

Ermeni sorunu söz konusu olduğunda Türkiye’de yapılan konuşmaların genelde tepkisel olduğu görülmektedir, diğer bir deyimle Ermenilere cevap vermek amacıyla hareket edilmektedir. Ancak son zamanlarda Türk tarafında da inisiyatif alınmaya çalışıldığı görülmektedir. İncelediğimiz dönem içinde Başbakan’ın Hrant Dink için mesajını, hayatlarını kaybeden Osmanlı Ermenilerine ilişkin açıklamasını ve Cumhurbaşkanının da 24 Nisan 2014 mesajını bu çerçevede görmek gerekmektedir.

Türk tarafının bir özelliği de, Ermenistan ilgililerinin aksine, 100. yıl için konuşanların sayının fazlalığıdır. Cumhurbaşkanı Erdoğan siyasi yaşamında en fazla bu dönemde Ermeni sorununu ele almıştır. Başbakan Davutoğlu’da her fırsatta görüşlerini bildirmiştir. Ermenistan Meclis Başkanının suskunluğu karşısında TBMM Başkanı Cemil Çiçek bir “milli görev” anlayışı içinde müdahalelerde bulunmuştur. Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu ve AB Bakanı Volkan Bozkır da gayet faal olmuşlardır. Türk devlet adamlarının bu davranışı yoğun Ermeni propagandasının Türkiye’de ve Türkiye dışında fazla etkili olmasını engellemiştir.

Her iki ülkede de muhalefet 100. yıl için aktif görülmemiştir. Bunun konuya ilgi duyulmamasından değil, konunun “hükümetin işi” addedilmesinden ileri geldiği düşünülmektedir. Bu yazımızda genel seçimler münasebetiyle başlıca partilerin Ermeni sorunu konusunda seçim bildirgelerinde yer alan hususlara yer verilmiş, ayrıca bazı partilerinin girişim ve beyanlarına da değinilmiştir.

Bu incelememizde başlıca üç konuyu ele alacağız.

Birincisi Ermenistan’da “100. Yıl” münasebetiyle devlet çapında yapılan bazı etkinliklerdir. Bunlar Tüm Ermenilerin Deklarasyonunun yayınlanması, Protokollerin Millet Meclisinden geri çekilmesi, soykırım suçuna karşı Global Forum başlığı altında büyük bir toplantı düzenlenmesi ve Tehcir döneminde ölenlerin aziz olarak ilân edilmesidir. Bu bölümde ayrıca “100. Yıl” münasebetiyle Başkan Sarkisyan ve diğer bazı Ermeni devlet adamlarının konuşmalarına yer verdik.

Ele aldığımız ikinci konu “100. Yıl” için Ermenilerin yaptığı girişim ve konuşmalara Türkiye’de gösterilen resmi tepkilerdir ki bu başta Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Davutoğlu olmak üzere Türk Devlet adamlarını yaptığı konuşmalarla ortaya konmuştur.

Üçüncü ve son konumuz “100. Yıl”ın üçüncü ülkelerin etkileridir. Bu bağlamda bazı ülkeler soykırım iddialarını tartışmış, içlerinden bazıları da bu iddiaları kabul eden kararlar almıştır. Türkiye’de bu kararlara Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamalarda resmen cevap vermiştir. Bütünlük sağlanması açısından Dışişlerinin bu açıklamalarını metnin içine koyduk. Buna karşın konumuzu ilgilendiren bazı belgelerin orijinal metinlerine bu yazımızın sonunda yer alan “Ekler” bölümünde yer verdik.

II- “100. YIL “ MÜNASEBETİYLE ERMENİSTAN’DA BAZI ETKİNLİKLER VE DEVLET ADAMLARININ KONUŞMALARI

1- ERMENİ SOYKIRIMININ 100. YILINA İLİŞKİN TÜM ERMENİLERİN DEKLARASYONU

“100. Yıl”ının en gösterişli bir şekilde anılması ve bu vesileyle soykırım iddialarının uluslararasıda daha fazla duyulmasına ve desteklenmesine çalışılması, aynı zamanda Türkiye’ye karşı bazı taleplerin ileri sürülmesine uygun bir zemin yaratılması, gerek Ermenistan gerek Diaspora’da öteden beri düşünülmekte ve dünyaya dağılmış Ermeni toplumlarının bu konuda nasıl eşgüdüm içinde olacakları tartışılmaktaydı. Sonunda Ermenistan bu görevi yüklendi ve 23 Nisan 2011 tarihinde bir “Ermeni Soykırımının Yüzüncü Yıldönümü Etkinliklerinin Koordinasyonu İçin Devlet Komisyonu”, Başkan Sarkisyan’ın bir kararnamesiyle kuruldu. Gerek Ermenistan devletinden gerek Diaspora’dan geniş katılımıla çalışan bu Komisyon Sarkisyan’ın başkanlığında her yıl bir kez toplanarak çalışmalarını sürdürdü.

Söz konusu Komisyon son toplantısını, Baş Patrikler Karekin II, Aram I, Karabağ Bölgesi Başkanı Sahakyan, Başbakan, Bakanlar, Millet Meclis Başkanı ve Diaspora örgütlerinin temsilcilerinden oluşan kalabalık bir grubun katılımıyla, Erivan’da 29 Ocak 2015 tarihinde yaptı. Başkan Sarkisyan açılış konuşmasında³ Komisyon’un çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi verdi. Erivan’da düzenlenecek çeşitli etkinliklerin yanında Kütahyalı Besteci-Papaz Komitas için bir müze açılacağını, ayrıca Soykırım Müze ve Enstitüsünün tamamen yenilenmiş olduğunu, 23 Nisan 2015 tarihinde soykırım sürecinde ölen Ermenilerin bir dini ayinle aziz mertebesine yükseltileceğini söyledi. Bu münasebetle törenlere katılmak üzere gönderilen davetlerden ve bu arada Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı kendisini Çanakkale törenlerine çağırmasından sert bir dille bahsetti.

3 “State Commission On Coordination of Events for Commemoration of 100th Anniversary of Armenian Genocide Holds Its Fifth Session”, *President of the Republic of Armenia Press Release*, 29 Ocak 2015, <http://www.president.am/en/press-release/item/2015/01/29/President-Serzh-Sargsyan-participation-100th-anniversary-of-the-Armenian-Genocide-session/>

Sarkisyan 24 Nisan münasebetiyle düzenlenecek tören ve diğer eylemler hakkında ayrıntılı bilgi vermemekle beraber bunların dört ana eksen etrafında toplanacağını bildirdi: 1. Bellek (“şehitlerin” hatırlanması, kaybedilen miras ve bunun geri alınması); 2. Minnet (Ermenilere yardım eden kişi, örgüt ve ülkelere duyulan minnetin ifadesi); 3. Uluslararası Mücadele, (“Bir daha Hayır” ideolojisinin öncüsü olarak, her alanda soykırım suçuna karşı uluslararası mücadele); 4. Yeniden diriliş (Şehitlerin anılması, kahramanların onurlandırılması, geçen yüzyılın başarılarının yansıtılması)

2013 yılında Ermeni Soykırımının Yüzüncü Yıldönümü Etkinliklerinin Koordinasyonu İçin Devlet Komisyonu tarafından Ermeni soykırımına ilişkin hukuksal belgeleri toplamak ve uluslararası hukukun norm ve ilkelerini saptamak amacıyla kurulmuş olan Hukukçular Komitesinin⁴ çalışmaları olup Ermenistan devlet Başkanı bu konuda “soykırımın sonuçlarının ortadan kaldırılmasına ilişkin hukuki taleplerin kişisel, toplumsal ve devlet düzeyinde ele alınacağını söylemiştir.

Sarkisyan’ın konuşmasındaki en önemli konu, geniş bir katılımı hazırlanmış olduğu ifade edilen “Ermeni Soykırımının 100. Yılına İlişkin Tüm Ermenilerin Deklarasyonu”dur.⁵ Biz, kolaylık olması için, bu belgeden bundan böyle “Deklarasyon” olarak söz edeceğiz.

Sarkisyan milli çapta bir anlamı olan bu belgenin ilk kez bir devlet organı tarafından değil, fakat Ermeni halkının çeşitli bölümlerin ve dünya’daki Ermenileri temsil eden örgütlerin katılımıyla ve Ermeni kiliselerinin de mutabakatıyla kabul edileceğini belirterek, Deklarasyonun tüm Ermenilerce benimsenmiş olduğunu ifade etmek istedi.

Ayrıca “*Ermeni soykırımı konusunda dünyadan ve Türkiye’den ne istediğimizi bilmediğimiz gibi suçlamalarla karşılaşılıyor. Çeşitli ülkelerden soykırımı resmen tanımalarını mı istiyoruz? Türkiye’den ne bekliyoruz? Ne istiyoruz ve mücadelemizin temeli nedir? Nereye gidiyoruz ve gelecek kuşaklara öğütlerimiz nelerdir?*” sözleriyle Deklarasyonun bu soruların cevabını içerdiğini imâ etti.

Sarkisyan Deklarasyonun 100. yıl anma etkinliklerinin ideolojik temelini ve gelecek eylemlerin de yol haritasını oluşturduğunu da belirtti.

4 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 45 (2003), ss. 10-19.

5 Bu Deklarasyonun İngilizce metnindeki başlığı “Pan-Armenian Declaration on the Centennial of the Armenian Genocide”dir. “Pan” ekinin Türkçe’de tam karşılığı olmayıp “tüm, hepsi bütün” gibi anlamlara gelmektedir. Biz bu sözcüğü “Tüm” olarak çevirdik.

Sarkisyan konuşmasını yaptığı Komisyon toplantısının ardından, Komisyon üyeleriyle birlikte Ermeni Soykırımı Anıtı'na gitti; Anıt'a çelenk bırakılmasının ardından Deklarasyonu kameraların önünde okudu. Sonra, Deklarasyon'un orijinal metnini saklanmak üzere Ermeni Soykırımı Müzesi ve Enstitüsü Direktörü Hayk Demoyan'a teslim etti ve Deklarasyonun bir nüshasının Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'ne ve bir nüshasının da Ermenistan Ulusal Arşivi'ne iletileceğini bildirdi.⁶

Başta Sarkisyan olmak üzere tüm Ermenilerce büyük önem atfedilen bu Deklarasyonun İngilizce metni bu yazımızın sonundaki "Ekler" bölümündedir. (EK: I)

a. Deklarasyonun İçeriği

Deklarasyon uluslararası kuruluşlarının kararları formatında kaleme alınmış olup iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm temel olarak görülen ilke, olay ve belgelere yapılan atıflardır. "İşlem" olarak adlandırılacak ikinci bölümde ise yapılacak veya yapılması istenilen hususlar yer almaktadır.

Biz bu Deklarasyonun tamamına değil, önemli gördüğümüz veya Türkiye için önem arz edebilecek bölümlerini açıklamak ve varsa, bunlara yorumlar getirmekle yetineceğiz.

Birinci bölümde dikkatimizi çeken ilk husus "soykırım suçunun" cezasız kalmasının kabul edilmeyeceği ve bu suça zamanaşımının uygulanmayacağıdır. Sadece soykırımı değil hiç bir suçun cezasız kalmaması esastır. Ancak soykırım suçunda ceza verilecekler o suçu işleyen özel kişilerdir, devletler değildir. Zamanaşımına gelince, bir olayın 1948 Sözleşmesine göre soykırım olduğu yetkili mahkeme tarafından saptanmasından sonra, zaman aşımının uygulanmaması söz konusu olabilir. Bilindiği üzere 1915 olaylarının soykırım olarak nitelendiren yetkili bir mahkeme kararı yoktur.

Birinci bölümün 7. paragrafı Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'ye karşı, kanıt göstermeden ileri sürülen bir suçlamalar yığıdır. Burada 1894–1923 yıllarında planlı ve sürekli olarak işlenen soykırım eylemlerinden, anavatandan mahrumiyetten, Ermenilerin ortadan kaldırılmasına yönelik katliam ve etnik temizlikten, Ermeni mirasının yok edilmesinden soykırımın inkârından ve diğer bazı hususlardan bahsedilmekte ve bunlar kınanmaktadır. Bu paragrafta

⁶ Hirant Kasparyan, "Ermenistan ve Diaspora'dan Ortak Deklarasyon", *Demokratehaber.net*, 31 Ocak 2015.

ileri sürülen propagandaya yönelik hususlar eskidir ve iki ülke ve iki halk arasında herhangi bir uzlaşmayı engelleyecek derecede aşırıdır.

İzleyen paragraftaki “1919–1921 yılları Osmanlı askeri mahkemelerinin (Divan-ı Harb-ı Örfi) kanuna ve insanlığa karşı işlenmiş olan bu vahim suçla ilgili kararlarının olayın hukuku bir değerlendirilmesi olduğunu addederek” sözleri de, herhalde tehcirin bir Osmanlı mahkemesince suç olarak kabul edildiği anlamına gelse gerekir. Bu zaten açık bir olaydır. Anılan mahkemelerde bazı Osmanlı yetkilileri Ermenilere yaptıkları muamele nedeniyle yargılanmış, mahkûm olmuş, bazıları da idam edilmiştir. Bu mahkemelerin tarafsızlığı ve adil davranması son derecede şüpheli olmakla beraber birçok kişi için yargılama yapılmış ve cezaya hükmedilmiştir. Ancak bu mahkeme kararlarından 1915 olaylarının soykırım olduğu gibi bir sonuca varılamaz. Ayrıca ne Osmanlı Devletine ne de daha sonra kurulmamış olan Türkiye Cumhuriyetine suç izafe edilemez. “Soykırım” kavramının ortaya çıkması, bu bağlamda devletlerin sorumluluğu bu olaydan 27 yıl sonra 1948 Sözleşmesiyle ortaya çıkmış olup bu sorumluluk soykırımları “önleme ve cezalandırma”dan ibarettir.

9. paragraf, toprak taleplerine ilişkin gibi görüldüğü için Deklarasyonun en önemli ancak aynı zamanda en muğlâk bölümüdür. Bu paragrafın çevirisi şöyledir: “İtilaf Devletlerinin 24 Mayıs 1915 ortak bildirgesini, Ermeni halkına karşı işlenmiş en korkunç suçu, tarihte ilk kez ‘insanlığa ve medeniyete karşı suç’ olarak tanımladığı için takdir ederek ve Osmanlı makamlarını sorumlu tutmak gereğini aynı zamanda 10 Ağustos 1920 Sevr Barış Antlaşmasını ve ABD Başkanı Woodrow Wilson’un 22 Kasım 1920 hakem kararını Ermeni soykırımının sonuçlarının üstesinden gelinmesindeki rolünü ve anlamını vurgulayarak”. Buna göre Sevr Antlaşmasının ve Başkan Wilson’un Hakem Kararının soykırımın sonuçlarının üstesinden gelinmesi için bir rolü ve anlamı vardır. Ermeni soykırım söyleminde “soykırımın sonuçlarını üstesinden gelinmesi” deyimini tazminat ödemek, malları iade etmek ve toprak verilmesi anlamına geldiğinden Deklarasyonda bu üç hususa gayet dolaylı bir şekilde temas edilmiştir. Ancak Deklarasyonun bu bölümü bu üç husus hakkında Türkiye’ye karşı ileri sürülen formel bir talep niteliğinde değildir

Deklarasyonun daha önemli olan “işlem” bölümü üzerinde daha fazla duracağız.

Birinci paragraf Ermeni soykırımı sırasında öldüğü iddia edilen 1,5 milyon kişinin anılmasına ilişkindir.

İkinci paragrafta Ermenistan ve Ermeni halkının soykırımların önlenmesi, soykırıma uğramış halkların haklarının geri verilmesi ve tarihi adaletin yerine

getirilmesi konusunda sorumluluğu teyit edilmektedir. Ermenistan çapında bir devletin bunları üstlenmesi mümkün değildir. Ancak bu alanda uluslararası bir işbirliğine katılabilir. “Tarihi adaletin yerine getirilmesi” deyimini ise 1915 olayları ve bu konuda Türkiye’den olan talepleri ifade etmektedir.

Üçüncü ve dördüncü paragraflarda minnet duyguları dile getirilmekte ve Ermeni soykırım iddialarını tanıyan ve kınayan devlet, uluslararası veya dini örgütlere minnet duyulduğu belirtilmektedir. Ayrıca Ermenilere yardım etmiş olan halklar, kurumlar ve kişiler için de aynı duygu dile getirilmektedir.

Beşinci paragrafta BM üyelerine, uluslararası örgütlere ve iyi niyetli kişilere tarihi adaletin yerine getirilmesi ve Ermeni Soykırımı kurbanlarının saygı ile anılması için çabalarını birleştirmeleri çağrısı yapılmaktadır. “Tarihi adaletin” ise nasıl yerine getirileceği belli değildir.

Altıncı paragrafta, “Ermeni soykırımına ilişkin hukuksal belgeleri toplamak ve uluslararası hukukun norm ve ilkelerini saptamak” konusu ele alınmaktadır. Bu husus Ermenistan ve Ermeni halkının ortak iradesi olan Ermeni soykırımının dünya çapında tanınmasına ve soykırımın sonuçlarının ortadan kaldırılmasına (tazminat, mallar ve toprak talebi) bağlanmakta ve bu amaçla hazırlanacak “hukuksal talepler” dosyasının kişisel, toplumsal ve Ermeni olmaktan doğan hak ve meşru çıkarlarının geri verilmesi sürecinin başlangıç noktası olacağı belirtilmektedir. Buna göre, henüz belli olmayan ancak çok uzak da olmayan bir tarihte Ermenistan’ın Türkiye’ye karşı bazı “hukuki” taleplerde bulunacağı anlaşılmaktadır.

Yedinci paragraf Türkiye’nin Ermenistan’a karşı uyguladığı öne sürülen meşru olmayan abluka, uluslararası kuruluşlardaki Ermeni aleyhtarı tutumu ve iki ülke arasında normal ilişkiler kurulabilmesi için önkoşullar dayatması kınanmaktadır. Ancak ilginç olan husus bunların Ermeni soykırımının cezасız kalması gibi, hiç ilgisi olmayan bir konuya bağlanmış olmasıdır ki bu, soykırım varsayımının Ermenilerde resmi çevrelerde dahi bir saplantı haline gelmiş olduğunu göstermektedir.

Sekizinci paragraf da Türkiye ile ilgilidir. Osmanlı İmparatorluğu tarafından işlenmiş olan Ermeni soykırımını tanıması ve kınaması ve kendi tarih ve hafızasıyla yüzleşmesi için Türkiye’ye çağrıda bulunulmakta ve bunu “insanlığa karşı işlenmiş bu korkunç suçun” kurbanlarının hatırasını anması ve tahrif, inkâr ve sıradanlaştırma (banalization) politikasından vazgeçerek yapması istenmektedir. Ayrıca Türk sivil toplumunun Türkiye’nin resmi tutumu aleyhinde konuşmaya cesaret eden temsilcilerinin (liberal aydınlar) desteklendiği de bildirilmektedir.

Dokuzuncu paragraf, Ermeni soykırımının Türkiye tarafından tanınması ve kınanmasının Türk ve Ermeni halklarının tarihi uzlaşması için bir başlangıç noktası olacağı umudunu ifade etmektedir. Bu vesileyle Ermenilere göre Türkiye ile diplomatik ilişki kurulması ile Türkiye ile uzlaşmaya varılmasının (veya barış yapılmasının) aynı olmadığını, barış için Türkiye'nin soykırımı tanınması ve kınaması ve ayrıca soykırımın sonuçlarını ortadan kaldırması, diğer bir deyimle kişilere, Ermeni örgütlerine, Ermeni devletine tazminat ödemesi, Ermenilerin mallarını geri vermesi ve (bekli de) Ermenistan'a toprak vermesi gerekmektedir.

Onuncu paragrafta yer alan hususları ise “kendini övme” olarak nitelendirmek mümkündür: Gerçekten de burada Ermeni halkının, “sarsılmaz bir irade ve ulusal bir bilinçle” asırlar sonra Ermeni devleti yeniden kurduğu, ulusal değerlerini koruyup geliştirdiğini, ulusal kültür, bilim ve eğitimin yeniden doğuşunu başardığını, Ermeni Diasporası'nda güçlü ve etkili bir ağ yarattığını, bu sayede, tüm dünyaya yayılmış Ermeni topluluklarında Ermeni kimliğinin korunmasına ve Ermeni halkının meşru haklarının savunulmasına katkıda bulunduğunu bildirilmektedir.

Bu paragraftaki “soykırım sonucunda yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan ulusal gen havuzunu bir araya getirdiğini ve yeniden yarattığını” sözlerinin anlamı açık değildir. Ancak, “kelimesi kelimesine” ele alındığında daha ziyade ırkçı bir yaklaşımı çağrıştırmaktadır.

Bu paragraf Ermenilerin askeri başarılarına ilişkindir. Bunlar “Birinci ve İkinci Dünya Savaşları'nda uluslararası güvenlik ve barışın tesisi için değerli katkılar, Sardarapat ve Karabağ kahramanlık muharebelerinde görkemli zaferler” olarak tanımlanmaktadır. Gerek Ermenistan'a gerek Diasporaya aşırı milliyetçilik duyguları hâkimdir. Bu duygular kazanılmış askeri zaferlerden beslenirler. Oysa son Ermeni devleti 14. yüzyılda ortadan kalktığından Ermenilerin o tarihten 1918'e kadar kazandığı bir zafer yoktur. Ermenistan o tarihten itibaren birçok çarpışmanın içinde girmişse de “zafer” olarak nitelendirilebilecek bir başarısı görülmemektedir. Duruma yakından bakacak olursak Ermenistan resmen kurulduğu 1918 ortası ve bağımsızlığını kaybettiği 1920 sonu arasında geçen 2,5 yıl içinde Osmanlı, Gürcü, Azeri ve Ankara Hükümeti kuvvetleriyle çok kere çete, bazen de nizami ordu muharebeleri yapmıştır. Sonuçta devlet olarak ortadan kalktığına göre bu dönem içinde “zafer” olarak nitelendirilebilecek bir başarısının olmaması gerekir. Hal böyle iken Ermeniler 1918'den yaklaşık elli yıl sonra, muhtemelen Moskova'nın teşvikiyle, 1918'de Osmanlılara karşı Erivan'da Sardarabat mevkiinde bir zafer kazandıklarını keşfetmişlerdir. Olay şudur: Rusya'nın Birinci Dünya Savaşından çekilmesinden sonra Osmanlı Ordusu Kafkaslara doğru taarruza geçmiştir.

Hedef Bakû'ye, oradan da Orta Asya'ya gitmektir. Bu harekât sırasında Ermenilerin direnişiyile karşılaşılmış ve Osmanlı güçleri Mayıs 1918 ayı sonlarında Sardarabat dolaylarında birkaç gün durmuşlardır. Aynı günlerde Osmanlı ve Ermeni delegeleri bir ateşkes ve barış anlaşması için müzakere halindedirler. Müzakereler bitince, 4 Haziran 1918'de Batum'da bir anlaşma imzalanmış, sınırlar saptanmış, 10 bin km² boyutunda küçük bir Ermenistan kurulmuştur. Osmanlı güçleri Sardarabat'ı alarak harekâta devam etmişler ve Bakû'ye ulaşmışlardır. Ortada zafer olarak nitelendirilebilecek bir durum olmamasına rağmen, zafersiz bir milliyetçi ülke olamayacağı için, her yıl Ermenistan Sardarabat "zaferini" Cumhurbaşkanının da katılımıyla en üst düzeyde kutlamaktadır.

Deklarasyon'da "Karabağ kahramanlık muharebelerinde görkemli zaferlerden" bahsedilmektedir. Sovyetlerin, diğer Müslümanlar gibi, askerlik mesleğinden uzak tuttuğu Azeriler bütün çabalarına rağmen, Ermenilere karşı duramamışlardır. Ama bu yerel çarpışmalar için bu gün kamuoyunun aklında kalan Ermeni askeri başarıları değil, bir milyona yakın Azerinin yerini yurdunu terk ederek Azerbaycan'a sığınması ve Hocalı'da olduğu gibi yüzlercesinin de katledilmesidir. O nedenle Karabağ çarpışmaları övünülmesi değil utanılması gereken bir durumu yansıtmaktadır.

*Ermenistan'da gerçek;
durgun bir ekonomi,
azalan bir nüfus,
demokrasiden uzak bir
rejim, Rusya'nın
güdümünde ve Rus
çıkartmalarını izlemeye
yönelik bir dış siyaset ve
yapay olanaklarla
yaşatılmaya çalışılan ve
pahallıya mal olan
Karabağ rejimidir.*

11. paragraf "100. Yıl"ı "tarihsel adalet için devam eden mücadelenin önemli bir dönüm noktası" olarak tanımlamakta ve sloganın da "hatırlıyorum ve talep ediyorum" olduğunu belirtmektedir. Bu Türkiye'ye karşı yürütülen mücadeleye önümüzdeki yıllarda da devam olunacağı anlamına gelmektedir. Ermenistan gibi her alanda kalkınmaya ihtiyaç duyan bir ülkenin enerji ve kaynaklarının bir kısmını tarihten gelen ve gerçekleşmesi olanağı bulunmayan bazı talepler için harcaması ne derecede doğrudur? Türkiye ve Azerbaycan'la mevcut sorunların bir an önce çözümlenerek Ermenistan'ın önünü açmak Ermeni halkının çıkarına değil midir?

12. ve son paragrafta ise gelecek Ermeni kuşaklarına bir çağırısı yer almaktadır. Buna göre gelecek kuşaklar Ermenilerin özgün mirasına yurtsever ve bilinçli bir şekilde sahip çıkmalıdır. Ayrıca daha güçlü bir anavatan, özgür ve demokratik bir Ermenistan Cumhuriyeti, bağımsız Karabağ'ın gelişimi ve güçlenmesi, tüm dünyaya yayılmış Ermenilerin işlevsel birliği ve tüm

Ermenilerin asırlık kutsal hedeflerinin gerçekleştirilmesi için de azimle mücadele etmelidir.

Bu idealist bir çağırıcıdır, gerçeklerle ilgisi azdır. Ermenistan’da gerçek; durgun bir ekonomi, azalan bir nüfus, demokrasiden uzak bir rejim, Rusya’nın güdümünde ve Rus çıkarlarını izlemeye yönelik bir dış siyaset ve yapay olanaklarla yaşatılmaya çalışılan ve pahallıya mal olan Karabağ rejimidir.

Diaspora için gerçek ise; kendisine Ermeni diyen ancak Ermeniceyi bilmeyen veya az bilen, Ermeni örf ve adetlerinden pek haberi olmayan ve Ermeniliğini “soykırıma uğramış bir millete mensup olmak gibi” daha ziyade fiktif ve kötümser bir yaklaşımdan alan bir tür topluluk olmasıdır.

Diğer yandan Diaspora’nın bir bölümünün bu konulara pek ilgi duymadığı, bulunduğu ülkenin koşullarını benimseyip mutlu ve müreffeh yaşamak istediği, karma evlilikler yoluyla veya kendi istekleriyle asimile oldukları görülmektedir. Örneğin, Diaspora kaynakları ABD’de 1,5 milyon Ermeni olduğunu iddia ederken 2010 Nüfus sayımında kendisini Ermeni kökenli olarak kaydettirenlerin sayısı 400.000 kadardır. Kısaca, ülkelere göre değişmekle birlikte artık kendini Ermeni hissetmeyen ve fakat bu durumu pek açığa da vurmayan bir “sessiz çoğunluk” doğmakta olup bu grubun ileride daha da büyüyeceği anlaşılmaktadır.

b. Deklarasyona tepkiler

Söz konusu deklarasyon gerek Ermenistan kamuoyunda gerek Diaspora’da genelde iyi karşılanmıştır. Taşnaklar tarafından beğenilmiştir. Ancak belki de muğlak ifadeleri nedeniyle medya üzerinde fazla durmamış, fazla eleştirilmemiş, pek de övülmemiştir.

Türkiye ise bu Deklarasyona, esas itibarıyla Türkiye’yi ilgilendirmesine ve belki de ileride iki ülke arasında yeni bir anlaşmazlık kaynağı olacak olmasına rağmen, resmi bir tepki göstermemiştir. Türkiye’nin bu davranışı Deklarasyonun fazla dikkat çekmesini önlemiştir.

Ermeni medyası kısa süre sonra deklarasyondan bahsetmez olmuştur. Deklarasyonda yer aldığı gibi, hazırlanmakta olan “hukuksal talepler” dosyası Türkiye’ye ve/veya bir uluslararası kuruluşa iletilir ve taleplerin yerine getirilmesi istenirse Deklarasyon yeniden kamuoyunun gündemine gelecektir.

c. Ter Petrosyan'ın itirazları

Ermenistan'ın birinci Cumhurbaşkanı Levon Ter Petrosyan (1991–1998) makaleler yazarak, Sarkisyan'a açık mektup göndererek, konuşmalar yaparak kamuoyu önünde bu Deklarasyona itiraz etti. Bu itirazları şu şekilde özetleyebiliriz:⁷

Ermenistan, Ermeni soykırımının uluslararası toplum tarafından tanınmasını desteklemekle beraber, bu tanınma ülkenin dış politikasının temel taşı olmamalı ve Türkiye'den soykırımını tanıması istenmemelidir, zira bu tanıma Türkiye'nin iç işidir. Soykırım konusuna sadece bir insan hakları sorunu olarak bakılmalıdır.⁸ Başka ülkeler Türkiye'den kendi tarihi ile yüzleşmesini isteyebilirler. Ancak Ermenistan, kendi onurunu ilgilendirdiği ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerine zarar vereceği için bunu yapmamalıdır. Türkiye, Ermenistan ile normal ilişki kurduktan sonra doğacak bir güven ortamında soykırımı tanıyabilir. Milliyetçi grupların yaptığı baskıya rağmen Ermeni hükümetleri şimdiye kadar Türkiye'den toprak talebinde bulunmamışlardır. Zira bu Türk-Ermeni ilişkilerinin normalleşmesini daha da olanaksız hale getirecektir.⁹

Ayrıca Ermenistan Diaspora'ya gündemini dikte etmemelidir, çünkü dünyanın dört tarafına dağılmış olan Ermeniler başka ülkelerin vatandaşlarıdır ve o ülkeler hükümetlerine Ermeni soykırımını tanımaları ve kınamaları için baskı yapmak hakkına sahiptirler.

Ermenistan Avrupa Birliği hükümetlerinden Türkiye'nin bu birliğe katılmasının ön koşulu olarak Ermeni soykırımını tanımasını istememelidir.

Ermenistan Zürich Protokollerini esas alarak Türkiye ile diplomatik ilişkiler kurmaya hazır olmalıdır. Ancak Türk ve Ermeni tarihçilerinin bir komisyon kurmaları kabul edilmemelidir.

Bu deklarasyon Ermenistan ve Karabağ için tehlikelerle doludur ve referandum ile kabul edilmedikçe tüm Ermenilerin iradesini yansıtamaz.¹⁰

Serj Sarkisyan'ın Petrosyan'a verdiği cevapta, özetle, yaptığı itirazların Ermenistan Anayasasına ve uluslararası hukuk belgelerine (antlaşmalara?) aykırı olduğu üzerinde durulmuştur.

7 "Levon ter-Petrosyan calls to stop putting pressure on Turkey over 'genocide'", *vestnikkavkaza.net*, 27 Mart 2015.

8 "Levon Ter-Petrosyan: Diaspora Should Draft its own Genocide Agenda: Recognition Not A Cornerstone of Armenia Foreign Policy". *Hetq.am*, 24 Mart 2015.

9 "Ter-Petrosyan Critique Sarkisian et La Diaspora arménienne". *Armenews*, 12 Şubat 2015.

10 "Ter-Petrosyan No Longer Deems Meeting With Sarkisian 'Necessary'". *Azatutyun*, 21 Şubat 2015.

Ter Petrosyan'ın bu itirazları, Cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye'ye karşı izlediği politikaya uygundur. Adı geçen soykırım konusunu ve toprak taleplerini, Türkiye ile ilişki kurulmasını engelleyen, ilişki kurulmuşsa da bunu bozan unsurlar olarak görmüş ve ileri sürmekten kaçınmıştır. Bu politikası sayesinde Türkiye ile normal ilişkiler kurma olanağını elinde bulundurmuş ve ayrıca o dönem için önemli bir konu olan Türkiye'nin Azerbaycan'a daha fazla yardım etmesini önlemeye çalışmıştır.

Serj Sarkisyan ise bir süre aynı politikayı izlemiş, Protokoller akamete uğradıktan sonra Türkiye'nin soykırımını tanınmasını istemeye başlamış, sonra "soykırımın sonuçlarının ortadan kaldırılması" formülü altında tazminat ve mal taleplerini ortaya atmaya başlamış, ancak toprak talebinde bulunmamıştır. Deklarasyon bu sürecin belge haline getirilmiş son aşamasıdır. Bu belgede de toprak talebi açıkça yoktur, ancak atıf vardır.

Ter Petrosyan'dan sonra seçilen Robert Koçaryan, Ermeni soykırımının uluslararası tanınmasını Hükümet programına almış olmakla beraber, bu konuda doğrudan Türkiye'den bir talepte bulunmamıştır.

Serj Sarkisyan ise bir süre aynı politikayı izlemiş, Protokoller akamete uğradıktan sonra Türkiye'nin soykırımını tanınmasını istemeye başlamış, sonra "soykırımın sonuçlarının ortadan kaldırılması" formülü altında tazminat ve mal taleplerini ortaya atmaya başlamış, ancak toprak talebinde bulunmamıştır. Deklarasyon bu sürecin belge haline getirilmiş son aşamasıdır. Bu belgede de toprak talebi açıkça yoktur, ancak atıf vardır.

Deklarasyon konusunda değineceğimiz son husus bu belgenin bağlayıcılığıdır.

Deklarasyon bir kanun değildir. Bir referandum ile de kabul edilmemiştir. Başkan Sarkisyan'ın talebi üzerine 100. Yılı anma komitesince kabul edilmiştir. Bağlayıcılığı bu Komisyonun ve Başkan Sarkisyan'ın görev süresi ile sınırlıdır. Diğer bir deyimle Başkan Sarkisyan'dan sonra seçilecek kişi kendisini bu Deklarasyonla bağlı görmeyebilir, Deklarasyonu iptal edebilir veya değiştirebilir; bunda da bir hayır vardır zira bu deklarasyonun Türkiye ve Ermenistan arasında çok ciddi bir bunalıma neden olma olasılığı güçlüdür.

2 – ERMENİSTAN'IN PROTOKOLLERİ MİLLET MECLİSİNDEN GERİ ÇEKİLMESİ

Serj Sarkisyan 16 Şubat 2015 tarihinde Millet Meclisi Başkanı Galust Sahakyan'a bir mektup göndererek 2009 yılında Zürih'te Türkiye ile

Ermenistan arasında imzalanmış olan Protokolleri Meclis'ten geri çektiğini bildirdi. Gerekçe olarak Türkiye'nin siyasi irade eksikliğini, protokollerin sözüne ve ruhuna aykırı hareket etmesini, devamlı olarak önkoşullar ileri sürmesini ve "Ermeni soykırımının" yüzüncü yılında "inkâr politikasının" ivme kazanmasını gösterdi.

Hatırlanacağı üzere Sarkisyan 24 Eylül 2014 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yapmış olduğu konuşmada Türkiye'nin Protokollerin onaylanmasını Karabağ sorununa bağladığını, artık Ermenistan'da ve Karabağ'da kişilerin "onayın canı cehenneme" diye düşündüklerini söylemiş ve Ermenistan'ın Protokolleri Parlamento'dan geri çekmeyi düşündüğünü bildirmiştir.¹¹

Bu durumda iki soru akla gelmektedir.

Birincisi Ermenistan'ın neden Protokolleri Meclis'ten geri çekmek istediğidir. İkincisi ise bunu Birleşmiş Milletlerde ilan ettikten sonra neden beş ay beklediğidir.

Türkiye'nin Protokollerin onaylanmasını Karabağ sorununda olumlu gelişmeler meydana gelmesine bağlamasından bir süre sonra Ermenistan Hükümeti onay işlemi için Millet Meclisine gönderdiği Protokolleri Meclisin haftalık gündeminden çıkarmıştı. Bu protokollerin onaylanmak için Mecliste kalması ve fakat görüşülmemesi anlamına geliyordu. Serj Sarkisyan böylelikle Protokollerin imzalanmasına izin verdiği için kendisine yöneltilen tenkitlere bir cevap vermiş oluyordu. Diğer yandan ABD, AB ve hatta Rusya Protokollere taraf olduğundan, bu belgeleri bir yönü ile Meclis'te tutmak suretiyle onları da tatmin ediyordu.

Bu durum yaklaşık beş yıl sürdü. 2014 Eylül'ünde Sarkisyan'ın BM Genel Kurulunda protokolleri Meclisten geri çekmeyi düşündüklerini söylemesinin nedeni Türkiye'nin Ermenistan'a karşı izlediği ısrarlı denebilecek ve Başbakan Erdoğan'ın "taziye mesajı" ile doruk noktasına çıkan uzlaşma politikasına, Diaspora'nın ve Ermenistan'da bazı partilerin baskısıyla, bir cevap vermek çabasıdır. Ancak yine muhtemelen AB (Fransa), ABD ve Rusya'dan gelen telkinler sonucunda Protokolleri Meclisten geri çekmeyi bir süre ertelenmiştir.

Ermenistan 2015 ile beraber "100. Yıl" dönemine girmiştir. Tüm yıl süreceği düşünülen ve fakat Mayıs ayı sonunda fiilen bitmiş görülen bu dönem içinde, değil Türkiye ile uzlaşmak, tamamen aksine, Diaspora ve Ermenistan kamuoylarının isteği doğrultusunda Türkiye'yi suçlamak, yermek, taleplerde

11 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 49, s. 16

bulunmak politikası izlenmiş ve bu çerçevede de Protokollerin Meclis'te geri çekildiği açıklanmıştır. Ermenistan Dışişleri Bakan Yardımcısı Şavarş Kocaryan yaptığı bir konuşmada Protokollerin Millet Meclisinden geri çekilmesinin, Ermeni soykırımının "100.Yılı"nın arifesinde Türkiye'nin soykırımını inkâr etme girişimlerini artması karşısında Türkiye ve Uluslararası topluma verilmiş bir mesaj olduğunu söylemiş, böylelikle soykırımın inkârı arttığı takdirde Protokolleri tamamen reddedeceklerini imâ etmiştir.¹² Yanılgısı, Türkiye'nin bu protokollere çok önem verdiğini zannetmesidir. Protokoller reddedilsin veya edilmesin, Türkiye 1915 olaylarının soykırım olmadığını ısrarla belirtmeye devam edecektir.

Ermenistan ve Diaspora kamuoylarını tatmin etmenin yanında Protokollerin Meclisten çekilmesinin, kısa vadede iç siyaset yönünden, başka yararları da olduğu görülmektedir.

Protokollerin Meclisten çekildiği sıralarda Başkan Sarkisyan Müreffeh Ermenistan Parti Başkanı Tsarukyan ile, bu kişiyi destekleyenlerin sokak gösterilerinde bulunduğu bir tür mücadele içindeydi. Ayrıca Rusya'nın da Tsarukyan'ı desteklediği söyleniyordu. Protokollerin Meclis'ten çekilmesi Sarkisyan'ın kamuoyunda itibarını yükselttiğinden lehine olmuştur.

Bilindiği üzere, Taşnaklar 2009 yılında Protokollerin imzalanmasından sonra Hükümetten ayrılmışlardı. Protokollerin Meclisten çekilmesi Taşnakların yeniden hükümete girmesine neden olabilir, bu da Sarkisyan'a Tsarukyan ile mücadelesinde önemli bir destek sağlayabilirdi.¹³

Taşnaklar gerek Ermenistan'da gerek Diaspora'da Protokollerin Meclisten çekilmesini beğeni ile karşılamışlardır. Ancak bunu yeterli görmeyip Protokollerin tümüyle reddedilmesi taleplerini sürdürmüşler ve koalisyona geri dönmemişlerdir.¹⁴

Türkiye'nin bu olaya tepkisine gelince: Dışişleri bakanlığı Sözcüsü Tanju Bilgiç bu konuda "*Bu protokollerin onaylanması sadece iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi anlamına gelmiyor; aslında bölgesel açıdan da Kafkasya'da kapsamlı ve sürdürülebilir bir barış ve normalleşme anlamına da geliyordu*" dedikten sonra "*Tabii biz Ermenistan tarafından sergilenen bu yaklaşımı doğru bulmuyoruz, yanlış ve talihsiz bir adım bizim için. Ermenistan'ın son tasarrufu*

12 "Armenian Official Comments On Status Of Zurich Accord On Turkish Relations". *Public Television of Armenia*, 17 Şubat 2015.

13 Tsarukyan, muhtemelen şirketlerinin bazı mali kontrollere maruz kalacağı endişesiyle 5 Mart 2015 tarihinde Partisinin başkanlığından istifa etmiş ve siyasetten çekildiğini açıklamıştır. Halen (Ağustos 2015) Sarkisyan'la iyi kişisel ilişkiler içinde olduğu görülmektedir.

14 "Manoyan: Withdrawal of Protocols a Welcome step, But Not Enough". *Armenian Weekly*, 16 Şubat 2015.

bu ülkenin protokoller konusunda baştan beri izlediği tutarsız ve samimiyetten uzak tutumunun da aslında bir göstergesi. Bu hareketi Ermenistan'ın 1915 olaylarının 100. yıldönümüne giden bu süreçte Türkiye'yi suçlamak için yeni bir gerekçe oluşturma çabası şeklinde de değerlendirmek mümkün. Türkiye protokollerin temel hedefi olan bölgesel normalleşme sürecine katkısı dün olduğu gibi bundan sonra da sürdürecektir” şeklinde konuşuyordu.¹⁵ Kısaca Dışişleri de Protokollerin Meclisten geri çekilmesinin Türkiye'yi suçlamak için yapıldığına inanıyordu.

Bu olaylar sırasında hemen herkesin gözden kaçırdığı bir husus vardır: Ermenistan Protokolleri Meclis'te geri çekilmiş ancak bunları reddetmemiştir. Ermenistan hükümeti dilediği zaman Protokolleri Millet Meclisine göndererek onaylanmalarını isteyebilir. Bu tutumun nedenini Protokollerin Ermenistan lehine hükümler içermesinde aramak gerekmektedir.

Protokoller Ermenistan'a Türkiye ile diplomatik ilişki kurmak, Türk sınır kapısını açtırmak olanağını veriyordu. Buna karşılık soykırım iddialarından, tazminat taleplerinden, malların iadesini istemekten vazgeçmesi gerekmiyordu. Protokoller iki ülke arasındaki sınırı tanımakla beraber, Ermenistan Anayasa Mahkemesinin kararı bu tanımayı en azından belirsiz ve kuşku duyulacak hale getirmişti. Kısaca Protokoller Ermenistan'ın lehineydi ve bu nedenle de Ermenistan'ın bu belgeleri tamamen reddetmesi beklenemezdi. Nitekim kısa sayılabilecek bir süre sonra, 19 Mart 2015 tarihinde Başkan Sarkisyan yaptığı bir konuşmada Protokollerin Meclis'ten çekilmiş olmasının onların “öldürülmüş” olduğunu göstermediğini, Türkiye ile yakınlaşmayı istemedikleri anlamına da gelmediğini söyleyerek,¹⁶ normalleşme kapısını kapamadıklarını ortaya koydu.

3. SOYKIRIM SUÇUNA KARŞI GLOBAL FORUM TOPLANTISI

100. yıl münasebetiyle Erivan'da düzenlenen önemli etkinliklerden biri de tam başlığı “Soykırım Suçuna Karşı Uluslararası Sosyal ve Siyasi Global Forum” (The International Social and Political Global Forum Against the Crime of Genocide) olan bir toplantı düzenlenmesi olmuştur. Basın haberlerine göre 22 ve 23 Nisan'da yapılan bu toplantıya, bilim adamları yanında, gazetecilerden, siyaset ve din adamlarından oluşan ve 50 ülkeden gelen 600 kişi katılmıştır.¹⁷

15 “Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tanju Bilgiç'in Basın Bilgilendirme Toplantısı”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, 17 Şubat 2015, Ankara. http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanligi-sozcusu-tanju-bilgic-in-basin-bilgilendirme-toplantisi_-17-subat-2015_-ankara.tr.mfa

16 “Armenian President Sarkisyan says Zurich protocols not dead”, *Today's Zaman*, 19 Mart 2015.

17 “Two Day International Social and Political Global Forum against the Crime of Genocide Launched in Yerevan”. *Armedia.am*, 22 Nisan 2015.

Forum'un açılış konuşmasını¹⁸ yapan başkan Sarkisyan bu toplantının Ermeni Soykırımının 100. Yılı'nın en önemli etkinliklerinden olduğunu söylediikten sonra soykırımın önlenmesi için kapsamlı görüşmeler yapılacağı ve mekanizmalar geliştirileceğini ümit ettiğini vurgulamıştır. Ermeni soykırımı konusunda dört ana temel olduğunu ileri süren Sarkisyan bunları Hatırlama, Şükran, Önleme ve Yeniden Doğuş olduğunu belirtmiştir.

Soykırım sırasında maddi ve manevi kayıpların hatırlanmasının önemine işaret eden Sarkisyan hatırlamanın soykırımı yapanların torunlarının kendi tarihleriyle yüzleşmelerinin en iyi ilacı olduğunu ve aynı zamanda adaletin yerine getirilmesi için (tazminat ve benzeri hususları kastetmektedir) de fırsat yarattığını söylemiştir.

Soykırım kurbanlarına yardım edenlere şükran borcu olduğunu belirten Sarkisyan, Ermeni komşularının hayatını kurtaran Kürt ve Türklerin unutulmadığını belirttikten sonra bunlara Ermenileri "Türk yatağından kurtaran" Arapları ve ayrıca Ermeni yetimlerine bakan ve insani yardımda bulunan Rusları (?), Amerikalıları ve Avrupalıları bu arada saymıştır.

Soykırımın önlenmesi konusunda geçmiş soykırımların tanınması ve kınanmasının çok değerli bir rolü olduğunu belirten Sarkisyan bu çerçevede, Ermenistan'ın önerisi üzerine 23 Mart 2015 tarihinde Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyinin kabul ettiği Soykırımın Önlenmesi Kararına (A/HRC/28/L.25) temas etmiş ve bu kararın soykırım suçunun kasti olarak açıkça inkârını kınadığını belirterek, inkârın soykırımın önlenmesini zedelediği ve bu alanda başka ihlâllere neden olduğu içini, kınanmasının önemine değinmiştir.

Yeniden doğuş konusunda ise Sarkisyan Ermenistan tarafından yüzyıllar önce kaybedilmiş olan bağımsızlığın 1918 yılında yeniden kazanılmasını, Sovyetler Birliği döneminde kültürel değerlerin muhafaza edilmesini ve 1991 yılında tekrar bağımsızlığa kavuşulmasını dile getirmiştir. Ayrıca Diaspora Ermenilerinin de, Ermeni benliklerini muhafaza ederek yaşadıkları toplumlara entegre olmalarını da yeniden doğuş içinde mütalaa etmiştir.

Ermenistan Başkanı konuşmasında Ermenistan Meclisinin bu yıl içinde kabul ettiği iki belgeye (Osmanlı Türkiye'si tarafından Rumlara ve Süryanilere yapılan soykırımın Kınanması Bildirgesi ve her yıl 9 Aralık'ta soykırım

18 "Address By H.E. Serzh Sargsyan, President of the Republic of Armenia, at the International Social and Political Global Forum Against the Crime of Genocide", *President of Republic of Armenia Press Release*, 22 April 2015, Yerevan. <http://www.president.am/en/press-release/item/2015/04/22/President-Serzh-Sargsyan-Genocide-global-forum-April-22/>

suçunun kınanması ve önlenmesi günü olarak kabulüne dair karar) de değinmiştir.

Başkan Sarkisyan uluslararası topluma güçlü bir mesaj göndermek istediğini ifadeyle soykırım suçunun insanlığa tehdit oluşturmasının sona ermediğini ve soykırımın sonuçlarının üstesinden gelinebilmesi için “önlemenin” birinci önceliği olması gerektiğini söyleyerek konuşmasını bitirmiştir.

Forumun çalışmaları üç oturum halinde yapılmıştır. Birinci oturum “Uluslararası Hukukta İnsanlığa Karşı Suçların Önlenmesi Araçlarının Gelişmesi başlığını, ikinci Oturum ise “Sorumluluk sorunu ve ve Soykırımın Sonuçlarının Ortadan Kaldırılması” başlığını taşımıştır. Bu iki oturumda on üç gibi az sayılabilecek sayıda akademisyen söz almıştır. İkinci gün “Soykırımı Karşı Parlamenterler” başlığını taşıyan üçüncü oturumda aralarında Türkiye’nin de bulunduğu 22 ülkeden 30 parlamenter konuşmuştur.¹⁹

İkinci oturumda söz alan akademisyenler²⁰ öteden beri Ermeni görüşlerini benimseyen kişilerdir ve konuşmaları da bu yönde olmuştur. Aralarında iki Türk vardır: Cengiz Aktar ve Ragıp Zarakolu.

Aktar, Türkiye ile “inkârı” özleştirmenin doğru olmadığını, zira Türkiye’de tek bir görüş olmadığını, çeşitli anlatımların bulunduğunu, birçok Türkün Hükümetin resmi inkârcı görüşünü benimsemediğini ve Türkiye’de bazı yayınevlerinin Ermeni soykırımına ilişkin eserleri yayınlamış olduğunu söylemiştir. Ayrıca akademik alanda soykırımın çeşitli yönlerinin incelendiğini, Ermenilerin kültürel ve müzik mirasının birçokları tarafından takdir edildiğini, eski kiliselerin tamir edildiğini ayrıca vaktiyle Müslüman yapılmış kişilerin torunlarından Hıristiyanlığa dönenler olduğunu söylemiş, kamuoyu yoklamalarına göre Türklerin %9’unun (7 milyon) Hükümetin soykırımı tanınmasını ve af dilemesini istediğini de ifade etmiştir.

Ragıp Zarakolu ise Türkiye’nin inkarcılığının nedeninin tazminat ödemek endişesi ve diğer yandan uluslararası toplumun Türkiye ile iyi ilişkiler sürdürebilmek için soykırımını görmezden gelmesi olduğunu, bu nedenle Türk Hükümetinin bu suçu kabul etmek yerine sindirme kampanyaları yürüttüğünü ve “Türk Halkını bir suç içine hapsettiğini” söylemiştir.

19 *HART Report on the Global Forum Against the Crime of Genocide*, 22-23 Nisan 2015, Yerevan. Erişim Tarihi: 15 Eylül 2015. <http://www.hart-uk.org/wp-content/uploads/2015/05/HART-Report-on-the-Global-Forum-Against-the-Crime-of-Genocide1.pdf>

20 Donald Bloxham, William Schabas, Michael Bohlander, Israel Charny, Frank Chalk, Roger Smith, Henry Theriault, Patrick Dumberry, Yair Auron, Dona Frieze

Eçmiyazin Baş Patriği Karekin II yaptığı konuşmada²¹ 20. yüzyılın başında Osmanlı Türkiyesi tarafından planlanan ve uygulanan dehşet verici bir soykırımda milyonlarca (?) Ermeninin doğduğu toprakları terk etmeye zorlandığı, büyük bir bölümünün yok edildiği, geriye kalanların din değiştirmeye mecbur tutulduğu, bu dehşet verici şeytani hareketlerin Osmanlı İmparatorluğunun Rumlar ve Süryaniler gibi diğer dini ve etnik azınlıklarına zarar verdiği gibi son derecede abartmalı ifadeler kullanmıştır.

Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan toplantıyı özetleyen bir konuşma yapmış²² ardından Rwanda'da Tutsilere karşı işlenen soykırımdan sağ kalan Esther Mujawayo Global Forum'un Erivan Bildirgesini okumuştur.²³ Tam metni bu yazımızın ekler bölümünde verilen söz konusu Bildirgenin (EK: II) kanımızca dikkati çeken bölümleri şunlardır:

- Eski soykırımların kurbanlarını saygı ile anmak. Eski soykırımlar olarak Ermeni, Pontüslü Rum, Süryani, Yahudi, Rwanda, Kamboçya, Darfur olayları zikredilmiş ancak Bosna'dan söz edilmemiştir. Haklarında bir mahkeme kararı olmadığı için Pontus'lu Rumlar, Süryaniler ile Kamboçya ve Darfur olaylarının, uluslararası hukuk bakımından soykırım sayılması mümkün değildir. Buna karşın Bosna hakkında Uluslararası Adalet Divanının kararı vardır.
- Bildirgede cezasız kalma ve hesap verme veya sorumluluk, özellikle devlet düzeyinde olmak üzere soykırımın inkârı, soykırımların zamanında kınanması gibi kavramları üzerinde durulmasının, esas amacın 1915 olaylarına gönderme yapmak olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca tüm ülkelerden soykırımı önleme mekanizmalarını güçlendirmesi istenmektedir.
- Bildirinin kanımızca en önemli kısmı son cümlesi olup çevirisi şöyledir: Forum, "Ermeni soykırımının 100. Yılı'nın anılmasının arifesinde, bu soykırımın dünya çapında tanınması yönelik devamlı çabaların desteklenmesi için Uluslararası Topluma çağrıda bulunur".

Bu bildiri müzakere edilmemiş ve bir oylama da yapılmamıştır. Bu nedenle Türkiye bakımından (veya herhangi bir başka ülke tarafından) yok olarak sayılması mümkündür.

21 "His Holiness Karekin II addresses Global Forum 'Against the Crime of Genocide'. *a1plus.am*, 22 Nisan 2015.

22 "Adres of Armenian FM Nalbandian at Conclusion of Global Forum 'Against the Crime of Genocide'. *Tert.am*, 23 Nisan 2015.

23 "Global Forum's Declaration read During Armenian Genocide Commemoration", *News.am*, 24 Nisan 2015.

Yukarıda çalışmalarını özetlemeye çalıştığımız Global Forum'un Ermeni soykırım iddiaları açısından ne gibi bir işlevi olduğuna gelince bunu Türkiye'ye bir Ermeni soykırımı olduğunu kabul ettirmek için yıllardan beri süren mücadelenin ikili alandan çıkartılıp uluslararası hale getirmek çabasının son aşaması olarak görmek mümkündür. Bu bağlamda Global Forum bir ay kadar önce BM İnsan Hakları Konseyi tarafından kabul edilen "Soykırımın önlenmesi" Kararıyla (A/HRC/28/L.25) yakından ilgilidir. Bu karar, diğer bazı ülkelerin katılmasıyla, Ermenistan tarafından önerilmiş, kabul edilince de Ermenistan soykırımların önlenmesi konusunda kamuoyunda öncelikli bir yere sahip olmuştur. Global Forum'un işlevi Ermenistan'ın bu durumunu takviye etmek ve ayrıca yukarıda değindiğimiz gibi bir Ermeni soykırımının olduğunun kabulüne yardımcı olmaktır. Nitekim Soykırım Bilim Adamları Uluslararası Birliği Başkanı Daniel Feierstein Forum'da yaptığı konuşmada²⁴ "soykırım bilim adamları toplumunun Ermenilere karşı işlenmiş olan soykırımının inkarına karşı ve bu soykırımın tanınması için mücadeleye hazır olduğunu söylemiştir.

Ermeni soykırım iddialarının inkârının sona ermesi ve/veya tehcirin soykırım olarak kabul edilmesi, Türkiye'den tazminat almak, malların iadesini sağlamak ve toprak talebi için manevi bir zemin yaratılması bakımından önemlidir.

4. TEHCİR DÖNEMİNDE ÖLEN ERMENİLERİN AZİZ İLAN EDİLMESİ

Hıristiyanların bir bölümünde, özellikle Katolikler'de, Hıristiyanlığın korunması ve gelişmesi için çaba göstermiş, bazen bu uğurda yaşamını yitirmiş kişilere Kilise, bir tür kutsallık ifade eden "aziz" unvanını vermektedir.

Azizlerin çok büyük bir bölümü Hıristiyanlığın ilk yüzyıllarında yaşamış kişilerdir. Hıristiyanlık yerleştikten ve birçok ülkede resmi din haline geldikten sonra "aziz" ilan edilenlerin sayısı azalmıştır. Buna karşın son yıllarda, özellikle Papa Jean-Paul II'nin döneminde, inananlardan talep geldiği takdirde, onlara daha fazla kiliseye bağlamak amacıyla "aziz" yapılanların sayısında bir artış görülmüştür. Adı geçenin halefleri Benediktus XVI ve Francisco da aynı politikayı sürdürmüşlerdir.

Halen Katolik kilisesi tarafından "aziz" olarak kabul edilmiş kişilerin sayısı 10.000 kadardır.²⁵ Ancak, kitle halinde ve anonim olarak bazı kişilere "aziz"

24 "Genocide Scholar: We are ready to fight for recognition of genocide against Armenians", *panorama.am*, 22 Nisan 2015.

25 *The Book of Saints, A Dictionnary of Servants of God Canonized by the Catholic Church – Six Edition*, 1989 –A&C Black, London, ISBN 0-7136-3006-X.

payesi verilmeye başlanmış olup bu uygulamaya devam edilecek olursa azizlerin sayının kısa zamanda artacağı görülmektedir. Kitle halinde aziz yapmanın son örneği Papa Francisco vermiştir. Adı geçen 11 Şubat 2013 tarihine, Osmanlılar tarafından Güney İtalya'da, Otranto'da, 1480 yılında toplu olarak idam edildiği iddia edilen 813 kişiyi "aziz" ilân etmiştir.²⁶ Bu haliyle günümüzde kişileri aziz ilân etmenin dini değil siyasi bir tasarruf olduğunu da söylemek mümkündür. Nitekim Otranto'da doğruluğu kanıtlanamayan bir olaydan 550 yıl sonra, ne adı ne de Hıristiyanlığa hizmetleri bilinmeyen bir kitleyi aziz yapmanın İslamofobi veya Türkofobi duyguları dışında açıklamak zordur.

Ermeni Apostolik (Gregorien) Kilisesinde de bazı kişileri "aziz" yapmak veya ilan etmek geleneği mevcuttur. Ancak son dört yüzyılda bu usule başvurulmamış olduğu anlaşılmaktadır. Katolik kilisesinde olduğu gibi Ermeni kilisesinin de kişilerin "aziz" ilân edilmesi için koyduğu koşullar veya kıstaslar vardır. Bunlar: 1. Din için şahadet, 2. Dindar bir yaşam, 3. Mucizelerin olması (mucize yapmak), 4. Dini savunmak, dinin yayılması için çaba göstermektir.²⁷

Bu kıstasları tehcir döneminde ölen Ermenilere uyguladığımızda hiç birinin dini bir neden için ölmediği, hepsinin dindar bir yaşama sahip olduğunun söylenemeyeceği, hiç birinin mucize yapmadığı, tamamının dini savunmak, dinin yayılmasına için bir çaba içinde olamayacağı açıktır. Nitekim bu kitleyi aziz ilân etmek fikri açıklanınca bazı itirazlar olmuştur. Mesela Moskova Dini Akademisi Rektör Yardımcısı Papaz Antony Borisov şunları söylemiştir. "*Rus Ortodoks kilisesinin tarihinde Tanrıya inandıkları için ıstırap çeken insanların grup halinde azizleştirildikleri olmuştur. Örneğin 2000 yılında tüm piskoposların katılımı ile yapılan toplantıda Sovyet egemenliği yıllarında Tanrıya inandıkları için ateistçe takiplere uğramış olanları azizleştirmek kararı alınmıştır. Fakat Türkiye'de yaşanan Ermeni Tehciri sonucu ölümler, çoğu zaman dinsel karakterde nedenlerle ilgili takiplerin sonucu değil de, politik ve ulusal nedenler yüzünden yer alan olay olarak nitelendiriliyor. Bu bağlamda Ermeni soykırımının kurbanlarını azizleştirme sorunu söz konusu olunca, Ermeni kilisesi son derecede ihtiyath davranmalıdır. Ve her ayrı olay, ayrı olarak incelenmelidir.*"²⁸

Tabii, 1,5 milyon rakamının doğru olmadığı, daha gerçekçi bir rakam olan 500-

26 Otranto, *Wikipedia Ansiklopedi Maddesi*, Erişim tarihi: 15 Eylül 2015.
https://tr.wikipedia.org/wiki/Otranto#Otranto_Seferi

27 "Canonization ceremony of Armenian Genocide martyrs to be aired in Greece", *armenpress.am*, 12 Mart 2015. Ayrıca bu konuda bkz. *Hye-Tert*, 19 Nisan 2015. Michael Daniel Findikian, "From Victims to Victors, the Holly Martyrs of the Armenian Genocide".

28 "Ermeni Kilisesinden çok tartışmalı bir karar", *internethaber.com*, 27 Eylül 2013.

600 bin kişinin her birinin dahi isminin bilinmediği, ne koşullar altında öldüklerin hakkında da çok kere bir fikrin bile olmadığı bir ortamda, her olayın ayrı ayrı incelenmesi mümkün olmamış ve hatta buna teşebbüs bile edilmemiştir.

Katolik Kilisesinde olduğu gibi Ermeni Apostolik Kilisesinde de çok önemli kararların tüm piskopos ve başpiskoposların katıldığı ve Sinod adı verilen bir toplantıda alınması usuldendir. Ermenilerin son Sinod'u 1651'de toplanmış²⁹ sonra, olasılıkla Ermeni kiliseleri içindeki anlaşmazlıklar ve özellikle, Ermenileri asimile etmek isteyen Rus kilisesinin muhalefeti nedeniyle, bir toplantı yapılamamıştı.

Ermeni Baş Patrikleri Karekin II ve Aram I'in öncülüğü ile Ermeni Piskoposlar Sinod'u, 61 piskopos ve Başpiskopos'un katılımıyla 24 Eylül 2013 tarihinde Eçmiyazin'de toplanmış ve "Ermeni soykırımı kurbanlarını kolektif olarak aziz ilân edilmesi" hakkında ilke kararı alınmıştır.³⁰ Böylelikle Tehcir sırasında ölenlerin durumunun aziz ilan edilme kistaslarına uygunluğu incelenmeden karar alınmıştır. 23 Nisan 2015'te yapılan aziz ilan etme ayininde ölenlerin sayısı ve isimleri hakkında bir bilgi verilmemiştir.³¹ Böylelikle "anonim azizler" gibi bir yeni aziz sınıfı yaratılmıştır.

Söz konusu ayin Erivan yakınlarındaki Eçmiyazin'de yapılmış ve başta Başkan Sarkisyan olmak üzere tüm devlet ricali ile Ermeni Katolik ve Protestan kiliseleri temsilcileri hazır bulunmuştur. Papa'nın bu ayine katılması için çok çaba harcanmış ancak Papa 12 Nisan'da Soykırım kurbanları için Vatikan'da özel bir ayin yaptığından gelmemiş, kendisini, Hıristiyanların Birliğini Geliştirme Papalık Konseyi Başkanı Kardinal Koch temsil etmiştir. Diğer Hıristiyan Kiliseler de temsilci göndermişlerdir.

Bu ayin sırasında Karekin II ve Aram I "Ermeni Soykırımı kurbanlarına Azizler arasında yer verdiklerini ve 24 Nisan'ı din ve vatan adına Ermeni soykırımı sırasında ölen kutsal şehitlerin anılması günü olarak ilân ettiklerini" açıklamışlardır.³²

Ayin, 1915'i anımsatmak için saat 19.15'te bitmiş ve kiliseler çanlarını çalmaya başlamıştır. Ermeni Televizyonuna göre aynı saatte dünyanın her yerine, New

29 "Armenian Church to Canonize Victims of 1915 Genocide in the Ottoman Empire". *Itar-Tass*, 27 Eylül 2013.

30 "Bishops' Synod Considers Canonization of Genocide Victims", *asbarez.com*, 30 Eylül 2013.

31 "Armenian killings were genocide – German President" *BBC*, 23 Nisan 2015,

32 Emil Lazarian, "Proclamation au Sujdet Des Saints Martyrs Tombes Pour La Foi Et La Patrie Lors Du Genocide des Armeniens", 25 Nisan 2015,

York, Madrid, Venedik, Berlin Paris (ve herhalde Roma) kiliselerin çanları çalınmıştır.³³

Böylelikle dört yüzyıl hiçbir Ermeni “aziz” rütbesine yükseltilmemişken bir günde 1,5 kişinin “aziz” ilan edilmesiyle bu alanda bir tür rekor kılınmıştır. Bu genelde Ermenilere hâkim aşırı abartma eğilimine uygun bir davranıştır. Ancak bu davranış, aynı zamanda “aziz”lik kurumunun sıradanlaşması anlamına geldiğinden, en azından Ermeniler bakımından bu kurumun zedelenmesine de yol açmıştır. Koyu dindarlar hariç, 1,5 milyon kişinin aynı zamanda aziz

olduğuna inanılması mümkün değildir. Bu konuya bağımsız bir zihniyette yaklaşanlar, yukarıda belirttiğimiz gibi, ortada dini değil siyasi bir davranış ve bir karar olduğundan kuşku duymayacaklardır.

Böylelikle dört yüzyıl hiçbir Ermeni “aziz” rütbesine yükseltilmemişken bir günde 1,5 kişinin “aziz” ilan edilmesiyle bu alanda bir tür rekor kılınmıştır. Bu genelde Ermenilere hâkim aşırı abartma eğilimine uygun bir davranıştır. Ancak bu davranış, aynı zamanda “aziz”lik kurumunun sıradanlaşması anlamına geldiğinden, en azından Ermeniler bakımından bu kurumun zedelenmesine de yol açmıştır.

Bu vesileyle Müslümanlıkta “azizlik” kurumunun olmadığını belirtelim. Her ne kadar “evliyalar”ın benzer bir durumu olduğu düşünülebilirse de arada büyük farklar vardır. Evliyalara kimse bu sıfatı vermemiştir. Halkın saygısı ve sevgisi çok kere kim oldukları dahi tam olarak bilinmeyen bazı kimselerin evliya olarak kabul edilmesine yol açmıştır. Evliyaların hiçbir statüsü yoktur. Belili günlerde anılmazlar. Bazen bir türbe bazen basit bir mezarda yatarlar. İnanalar onlara dua eder, yardım isterler; onlarda ellerinden bir şey geliyorsa yaparlar.

5. ERMENİ DEVLET ADAMLARININ KONUŞMALARI

“100 Yıl”ın anılmasına ilişkin etkinliklerin başlıca iki siyasi işlevi olduğu görülmektedir: Birincisi soykırım iddialarının en geniş şekilde dünya kamuoylarına duyurulmasıdır. İkincisi ise devamlı eleştirmek ve başkalarını da eleştirmeye teşvik etmek yoluyla, taviz alabilmek üzere, Türkiye üzerinde baskı kurulmasıdır.

Bu amaçla Başkan Sarkisyan 2015 yılı başından itibaren hemen her fırsatta soykırım temasını dile getirmeye başlamış ve Dışişleri Bakanı Nalbantyan da

³³ “Armenian Church Makes Saints s of 1,5 Million Genocide Victims”. *Agence France Pres*, 23 Nisan 2015.

bu konuda, daha ziyade uluslararası alanda faal olmuştur. Aşağıda, Başkan Sarkisyan'dan başlamak üzere, Ermeni Devlet Adamlarının bu konudaki bazı konuşmalarından özetler veriyoruz.

A- BAŞKAN SARKİSYAN'IN KONUŞMALARI

a. Euronest Parlamenter Asamblesi

Euronest Parlamenter Asamblesi, Avrupa Birliğinin “Doğu Ortaklığı” projesi çerçevesinde Ukrayna, Moldova, Belarus, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan parlamentoları ile Avrupa Parlamentosu'nun temsilcilerinden oluşan bir karma parlamento toplantısıdır. Rusya'nın baskısıyla Avrupa Birliğine ortak üye olmaktan vazgeçen Ermenistan, tamamen Rusya'nın hâkimiyeti altına düşmemek için, Avrupa Birliği ile mümkün olan her alanda işbirliğini sürdürmeye çaba göstermektedir. Euronest Asamblesi de bu alanlardan biridir.

Başkan Sarkisyan bu kuruluşun 17 Mart 2015 tarihindeki Olağan Toplantısına katılarak yaptığı bir konuşmada³⁴ 2015 yılının Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere uygulanan soykırımın 100. yılı olduğuna değindikten sonra, bu suçun ilk kez 1987 yılında Avrupa Parlamentosu tarafından tanındığını ve Türkiye'nin de tanınmasının istendiğini belirterek bunu minnetle anımsadıklarını ifade etmiştir. Gerçekten de Ermeni soykırım iddialarını ilk kez tanıyan, siyasi öneme haiz uluslararası kuruluş Avrupa Parlamentosudur. Bu tanımadan sonradır ki Ermeni sorunu uluslararası bir boyut kazanmıştır.

Sarkisyan aynı konuşmasında, birkaç gün önce, 12 Mart'ta Avrupa Parlamentosunun İnsan Hakları ve Demokrasi Raporu'nu, AB üyesi ülkelerin Ermeni soykırımını tanımalarını isteyen bir paragraf ekleyerek kabul etmiş olmasına büyük önem verdiklerini belirtmiştir. Bu konuya aşağıda ayrıca değineceğiz.

b. “Ağrı Dağı'nın Eteklerinde” Medya Forumu Toplantısı

“Ağrı Dağının Eteklerinde” (At the Foot of Ararat) Rusya Gazeteciler Birliği, Ermenistan Kültür Bakanlığı ve Mediacongress adındaki uluslararası bir örgüt

34 “Address by the President of the Republic of Armenia Serzh Sargsyan at the Opening Meeting of the Fourth Ordinary Sessin of the Euronest Parliamentary Assembly”, *President of the Republic of Armenia Press Release*, 17 Mart 2015. <http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2015/03/17/President-Serzh-Sargsyan-National-Assembly-Euronest-Parliamentary-Assembly-speech>

tarafından her yıl düzenlenen ve Güney Kafkasya ülkeleri ilişkilerin geliştirilmesini amaçlayan bir forumdur.³⁵

Bu yıl 18 Mart'ta Erivan'daki toplantıya katılan Başkan Sarkisyan yaptığı konuşmanın büyük bölümünü Ermeni soykırım iddialarla ayırmıştır.³⁶ Bu forumun 20. asrın en ciddi suçlarından birine ilişkin gerçeklerin açığa çıkarılmasını ve Ermenistan Cumhuriyetinin başarılarını kapsamlı bir şekilde ortaya koymasını amaçladığını belirterek sözlerine başlayan ve böylece, istemeden de olsa, forumun propaganda niteliğini daha baştan ortaya koyan Sarkisyan, “100. Yıl”ı Türk halkı ile birlikte anmayı istediklerini, bu nedenle Cumhurbaşkanı Erdoğan’ı, Ermeni soykırımı kurbanlarını hatırasına saygı göstermek için 24 Nisan törenlerine davet ettiklerini, ancak yeniden bir inkâr ile karşılaştıklarını söylemiştir. Türk makamlarının Çanakkale savaşlarının 100. yılını kutlamak için 24 Nisan’ı seçtiklerini bunun amacının uluslararası toplumun dikkatini Ermeni soykırımının 100. yılından uzaklaştırmak olduğunu ileri süren Sarkisyan böylelikle Çanakkale savaşlarının iyi bilinen kronolojisinin çarpıtıldığı belirtmiştir.

Sarkisyan daha da ileri giderek Türkiye'nin bu inkâr politikasının yeni soykırımların oluşması için bir emsal yarattığını, Ermeni soykırımını unutturmaya çalışmanın ve bu olay için sorumluluktan kaçınmanın soykırım suçunun devamı ve yeni soykırımları özendirme olarak nitelendirilebileceğini ifade etmiştir.

Türk aydınlarının toplumunun gitgide büyüyen kesimlerinin ve Türk ilerici gençliğinin ülkenin tarihi ile yüzleşmek cesaretini gösterdiğini, böylelikle onurlu bir yaşam sürdürmek ve bu “günahın” ağır yükünden kendilerini kurtarmak istediklerini iddia etmiştir.

Türk Hükümetinin izlediği politikanın Protokollerin yaşama geçirilmesini olanağını ortadan kaldırdığı için bu belgeleri Meclis'ten çektiklerini söyleyen Sarkisyan, bu başarısızlığın sorumluluğunun kime ait olduğunu herkesin bildiğini belirtmiştir. Hemen ardından bu durumun Ermenistan'ın Türkiye ile yakınlaşma kapısını kapattığı anlamına gelmediğini de gelmediğini de eklemiştir.

Türkiye'nin “komşularıyla sıfır sorun” politikasının “sıfır komşu ve çok sorun”a dönüştüğü belirten Sarkisyan, Türkiye'nin gerçek niyetinin

35 “Forum of the Russian Mass Medya” *Media Congress*, http://mediacongress.ru/en/proekty/2014_en/mediaforum_of_the_russian_mass_media_at_the_foot_of_mount_ararat/

36 “Address by President Serzh Sargsyan at the 5th Media Forum ‘at the Foot of Mounth Ararat’”, *President of the Republic of Armenia Press Release*, 18 Mart 2015. <http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2015/03/18/President-Serzh-Sargsyan-speech-Media-forum-speech>

komşularıyla olan ilişkilerinde kendi görüşlerini dayatmak olduğu bunun da “Yeni-Osmanlı politikası”nın bir belirtisini oluşturduğunu ifade etmiştir.

Sarkisyan’ın, bu derecede Türkiye aleyhinde konuşmasının ileride Türkiye ile uzlaşma imkânlarının zedeleyeceğinin bilinci ve hatta telaşı içinde, ülkesinin Türkiye ile yakınlaşma kapısını kapatmadığını söylemek durumunda kaldığı görülmektedir.

Adı nedeniyle bir bakıma Ermenilerin Türkiye’den toprak taleplerine de gönderme yapan “Ağrı Dağı’nın Eteklerinde” Medya Forumu bir sonuç bildirgesi yayınlamak³⁷ Ermeni soykırımı inkârını kınamış, Osmanlı İmparatorluğu’nun insanlığa karşı işlediği suçu dünyaya duyuran gazetecilere, onların dünyanın en gerilimli bölgelerinde aynı facianın yeniden yaşanmaması için görev yapan bugünkü meslektaşlarına saygılarını sunmuştur.

Forum ayrıca Ermeni Soykırımı’nın 100. yıldönümünde dünyada görev yapan meslektaşlarından şunları istemiştir: Soykırımın 100. Yılında kurbanlarının anılarını korumak için her türlü çabanın gösterilmesi, geçmişte yaşanan korkunç suçların Medya tarafından gizlenmesine izin verilmemesi, Medyanın tüm imkanlarını kullanarak Ermeni Soykırımı, Holokost ya da insanlığa karşı işlenen diğer suçların hafife alınmasını önlenmeye çalışılması, tarihsel adaletin sağlanması için 1915’te Osmanlı İmparatorluğu’nun Ermeni Soykırımını yaptığının tanınması için çaba gösterilmesi, radikalliğin, dini aşırıcılığın, yabancı düşmanlığının, ırkçılığın ve Nazizmin Medyada yer bulmasına engel olunması, karşılıklı uzlaşma, işbirliği ve barış için ülkeler, uluslar ve dinler arasında diyalogun savunulması.

c. France 24’ le Mülakat

Sarkisyan 23 Mart 2015 tarihinde France 24’e verdiği bir mülakatta, esas itibarıyla “Ağrı Dağı’nın Eteklerinde” Medya Forumunda ele aldığı konuları tekrarlamıştır.³⁸

1915 Soykırımı’nın yüzüncü yıldönümü vesilesiyle yapılan etkinliklerin Türkiye karşıtlığı olarak değerlendirilmemesi gerektiğini söyleyen Sarkisyan, amaçlarının soykırımlara karşı mücadele için uluslararası topluma çağrı yapmak olduğunu ifade etmiş ayrıca, inkârcılığın soykırım suçuna ortak olma anlamına geleceğini de söylemiştir.

37 Elif Akgül, “Gazetecilerden ‘At the Foot of Ararat’ Media Deklarasyonu”, *Bianet*, 21 Mart 2015.

38 “Sarkisyan: Soykırımı anmak Türkiye karşıtlığı değil”, *demokratehaber.com*, 22 Mart 2015.

24 Nisan’da düzenlenecek olan Çanakkale Savaşları’nın yüzüncü yıldönümü etkinliklerinin, 1915 Ermeni Soykırımı’nın yüzüncü yıldönümü vesilesiyle yapılacak olan anma törenlerine denk getirilmesini eleştirerek, Türkiye’nin 24 Nisan’daki Ermeni Soykırımı anma törenlerini sabote etmeye çalıştığını ileri sürmüştür. Sarkisyan, “*Biz soykırım kurbanlarını anma törenlerini Türkiye toplumunun da dâhil olduğu bir birlik içerisinde yapmak istiyorduk. Benim Erdoğan’ı davet etmemdeki amaç da Türkiye’nin 24 Nisan’da Ermenistan’daki anma etkinliklerinde yer almasıydı. Fakat, ne yazık ki bir kez daha inkârcı bir adıyla karşı karşıya kaldık*” demiştir.

1915 Ermeni Soykırımı’nı resmen tanıyan ülke sayısının her yıl arttığını kaydeden Sarkisyan, Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın bunun bilincinde olduğunu ve tarihsel öneme sahip olan soykırımın yüzüncü yılında böyle bir engelleme girişiminde bulunduğunu da söylemiştir.

d. Rossiya 24 Televizyonu ile Mülakat

7 Nisan 2015 tarihinde Rossiya 24 televizyonuna bir mülakat³⁹ veren Başkan Sarkisyan

Türkiye-Ermenistan arasında ilişkilerin tesis edilmesi için 2009 yılında Zürih kentinde imzalanan protokollere ilişkin olarak Türkiye’nin üstlendiği taahhütleri yerine getirmediğini söylemiştir.

Türkiye ile ilişkilerin tesis edilmesi için, 24 Nisan 2015’te Ermenistan’ın başkenti Erivan’da yapılacak olan anma törenine Türkiye Cumhurbaşkanı’nı davet ettiklerini ancak bu davetin de Türkiye tarafından kabul edilmediğini bildirmiştir.

Çanakkale Savaşının anılmasının bu yıl ilk kez 24 Nisan’da yapılacağını belirten Sarkisyan, bu savaşın 24 Nisan’da başlamadığını ya da 24 Nisan’da son bulmadığını hatırlatarak, Türkiye’nin böylelikle uluslararası kamuoyunun dikkatini 1915 Ermeni Soykırımı’nın yüzüncü yıldönümü vesilesiyle yapılacak olan anma etkinliklerinden saptırmayı amaçladığını ileri sürmüştür.

Türkiye kamuoyunda 1915 Ermeni Soykırımı konusunda bilinçlenmenin arttığına değinen Sarkisyan, “Olumlu bir dinamizm görüyoruz ve bu hareketi başlatan Türkiye yurttaşlarına müteşekkirimiz” demiştir.

39 “Sarkisyan: Türkiye’ye önkoşul belirtmedik”, *demokrathaber.com*, 7 Nisan 2015.

e. İtalyan Corriera Della Sera Gazetesiyle Mülakat

12 Nisan 2015 tarihinde bu gazeteye bir mülakatı veren Başkan Sarkisyan, 100. yıl anmaların ile gelecekte soykırımların önlenmesini amaçladığını öne sürmüş ve Orta Doğu'daki etnik ve dini azınlıkların hedef haline gelmiş olduğuna temasla burada da soykırımsal (genocidal) hareketlerin başladığının görüldüğüne iddia etmiştir.

Ermeni soykırımının gerçekliğinin tartışılmaz olduğunu ileri süren Sarkisyan, Ermeni sivil halkının katledildiğini Ankara'nın bile kabul ettiğini, bazı devletlerin bu olayı soykırım, bazılarının katliam veya bazılarının ise trajedi olarak tanımladıklarını, tanımayan ülkelerin ise Türkiye'den olan çıkarlarına göre hareket ettiklerini ileri sürmüştür.

f. CNN/Türk'le Mülakat

22 Nisan'da CNN/Türk'e bir mülakat⁴⁰ veren Başkan Sarkisyan, Başbakan Davutoğlu'nun 20 Nisan tarihli "Hayatını Kaybeden Osmanlı Ermenilerine İlişkin Açıklaması"nı Uluslararası kamuoyuna yönelik olduğunu ileri sürmüş ve "Umarım Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan 24 Nisan'da daha güçlü bir açıklama yapar ve ilişkiler normalleşir" diyerek Erdoğan'dan Ermenilerden af dileyen ve/veya soykırım iddialarını kabul eden açıklama beklediklerini ortaya koymuştur.

Protokolleri konusunda ise Türkiye bu belgeleri onaylamış olsaydı her şeyin farklı olacağını belirterek, kendilerinin Protokolleri meclisten çekmelerinin Türkiye'ye verilen siyasi bir mesaj olduğunu ileri sürmüş ve bunun imzalarını geri çekmek olmadığını ifade etmiştir. Ardından "Protokolleri Türkiye onaylarsa, biz de onaylarız" diye konuşmuştur.

g. Euronews'la Mülakat

Başkan Sarkisyan 23 Nisan'da Euronews televizyonundan Olaf Burns'e uzun bir mülakat vermiştir.⁴¹

Sarkisyan 100. yılı anma etkinliklerinin bazı mesajlar içerdiğini belirterek bunları şu şekilde sıralamıştır. Önce, insanlığa karşı suçlar zamanla

40 Damla Doğan, "Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan: Umarım Erdoğan 24 Nisan'da, *Hürriyet*, 22 Nisan 2015.

41 "They did not succeed in erasing us from the earth: Armenian president interview", *euronews.com*, 22 Nisan 2015.

unutulmamalıdır. İkinci olarak en güç anlarımızda bize yardım eden kişi, millet ve örgütlere şükran duymalıyız. Üçüncü olarak gelecekte soykırım ve diğer insanlığa karşı suçların meydana gelmesini önlemek için mücadele edilmesidir. Son olarak ise bir milletin küllerinden tekrar doğduğu bize zarar vermek isteyenlerin bizi ortadan kaldırmayı başaramadıklarıdır, demiştir.

Burns'un 100. yıl sonra dahi Türkiye ve Ermenistan'ın halen tartışma içinde olduğunu, bu iki ülkenin beraberce başka konuları ele almasının mümkün olup olmadığı hakkındaki bir sorusuna Sarkisyan, Ermenistan'ın üç cumhurbaşkanının da bunu denediğini, Türkiye ile önkoşulsuz diplomatik ilişki kurma niyetlerini açıkladıklarını söylemiştir. Son olarak da (Ağustos 2014 ayında) kendisinin Dışişleri Bakanı ile Cumhurbaşkanı Erdoğan'a bir mektup göndererek 24 Nisan etkinliklerine katılmaya ve böylece beraberce bütün kurbanları anmaya ve taziyede bulunmaya davet ettiğini, ancak Türk tarafının Ermenilerin anma günü olan 24 Nisan'da Çanakkale savaşlarını kutlamayı seçtiğini söylemiştir. .

Soykırımın Türkler tarafından tanınmasının iki millet arasında uzlaşmaya götüren en kısa yol olduğunu ifade eden Sarkisyan bu olduğu takdirde ilişkilerin kısa zamanda yüksek bir düzeye ulaşacağını ileri sürmüştür.

Türkiye'nin tarihçiler komisyonu hakkındaki önerisi için ise tarihçilerin herhangi bir anlaşmazlığı çözdüğüne dair bilgisi olmadığını, ayrıca bu tür bir komisyonun nasıl işleyeceğini bilmediğini zira Türk tarihçilerinin Türk toplumunun ve resmi makamlarının Ermeni tarihçilerinin ise Ermeni toplum ve resmi makamlarının baskısı altında kalacağını, söylemiş ve bu önerinin kendilerine hakaret olduğunu çünkü Ermeni soykırımının gerçekliğini sorguladığını belirtmiştir.

h. Hürriyet'le Mülakat

Hürriyet gazetesi 24 Nisan 2015 tarihinde Başkan Sarkisyan'ın Cansu Çambel ile yapmış olduğu çok uzun bir mülakatı yayınlamıştır. Ermenistan Devlet başkanının Türkiye hakkında görüş ve politikalarını yansıtan bu mülakata önemli gördüğümüz hususları, bazı başlıklar altında toplayarak, aşağıda özetliyoruz.

Erdoğan'ın 24 Nisan için Erivan'a çağrılması konusunda Sarkisyan Türkiye Cumhurbaşkanı'na 24 Nisan etkinliklerine katılım davetinin yollanmasını amacını "Ermeni Soykırımı'nın masum kurbanlarının anısı önünde saygıyla eğilmek ve anıtan, geçmiş soykırımların kınanması ve olası yeni soykırımların

engellenmesine yönelik çabalarımızı birleştirdiğimizi tüm dünyaya duyurmak” olarak açıklamıştır.

24 Nisan’da Erdoğan’dan beklentileri için ise Sarkisyan “24 Nisan’da Türkiye Cumhurbaşkanının daha güçlü ve bilgece bir tutum sergileyerek gerçek bir açıklama yapacağını, burada neyin vuku bulduğunu ve neyin bize iki halk arasında uzlaşma sürecine başlama fırsatı vereceğini söylemesini bekliyorum. Daha doğrusu, belki de halklar arasında değil de, bizim ve Türkiye yönetimleri arasında demek gerekir. Çünkü, Türkiye halkına yönelik, Türklere yönelik kesinlikle bir ithamım yok” demiştir.

Davutoğlu’nun 19 Nisan mesajı hakkında görüşleri için Sarkisyan “Bu mesajın 19 Nisan’da yayımlanması dikkat çekicidir. Eğer bu 24 Nisan’da veya arifesinde yayımlansaydı, inkârcı içeriğini daha önceki duyurudan bildiğimizden bunu sıradan bir duyuru olarak kabul ederdim. Ancak bu kadar erken dolaşıma girdiğinden dolayı kanaatimizce, soykırımın tanınmasıyla bağlantılı tüm dünyada başlayan büyük sürece direnme veya etkileme yönünde bir denemidir.” Ben büyük umut taşıyorum ki yıllar sonra Türkiye’de neyin gerçekleştiğinin bilincinde olan insanların sayısı o kadar çok olacak ki 19 Nisan’da Başbakanın yaptığı gibi açıklamaların yapılması artık imkânsız olacak.” Şeklinde konuşmuştur.

Çanakkale Törenleri konusu

Sarkisyan Çanakkale Törenleri konudaki görüşlerini şu şekilde dile getirmiştir: “Türkiye yönetimi Gelibolu törenlerine her ne pahasına olursa olsun nispeten çok sayıda ülke liderinin katılımını sağlamaya çalışarak Ermeni Soykırımı anma törenlerini gölgeleme amacı taşımaktadır.” Türkiye “Ermeni halkının 100 yıldır kesintisiz toplu halde Ermeni Soykırımı’nın masum kurbanlarını andığı tam da aynı 24 Nisan’da bu törenlerin tertiplenmesi öngörülmüştür. Bu, 1.5 milyon katledilmiş Ermeni’nin hatırasına yönelik saygısız bir tutumun ifadesidir. Eğer Türkiye’nin ilişkilerin normalleşmesi yönünde bir nebze arzusu olsaydı, çarpıcı bir ifadeyle ‘komşunun evinde yas tutulurken aynı gün şenlik ve tören düzenlemezdi.’”

Protokollerin Ermenistan Meclisinden geri çekilmesi için Sarkisyan Türkiye’nin Protokolleri onaylamamış olması bu iş için uygun bir anı beklemekten ileri gelmediğini, aksine Ermeni-Türk uzlaşma sürecindeymiş taklidi yaparak ve soykırım tanınmalarını uzlaşma yolunda engel göstererek, uluslararası toplumun Ermeni Soykırımı’na ilişkin net tutumunu önlemeye çabaladığını iddia etti. Ayrıca bunun Türkiye’nin uluslararası yükümlülüklerine

karşı da saygı eksikliği olduğunu söyledi. Protokolleri akamete uğratan hususların ise protokollerin özü ve sözünün çarpıtılması, inkârcılığın yeni ifadeleri ve Azerbaycan'ın asılsız taleplerini tatmin etmek için önkoşulların sürekli dillendirilmesi olarak sıralamıştır.

Protokollerde yer alan ve Türkiye'nin soykırım konusunun tartışılacağı organ olduğu ümidini beslediği bu alt komisyon hakkında Sarkisyan “*Türkiye'nin tarihçiler komisyonu kurma önerisinin sadece Ermeni Soykırımı'nın tanınmasını sürüncemede bırakma ve uluslararası toplumun dikkatini bu suçtan saptırma amacı taşıdığı barizdir. ... Protokollerde 'tarih araştırmaları komisyonu' tesisine ilişkin hüküm yoktur. Protokollerin ilgili maddesinde iki halk arasında karşılıklı güvenin restorasyonuna yönelik diyalogun gerçekleştirilmesi için alt komisyon tesisi öngörülmekteydi. Müzakereler esnasında Ermeni tarafı farklı düzeylerde Türk tarafına da soykırım gerçeğinin hiçbir koşulda şüphe altında bırakılmayacağını birçok defalar vurgulamıştır*” demiştir.

Soykırım konusunda bilim adamları arasında görüş birliği olduğu hususunda Sarkisyan “*Ermeni Soykırımı gerçeği artık bir asırdır farklı bilim adamları, siyaset adamları, uluslararası hukuk uzmanları, Uluslararası Soykırım Araştırmaları Birliği, parlamentolar ve hatta bir dizi Türk tarihçi tarafından incelenmiştir. Hepsi de Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilerin başına gelenin kesinlikle soykırım olduğunda hemfikirdirler*” şeklinde konuşmuştur.

Türkiye-Ermenistan sınırının açılması için ise Sarkisyan “*Sınırın açılması çok şeyi değiştirir. Öncelikle, belli bir güven ortamı oluşturur, iki tarafın da çıkarına olacak ticari bağların tesisine zemin sağlar. Türkiye'nin doğu illerinin ekonomik gelişimine de ciddi bir katkısı olur. Sınırın açılması aynı zamanda sivil toplumlarımız arasındaki temasları canlandırır, haşır neşir olmalarını sağlar. Böyle bir adımın iki halkın uzlaşısı süreci üzerinde olumlu etki yapacağına eminim*” demiştir.

Ermeni Halkı, Türk Halkının Savaşta çektiği acıyı anlayabilir mi? sorusuna cevaben ise “*Ermeni halkı bu acıları anlamamazlık edemez*”. ... Ancak acı çekmek bir şey, soykırımı maruz kalmak başka bir şeydir. Eğer Türk halkı Osmanlı İmparatorluğunda soykırımına uğramışsa, bugünkü Türkiye yönetimi Osmanlı yönetiminin gerçekleştirdiği hem Ermenilerin soykırımı'nu hem de Türklerin Soykırımı'nu tanısun” şeklinde konuşmuştur. Ayrıca “*Bir, iki, üç köy sakini yerlerini değiştirebilirler veya müstakil yurttaşlar yerlerini değiştirebilirler; bunun için esef duyuyoruz, ancak bir halk imha edildiğinde, bu tamamıyla farklı bir husustur*” demiştir.

Ermenistan Cumhuriyeti'nin Türkiye'den toprak talebi var mı? Sarkisyan bu soruya şu cevabı vermiştir: *“Ermenistan Cumhuriyeti bağımsızlığından bu yana asla Türkiye veya herhangi bir diğer ülkeden toprak talebinde bulunmamıştır. Devletimizin dış politika gündeminde böyle bir konu olmamıştır ve bugün de yoktur, bu nettir. Uluslararası toplumun tam ve sorumlu bir üyesiyiz. BM üyesi bir devlet olarak uluslararası toplumdaki rolümüzü anlıyor, uluslararası hukuk ilkelerine saygı duyuyoruz. Bu arada aynısını bu güne dek gayrimeşru şekilde ülkemizle olan sınırını kapalı tutan, bunu Avrupa'nın son kapalı sınırına dönüştüren ve Ermenistan'la diplomatik ilişkilerin tesisi için, aracı rolü oynayan uluslararası toplum ve Zürih Protokolleri altındaki kendi imzasına saygı duymayarak, kabul edilemez önkoşullar ileri süren Batı'daki komşumuzdan da bekliyoruz. Eğer fark ettiyseniz Ermenistan'ın Türkiye'ye toprak talebi sunma veya benzeri düşüncelere sahip olduğuna ilişkin Ermenistan'da değil asıl Türkiye'de konuşulmaktadır.”*

Soykırım iddiaları konusunda gelecekte ne gibi eylemler öngörüldüğü sorusuna ise *“Bizim önümüzde çok daha ciddi ve uzun vadeli hedefler var. Biz uluslararası toplumun ortak çabalarıyla insanlığı karşı işlenmiş ve gelecekte işlenmesi muhtemel suçlarla mücadele için işlevsel bir platform yaratmak istiyoruz ... mücadelemiz daha yeni başlamıştır. Ve önümüzdeki yıllarda daha da koordineli ve hedefe yönelik olacaktır. Uzlaşma köprülerini biz yıkmadık, hatta biz kendimiz uzlaşma inisiyatifinde bulduk. Ancak, anahtarı bizde olmayan kapının açılması imkânsızdır. Masum kurbanlarımızı 100. Yıldönümünde anarken, Türkiye'yle ilişkilerin tesisine, Ermeni ve Türk halkları arasında ön koşulsuz uzlaşma sürecine başlamaya hazır olduğumuzu ilan ediyoruz”* demiştir.

Bu arada Türkiye'nin en büyük gazetelerinden birinin sütunlarını Sarkisyan'a açması görüşlerinin Türk kamuoyuna aktarılması bakımından kendisi için bulunmaz bir fırsat olmuştur. Buna karşın değil Cumhurbaşkanı Erdoğan'a ve ya Ermeni görüşlerini benimsemeyen herhangi bir Türk siyaset adamına, Ermenistan kamuoyuna doğrudan hitap etmek imkânı verilmemiş, bu akla bile gelmemiştir.

Türkiye'nin en büyük gazetelerinden birinin sütunlarını Sarkisyan'a e açmasının görüşlerini Türk kamuoyuna aktarılması bakımından kendisi için bulunmaz bir fırsat olmuştur. Buna karşın değil Cumhurbaşkanı Erdoğan'a ve ya Ermeni görüşlerini benimsemeyen herhangi bir Türk siyaset adamına, Ermenistan kamuoyuna doğrudan hitap etmek imkânı verilmemiş, bu akla bile gelmemiştir.

i. Başkan Sarkisyan'ın 24 Nisan Töreninde Yaptığı Konuşma

Başkan Sarkisyan 24 Nisan günü Erivan'daki soykırım Anıtında Devlet ileri gelenleri ve yabancı misafirler⁴² huzurunda soykırım konusunda her yıl söylediklerine benzer bir konuşma yapmıştır. Bu arada Türkiye sözcüğünü kullanmamış ancak Osmanlı İmparatorluğunun başkenti Konstantinopl'da 24 Nisan'da 1915'te 20. asrın en vahim suçlarından biri olarak Ermeni aydınlarının kitle halinde tevkif edildiklerini, bundan öncede Osmanlı Ordusundaki Ermenilerin silahsızlandırılıp katledildiklerini, 1,5 milyon Ermeninin sadece Ermeni oldukları için öldürüldükleri gibi bilinen klişeleri tekrarlamış bu arada Rafael Lemkin'in soykırım sözcüğünü Ermenilerin başında gelenlerden esinlenerek bulduğunu söylemiştir. Amaçlarının gelecekte insanlığa karşı suçları önleyecek bir mekanizma oluşturmak olduğunu vurgulayarak Ermeni soykırımının bu suçlara karşı mücadelede bir dönüm noktası olduğunu ileri sürmüştür. Son zamanlarda dünyada ülkelerin ve uluslararası kuruluşların 20. yüzyılın ilk soykırımını tanıdıklarını, bazılarının tanımış olduklarını teyit ettiklerini, diğerlerinin soykırımın inkârını suç saydıklarını da söylemiştir.

Yüz binlerce Ermeninin Deir-ez Zor çöllerinde telef olduğuna değinen Sarkisyan geçen yıl bu bölgedeki Ermeni kilisesi ve soykırım anıtının havaya uçurulduğunu hatırlatarak günümüzde Ermeni kurbanlarının kemiklerinden rahatsızlık duyanlar olduğunu söylemiştir.

Konuşmasının sonuna doğru o gün İstanbul'da Taksim meydanında toplananlara müteşekkir olduklarını, bu kişilerin vatanlarının (Ermenistan ?) haklı davasını savunan güçlü kişiler olduğunu ileri sürmüştür.⁴³

Sarkisyan'ın beklenenin aksine bu konuşmasında "Türkiye" ve "Türkler" sözcüklerini kullanmamasının bu törende François Hollande ve Vladimir Putin'in hazır bulunması ve bu kişilerin Türkiye ile gerginlik yaratacak sözlerle taraf olmamaları ile açıklamak mümkündür.

j. Rusya Kanal Bir'e verdiği Mülakat

Başkan Sarkisyan'ın 28 Nisan'da Rusya kanal Bir'in muhabiri Vladimir

42 Bu Törenlere Dört Devlet Başkanı Katılmıştır: Rusya Başkanı Vladimir Putin, Fransız Cumhurbaşkanı François Hollande, Güney Kıbrıs Başkanı Nikos Anastasiades ve Sırbistan Başkanı Tomislav Nikolic

43 "President Serzh Sargsyan Pays Tribute to Memory of Armenian Genocide Victims at Tsitsernakaberd", *President of the Republic of Armenia Press Release*, 24 Nisan 2015. <http://www.president.am/en/press-release/item/2015/04/24/President-Serzh-Sargsyan-Genocide-April-24/>

Pozmer'e verdiği bir mülakat⁴⁴ izlediği politika bakımından bazı hususları tekrarlamasına ve bazı olayları da nasıl gördüğünü açıklamasına olanak sağlamıştır.

Sarkisyan Ermeni soykırımının bugünkü Türkiye'nin suçu olmadığını, ancak Türkiye'nin soykırımı inkar ederek trajedinin tarafı haline geldiğini bu nedenle soykırımı tanımak suretiyle Ankara'yı sırtındaki bu yükten kurtulmaya davet ettiklerini söylemiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı 24 Nisan törenlerine davet etmesini ise trajediyi birlikte anmak için yaptığını, bu sayede bu tür trajedilerin tekrarlanmasının önüne geçebileceğini düşündüğünü söylemiş ve hemen ardından bir çelişki oluşturarak Erdoğan'ın daveti kabul etmeyeceğinden neredeyse yüzde 100 emin olduğunu ifade etmiştir.

Sarkisyan, ABD ve İsrail'in 1915 olayları hakkında "soykırım" tanımlamasını yapmamalarına değinerek bu iki ülkenin kendi çıkarlarına insani değerlerden daha fazla önem verdiğini ve Türkiye'deki çıkarları nedeniyle Ankara'yı kırmamayı tercih ettiklerini belirtmiştir.

Milliyet'in bu mülakatla ilişkin haberine göre Sarkisyan, Sovyetler Birliği döneminde Sovyet Dışişleri Bakanının Türkiye'yi ziyaret sırasında Atatürk'ün mozolesine çelenk koymasının kendilerine acı verdiğini de söyleyerek Türkiye'ye karşı duydukları kını açığa vurmuştur.

Bunun dışında Türkiye'nin protokolleri tasdik ettiği takdirde kendilerinin de aynı yapacaklarını belirtmiş ayrıca Türkiye'den toprak talepleri olmadığını tekrarladı.

k. Washington Katedralinde yaptığı konuşma

Başkan Sarkisyan 5-7 Mayıs 2015 tarihlerinde Washington'a bir çalışma ziyareti yapmıştır. Ancak bu ziyareti sırasında doğrudan muhatabı sayılan Başkan Obama ve Başkan Yardımcısı Joe Biden ile ikili görüşmelerde bulunamamıştır. Buna karşılık Cumhuriyetçilerin Senato'da Çoğunluk Lideri Mitch McConnell ile Demokratların Azınlık Lideri Harry Reid ve diğer bazı senatörlerle bir toplantı yapabildiği.⁴⁵

44 "Erdogan's visit would have been signal to both Armenians and Turks – Serzh Sargsyan" *tert.am*, 28 Nisan 2015 ve "Atatürk'ün Mozolesine çelenk konması bize acı veriyordu", *Milliyet*, 28 Nisan 2015.

45 "President Serzh Sargsyan Meets With U.S. Senators In Washington DC", *Armenpress*, 6 Mayıs 2015.

7 Mayıs'ta Washington'daki Mili Katedral'de ABD Başkan Yardımcısı Joe Biden ve Ermeni taraftarlığı ile bilinen ABD'nin Birleşmiş Milletler'deki Daimi Temsilcisi Samantha Power'in⁴⁶ de katıldığı, ayrıca Baş Patrik Karekin II ile Kilikya Baş Patriği Aram I ve Dışişleri Bakanı Edvard Nalbantyan'ın da hazır bulunduğu, Diaspora Ermenileriyle dolu olan bir ayinde bir konuşma yapmıştır.⁴⁷ Sevr Antlaşmasıyla Ermenistan'a Anadolu'dan toprak vermek isteyen Başkan Woodrow Wilson'un bu katedral'de gömülü olduğunu hatırlatmış yüz yıldan beri süren adalet ve gerçek mücadelesinde devamlı olarak A.B.D.'nin desteğini hissettiklerini söylemiş, 19. yüzyılda ilerici Amerikalı şahsiyetlerin Padişahın Ermeni aleyhtarı politikasını kınadıklarını ve Ermenilere yardım elini uzattıkları gibi sözlerle Amerika'yı övmüştür. Bu arada, Ermeni yanlısı olmakla ün kazanmış olan Clara Barton, Henry Morgenthau gibi kişilere değinmiş ve Amerikalıların Tehcir'den sonra Ermeni çocuklarını barındırmak için kurmuş oldukları yetimhanelerden de bahsetmiştir.

Siyasi alanda ise A.B.D.'nin son zamanlarda Ermeni soykırımının değerlendirilmesi için birçok girişimler olduğunu, Amerikan Eyaletlerinden (Toplam 50) 44'ünün bu soykırımını tanımış bulunmasının bunu en çarpıcı göstergesini oluşturduğunu A.B.D.'nin tam olarak Ermeni soykırımını tanımmasının bir "koşul" değil bir "zaman" sorunu olduğunu söylemiştir.

Bir davet başkanının, başka bir devlet başkanından davet almadan, binlerce kilometre kat ederek başka bir ülkede başkasına ait bir kilisede bir ayine katılması normal bir hareket değildir. Kanımız bu etkinliğin, kendini önemli hissetmek isteyen kimi Amerikalı Ermeniler tarafından planladığı ve büyük harcamalarla gerçekleştirildiğidir. Sarkisyan Joe Biden ile bir görüşme bile yapamadığına göre A.B.D.'ye gitmesinin siyasi bir sonucu, bir yararı olmamıştır.

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız gibi Başkan Sarkisyan 2015 başından beri ve öncelikle Mart ve Nisan aylarında gerek soykırım iddialarına gerek Türkiye ile ilişkiler konusuna birçok kez değinmiştir. Sonra, Mayıs ortalarından itibaren ise bu konu adeta ortadan kalkmış, Ermenistan'daki bazı iç gelişmeler nedeniyle de arka plana itilmiştir. Aynı şekilde Türkiye'ye de, gerek Genel Seçimler gerek Suriye'deki terör ve özellikle PKK'nın saldırıları Ermeni sorununu adeta gündemden çıkarmıştır.

46 Samantha Power, 2002 yılında yayınlanan ve Ermeni soykırım iddialarına geniş yer veren "Problem from Hell: America and the Age of Genocide" başlıklı kitabın yazarıdır.

47 "In Washington President Serzh Sargsyan Takes Part in Ecumenical Prayer in Memory of Armenian Genocide Victims", *President of the Republic of Armenia Press Release*, 8 Mayıs 2015.
<http://www.president.am/en/press-release/item/2015/05/08/President-Serzh-Sargsyan-at-Washington-Church-Armenian-Genocide/>

Suriye'deki İŞİD terör örgütünün Türkiye'nin Suruç kasabasına saldırarak 28 kişinin ölümüne neden olmasından sonra Başkan Sarkisyan'ın Cumhurbaşkanı Erdoğan'a bir mesaj göndererek, terörizmin her çeşidini kınadıklarını ifade ile taziyelerini bildirmesi⁴⁸ Ankara'da iyi bir etki yapmıştır.

B- DIŞİŞLERİ BAKANI NALBANTYAN'IN KONUŞMALARI

Dışişleri Bakanı Nalbantyan bu dönem içinde soykırım ve Türkiye ile ilişkilere birçok kez değinmiştir. Bunların her birine ayrı ayrı değil, önemli veya açıklayıcı gördüğümüz ölçüde ve Başkan Sarkisyan'ın görüşlerini tekrar etmemeye çalışarak özetle aşağıda değineceğiz.

Sarkisyan Türkiye'nin Karabağ konusundaki tutumuna pek değinmez iken Nalbantyan Türkiye'nin bu sorun için Azerbaycan'ı desteklemesinden yakınmış ve Türkiye bu konuda bir katkıda bulunmak istiyorsa bu sorundan uzak durması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁹

Protokoller konusunda Nalbantyan'ın zaman zaman tekrarladığı husus Türkiye'nin uluslararası hukukun "ahte vefa" (pacta sunt servanda) ilkesine riayet etmediği, diğer bir deyimle, bunları uygulamak için verdiği sözü tutmadığıdır.⁵⁰

Türkiye Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi konusunda ise Türk Hükümetinin Türk halkının dostu olması ve onun çıkarları doğrultusunda hareket etmesi gerektiğini söylemiştir.⁵¹ Böylelikle Türk Hükümetinin kendi halkının çıkarlarını bilmediği (ancak herhalde Nalbantyan'ın bunu bildiğini) gibi garip bir ifadede bulunmuş olmuştur.

Türkiye'nin Papa Francesco'yu eleştirmesiyle ilgili olarak ise birçok ülke Ermeni soykırımını tanımış olduğuna göre bu tür eleştirilerin Türkiye ile uluslararası toplumun farklı dillerle konuştuğunu gösterdiğini ifade etmiştir.⁵² Ermeni soykırım iddialarını Parlamentolarında kabul eden ülkelerin sayısının 25 olduğu, buna karşı dünya'da 200 kadar devlet bulunduğu dikkate alındığında Nalbantyan'ın sözlerinin fazla bir anlamı kalmamaktadır.

48 "Armenia Condemns Deadly Blast in Turkey". *RFE/RL*, 21 Temmuz 2015.

49 "E. Nalbandian Met en Gadre l'Europe Contre L'Attitude Négative de la Turquie Dans le Conflit du Karabagh". *NAK*, 20 Mart 2015.

50 "FM E.Nalbandian's Interview to Sloven Daily Newspaper 'Dnevnik'". *Groong:escu.edu*, 14 Mart 2015.

51 Aynı kaynak.

52 Siranush Ghazanchyan, "Denial not opening the door to reconciliation: Armenian Fm", *armradio*, 14 Nisan 2015.

Türkiye'nin devlet düzeyinde soykırımı inkâr etmesinin Osmanlı İmparatorluğunun tarafından yapılan soykırımının sorumluluğunu kabul ettiğini dair sözleri de⁵³ hukukun temel ilkelerinden olan “kanunsuz suç ve ceza olmaz”a (nullum crimen nulla poena sine lege) aykırıdır.

Ayrı bir bahiste ele alacağımız, Avrupa Parlamentosunun Ermeni soykırım iddialarını tanıdığını teyit eden 15 Nisan 2015 tarihli kararından sonra Nalbantyan yaptığı bir konuşmada⁵⁴ “*inkâr politikasının bir geleceğinin olmadığı uzun zamandan beri bellidir. Büyükelçileri geri çağırarak Ermeni soykırımının masum 1,5 milyon kurbanının hatırasını saygı ile anan devlet ve kuruluşları sert bir şekilde eleştirerek Türk makamları kendilerini inkârcılığın batan gemisi üzerinde gitgide daha fazla izole etmiş duruma düşmüşlerdir*” demiştir. Bu sözlerde yarım bir gerçek vardır. Avrupa Parlamentosu Ermeni soykırım iddialarını 1987 yılından bu yana birçok kez tanımış olmasına karşın, bu Parlamentosu oluşturan 28 ülkenin hükümetlerinin açıkça aynı tanımayı yapmamaları ve özellikle Türkiye’den bu soykırım iddialarını tanımamasını istememeleri Nalbantyan’ın Türkiye’nin izole olduğu sözlerini haklı çıkarmamaktadır. Esasen 28 Avrupa Birliği ülkesinden yarısı Ermeni soykırım iddialarını benimsemiştir.

Buna karşın Nalbantyan’ın aynı konuşmasında, biraz da alaylı bir şekilde, “*Büyükelçilerin geri çağırılmasının anlamı nedir? Her geri çağırılmadan sonra onların görevlerine iade edildiklerini gayet iyi hatırlıyoruz. Ankara herhalde 28 AB ülkesindeki Büyükelçilerini geri çağıramayacağını idrak etmiştir. Aksi halde Türkiye Büyükelçileri için ciddi bir işsizlik sorunu ortaya çıkacaktır*” demiştir.

Aslında Büyükelçilerin geri çağırılmasının, Ermeni soykırım iddialarının Parlamentolarında tanınmasına karşı çıkmayan ve fakat Türkiye ile ilişkilerini bozmak da istemeyen bazı AB üyesi ülkeleri bu konuda daha ihtiyatlı davranmaya yöneltmiş olduğu görülmektedir. Bu arada Ağustos ayı sonu itibariyle görevine iade edilen Türkiye büyükelçisi olmadığını ancak herhalde bir gün geri döneceklerini, zira soykırım iddiaları gibi bir nedenle bu ülkelerle ikili ilişkilere en azından bir sınırlama getirmenin bir anlamı bulunmadığını da belirtelim.

Nalbantyan’ın konuşmaları bahsini bitirmeden önce adı geçen mülakatlarında, Sovyetler Birliğinden kalma bir adet olarak, bazı görüş ve yargıları devamlı tekrarladığını bildirelim: Bunların başında Türkiye-

53 Aynı kaynak.

54 “Turkey’s increasingly isolated on sinking boat of denialism, says Nalbandian”, *armenianow*, 17 Nisan 2015.

Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin önkoşulsuz olması gerektiği gelmektedir ki bu, bilindiği üzere, Azerbaycan ile olan sorunların Türkiye-Ermenistan ilişkileri ile birlikte mütalaa edilmemesi anlamını taşımaktadır. Bu sorunların birbirinden ayıramayacağı, ayrıldığı takdirde Güney Kafkasya’da barış ve işbirliğinin gerçekleşmeyeceği artık anlaşıldığına göre, Türkiye ile önkoşulsuz ilişki kurmak aslında bu bölgedeki olumsuz statükonun devamını istemek anlamına gelmektedir.

Nalbantyan’ın sıkça dile getirdiği diğer bir görüş soykırımın uluslararası tanınmasının geri dönülemez bir süreç olduğudur. Soykırım savı ilk kez 1965 yılında bir yabancı ülke (Uruguay) tarafından tanındığı ve 50 yılda sadece 25 ülkenin daha bu tanımayı yaptığı yaparsak bu tempo ile tüm ülkelerin (yaklaşık 200) Ermeni soykırım iddialarını benimsemesinin daha 350 yıl alacağını söylemek mümkündür.

Nalbantyan’ın fırsat düştüğünde dile getirdiği bir diğer husus gitgide artan sayıda Türkün hükümetlerinin Ermeni soykırımını inkâr politikasını sorgulamaya başlamasının ilerisi için cesaret verici olduğudur. Aşağıda Kamuoyu yoklamaları bahsinde göreceğimiz üzere halen Türkiye’de soykırım iddialarını benimseyenlerin oranı %9 kadardır. Oranın düşük olmasından daha önemli olan husus soykırım iddiasını benimseyenlerin çoğunun ana nedeni Tehcir sırasında ve sonrasında ölen Ermenilere insani bir ilgi duyulması değil, bu konunun Türkiye’de mevcut düzeni eleştirmek veya yermek için bir araç olarak kullanılmasıdır.

C- DİĞER BAZI İLGİLİLERİN KONUŞMALARI

Ermenistan Milli Meclis Başkan Yardımcısı ve aynı zamanda iktidardaki Cumhuriyetçi Partinin Sözcüsü Edvard Şarmazanov soykırım iddiaları ve Türkiye ile ilişkiler konularında sıkça konuşan bir kişidir. Biz, adı geçen konuşmalarında esasen bilinen hususları bir kenara bırakıp dikkati çekenlere temas edeceğiz.

Halen Ermenistan yetkililerini endişelendiren bir konu, 2015’in ilk aylarında soykırım konusunda gayet yoğun eylem ve söylemler yer alırken gelecekte de bu sürecin devam ettirilmesi ve böylelikle Türkiye üzerinde devamlı bir baskının bulunmasıdır. Şarmazanov 10 Mart’ta Prag’da verdiği bir konferansta⁵⁵ bu konuya temas ederek Ermeni soykırımının 100. yılının son nokta olmayıp sadece bir aşamanın sonu olduğunu, adaletin yerine getirilmesi

55 “Sharmazanov: Turkey continues its traditional policy of denialism”. *Panorama.am*, 11 Mart 2015.

için, soykırımın inkârına ilişkin mücadelenin yeni metotlarla güçlendirileceğini söylemiş ancak bunların neler olabileceği hakkında bilgi vermemiştir.

İkinci Dünya Savaşının sona ermesi vesilesiyle 17 Nisan’da yaptığı bir konuşmada,⁵⁶ soykırım konusunda Türkiye cezasız kaldığı için Mussolini ve Hitler’in iktidara gelmiş olduğu gibi hayal edilmesi güç sözler sarf etmiş, daha da ileri giderek Hitler’e atfedilen “Artık Ermenileri kim hatırlıyor?” sözlerinden hareketle bunun Almanların (Yahudilere) uyguladığı politikanın Genç Türklerin politikasının devamı olduğu kanıtlandığını ileri sürmüştür.

Türkiye’de Genel Seçimlerden sonra yaptığı bir konuşmada⁵⁷ Erdoğan’ın (AKP demek istese gerek) seçimlerdeki başarısızlığının Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde değişikliklere neden olabileceği, zira Erdoğan’ın programlarını istediği gibi uygulayamayacağını, Türk Parlamentosundaki diğer güçlerin bu derecede Ermeni aleyhtarı olmadığını söyleyerek Türkiye’deki siyasi koşulların pek farkında olmadığını ortaya koymuştur.

Görüldüğü gibi Şarmazanov’un Türkiye’ye karşı tutumu son derecede katı ve abartmalıdır. Ancak kanımızca bu konuda şampiyonluğun Diaspora Bakanı Hayranuş Hagopyan’a ait olduğu görülmektedir. Adı geçenin, yukarıda değindiğimiz, Ağrı Dağı’nın Eteklerinde” başlıklı medya forumu toplantısında yaptığı konuşmanın⁵⁸ bazı bölümlerini olduğu gibi aşağıda veriyor ve takdiri okuyucularımıza bırakıyoruz:

“Paris Barış Konferansı’nın verilerine göre 19 milyon 130 bin 982 Frank, yani bugünün parasıyla 3 Trilyon (Dikkat Trilyon) dolarlık zarar yaratıldı.” (Türkiye’nin tüm milli geliri yılda 900 milyar kadardır); “Ermeni Soykırımı’nın illâki kanıtlanmaya ihtiyacı yoktur”; “Bugün Türkiye’de 2 buçuk, 3 milyon civarında Müslümanlaştırılmış Ermeni yaşıyor”; “Pandora’nın kutusu açıldı, Türkiye’de artık bir kimlik krizi var”; “Sadece 1895–1896 yılları arasında Sultan Hamid yönetimi 300 bin Ermeni’yi öldürdü. Bu süre içinde yaklaşık 100 bin Ermeni Rusya’ya, 200 bin Ermeni de ABD ve Avrupa’ya göç etti.” (Toplam 600.000 kişi yapmaktadır ki bu, Tehcir’den önceki bu dönem için ileri sürülen en yüksek rakamdır)

Dışişleri Bakanı Şavarş Koçaryan’da Bakan Nalbantyan’dan sonra Türkiye ile ilişkiler konusunda en fazla konuşan kişi olarak görülmektedir. Adı geçen

56 “Impunity enjoyed by Turkey gave rise to Hitler, Mussolini – Eduard Sharmazanov”, *tert.am*, 17 Nisan 2015.

57 Tatevik Shahunyan, “Eduard Sharmazanov: Erdogan’s failure in parliamentary elections in Turkey may trigger changes in Armenian-Turkish relations”, *arminfo*, 9 Haziran 2015.

58 Elif Akgül, “Diaspora Bakanı Hakopyan’dan Türkiye’ye Altı Soru”, *Bianet*, 18 Mart 2015.

Ermenistan'ın Protokolleri Millet Meclisinden çekmesini, Türkiye'nin 100. yılın arifesinde soykırımı inkar girişimlerinin artmasına karşısında Türkiye ve Uluslararası topluma verilmiş bir açık mesaj olduğunu belirtmiştir.⁵⁹ 22 Nisan'da yapmış olduğu bir başka konuşmada⁶⁰ ise inkar politikasını izleyen günümüz Türk idarecilerinin soykırımı yapmış Osmanlı liderlerine benzediğini ileri sürmüştür.

Vigen Sarkisyan Ermenistan Cumhurbaşkanlığı Bürosunun Şefi'dir. Ayrıca 100. yıl tören ve eylemlerini koordine etmiştir. "Yukarıda değindiğimiz "Ağrı Dağının Etekleri Toplantısında yaptığı konuşmada⁶¹ Ermeni soykırımının tanınması ve kınanmasının Türkiye'nin çıkarına olduğunu zira böyle bir geçmişle daha ileri gidemeyeceğini, resmen tanınıp kınanmadıkça soykırımın devam ettiğini, Modern Türkiye 'nin Ermeni soykırımının inkârını sürdürdüğü bunun da soykırım suçunun, mesela Orta Doğu ve Afrika'da tekrarına neden olduğunu, Türkiye'nin Ermenistan'a karşıtı bir politika izlediğini, sınırı kapalı tutarak Ermenistan'da ekonomik sorunlar yaratmaya ve böylece Karabağ sorunu için Ermenistan üzerinde baskı kurmaya çalıştığını, Ermenistan Türkiye ile ilişki kurmak için soykırımı tanınmasını bir önkoşul olarak ileri sürmediğini, Türkiye'de sivil toplumun her yıl daha güçlenerek Ermeni soykırımının tanınmasını açıkça istediği gibi bilinen ve çok kere gerçeklerden uzak görüşler ileri sürmüştür. Bunlar arasında özellikle Türkiye soykırımı tanımadığı için bu suçun Orta Doğu'da (mesela IŞİD'in saldırıları) ve Afrika'da (mesela Darfur olayları) tekrar edildiğine dair sözler uydurma alanında zor bulunur bir düzeydedir.

D- KAMUOYU ARAŞTIRMALARI

Ekonomi ve Dış Politika Araştırma Merkezi tarafından 7 Kasım–7 Aralık 2014 tarihlerinde, "Türkiye'nin Ermeni Meselesi Konusundaki Olası Politikaları" konusunda 1508 kişi ile yürütülen bir kamuoyu araştırması yapılmıştır.⁶² Bu araştırmada sorulan cevaplar ve alınan cevapların yüzdesi aşağıdadır:

- 1915'te hayatlarını kaybeden Ermeniler için Özür dlenmeli ve Yaşananların Soykırım olduğu kabul edilmelidir%9,1

59 "Armenian Official Comments on Status of Zurich Accord on Turkish Relations", *Public Television of Armenia*, 17 Şubat 2015.

60 "Ankara should understand, the way it's chosen doesn't lead anywhere: Armenia's Deputy FM", *armenpress*, 22 Nisan 2015.

61 "Recognition and condemnation of Armenian genocide stems from Turkey's interest" *arka.am*, 18 Mart 2015.

62 "Türk kamuoyu Ermeni meselesine üzgün ama..." *Hürriyet*, 25 Aralık 2014.

- 1915'te hayatlarını kaybeden Ermeniler için özür dilenmeli, ama başka adım atılmamalıdır.....%9,1
- 1915'te hayatlarını kaybeden Ermeniler için üzüntü belirtilmeli, ama özür dilenmemelidir.....%12,0
- 1915'te hayatlarını kaybedenlerin sadece Ermeniler olmadığını belirtip dönemde hayatını kaybeden tüm Osmanlı vatandaşları için üzüntü beyan edilmelidir.....% 23,5
- Hiçbir adım atılmamalıdır.....% 21,3
- Fikri yok, cevap yok.....% 25,0

Bu araştırmadan çıkan sonuçları şöyle sıralayabiliriz.

İlk önce Türkiye'de Ermeni soykırım iddialarını kabul edenlerin % 9,1 gibi düşük oranda olduğu dikkati çekmektedir. Araştırma, cevap verenlerin partilerini de göstermektedir. Buna göre genelde Kürt kökenli vatandaşların oy verdiği BDP'de (HDP'de) soykırım iddialarını kabul edenlerin oranı %24,4'tür. Kürt kökenliler hariç tutulduğunda diğer Türk vatandaşlarını %9,1'in altında bir oranda soykırım savını kabul ettiğini göstermektedir ki bu oran çok düşüktür ve AB'den ve ABD'den yardım alan bazı liberal aydınların tüm gayretlerine rağmen Türk halkının çok büyük bir çoğunluğunun "soykırım" varsayımına inanmadığını göstermektedir.

Araştırma, olasılıkla Başbakan Erdoğan'ın I. Dünya Savaşında yaşamlarını kaybeden Ermenilere taziyelerini bildiren 23 Nisan 2014 tarihli mesajından etkilenerek Ermenilerden özür dilemek veya olaylar için üzüntü beyan etmek üzerine kurulmuş olduğundan sonuçları da bu çerçevededir. Belki bu nedenle araştırmaya cevap vermeyen veya fikri olmadığını söyleyenlerin oranı %25 gibi yüksek bir rakamdır.

Ancak katılanlarda Ermenilerle, bir tür uzlaşma isteyenlerin, diğer bir deyimle özür dilenmesine veya üzüntü beyan edilmesine taraftar olanların oranının %44,6 gibi (%9,1 + %12,0 + %23,5 = %44,6) hayli yüksek olduğu görülmektedir. Bu soykırım tanınmadan uzlaşma istendiği anlamına gelmektedir.

Ermenistan'da da yaklaşık olarak aynı zamanda Türkiye ile ilişkiler konusunda bir kamuoyu araştırması yapılmıştır.⁶³ Ancak sorular çok farklı olduğundan iki araştırma, ilke olarak karşılaştıramamaktadır.

63 "Armenian Divided Over Turkish Border Opening", *RFE/RL*, 21 Nisan 2015.

The Caucasus Research Resource Centers (CRRC) adında bir kuruluş tarafından, Türk ve Ermeni sivil toplum örgütlerinin doğrudan temaslarının arttırılmasını öngören bir Avrupa Birliği projesi dahilinde gerçekleştirilen bu araştırmada sorulan sorulara verilen cevaplar aşağıdadır:

- Türkiye-Ermenistan sınırının açılmasını isteyenler%51
- Açılmamasını isteyenler%33
- Kararsızlar.....%16
- Sınırın açılmasının Ermenistan ekonomisine yarar getireceğini düşünenler.....%57
- Sınırın açılmasının Ermenistan'ın Milli güvenliğine zarar vereceğini düşünenler.....% 50
- Türkiye'nin güvenilmez olduğunu düşünenler%82

Bu cevaplar için “mantıksız” denebilir, ayrıca Ermeni kamuoyunda Türkiye'ye karşı bir tür paranoya beslendiği sonucuna da varılabilir. Kısaca, Türkiye aleyhindeki devamlı propagandanın sonucu olarak Ermeni kamuoyun hâkim olmuş olan bu tür olumsuz duygu ve düşüncelerin iki ülke arasında değil bir barış bir uzlaşmayı dahi engellediği görülmektedir.

E - ERMENİ DEVLET ADAMLARININ KONUŞMALARININ TAHLİLİ

Birinci Dünya Savaşı döneminde Ermeniler konusunun incelenmesinin Ermeni ve Batılı tarihçiler tarafından sadece Tehcir ve sonuçlarına indirgenmiş olduğu görülmektedir. Oysa siyasi açıdan olduğu kadar insani acıdan da bir o kadar önemli konu, kısaca “Ermeni Mezalimi” denen, Doğu Anadolu Müslümanların o dönemde çektiği açılar ve maruz kaldıkları büyük kayıplardır.

Ermeni tehcirine dair resmi belgelerin göreceli olarak azlığına karşın Ermeni Mezaliminin gayet iyi belgelenmiş ve bunlardan başlıcalarının yayınlanmıştır.⁶⁴ Ayrıca Rus arşivlerinde de bu konuda pek çok belge bulunmakta olup bunların bir kısmı yayınlanmıştır. Bunlara göre 1914 ilâ 1921 yılları arasında Doğu

⁶⁴ Bu konuda birçok kitap arasında en önemlisi olarak gördüğümüz, sadece Osmanlı belgeleri ve Latin harflerine transkripsiyonlarından oluşan, 2001 yılında Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğüne iki cilt olarak Yayınlanan, Yusuf Sarnay'ın editörlüğünü yaptığı *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri*'dir.

Anadolu’da Ermeni çeteleri ve diğer kuvvetler tarafından katledilen Müslümanların sayısı 518.000 kadardır.

Bu katliamın başlıca nedeni olarak Ermenilerin Tehcirin intikamını almak amacıyla hareket ettiklerine inanılmaktaysa da, bazı Ermeni kaynaklarından, Sevr ile Ermenistan’da verilecek ve tehcirden sonra sadece Müslümanların oturduğu topraklarda bir etnik temizlik yaparak Ermenilere yer açmak olduğu anlaşılmaktadır. Bu arada Birinci Ermenistan Cumhuriyeti Savunma Bakanı Rupen Ter Minassian’ın bu bölgeyi “Ermenileştirmek” veya “Temizlemek” amacıyla hareket etmiş olduğu, yeni yayınlanan bazı kitaplarda⁶⁵ yer almaya başlamıştır.

Ermeni tehcirine dair resmi belgelerin göreceli olarak azlığına karşın Ermeni Mezaliminin gayet iyi belgelenmiş ve bunlardan başlıcalarının yayınlanmıştır. Ayrıca Rus arşivlerinde de bu konuda pek çok belge bulunmakta olup bunların bir kısmı yayınlanmıştır. Bunlara göre 1914 ilâ 1921 yılları arasında Doğu Anadolu’da Ermeni çeteleri ve diğer kuvvetler tarafından katledilen Müslümanların sayısı 518.000 kadardır.

Batıda bu konu Batıda sadece uzmanlar tarafından bilinmektedir. Ermenilerin ise bu durumu saklamaya, olmadığı takdirde tevil etmeye (anlamını saptırmak) çalıştığı görülmektedir. Başlıca tevil, Tehcirin Ermenileri bilerek ve isteyerek ortadan kaldırmak için uygulanan bir devlet politikası olduğu oysa Doğu Anadolu’da meydana gelen ölümlerin ve sürgünlerin savaş koşullarının sonucu olduğudur.

Sarkisyan da Cansu Çamlıbel’in bu konudaki sorusuna “Bir, iki, üç köy sakini yerlerini değiştirebilirler veya müstakil yurttaşlar yerlerini değiştirebilirler, bunun için esef duyuyoruz, ancak bir halk imha edildiğinde

(Tehcirden bahsediyor), bu tamamıyla farklı bir husustur” cevabını vererek, Ermeniler için bir utanç kaynağı olan bu konuyu kapatmaya çalışmıştır.

III – TÜRKİYE’NİN TEPKİLERİ, TÜRK DEVLET ADAMLARININ KONUŞMALARI

A. CUMHURBAŞKANI ERDOĞAN’IN KONUŞMALARI

Recep Tayyip Erdoğan’ın 2002’den bu yana Ermeni sorunu konusunda en fazla konuştuğu, en ayrıntılı açıklamalarda bulunduğu ve Türkiye’nin politikasını en güçlü bir şekilde savunduğu dönem 2015 yılının ilk dört ayıdır. Buna 100.

65 Gaidz Mimassian, *Les Arméniens - Le Temps de la Délivrance*, Paris, 2015. s.100.

Yıl münasebetiyle Ermenistan ve Diasporanın Türkiye'ye yönelttiği eleştiri ve hatta suçlamaların çok artmasının, bazı ülke ve kuruluşların Ermeni iddialarını benimseyen kararlar almalarının, bazılarının da bu böyle bir eğilim içine girmelerinin eden olduğu görülmektedir. Türkiye'nin Ermenistan ve Diaspora'ya karşı izlediği uzlaşma girişimleri karşılık bulmayınca, Cumhurbaşkanı sahaya inerek mücadeleye bizzat katılmak zorunluluğunu hissettiği anlaşılmaktadır.

Aşağıda, önemini dikkate alarak, Cumhurbaşkanının Ermeni sorunu konusundaki başlıca konuşmalarından geniş özetler ve bazen de pasajlar veriyoruz.

a. Büyükelçiler Konferansı

Cumhurbaşkanı 2015 yılı Ocak ayının ilk günlerinde toplanan ve Türkiye'nin yabancı ülkelerdeki misyon şeflerini (Büyükelçilerini ve daimi temsilcilerini) bir araya getirerek geçmiş yılın bir muhasebesini yapmayı ve gelecek yılda karşılaşılabilecek sorunlar karşısında nasıl bir tutum izleneceğini saptamayı amaçlayan Büyükelçiler Konferansında yaptığı konuşmada, Ermeni sorununa da kısa olarak değindi. Ermenistan'ın, tarihte yaşanmış olayları tek yanlı okuyarak, meseleyi siyasallaştırarak, sadece kendi hafızasını, kendi bakış açısını empoze etmeye devam ettiğini belirten Erdoğan, “*Bu konuda Dışişleri Bakanlığımızın, ilgili diğer kurumlarımızla eşgüdüm halinde, yoğun ve derinlemesine çalışmalar yaptığını zaten biliyoruz. 2015'te bu meseleyle ilgili hareket tarzımızla ilgili görüşmelerin Büyükelçiler Konferansında ağırlıklı bir yere sahip olduğunu da görüyorum. 2015 boyunca, gerek Dışişleri Bakanlığımız gerek ilgili tüm kurumlarımız koordinasyon içinde, son derece aktif biçimde, inanıyorum ki bu iddiaların üzerine gidecektir*” demiştir.⁶⁶

Cumhurbaşkanının bu sözlerinin Ermeni basınında “Erdoğan Ermeni ‘İddialarına’ Karşı Mücadele Edecek”⁶⁷; “Türk Cumhurbaşkanına Göre Türkiye Tarihi Olayların Çarpıtılmasına İzin Vermeyecek”;⁶⁸ Türkiye Soykırım İddialarına Aktif Olarak Karşı Çıkmaya Kararlı”⁶⁹ gibi başlıklarla yer alması,

66 “Enerjimizi güçlü ekonomiye, dış politikaya ve müreffeh bir toplum inşasına yoğunlaştırmalıyız”, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, 6 Ocak 2015.
<http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/91874/enerjimizi-guclu-ekonomiye-dis-politikaya-ve-mureffeh-bir-toplum-insasina-yogunlastirmaliyiz.html>

67 “Erdoğan Va Combattre les “Allégations” de Génocide Arménien”. *Collectif VAN*, 8 Ocak 2015.

68 “La Turquie ne Permettra Pas de Déformer les Faits Historiques Selon La Président Turc”. *Armenews*, 7 Ocak 2015

69 “Turkey Vows to Actively Counter Armenia Genocide Allegations”. *Global Post*, 6 Ocak 2015.

son yıllarda Ermenistan ve Diasporaya ile devamlı bir uzlaşma arayışında olan Türkiye'nin 2015'te aleyhindeki kampanyaya karşı koyması olasılığının endişe yarattığını ortaya koydu. Cumhurbaşkanı Erdoğan uygun olan her fırsatta Türkiye'nin Ermeni sorunu konusundaki görüşlerini ortaya koyan konuşmalar yapması da Ermeni çevrelerinde belirmeye başlayan endişelerin yerinde olduğunu gösteriyordu.

b. Çanakkale Savaşlarının 100. Yılı Törenlerine Davet Sorunu

Türkiye Çanakkale Savaşlarının 100. Yılı törenlerine katılmaları için birçok ülkenin devlet başkanlarına ve bu arada Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'a da davetiye göndermişti.

Sarkisyan bu davete 16 Ocak 2015 tarihinde cevap verdi ve bu cevap aynı zamanda basına da verildi.⁷⁰ Sarkisyan mesajına Osmanlı Ordusunda topçu teğmeni Ermeni Sark is Torosyan'a gönderme yapmakla başlayarak, ödül almış (madalya almış) bir subay olmasına rağmen Torosyan'ın, "Ermeni halkına yönelik önceden planlanmış ve gerçekleştirilen kitlesel katliam ve zorunlu sürgünün dışında kalamadığını, anne ve babası ile kız kardeşinin soykırım sırasında öldüğünü ileri sürdü; ayrıca Türkiye'nin I ve II Dünya savaşları sırasındaki tartışmalı (?) olarak nitelendirdiği rolüne değindi. Barış ve dostluğun ilk önce kendi geçmişiyle yüzleşme cesaretini ve tarihi adaletin yanı sıra insanlık hafızasının seçmece değil aksine kendini tanıma üzerine kurulması gerektiği belirterek Türkiye'nin "inkârcı" politikasına temas etti. Sarkisyan Çanakkale kara muharebelerinin 25 Nisan'da başlamış olmasına karşın "100. Yıl"ın anılmasını 24 Nisan'da yapılmasını, uluslararası toplumun dikkatini Ermeni soykırımının 100. Yılı'nın anma etkinliklerinden saptırılmasını olduğunu ileri sürdü. Türkiye'nin Ermeni soykırımını tanınması ve kınaması gibi, kendi halkı ve tüm insanlığa karşı çok önemli bir görevi olduğunu iddia ederek, Erdoğan'a konuşmalarında bir buçuk milyon masum kişiyi anmasını ve Ermeni soykırımının unutulmaması mesajını vermesini tavsiye etti. Ayrıca tarihin gelecek nesillere çarpıtılmadan aktarılmasının herkesin görevi olduğunu böylelikle insanlığa karşı suçların önlenebileceği ve başta komşular olmak üzere, milletler arasında yakınlaşma ve işbirliği için zemin hazırlayacağını belirtti.

Mesajın son cümlesinde ise Sarkisyan Erdoğan'ı, birkaç ay önce, "Ermeni soykırımının masum kurbanlarının anılmasının, 24 Nisan 2015 tarihinde yapılacak olan anma törenlerine davet ettiği hatırlatılmakta ve *"Bizde kendi*

70 "Armenia President Responds to Erdoğan Invitation", *NEWS.am*, 16 Ocak 2015.

davetine yanıt almadan, davet edilene misafir olmak adetten değildir” deniyordu.

Yukarıda bir özetini vermeye çalıştığımız bu mesajda özellikle şu hususlar dikkati çekmektedir.

Sarkisyan’ı 24 Nisan Çanakkale törenlerine katılmaya çağıran davetiye olayı duyurmaktan ve katılınmasını dilemekten öte başka hususlar içermeyen bir metindir. Ermeni tarafının cevabının da Sarkisyan’ın katılmayacağını bildirmesiyle yetinilmesi gerekirdi. Böyle yapılmamış bazı iddialar tekrarlanarak verilen cevap bir tür siyasi manifestoya dönüştürülmüştür.

Mesajda tekrarlanan başlıca iddialar şunlardır: Ermeni tehcirinin önceden planlanmış ve gerçekleştirilen kitlesel bir katliam ve zorunlu bir sürgün olduğu, Türkiye’nin I. ve II. Dünya savaşındaki rolünün tartışmalı olduğu (nedeni açıklanmamıştır), Türkiye’nin kendi geçmişi ile yüzleşme cesareti olmadığı, “inkârcı” olduğu, Ermeni soykırımını tanıması ve kınaması gibi, kendi halkı ve tüm insanlığa karşı görevini yerine getirmediği, tarihi gelecek nesillere çarpıtmadan aktarması gerektiği v.s.

Kanımızca bu mesajın tek haklı yönü, Erdoğan’ın 24 Nisan 2015’te yapılacak törenlere katılması için yapılan davete tarafımızdan cevap verilmemesidir. Türkiye’nin 1915 olaylarını soykırım olarak görmediği için bu törenlere katılmayacağını özlü bir şekilde bildiren bir cevap verilmesi, Türkiye’nin tutumunun en üst düzeyde teyit edilmesi bakımından yararlı olurdu.

Diğer yandan Çanakkale kara harekâtı 25 Nisan’da başlamışken anma törenlerinin 24 Nisan’da yapılması genelde Batı medyasında da 24 Nisan’da Erivan’da yapılan törenlerin gölgelendirilmesi olarak algılanmış ancak üzerinde pek durulmamıştır. Sonuç olarak, bazı ülkeler hariç, uluslararası medya her iki törene de orta derecede yer vermiştir.

Sarkisyan’ın 16 Mayıs tarihli mektubuna Türkiye’den bir cevap verilmemiştir. Belki de bu nedenle Sarkisyan her fırsatta bu konuya temas etmiştir. “Ermeni Soykırımının 100. Yılı’nın Anılması Etkinliklerinin Koordinasyonu İçin Devlet Komisyonu”nun 5. toplantısında uzun bir konuşma yapan adı geçen, 24 Nisan törenlerine yabancı ülkelere geniş bir katılım sağlanmasının önemine değinmiş, Türkiye’nin Çanakkale savaşını Ermeni soykırımının 100. yıldönümü ile aynı günde anılması hakkında olumsuz ve dar görüşlü bir karar aldığı ileri sürmüş, siyasette her aracın iyi olduğunun söylendiğini, ancak Ankara’nın böyle yapmakla kendi çıkarlarına hizmet etmediğini ifade etmiştir. O utanmaz davetiyeyi aldığı zaman, uluslararası toplum ve medya tarafından

yanlış anlaşılmasını ve yorumlanmasını önleyebilmek üzere derhal cevap vermeyi gerekli gördüğünü ve verdiği cevabın uluslararası alanda ve Türkiye'deki yankılarının Erdoğan'ın davetin boşluğunu kanıtladığını düşündüğünü söylemiştir.

Sarkisyan, inkârcılığın bir siyasi zafiyet ve aşağılık kompleksi olduğunu, günümüz Türkiye makamlarını soykırım cinayetini işleyen seleflerine (Osmanlı Hükümetine) bağladığını ve insanlığa karşı işlenmiş en ağır suca ortak ettiğini de ifade etmiştir.⁷¹

Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın 31 Ocak 2015 tarihinde Sarkisyan'ın bu sözleri'ne ilişkin olarak Anadolu Ajansına bir açıklama yaparak,⁷² Ermenistan yönetiminin 2015 yılını Türkiye'ye ve Türklere karşı uluslararası bir kampanya haline getirmeye çalıştığını ve bu uğurda hakaret ve nefret söylemi içeren ve diplomatik teamül sınırlarını aşan ifadeler kullandığını, Sarkisyan'ın 29 Ocak 2015 tarihili konuşmasının bu talihsiz tutumun yeni bir tezahürü olduğunu, diplomatik teamüllere aykırı bu ifadelerin kabul edilmesi mümkün olmadığını, Sarkisyan'ın bir devlet adamının ağzına yakışmayacak ifadelerini aynen iade edildiğini belirttikten sonra Türkiye'nin tarihe tek taraflı bakışın istismarcı siyaset politikalarıyla manipüle edilmesine yönelik tüm girişimlerin karşısında durmaya devam edeceğini söylemiştir.

Kalın, Türkiye'nin 2005 yılında "Ortak Tarih Komisyonu" kurulması çağrısında bulunduğunu, 2009 yılında Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin önünü açacak olan protokollerin imzalanmasını sağladığını, ayrıca Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın bir ilke imza atarak ve 23 Nisan 2014 tarihinde tüm Ermenilere seslenen bir taziye mesajı yayınladığını ve bu cesur ve ezber bozan adımlarla 1915'in acısını istismara dayanan politikalara karşı net bir tavır koyduğunu fakat Ermenistan'ın Türkiye'nin attığı bu adımları her defasında karşılıksız bıraktığını söylemiştir. Kalın, Ermenistan'ın ne 1915 olaylarının siyasi hesaplardan uzak ve adil bir tarih perspektifinden ele alınmasına ne de Yukarı Karabağ'ın işgaline son vererek Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerini normalleştirmeye ve bölgede barış ve istikrarın tesis edilmesine yanaşmadığını bunun herkesten ve her şeyden önce Ermenistan'a ve Ermenilere zarar verdiğini belirtmiş ve kadim Türk-Ermeni dostluğunun,

71 "State Commission On Coordination Of Events For Commemoration Of 100th Anniversary Of Armenian Genocide Holds Its Fifth Session", *President of Republic of Armenia Press Release*, 29 Ocak 2015 <http://www.president.am/en/press-release/item/2015/01/29/President-Serzh-Sargsyan-participation-100th-anniversary-of-the-Armenian-Genocide-session/>

72 "Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın'dan Sarkisyan'a Cevap: Bir Devlet Adamının Ağzına Yakışmayacak Bu İfadeleri Aynen İade Ediyoruz", *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, 31 Ocak 2015. <http://www.tcgb.gov.tr/haberler/410/2755/cumhurbaskanligi-sozcusu-kalindan-sarkisyana-cevap-bir-devlet-adaminin-agzina-yakismayacak-bu-ifadeleri-aynen-iade-ediyoruz.html>

radikal grupların kışkırtmalarına rağmen, yaşatılmaya devam edeceğini ifade etmiştir.

Türkiye'nin attığı samimi adımların, kendisini tahrif edilmiş tarih sayfalarından kurtaramayan Sarkisyan ve yönetimi tarafından takdir edilmesini beklemenin gerçekçi olmadığını, Ermenistan yönetimin sığ ve nefret dolu söyleminin Çanakkale Savaşlarının manasını kavramaktan aciz görüldüğünü belirten Kalın, Çanakkale deniz ve kara savaşlarının yıllardır 18 Mart ve 24–25 Nisan tarihlerinde kutlanmakta olduğunu, bu yıl da anma törenlerinin, yüzüncü yıl münasebetiyle, ulusal ve uluslararası düzeyde en üst katılımı gerçekleştirilecek ve bütün dünyaya barış ve kardeşlik mesajı verileceğini de vurgulamıştır.

Dışişleri Bakanlığı da aynı gün bir açıklama yayımlayarak⁷³ yaklaşık olarak aynı hususları dile getirmiş ve bu arada Sarkisyan'ın Ermeni milletinin temsilcisine yakışmayan üslubunun şiddetle kınandığı ifade olunmuştur. Dışişlerinin bu olayla ilgili isabetli bir teşhisi ise 2015 yılını Türkiye ve Türklere karşı bir nefret yılı haline getirilmesi, bu amaçla Ermeni devletinin tüm imkânlarının seferber edilmesi ve böylelikle gerek Ermenistan gerek uluslararası kamuoyunun Ermenistan'ın güncel meselelerine odaklanmasının önüne geçilmeye çalışılmasıdır. Diğer bir teşhis, radikal Ermeni çevrelerinin geçmiş olayları suiistimal eden yaklaşımının Devlet yönetiminde de görülmesidir. Açıklama bu yaklaşım çağdışı olarak nitelendirmiş ancak bu tutumu Türkiye'nin "Ermenistan halkıyla ve Anadolu diasporası olarak gördüğü Ermeni diasporasıyla kucaklaşmasına yine de engel olarak" görmediği ve Türkiye'nin bu uğurda kendine yakışan adımlar atmaya kararlılıkla devam edeceği" de ifade edilmiştir.

Dışişlerinin söz konusu açıklamasının tam metni aşağıdadır.

No: 45, 31 Ocak 2015, Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın 29 Ocak 2015 Tarihli Beyanı Hakkında Dışişleri Bakanlığı Açıklaması

Yakın tarihimizin dönüm noktalarından biri olan Çanakkale savaşlarının her yıl hatırlanmasına vesile olan törenler, geçmişte birbiriyle savaşan milletlerin, kayıplarını bugün dostluk ve barış ortamında beraberce yad edebileceklerini göstermesi bakımından önemlidir.

Böyle bir olgunluk düzeyine ulaşabildiği için kendini şanslı gören

73 "No:45, 31 Ocak 2015, Ermenistan Cumhurbaşkanı'nın 29 Ocak 2015 Tarihli Beyanı Hk.", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, 31 Ocak 2015. http://www.mfa.gov.tr/no_-45_-31-ocak-2015_-ermenistan-cumhurbaskani_nin-29-ocak-2015-tarihli-beyani-hk_tr.mfa

Türkiye, bu yıl 100. yıldönümünü idrak edeceğimiz Çanakkale Savaşlarını anma törenlerinde bu topraklarda hayatını kaybetmiş Ermenilerin de anılması ve layığıyla temsil edilmesi amacıyla Ermenistan'a da bir davet iletmiştir.

I. Dünya Savaşı ortamında, Çanakkale örneğinden de anlaşılabilceği gibi başta Türkler olmak üzere, İmparatorluğu oluşturan tüm milletler derin acılar yaşamışlar, büyük kayıplara maruz kalmışlardır. Bu çerçevede, Türkiye, Ermenilerin acılarını da bilmekte ve inkâr etmediği gibi, samimiyetle paylaşmaktadır. Nitekim bu insani tutum 23 Nisan 2014 tarihli "taziye mesajı" ile de dünyaya açıkça duyurulmuş, iki kadim halkın dostluk ve barış için nasıl bir anlayış içinde olmaları gerektiği özenle hatırlatılmıştır. Değerli Anadolu aydını Hrant Dink'in ölüm yıldönümü bağlamında, 20 Ocak 2015 tarihinde yapılan açıklamada Ermenilere yapılan çağrı da bu yapıcı anlayışımızın bir diğer göstergesidir.

Hal böyle iken, Ermenistan Cumhurbaşkanı tarafından 29 Ocak 2015 tarihinde Erivan'da yapılan açıklamada, Türkiye'nin bu insani, makul ve gerçekçi açılımlarının bir kez daha görmezden gelinerek, kendilerine uzatılan bir elin, yapılan bir davetin yakışıksız bir üslupla ters çevrildiği üzüntüyle görülmüştür.

Ne komşu bir devletin liderine, ne de kadim Ermeni milletinin bir temsilcisine yakışan bu üslubu şiddetle kınıyoruz.

2015 yılını Türkiye'ye ve Türklere karşı bir nefret yılı haline getirmek amacıyla devletin tüm mekanizmalarını ve elindeki tüm imkânları seferber ederek, gerek Ermenistan halkının gerek uluslararası kamuoyunun Ermenistan'ın güncel meselelerine odaklanmasının önüne geçilebileceğini zanneden Ermenistan Yönetimini, bu vesileyle bir kere daha sağduyuya davet ediyoruz.

Türkler ve Ermenilerin ortak tarihleriyle ilgili anlatıları farklı olsa da, birbiriyle diyalog içinde, adil ve açık görüşlülükle konuyu ele almaları önemlidir ve mümkündür. Türkiye bu konuda üzerine düşeni yapmaya ve tarihe tek taraflı bakışın, uluslararası hukuk ve demokrasinin yapıtaşı olan ifade özgürlüğü hilafına tescil ettirilmesine yönelik girişimlerin karşısında durmaya devam edecektir.

Radikal Ermeni çevrelerinin bu tarihi meseleyi bir zamanlar terörle, şimdi de çağdışı bir retorik ve geçmişte yaşanmış acıları suistimal eden

bir yaklaşımla ele alması şaşırtıcı değildir. Şaşırtıcı olan bir Devlet yönetim sorumluluğu üstlenenlerin benzer tavırlarıdır.

Ermenistan Yönetimi'nin bu çağdışı yaklaşımı, Türkiye'nin Ermenistan halkıyla ve Anadolu diasporası olarak gördüğü Ermeni diasporasıyla kucaklaşmasına yine de engel olarak görülmemektedir. Türkiye bu uğurda kendine yakışan adımlar atmaya kararlılıkla devam edecektir.

c. TRT'ye Beyanları

Cumhurbaşkanı Erdoğan, 29 Ocakta, bazı Türk köşe yazarlarının sorularını TRT'de yanıtladı.⁷⁴ Türkiye'nin Ermeni sorununa ilişkin tutumunu açıklayan bu konuşmanın önemli bölümlerinin bir özetini aşağıda veriyoruz. Erdoğan:

- 23 Nisan 2014 tarihli taziye mesajına Ermenistan'dan olumlu cevabın alınmadığını, buna karşın görüşülen diğer ülke liderleri bu konuda memnuniyetleri ifade ettikleri, bu mesajda Ermeniler kadar Müslüman Türklerin ruhuna da rahmet okuduğunu, zira olayın tek yanlı olmadığını, Ermeniler gibi Müslümanlardan da ölenlerin olduğunu,
- Ermeni Diasporasının Türkiye'yi bir kavganın bir cebelleşmenin içine çekmek istediğini, Türkiye'nin birilerinin siparişi üzerine bir sözde Ermeni soykırımını kabul etmek zorunda olmadığını,
- Türkiye'nin arşivlerini açtığını, soykırım iddiaları konusunda Ermeni ve üçüncü ülkeler tarihçilerinin çalışmasını istediğini, bu çalışmalar sonucunda hazırlanacak raporların Hükümetlere sunulacağını. Cumhurbaşkanı bu konuda “*Eğer hakikaten bunun neticesinde bizlerin bir suçu varsa, ödememiz gereken bir bedel varsa, kalkar o zaman Türkiye olarak bunu değerlendirir ve atılması gereken adımları atarız*” demiştir. Ancak Ermenistan'ın böyle bir gayret içine girmediğini vurgulayarak sadece “Türkiye suçlu” demekle yetindiklerini de söylemiş, “*çıkacak rapora hep beraber saygı duyalım*” şeklinde konuşmuştur.
- Türk arşivlerinde yapılmış yanlışlıkların da olduğunu, ancak Ermenilerin yaptıkları katliama gösteren belgelerin de bulunduğunu,
- Protokollerden sonra Davutoğlu'nun İsviçre'nin de dâhil olduğu bir yeni süreç başlattığını, Ermenilerin masadan kaçtığını,

⁷⁴ “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Biz Arşivlerimizi Açtık” *haberler.com*, <http://www.haberler.com/cumhurbaşkanı-erdogan-biz-arsivlerimizi-actik-bir-6917107-haberi/>

- Ermenilerin konu ile ilgisi olmayan bazı ülke parlamentolarından, Ermenistan'ın haritada yerini bile gösteremeyen bazı kişiler aracılığıyla kararlar çıkardıklarını, bunların dünyada kolay yer bulmadığını ve bulamayacağını,
- Ermenilerin Hollywood'a ilginç filimler hazırlattığını, maliyetinin yüksek olduğunu, Türkiye'nin o rakamlara girmeyi şu anda düşünmediğini deyinmiştir.

Görüleceği üzere Cumhurbaşkanının bu sözlerinde yeni olduğu söylenebilecek bir husus yoktur. Kanımızca önemli olan bu konuşmasıyla Ermeni Sorununu ön plana çıkarmış olmasıdır. Ayrıca Türkiye'nin tüm çabalarına karşın Ermenilerin değil uzlaşmak, Türkiye'ye karşı sürdürmeye çalıştıkları mücadeleyi daha da arttırmak istemelerinin bir tür hayal kırıklığı yarattığı kanısı da edinilmektedir.

d. “1915: Osmanlı İmparatorluğunun En Uzun Yılı” Sempozyumu Konuşması

Cumhurbaşkanı Erdoğan Kolombiya'yı ziyareti sırasında bu ülkenin başkentinde Bogota Externado Üniversitesi ile Ankara Üniversitesi tarafından 11 Şubat'ta düzenlenen “1915: Osmanlı İmparatorluğunun En Uzun Yılı” başlıklı sempozyuma katılarak bir konuşma yapmıştır.

Son yüz yıl içinde Ermenilerin Türklere ve Türklerin Ermenilere yaptıklarının, sağlıklı şekilde konuşulmadığını, tartışılmadığını ve doğru şekilde kaleme alınmadığını, propaganda, algı operasyonları ve kirli siyasetin 100 yıl boyunca tarihin ve tarihi gerçeklerin önünde olduğunu ifade eden Erdoğan, 100. yıl dönümü vesilesiyle 1915 olaylarıyla ilgili olarak “*Ermeni diasporasının son derece olumsuz bir kampanya yürüttüğünü biliyoruz. Biz, Türkiye olarak, propaganda ya da algı operasyonu peşinde değiliz. Böyle bir derdimiz yok. Her zaman açık yüreklilikle, samimiyetle, 1915 olaylarının doğru şekilde araştırılmasını ve doğru şekilde anlatılmasının peşinde olduk*” demiştir.

Geçen yıl 23 Nisan'da Ermenilere gönderdiği taziye mesajına değinen Erdoğan “*İlişkileri düzeltmenin, yeni bir sayfa açmanın gayreti içinde olduk. Ne yazık ki, Ermeni diasporasının da etkisiyle bizim elimiz her seferinde havada kaldı. Bu yıl, 100. yıl dönümünde, biz yine samimi, içten çağrılarımızı tekrarlıyoruz. Gelin, bu meseleyi siyasetin alanından çıkaralım, bilime ve bilim insanlarına havale edelim*” diye konuşmuştur.

Çanakkale Savaşları'nın 100. yıl dönümüne Ermenistan'ı da davet ettiklerini belirten Erdoğan "Biz isterdik ki gelsinler, 24 Nisan'da Çanakkale'de bulunsunlar; o atmosferi teneffüs etsinler, bizim oradaki yüz binlerce şehidimizin arasında yaşananları anlamaya çalışsınlar. Ama bunu yapmadılar. Nezaket kurallarını çiğneyen açıklamalarla, bir kez daha barışın, diyalogun önünü kapattılar. Biz, 1915 olayları konusunda da barış ve diyalog çabalarımızdan vazgeçmeyeceğiz. Biz propagandayla, algı operasyonlarıyla, uluslararası siyaseti çirkinleştirerek değil, tarih biliminin ışığında bu meseleyi ele almaya devam edeceğiz" demiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın öncesinde Balkanlar'da sayıları milyonlarla ifade edilen bir Müslüman nüfusun, çatışmalarda ve sürgün yollarında hayatını kaybettiğini hatırlatan Cumhurbaşkanı; "Ama biz bundan hareketle kimseyi soykırımla suçlamıyoruz. Tarihi olayların kendi dönemleri ve kendi şartları içinde değerlendirilmesi gerektiğini ifade ediyoruz. Kayıpları anmak, onların hatıralarını yaşatmak başka bir şeydir; bunun üzerinden siyasi ve diplomatik sonuçlar devşirmeye çalışmak başka bir şeydir. Biz, hatıralara saygı duyulmasına varız ama bunun üzerinden ülkemize ve milletimize yönelik bir düşmanlık kampanyası yürütülmesine asla izin veremeyiz" demiştir.⁷⁵

e. Osmanlı Arşivi Kongre Merkezinde Konuşması

Cumhurbaşkanı Erdoğan 19 Mart 2015 tarihinde açılışını yaptığı Osmanlı Arşivi Kongre Merkezinde aynı gün düzenlenen "100 Yılında Birinci Dünya Savaşı Belgeleri" Sempozyumuna da katılarak burada bir konuşma yapmıştır. Söz konusu konuşmanın Ermeni Sorununa ilişkin bölümünden bazı pasajlar aşağıdadır:⁷⁶

"Biz 2015 yılını şanlı mücadelelerimizin, zaferlerimizin 100. Yıldönümü olarak kutlarken, birileri de bu yılı Türkiye karşıtlığının, Türkiye düşmanlığının bayrağı haline dönüştürmek istiyor. Ermeni diasporası dünyanın her yerinde soykırım iddialarına dayalı kampanyalarla Türkiye düşmanlığını geniş toplum kesimlerine aşılama çalışıyor. Dikkatinizi çekiyorum. Bu kampanyalarının amacı tarihin bir döneminde Ermenilerin yaşadığı acıları canlı tutmaktan ziyade, doğrudan ülkemize ve milletimize düşmanlık yapmaktır."

75 "Erdoğan'dan flaş 'Ermeni soykırımı' açıklaması", *timeturk.com*, 11 Şubat 2015.

76 Eyüp Serbest, "Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ey Ermeni diasporası, belgelerimiz burada", *Hürriyet*, 19 Mart 2015.

“Biz en başından beri aynı ilkeli, tutarlı ve samimi duruşu sergiliyoruz. Tarihin her döneminde olduğu gibi, bu büyük savaş yıllarında da yaşanmış acılar, trajediler olabilir. Bunlar sadece Ermeniler etkilenmiş değildir. Balkanlarda, Kafkasya’da tarihin en büyük Müslüman katliamları bu dönemlerde yaşanmıştır. Anadolu’da Ermenilerin gördüğü zarar kadar, Ermenilerden zarar gören yüz binlerce Müslüman vardır. Bunlar belgelerde kayıtlıdır.”

“Ben hep seslendim. Bugün de sesleniyorum. Yarın da sesleneceğim. Ey Ermeni Diasporası, Ey Ermenistan yönetimi. Gelin, buyurun. Bizim arşivimiz, belgelerimiz burada. Bizim şu anda yüz binlerce, milyonu aşmış, tasnifi yapılmış belgemiz var. Senin ne kadar belgen var. Çıkar belgelerini. Tarihçileri görevlendirin, arşivcileri görevlendirelim, siyaset bilimcileri görevlendirelim. Hatta arkeologlar, hukukçuları görevlendirelim. Gelsinler bu belgeler üzerinde çalışsınlar. Her şey ortada. Ülkeleri dolaşıp, oralara biraz da şöyle para yedirmek suretiyle, oralarda lobiler oluşturmak suretiyle, ahlaki olmayan yollara tevessül etmek suretiyle Türkiye’nin aleyhine yapacağınız kampanyalardan bir şey kazanamazsınız.”

“Bu konuda hepimize lazım olan gerçeğe, başka ülkelerin meclislerinden, senatolarından Türkiye aleyhine kararlar çıkartarak, medyalarında yazılar yazdırarak, programlar yaptırarak ulaşılamaz. Bunun nasıl yapıldığını biz çok iyi biliyoruz. Bu kampanyaların nasıl sürdürüldüğünü çok iyi biliyoruz. Gerçeğin aranacağı yer işte bu arşivlerdir. Bugüne kadar bu çağrımızın karşılığını bulamadık. Üçüncü ülkelere gidelim. Oralarda da çalışmalar yapalım. Olumlu bir cevap yok. Gerekirse biz ordumuzun dahi arşivlerini açmaya hazır olduğumuzu söyledik. Ama hiç birine olumlu cevap alamadık. Tarihçilerimizden, bilim adamlarımızdan oluşan ortak bir komisyon kuralım. Onlar orada, diğer ülkelerdeki arşivlerde çalışsın. Tüm belgeleri, bilgileri toplasın ve sonuçta gerçek fotoğrafı ortaya koysun. Bizim bu teklifimiz ısrarla görmezden geliniyor. Niye, çünkü amaç gerçeği bulmak değil. Oluşturulan algı üzerinden Türkiye’ye saldırmak, Türkiye’ye zarar vermek. Başka bir şey yok”.

“Hiç kimse kusura bakmasın. Bizim bu konuda kimseye veremeyecek bir hesabımız yoktur. Biz sadece kendi milletimizin son 100–150 yıldır yaşadığı acıların peşine düşsek, Ermeni iddialarından kat be kat daha fazla söyleyecek sözümüz, soracak hesabımız çıkar.”

Cumhurbaşkanının bu konuşmasına Ermenistan Millet Meclisi Başkan Yardımcısı Edvart Şarmazanov cevap vererek Ermeni soykırımının gökyüzünde ay ve güneşin varlığı kadar açık olduğunu daha da açık olanın binlerce terk edilmiş kilise ve harabe halindeki Ermeni köyleri olduğunu, bir milyon Ermeninin buraları terk etmek zorunda kaldığını belirttikten sonra Suriye çöllerinden, İttihatçıların yargılanmalarından, İtilâf devletlerin Ermenilerin yapılan muameleyi medeniyete karşı yapılmış bir suç olarak görmelerinden ve bu konudaki BM kararlarından (?) bahsetti.⁷⁷

Ermenistan Milli Akademisi Doğu İncelemeleri Enstitüsü Direktörü Ruben Safrastyan ise Türk arşivlerinin şeklen açık olduğunu, özel bir grubun bu arşivlerde yıllarca çalışarak sakıncalı olabilecek belgeleri ayıkladığını diğer yandan İttihatçıların arşivlerinin çok önemli olduğunu, Devlet Arşivlerinin Ermenilerin tehcirinden bahsetmesine karşın İttihat ve Terakki Arşivlerinin Ermenilerin ortadan kaldırılmasına dair olduğunu ancak bu arşivin ya imha edildiğini ya da saklandığını, hiçbir kanıt göstermeden ileri sürdü.⁷⁸

Cumhurbaşkanının bu konuşmasına karşın Türkiye’den de bazı sesler yükseldi. Sol eğilimli Türkiye Ermenilerini ve onları destekleyen Ermeni olmayanların sesi haline gelmiş olan, Hrant Dink tarafından kurulan AGOS gazetesinin Yayın Yönetmeni Yetvart Danzikyan Cumhurbaşkanının konuşmasını seçimler yaklaşırken AKP’nin milliyetçi ve devletçi tezlere dönmesi, 100. yıla ilgili önlemler alınması olarak açıkladı. Başbakan’ın sözlerini mugalata (demagoji), çok eskimiş, geride kalmış, artık Türkiye’nin aşması gereken argümanlar ve klasik Kemalist söylem olduğunu ileri sürdü.⁷⁹

Ermeni Diasporasının en aşırı uçlarının Türkiye’de temsilcisi gibi hareket eden İrkçılığa ve Milliyetçiliğe DurDe Platformundan Çağla Oflas, “1,5 milyon Ermeni’nin katledildiğini hepimiz bilmekteyiz. Cumhurbaşkanı ise eski Türkiye’nin tüm liderleri gibi bunu inkâr etmemizi istiyor. 1915 Ermeni Soykırımı, 100 yıl sonra kendini bütün ağırlıyla ortaya koyan bir gerçektir” dedikten sonra Devlet soykırımı kabul edip Ermeni halkından özür dilemeden Türkiye’nin özgür bir geleceğe ilerleyemeyeceğini iddia etti.⁸⁰

77 “Armenian Genocide vivid historical fact to need more proof – parliament official”, *tert.am*, 20 Mart 2015.

78 Aynı kaynak.

79 “Ey Diaspora açıklaması: Erdoğan, eski Türkiye’nin liderleri gibi inkâr istiyor”, *Marksist.org*, 19 Mart 2015.

80 Aynı kaynak.

f. France24 İle Mülakat

Cumhurbaşkanı 28 Mart 2015 tarihinde France'4'ten Marc Perelman ile Türkiye'nin dış politika sorunlara ilişkin uzun bir söyleşi yaptı.⁸¹

Ermeni sorunu konusunda “*Ermenistan Cumhurbaşkanı sizi bu anma etkinliklerini sabote etmekle suçluyor. Çünkü siz de aynı tarihlerde Türkiye’de 24 Nisan’da kendi töreninizi düzenliyorsunuz. Ne dersiniz?*” sorusuna şu cevabı verdi:

“*Bugüne kadar Türkiye ile Ermenistan arasındaki sıkıntılarda olumlu adımları hep biz attık. Ermenistan hiçbir zaman olumlu adım atmamıştır. Biz hep barış elimizi uzattık ama elimiz havada kaldı. Geçen yıl 23 Nisan’da benim yine yayınladığım bir mektubum (taziye mesajı) vardı. Çok olumlu cevaplar aldı ama aynı olumlu cevabı Ermenistan’dan alamadım. Şimdi bu yıl biz Çanakkale Kara Savaşları’nın 100. yıl dönümünü kutluyoruz. Kalkıp da bunun için Ermenistan’dan izin mi alacağız. Bunun tarihi belli. Kara savaşlarının 100. yıl dönümünün Ermenistan’ın yapacağı törenlerle uzaktan yakından alakası yok”* dedikten sonra Çanakkale’de yapılması öngörülen törenlerle dünya barışına katkı sağlayacak mesajlar verileceğini söyledi.

g. Kocaeli Toplu Açılış Töreninde Konuşma

Cumhurbaşkanı Erdoğan Koçaeli’nde yapımı tamamlanan bazı tesis ve projelerin toplu açılışı için yaptığı konuşmanın uzun bir bölümünü Ermeni sorununa ayırdı.⁸² Bu arada Avrupa Parlamentosu’nda Ermeni görüşleri lehine alınan bir kararı ve Papa Francesco’nun düzenlediği ayini eleştiren Cumhurbaşkanı (bu konuları ayrıca göreceğiz), salt Ermeni sorunu hakkında, söylediklerinden bazılarını özetler, bazılarını da aynen aşağıda veriyoruz:

“*Bu meseleyi tarihi temelinden tamamen kopartarak siyasallaştırmak en çok Ermenilere zarar verir. Biz bu kararları alanların, bu yönde beyanlarda bulunanların asıl amaçlarının Ermenilerin hakkını, hukukunu korumak olmadığını gayet iyi biliyoruz”.*

“*Ermenistan’dan kaçarak ülkemizde misafir ettiğimiz Ermeniler var. Biz onlara zulmettik mi? Biz onlara ev sahipliğini yapıyor muyuz? Ya siz*

81 “Cumhurbaşkanı Erdoğan France24’e konuştu”, *Milliyet*, 28 Mart 2015.

82 “Bizimle ve Ermeni Kardeşlerimizle Sorunu Olan Diasporadır, Ermenistan Devleti’dir”, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, 18 Nisan 2015. <http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/31859/bizimle-ve-ermeni-kardeslerimizle-sorunu-olan-diasporadir-ermenistan-devletidir.html>.

bunları görmüyor musunuz be vicdansızlar, nasıl oluyor da bu açıklamaları yapıyorsunuz? Nasıl oluyor da bunu yapıyorsunuz?”

“Tamamen siyasi amaçlarla, tamamen Türkiye’ye yönelik hasmane bir yaklaşım ile yürütülen bu kampanyadan hiçbir şey çıkmaz. Yel, kayadan ne götürebilir ki? Ama bu işten Ermeniler çok zararlı çıkar. Bu milletin Anadolu coğrafyasında yüzlerce yıl en sorunsuz şekilde yaşadığı toplum, Ermeni toplumu olmuştur. Ermeniler ne zaman ki bugün sözde soykırım iddialarıyla kendilerini öne sürenlerin oyununa gelmiştir, tahrikine kapılmıştır, işte o zaman aradaki dostluk bozulmuştur”.

Erdoğan, geçen yüzyılın başında Rusların, Fransızların, İngilizlerin ve bölgede hesabı bulunan diğer devletlerin tahrikine kapılan Ermenilerin, yüz binlerce Müslüman’ın kanına girerek, tehcirin kapılarını bizzat kendilerinin araladığını söylemiştir.

Millet olarak Ermenilerle hiçbir meselelerinin bulunmadığının en büyük ispatının, bugün Türkiye’de çoğu kaçak yaşayan 80 bine yakın Ermeni nüfusu olduğuna dikkat çeken Cumhurbaşkanı Erdoğan, *“Bizim Ermenilere karşı sistematik bir düşmanlığımız olsa her şeyden önce bunlara müsaade etmezdik”* demiştir. Türkiye’nin, kendisine gelen, sıkıntısına, derdine burada derman arayan herkese olduğu gibi Ermenilere de sırtını dönmediğini, kapılarını kapatmadığını anlatan Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye’nin Ermeni halkıyla esasta sorunu bulunmadığına işaret etmiştir. Türkiye’deki Ermenilerin, özgürce eğitimlerini aldığını, ticaretlerini yaptığını, siyasi partilerde faaliyet gösterdiklerini, aday olduklarını, kamuda görev alabildiklerini, yani diğer vatandaşların sahip oldukları tüm haklardan eksiksiz yararlanabildiklerini bildiren Cumhurbaşkanı Erdoğan, bundan iftihar ettiklerini de kaydetmiştir.

“Bizimle ve kardeşlerimizle sorunu olan Ermeni diasporasıdır, Ermenistan Devleti’dir” diyen Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye olarak defalarca Ermenistan’a el uzattıklarını, iyi niyetlerini ortaya koyduklarını ancak Ermenistan, diasporanın ve diğer ülkelerin güdümünden çıkıp kendi siyasetini izleyemediği için netice alamadıklarını söylemiştir.

Ermenistan ile ilişkiler konusunda kapılarının hala açık olduğunu dile getiren Cumhurbaşkanı, *“Sözde soykırım iddiaları ve Karabağ’ın işgali konusunda olumlu adımlar atmaları halinde, kendileriyle her türlü iş birliğine varız. Bu iradeyi, bu cesareti gösterecek Ermeni siyasetçileriyle, Ermenistan yöneticileriyle görüşmeye, konuşmaya daima hazırız. Ama önce Karabağ sorunu hallolacak”* dedikten sonra Karabağ konusunda Minsk Grubu üyelerinin üzerlerine düşen görevi hala yapmadığını uluslararası kurumlar

Azerbaycan'ı haklı gösterdiği halde Azerbaycan'ın hukukunu korumadıklarını ifade etmiştir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Ermenilerin bu meselede adeta Türkiye karşıtı cephenin bir piyonu durumuna düşürülmüş durumda olduğunu, bu çağrılarıyla aslında Ermenilere de kendi iradelerine sahip çıkma imkânı verdiklerini vurgulamış ve Türkiye'nin vefalı bir ülke olduğunu belirterek bir kez daha Ermenilere bu fırsatı değerlendirme çağrısı yapmıştır.

Erdoğan arşivler sorununa değinerek Türk arşivlerinin açık olduğunu, varsa Ermenistan'ın arşivlerini açmasını, aşka ülkelerin varsa açmasını istemiş ve “*elinizdeki belgeleri, dokümanları getirin ortak bir komisyon kuralım. Otursunlar meseleyi tüm yönleriyle araştırınsınlar, değerlendirsınler. Objektif olarak adil bir hafızaya ulaşınsınlar, biz de yolumuza devam edelim*” demiştir.

h. Irak Cumhurbaşkanı Masum ile basın toplantısı

22 Nisan'da Türkiye'yi ziyaret Eden Irak Cumhurbaşkanı Fuat Masum ile birlikte yaptığı basın toplantısında Erdoğan Ermenistan'la olan sorunlar hakkında özetle şunları söylemiştir:⁸³

“24’ünde (Nisan) ne yapacaklar; Ermenistan’da bir araya gelecekler, kendileri çalıp kendileri oynayacaklar. Konuşacaklar, edecekler, Türkiye’ye hakaretler edecekler. 24 Nisan’da biz de Çanakkale’de bir araya geleceğiz ama biz Çanakkale’de bizim gündemimizde Ermenistan yok. 23 Nisan’da yani yarın İstanbul’da biz dünya barışını konuşacağız, bizim farkımız bu” dedikten sonra *“24 Nisan Çanakkale 100’üncü kutlamalarını Ermenistan, hani ‘Yavuz hırsız ev sahibini bastırır’ kabilinden, güya onlara misillime yapıyor, havasında konuşuyor; böyle bir değerlendirmenin içine giriyor. Bizim öyle bir derdimiz yok. Bizim böyle bir endişemiz de yok. Orada ne konuşurlarsa konuşsunlar, 24 Nisan’da Türkiye’ye gelen 100’e yakın devlet başkanı, başbakan, bakanlar, büyükelçiler orada ne yapıldığını gayet iyi görecekler.”*

Avrupa Parlamentosu kararına da değinen Erdoğan, arşivleri açılması konusunda *“Avrupa Birliği bizim arkamızdan değil, çok çok gerimizden geliyor. En son yaptıkları açıklama, ‘arşivlerin açılması’ diyor. Ben 12 yıldır bu arşivleri her an açmaya hazır olduğumuzu söylüyorum. Ya bunların kulağı var duymuyor veya başka şeylerle meşguller. Biz arşivlerimizi açmaya hazırız, Ermenistan’ın varsa bu noktada arşivi, onlar da arşivlerini açsınlar”* demiştir.

83 “Ermenistan’da kendileri

i. Çanakkale Barış Zirvesinde Konuşma

Cumhurbaşkanı Çanakkale Kara Savaşları'nın 100. yılı dolayısıyla 23 Nisan'da düzenlenen ve yabancı konukların katıldığı "Çanakkale 100. Yıl Barış Zirvesi"nde yapmış olduğu konuşmada Ermeni sorununa geniş yer ayırarak bu konuya verdiği önemi vurguladı.⁸⁴

Cumhurbaşkanı, Birinci Dünya Savaşı sırasında askerliğe elverişli insan kaynaklarının tamamının cephelerde bulunduğunu, bu nedenle bir bakıma savunmasız kalan Anadolu'da çeşitli güçlerin tahrikiyle hareket eden Ermeni çetelerinin sivil halka yönelik saldırılara ve katliamlara giriştiklerini, daha önce Balkanlar'da benzer sıkıntılar yaşayan ve çok büyük kayıplar veren Osmanlı Devletinin, bu tecrübeler ışığında, önlem alma ihtiyacı duyduğunu, bunlardan birinin de Anadolu'daki Ermeni nüfusun ülkenin daha güney kesimlerine göç ettirilmesi olduğunu söyledi. Aynı dönemde savaş bölgelerinden kaçarak ülkemize yönelen milyonlarca insan da olduğunu, ülkenin güney bölgelerine giden Ermenilerin zor koşullar ve asayiş sorunlarından kaynaklanan sorunlara maruz kaldığını ifade etti. Bu süreçte yaşanan sıkıntıları iyi bildiklerini ifade eden Erdoğan, hepsinin arşivlerde kayıtlı olduğunu belirtti ve ardından "1915 olayları konusundaki Ermeni iddialarının, öne sürülen rakamlar başta olmak üzere, hepsi de dayanaksızdır, mesnetsizdir" dedi.

Avrupa Parlamentosu kararına değinen Cumhurbaşkanı "Türkiye'nin arşivlerini açmasını bize nasihat ediyor. Buradan cevap veriyorum; Ey AB, 12 yıl başbakanlık yaptım. Bir yıla yakındır da cumhurbaşkanıyım. Her gittiğim uluslararası toplantıda ve ülkemdeki her toplantıda arşivlerimizi açmaya hazır olduğumuzu, bir milyona yakın belge ve bilginin olduğunu her zaman söylüyorum. Ve diyorum ki; Ermenistan'ın arşivlerinde de varsa onlar da açsın. Üçüncü ülkelerde de varsa onlar da açsın. Hatta daha da ileri gidiyorum, biz askeri arşivlerimizi de açmaya hazırız diyorum" diyen Erdoğan "Biz inanıyoruz ve biliyoruz ki ecdadımız zulmetmemiştir" ifadelerini kullanmıştır.

Cumhurbaşkanı şu anda Türkiye'de kaçak olarak yaşayan ve ülkelerine geri gönderilmemiş olan 80 bin kadar Ermeniden, Van'da Akdamar Adası'ndaki restorasyonu yapılmış kilisede dünyanın değişik yerlerinden gelen Ermenilerin ibadetlerini yaptıklarından bahsettikten sonra "çok basit bazı şeyler uydurmak suretiyle ülkemize ve milletimize yöneltilen saldırılar kesinlikle art niyetlidir. Bunları kabul etmemiz mümkün değil. Biz yaşanan hiçbir acıyı yok

84 "Öne Sürülen Ermeni İddialarının Hepsi Dayanaksızdır, Mesnetsizdir", *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, 23 Nisan 2015. <http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/31981/one-surulen-ermenii-ddialarinin-hepsi-dayanaksizdir-mesnetsizdir.html>.

saymadığımız gibi acıların yarıştırılmasına da rıza göstermeyiz. Balkanlar'dan, Kafkasya'dan ve çevremizdeki tüm bölgelerden Anadolu'ya göçler sırasında ölen 4 milyonu aşkın Müslüman için ne kadar üzüntü yaşamışsak, hayatlarını kaybeden Ermeniler için de o derece üzüntülüüz” dedi.

Cumhurbaşkanı 1915 olaylarında hayatını kaybeden Ermenilerin Osmanlı vatandaşı olduğunu belirterek, “*Bunlar bize emanetti, Biz emanetin ölümünden gururlanır mıyız? Tam aksine bundan üzüntü duyarız. Bin yıl boyunca bu insanlarla iç içe yaşayan bir milletin birden bire onlara karşı düşmanca bir tavır içine girmesi mümkün müdür?*” diyerek 1. Dünya Savaşı boyunca hayatını kaybeden 30 milyon insan içinden sadece Ermenilerin öne çıkartılarak Türkiye'ye ve Türk Milletine karşı kampanya aracı haline getirilmesini asla kabul etmediklerini kaydetti. Ardından Türkiye'nin tarihine düşmanlık değil, Çanakkale örneğinde olduğu gibi dostluk penceresinden bakan bir ülke olduğunu tarihi kin ve nefret aracı haline getirmenin, en başta Ermeni toplumu olmak üzere hiç kimseye faydası olmadığını belirtti.

Çanakkale'de katılacakları törende vereceği barış ve dostluk mesajı ne kadar doğruysa, aynı tarihte dünyanın pek çok yerinde Ermeni iddiaları üzerinden sergilenecek düşmanca tavırların da o kadar yanlış olduğunu vurgulayan Cumhurbaşkanı Erdoğan “*Geçtiğimiz yıl şahsım, bu yıl da Sayın Başbakanımız Ermenilere barış eli uzatan mesajlar yayınladık. Yarın benim de bir ikinci mesajım yayınlanacak. Maalesef uzattığımız bu samimi barış eli hep havada kaldı. Şu da bir gerçektir ki, bugün Ermeni iddialarına destek veren ülkelerden ve siyasetçilerden hiçbiri bu konuda Türkiye kadar masum, Türkiye kadar temiz siciile sahip değildir. Diyalogun, barışın ve dostluğun değil de kinin, husumetin, düşmanlığın arkasında duranları buldukları yeri gözden geçirmeye davet ediyorum. Biz bu konudaki vicdani ve insani duruşumuzu muhafaza ediyoruz. Bu iddiaları soruşturmak siyasetçilerin veya parlamentoların işi değildir. Bu, 1870'lerde başlayıp 1920'ye kadar devam eden dönemi inceleyecek olan tarihçilerin meselesidir. Ermeni iddialarına destek vererek onların yaşadıkları acıları paylaştıkları söyleyenleri aynı dönemde hayatını kaybeden 4 milyonun üzerindeki kardeşimizin acısını da paylaşmaya davet ediyorum. Aynı şekilde 1970'li yıllardan 1990'lara kadar süren Ermeni teröristlerin saldırılarında hayatını kaybeden 40'ı aşkın diplomatımızın ve ailelerin acısını da unutmamalarını istiyorum. Şimdi de yine Ermeni Asala örgütü tehditler savuruyor ... Uluslararası terörün karşısında hep birlikte dayanışma içinde olmamız şart ki mazlumların gerçekten hakkını koruyalım ve bu dünyada adalet egemen olsun, hakikat egemen olsun” dedi.*

Ermeni iddialarını tarihi hakikat olarak kabul edip aksi yöndeki görüşleri

yasaklayan anlayışın, ne demokrasilerde, ne hukukta yeri olamayacağını belirten Cumhurbaşkanı, “*Bizim Ermeni toplumuyla dün olduğu gibi bugün de herhangi bir sorunumuz yok. Sorun nereyle biliyor musunuz? Bu işi bir istismar vesilesi yapan, bir siyasi rant meselesi haline getiren Ermeni diasporasıyladır. Sağduyu sahibi Ermenistan yöneticileriyle ortak bir geleceği inşa etmek için görüşmeye, konuşmaya daima hazırız ... çünkü acımız ortaktır ... bunu başardığımızda insani ve vicdani olarak ortak bir yerde buluşacağımıza da samimiyetle inanıyorum*” dedi.

j. İstanbul Ermeni Patrikhanesi’ndeki Ayine Gönderdiği Mesaj

Söz konusu mesajın tam metni bu yazımıza eklidir (EK: III).

Bu mesajın esasını Birinci Dünya Savaşında hayatını kaybeden Osmanlı Ermenilerinin anılması ve onların çocuklarına ve torunlarına Cumhurbaşkanının taziyelerini sunmasıdır. Mesaj sadece Ermeniler değil, bu savaş sırasında, etnik ve dini kimliği ne olursa olsun, hayatlarını yitiren tüm Osmanlı vatandaşlarını da rahmetle ve hürmetle anılmıştır.

Mesajda Ermeni toplumunun geçmişte yaşadığı üzüntü verici hadiselerin bilindiği ve acısının samimiyetle paylaşıldığı da bildirilmektedir. Böylelikle Devletin en yüksek makamı Ermenilerin Birinci dünya savaşı sırasında üzüntü verici olaylara maruz kaldığını ifade etmiştir.

Mesajın diğer önemli bir noktası Türkiye Cumhuriyeti devletinin, bu acıları unutmadan ama bunlarla baş etmesini de bilerek kurmasının başarılı olduğu ifadesidir ki bu, esas olanın acıları yaşatmak değil yaşamı sürdürmek olduğunu anlamını da taşımaktadır.

Mesaj Diaspora Ermenilerine de seslenmekte ve onlara “gönül kapılarımızın sonuna kadar açık olduğunu da bilmenizi istiyorum” diyerek Türkiye’nin iyi niyetini tekrarlamaktadır.

Bu mesajın üzerinde durulması gereken bir diğer husus Türkiye’nin 24 Nisan Ermenilerin dediği gibi soykırımın başlangıcını olarak değil, Ermeniler için “bir anlam taşıyan” bir gün veya “üzüntü verici hadiseleri” temsil eden bir gün olarak kabul etmiş olmasıdır. 24 Nisan, İstanbul’da 200 kusur Ermeni ileri geleninin Ayaş ve Çankırı’ya gönderildiği gün olup Tehcir daha sonra başlamıştır. Ancak Türkiye’nin 24 Nisan’ı böylece benimsemesinin ileride kötüye kullanılarak soykırımın kabul ettiği gibi yorumlara veya edeceği gibi beklentilere yol açması olasılığı vardır.

24 Nisan günü İstanbul’da Kumkapı’daki Ermeni Patrikhanesinde yapılan ayine Hükümeti temsilen AB Bakanı Volkan Bozkır katılmış ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın mesajı bu ayinde okunmuştur. Böylelikle, ilk kez bir bakan bu tür bir ayine katılmıştır.

Bozkır Kiliseye girerken yaptığı açıklamada “1916 yılından beri ilk kez resmi olarak yapılan bir ayin. Ermeni kardeşlerimizle bin yıllık bir tarihimiz var. Bu tarih güzel anılarla, renklerin paylaşımıyla, kültürlerin değiş tokuşuyla gerçekleştirilmiş çok güzel bir tarihtir. Bu tarihi bir yıla, sadece 1915 yılına mahkûm etmek, gerçekten son derece yanlış olacaktır. Biz 1915 olayları yerine 1870 yılından 1920 yılına kadar Birinci Cihan savaşının kanlı birçok insanın ölümüne sebep olan yılları dâhil incelenmesi arzusundayız. Bu şekilde hem ortak bir tarihe bakmamız mümkün olacaktır. Hem de ortak bir hafıza ama adil bir hafıza ortaya çıkacaktır. Biz Ermeni kardeşlerimizin yaşadıkları acılara saygı duyuyoruz. Bunu yaşanmış kötü bir olay olarak addediyoruz. Bu nedenle de bu acıların şahidi olarak anılmasına hiçbir şekilde karşı değiliz. Bu nedenle de bu anma ayinine katılmayı bir borç bildik. Önümüzdeki döneme birlikte huzur içinde, barış içinde yürümeyi arzu ediyoruz. Ve yüz yıldır bizimle birlikte yaşayan husumeti geride bırakmayı arzu ediyoruz” diye konuşmuştur.⁸⁵

k. MÜSİAD Konuşması

Cumhurbaşkanı, “100. Yıl Dönemi “olarak adlandırabileceğimiz 2015’in ilk dört aylık zaman dilimimin en son konuşmasını 25 Nisan’da MÜSİAD’ın (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği) Genel Kurulunda yapmış ve daha ziyade bazı ülkelerin Ermeni sorununa ilişkin tutumlarını ele almıştır.⁸⁶

Aralarında Rusya, Fransa, Almanya, Avusturya gibi devletlerin de bulunduğu ülkelerin Ermenistan’ın yalanları üzerine inşa edilmiş bir iddiaya destek vererek, kinin, düşmanlığın tarafında saf tuttıklarını, maalesef buna Amerika da değişik bir ifade şekli ile katıldığını belirten Erdoğan, bu ülkeleri önce kendi tarihlerindeki lekeleri bir temizlemeye davet etmiştir. Almanya’nın geçtiğimiz yüzyılda yol açtığı olayların bilindiğini, Almanya (Cumhurbaşkanı Gauck) bu açıklamaları yaparken 1 milyona yakın soydaşımız Alman vatandaşı olduğunu ve 3 milyon Türk’ün yaşadığı Almanya’da Cumhurbaşkanı’nın böyle bir tavrın içine girmesi anlaşılır olmadığını,⁸⁷ bu çerçevede holokosttan söz etmek istemediğini belirten Erdoğan Rusya’ya da temasla bu ülkede 1917’den beri olan uygulamalar sebebiyle hayatını kaybeden 10 milyonu aşkın insan

85 “Ermeni Kilisesinde 100. Yıl Sonra Bir İlk”, *DHA*, 24 Nisan 2015.

86 “Amaçları İmam Hatiplere Kilit Vurmak”, *Hürriyet*, 26 Nisan 2015.

87 Alman Cumhurbaşkanı Gauck’ın tutumunu aşağıda “Almanya” bölümünde anlatacağız.

bulduğunu ve son olarak da Kafkasya’da ve Ukrayna’da yaşananlar ortada olduğunu belirtmiştir. Fransa’nın ise Cezayir’den başlayıp Ruanda’ya kadar kötü sicili olduğunun dünyanın malumu bulunduğunu söylemiştir.

“Bizim Birinci Dünya Savaşı şartlarında tamamen nefsi müdafaa için zorunlu göç uygulamasını eleştirenler, önce kendi geçmişlerindeki kanlı izlerin hesabını vermek zorundadır. Biz kendi vatanımızı korumak için mücadele ederken onlar emperyalist amaçları için bu insanlık suçlarını işliyordu” diyen Cumhurbaşkanı *“Biz isterdik ki Sayın Putin, Hollande Ermenistan’a gitmesin. Oraya 2 tane devlet başkanı gitti. Hamdolsun bize 20 tane devlet başkanı geldi. Bundan sonraki süreç çok daha farklı olacak. Biz hiçbir zaman savunmada olmayacağız. Biz bilginin, ilmin, araştırmanın net olarak delillerle ortaya konduğu bir ülke olacağız”* demiştir.

B - TBMM BAŞKANI CEMİL ÇİÇEK’İN BEYANLARI

TBMM Başkanı Cemil Çiçek sadece bu görevinde değil, bulunduğu her görevde Ermeni Sorununa yakın ilgi göstermiş ve Türkiye’ye karşı yöneltilen haksız iddia ve suçlamalara karşı çıkmış bir kişidir.

21 Mart 2015 tarihinde Avrupa Parlamentosu Dış İlişkiler Komitesi Başkanı Elmar Brok başkanlığındaki bir heyeti kabul eden Çiçek, Ermenistan’ı protokolleri Meclis’te çekmiş olduğunu hatırlatarak bundan Ermenistan’ın da zarar gördüğünü söylemiş Brok ise kendi ülkesi olan Almanya’nın (Yahudi) soykırımını kabul ettiğine temas etmesi üzerine Çiçek bu olay için bir mahkeme kararı olduğunu ancak Ermeni iddiaları için böyle bir karardan söz edilemeyeceğini ifadeyle *“Acının yaşanması ayrıdır, bir ülkeye mahkeme kararı olmadan soykırım yaptı diye suçlamak ayrıdır. Sorunun daha objektif anlaşılması için Sizden çaba bekliyoruz”* demiştir. Brok, üye ülkelerde bu konuların ele alınış şeklinin farklı olduğunu ve bu konunun AP’de sadece siyasi değil, aynı zamanda bir vicdan meselesi olarak görüldüğünü belirtmiştir. Çiçek de uluslararası hukukun esas alınması halinde vicdanları da belli bir yerde buluşturmanın mümkün olduğunu sözlerine eklemiştir.⁸⁸

23 Nisan 2015 tarihinde Ankara’da İlk Meclis binasındaki bir törende konuşan Çiçek, *“Ankara Ulus’taki ilk Meclis’te konuşan Meclis Başkanı Cemil Çiçek, “Son günlerde bazı şahıs (Papa, Alman Cumhurbaşkanı Gauck vb.) ve parlamentoların (Avrupa Parlamentosu gibi) Ermeni diasporasının ve arkasındaki güçlerin yürüttüğü iftira ve karalama kampanyasına şahit oluyoruz. Tek yanlı, önyargılı, tarihi gerçeklerden uzak, yok hükmündeki bu*

88 “AP’ye AB ve Soykırım resti”, *yeniakit*, 18 Mart 2015.

kararlarla bir tezgâh kurulmaktadır. 1915'te Ermeni çetecilerinin eline silahu tutuşturanlar, günümüzde ülkemizi kana bulayan binlerce vatandaşımızın kanını akıtan teröristlere silah verenler aynı adresler, çevrelerdir” demiştir.⁸⁹

Daha önce Mart ayında ABD ziyaret sırasında Temsilciler Meclisi Başkanı John Boehner'i ile yaptığı bir görüşmede⁹⁰ Çiçek, “*ikili ilişkilerimiz açısından maalesef Senato'da görüşülen Ermeni meselesiyle ilgili tasarı, tekliflerin, konuların arka arkaya geldiği, bizi gerçekten rahatsız eden bir döneme denk geldi. İnaniyorum ki bu Ermeni meselesi, soykırım meselesi, bu ülkeye yapılmış en büyük bühündür (iftira, yalan) diye düşünüyorum. İlişkilerimiz üzerindeki büyük bir yük oluşturuyor... Bu meselenin, ülkemiz için ne kadar önemli olduğunu her seviyede bugüne kadar ifade etmeye çalıştık... Parlamentolar, bugünü ve geleceği inşa etmeli, geçmişi tarihçilere bırakmalıyız. Biz tarihimize yüzleşmeye hazırız. Kim ne biliyorsa, kim ne söyleyecekse, bilim adamları, tarihçiler bu konuyu araştırın. Biz bunu kabule hazırız. Dünyaya ilan ettik. Ama parlamentolar tarihi olaylarla ilgili karar verme sürecini başlatırsa, bu barışa, dostluğa, ikili ilişkilere zarar verir.”* demiş, Boehner ise cevabında “*Ermenilerle ilgili konu, zaman zaman gündeme geliyor. 24 yıl içinde hep söylediğim şey şudur: Biz yasa koyucuyuz, biz tarih yazan kişiler değiliz. O nedenle endişe etmeyin, kongremiz bu konuya dâhil olmayacaktır. Biz tarihi yazmıyoruz, tarihçi değiliz”* cevabını vermiştir. Gerçekten de tehcirin 100. yılı olmasına rağmen ABD Kongresinin iki kanadında da Ermenilerin soykırım iddialarının ele alınıp karara dönüştürülmesi için yaptıkları girişimlerden hiçbir sonuç çıkmadı.

Cemil Çiçek, 22 Nisan 2015 tarihinde Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi (ESAM) tarafından düzenlenen “Emperyalizm ve Ermeni Meselesi” başlıklı bir sempozyumda bu sorunun bir başka yönüne değinerek⁹¹ “*TBMM Başkanı olarak ben göreve geldiğimden bu tarafa 112 ülkeyle bu konuyu yüz yüze görüştim. 90'dan fazla ülkenin büyükelçisiyle de iş bu noktaya gelmezden evvel neden parlamentoların bu kavgaya dahil edilmemesi gerektiğini anlattım. Bu kampanyaya içimizde de zaman zaman destek veren bazı açıklamaların yapıldığını görüyoruz. Evvela bizim kamuoyumuzun bilgilendirilmesi lazım. Bu konular okullarımızda yeteri kadar okutulmuyor. Bu yüzden dışarıdan gelen tepkilerden etkilenebiliyoruz”* demiştir. Batı dünyasının hakikati ortaya çıkarmak gibi bir derdi olmadığını, olaya yalnızca siyasi yönden yaklaştıklarını belirten Çiçek, “*Bu işin çözümünü için en çok çaba gösteren biziz. Neden Batı bu konu araştırılsın istemiyor? Çünkü bu işin altından kendileri çıkacak. Bu işin*

89 “Cemil Çiçek Ermeni Diasporasının Hedef Aldı”. *DHA*, 23 Nisan 2015.

90 “Cemil Çiçek: Ermeni soykırım meselesi, bu ülkeye yapılmış en büyük bühündür” *Bugün*, www.bugun.com.tr/son-dakika/cemil-cicek-ermeni-soykirim.../1063468, 15 Nisan 2015.

91 “Cemil Çiçek Batıyı İkiyüzlülükle Suçladı”, *Ermenisorunu.gen.tr*, 22.04.2015.

sadece Ermeni meselesi olarak görülmemesi lazım, Türkiye üzerinde hesaplar var. Bu konuyu devamlı gündemimizde tutmamız lazım. Sadece 24 Nisan'da tartışmak yetmez, 365 gün tartışmamız lazım” şeklinde konuşmuştur.

Washington'daki temasları sırasında CSIS (Center for strategic and International Studies = Stratejik ve Uluslararası İncelemeler Merkezi)'de 21. Yüzyılda Türkiye-ABD İlişkileri konferansında konuşan Çiçek,⁹² Türkiye'nin Ermenistan ile ilişkileri normalleştirme iradesinde değişiklik olmadığını, ancak Ermenistan'ın Türkiye'den gelen tüm iyi niyetli girişimlere olumlu yanıt vermemeyi seçtiğini, enerjisini normalleştirme sürecini ileriye taşıma hedefi yerine Türkiye karşıtı faaliyetlerinin üzerine yoğunlaştırmayı tercih ettiğini söyledi. Çiçek Türk-Ermeni ilişkilerini normalleştirmek için daha umut olduğuna da işaret ederek, Erdoğan ve Davutoğlu'nun mesajlarının bu konudaki önemli adımlar olduğunu vurgulamıştır.

Çiçek, 1. Dünya Savaşı için “savaş varsa acı vardır ve bu her toplum için, toplumun her kesimi için vardır, sadece Ermeniler için değil. 1. Dünya Savaşı'nda 20 milyon insan ölmüştür ... bu savaşın acılarından Ermeniler, Türkler, Kürtler, Araplar, Anadolu'daki tüm değişik gruplar nasibini almıştır. Bu dönemi adil bir hafıza perspektifinden değerlendirmek, insani ve ilmi bir sorumluluktur. Bu amaçla biz arşivlerimizi tüm araştırmacılara açtık. Temenni ederiz ki Ermeniler de, Boston'daki arşivler de dahil, kimin elinde ne bilgi ne belge varsa bunu ortaya koymalı ve bilim adamları, tarihçiler ortaya çıkarmalıdır” demiş ve Türkiye'nin her türlü araştırmaya katkı vermeye hazır olduğunu ifade etmiştir.

C- BAŞBAKAN DAVUTOĞLU'NUN KONUŞMALARI

Başbakan Davutoğlu incelediğimiz dönem içinde, Türkiye'deki azınlıklara ve özellikle Türkiye Ermenilerine karşı önemli bazı girişimlerde bulunmuştur.

a. Hrant Dink'in Ölüm Yıldönümü Açıklaması

Bunların başında Başbakan'ın Ermeni gazeteci Hrant Dink'in ölümünün yıldönümü vesilesiyle 19 Ocak 2015 tarihinde yaptığı açıklama gelmektedir. Ek: IV'de tam metnini verdiğimiz bu açıklamada Hrant Dink'in şahsiyeti ve gerçekleştirilmeye çalıştığı işlere kısaca temas edildikten sonra tehcirin gayri insani sonuçlar doğurmuş olduğu tekrarlanmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin Ermenilerin açılarını paylaşmakta olduğu ve iki halk arasında yeniden

92 “TBMM Başkanı Çiçek Washington'da”, *AVİM*, 25 Mart 2015.

duygudaşlık (empati) kurulması için “sabır ve kararlılıkla“ gayret gösterdiği bildirilmekte ve bu bağlamda zamanının Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 23 Nisan 2014 tarihli “taziye” mesajına atıfta bulunulmaktadır.

Kanımızca bu açıklamada en önemli tespitlerden biri (bazı) Ermeniler yönünden zamanın 1915’de dondurulmuş olmasına karşın Türkiye’nin geçmişten miras kalan söylemleri genellemeleri geride bıraktığıdır.

Diğer önemli bir nokta Türkler ve Ermenilerin tüm meselelerini yalnızca kendi aralarında konuşmaları ve çözüm yollarını yine yalnızca birlikte aramalarıdır ki, diğer ülkelerin Türk-Ermeni ilişkilerine müdahil olmalar gerçek geçmişte gerek günümüzde mevcut sorunların çözümüne katkıda bulunmaktan ziyade bunları daha da karmaşık hale getirmiştir.

Türkler ve Ermenilerin tüm meselelerini yalnızca kendi aralarında konuşmaları ve çözüm yollarını yine yalnızca birlikte aramalarıdır ki, diğer ülkelerin Türk-Ermeni ilişkilerine müdahil olmalar gerçek geçmişte gerek günümüzde mevcut sorunların çözümüne katkıda bulunmaktan ziyade bunları daha da karmaşık hale getirmiştir.

Açıklama Türk ve Ermenilerin yeniden birbirlerini tanımalarına, karşılıklı güven ve işbirliğini geliştirmelerine ve tekrar dostluklar kurabilmelerine de değinmektedir.

Bu açıklama Türkiye’nin bir süreden beri izlediği Ermenilerle uzlaşma arayışı politikasının önemli bir ögesidir.

Açıklamanın ilk muhatabının Hrant Dink’in de mensubu olduğu Türkiyeli Ermeniler olması gerekmektedir. Ermeni cemaatinin en fazla satan gazetesi AGOS’ta Başbakan’ın açıklaması, geçmişten miras kalan söylemlerin geride bırakılması ve iki tarafın meselelerine çözümü beraberce aramaları gibi bazı önemli hususlara değinmeyen bir özet olarak verilmiş⁹³ ve bir yorumda bulunulmamıştır.

Ermenistan’dan bu konuda resmi bir tepki gelmemiştir. Millet Meclisi Dışişleri Komitesi Başkanı Artak Zakaryan Facebook sayfasına, Ermenistan’ın önkoşulsuz Türkiye ile ilişki kurmayı kabul etmekle tabuları yıktığını, ancak zamanın Türkiye’nin diyaloga hazır olmadığını gösterdiğini, Başbakanın açıklamasının eski güfteye (şarkı sözlerine) yeni beste yapmak gibi olduğunu söylemiş ve “*cesaretiniz varsa Ermeni soykırımını tanıyın*” demiştir.⁹⁴

93 AGOS, 23 Ocak 2015.

94 “Le message de M. Davutoğlu aux Arméniens est une manoeuvre primitive”, *Armenews*, 29 Ocak 2015; “Turkish PM’s Message ‘New Melody With Old Words’”, *Tert.am*, 21 Ocak 2015.

Amerika’da soykırım iddialarının bilimsel bir kisve altında işlendiği en önemli kuruluş olan Zoryan Enstitüsün Başkanı Greg Sarkissian bu konudaki uzun bir yazısında bilinen Ermeni iddialarını tekrarlamış ve Türkiye’nin Ermeni soykırımını inkâr politikasını” eleştirmiştir.⁹⁵ Ermenistan Milli Bilimler Akademisi Doğu Enstitüsü Direktörü Ruben Safrastyan ise Başbakan Davutoğlu’nun açıklamasını “ucuz bir numara” olarak nitelendirmiştir.⁹⁶

b. Azınlık Temsilcileriyle Toplantılarında Konuşmaları

2015 yılının ilk aylarında Başbakan Ahmet Davutoğlu’nun azınlık temsilcileriyle iki kez bir araya geldiği görülmektedir.

Bunlardan birincisi Başbakanın İstanbul Dolmabahçe Sarayı’ndaki Başbakanlık Çalışma Ofisi’nde düzenlenen öğle yemeğinde Hristiyan ve Musevilerin dini temsilcilerini ağırlamasıdır.

Başbakanın basına kapalı yemek öncesi yaptığı konuşmada son dönemde Avrupa’da gittikçe yaygınlaşan İslam düşmanlığı ve ırkçılığı eleştirdiği, bu toplantıyla her tür ötekileştirme, baskı ve zulme karşı ortak bir mesaj verildiğini, İslamofobi’ye getirilecek eleştirel yaklaşımın aslında yalnız Müslümanlara yönelik ayrımcılığa değil tüm dini kimliklere yapılan ayrımcılığa karşı ses yükseltmek anlamına geleceğini belirttiği, Türkiye’deki tüm dini ve etnik toplulukların büyük ailenin parçası olduğunu ifade ettiği ve “*hiçbir zaman biz, yurttaşlarımız arasında yurttaşlık temel ilkesi etrafında bir fark gözetmedik, gözetmeyiz. Hangi dini, mezhebi, etnik temelden gelirse gelsin bütün yurttaşlarımızın canı, malı, ırzı, aklı, namusu bizim için azizdir ve bütün dinlerde azizdir*” diye konuştuğu basın haberlerinde yer almaktadır.⁹⁷

Başbakan ayrıca “*Hepiniz buna şahitsiniz. Vakıf mallarının iadesiyle son dönemde çok somut hale gelmiş olan eşit vatandaşlık ilkesi bundan sonra da en temel şiarımız olacak. Ayrıca eğer otantik kültürler ve dini gelenekler olarak sokaklarda ortak bir ailenin parçasıysak ki böyle, eşit vatandaşlık ilkesi etrafında bir araya gelmişsek ki yine böyle, aslında bu güzel beraberliği bir evrensel mesajla da taçlandırmak lazım*” demiştir. Toplantıda Yeşilköy’de yeni bir kilise yapılmasının kararlaştırılmıştır.⁹⁸ MHP Grup Başkan Vekili Oktay

95 “Response to the Statement by Turkish Prime Minister Ahmet Davutoğlu on the Commemoration of Hrant Dink”, *Armenian News Network/Groong*, 21 Ocak 2015.

96 “Turkologists Characterize Davutoğlu’s Statement as Chep Trick” *Armenpress*, 21 Ocak 2015.

97 “Gayrimüslim Ruhani Liderleri Ağırlayan Başbakan A. Davutoğlu, Türkiye Toprakları ile Musevi İnançları Arasında Bağ Kurdu”, *kehaber.com*, 4 Ocak 2015.

98 “Davutoğlu İle Azınlık Temsilcilerinin Bir Araya Geldiği Görüşmede, Kilise Yapılması Kararlaştırıldı” *Anadolu Ajansı*, 2 Ocak 2015.

Vural, bunun Cumhuriyet tarihinde ilk kez yeni bir kilise yapılması olduğunu söylemiş ve seçim vaadi olarak değerlendirmiştir.⁹⁹

Başbakan yaklaşık bir buçuk ay sonra, 11 Şubat 2015 tarihinde, Ankara’da, Ankara Palasta dini vakıflar temsilcilerinin, hayır kurumlarının ve azınlık basın mensuplarında oluşan, yaklaşık yarısı Ermeni olan 40 kadar azınlık temsilcisiyle bir araya gelmiştir.

Basın haberlerine göre Başbakan “*Kırılmaların yaşandığı, dışlanmaların yaşandığı dönem geride kaldı. Eminim 12 yıldır, Türkiye’de bu anlamda nasıl özgürlükçü anlayışın, yeni bir anlayışın inşa edilmekte olduğunu görüyorsunuz*” dedikten sonra herhangi bir dini topluluğa karşı oluşan tehdidin karşısında kendilerinin duracağını belirttim ve “*Siz bu toprakların asli çocuklarıdır. Dışarıdan gelmediniz, dışarıya gitmeyeceksiniz. Bu gelenekler bu topraklarda yaşadı, bu topraklarda yaşamaya devam edecek. Herkesin içine kapandığı, kendi mahallesine sığındığı, PEGIDA gibi Almanya’da Müslümanların dışlandığı, Müslümanlardan arınmış bir Avrupa gibi bir fikrin çıktığı dönemde, biliniz ki şu veya bu dini topluluklardan arınmış bir Türkiye’yi kim yapmak isterse onların karşısında önce biz dururuz*” şeklinde konuşmuştur.

Başbakan 6-7 Eylül olaylarının acılarını kendilerinin de unutmamasının mümkün olmadığını belirttiikten sonra “*Tekrar kaynaşmanın vaktidir. Şehirleri, Müslüman, Hristiyan, Musevi şehirler hatta Sünni şehirler gibi, Türk, Arap, Kürt şehirler, Rum şehirler gibi bölmek yerine, tarihte olduğu gibi hepimizin ortak mekânları haline getirmek durumundayız. Bu kırılmaların yaşanmasında, dışlayıcı kültürün büyük tesiri oldu. Dışlayıcı, ötekileştirici kültür, bir müddet sonra neyi kaybettiğini fark etmeden aslında tarihin sahnesinden belli aktörleri aldı, götürdü, çıkardı. Büyük acılar yaşandı. Buna direnenler de çıktı, bunun için çaba sarf edenler de*” demiştir.¹⁰⁰

Ermeni sorunuyla ilgili olarak da Karabağ’a değinerek, “*Ermeniler tek bir reyondan çekilseydi sınır açılabilirdi. Ancak bu konuda direnç oluştu*” demiş ve Türkiye Ermenilerinin Türkiye- Ermenistan ilişkilerinden etkilenmemesi dileğini dile getirmiştir.¹⁰¹ Başbakanın bir reyondan çekilmesi karşılığında Türk sınırının açılacağına dair sözleri Ermeni basınında da yankı bulmuştur.¹⁰² Ermenistan Dışişleri Bakanlığından bir yetkili Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin

99 “MHP’li Vural’dan kilise çıkışı”, *gerçekgundem.com*, 4 Ocak 2015.

100 “Başbakan Davutoğlu Azınlıklar Buluşmasında Konuştu”, *DHA*, 11 Şubat 2015.

101 “Siz bu toprakların asli çocuklarıdır”, *Agos*, 12 Şubat 2015.

102 “Turkish Prime Minister Unveils Condition For Opening Border With Armenia”, *ARKA*, 13 Şubat 2015.

normalleşmesinin Karabağ sorunun çözümlenmesi sürecine bağlanamayacağı hakkında bilinen Ermeni görüşünü tekrarlamıştır.¹⁰³

c. Hayatını Kaybeden Osmanlı Ermenilerine İlişkin Açıklaması

Başbakan Davutoğlu 20 Nisan 2015'te tam metnini EK:5'te verdiğimiz, "Osmanlı İmparatorluğunun Yıkılış Döneminde Hayatlarını Kaybeden Osmanlı Ermenileri"ne ilişkin bir açıklama yaptı.

Başbakan Davutoğlu bir yıl önce Başbakan Erdoğan'ın yapmış olduğu gibi, Birinci Dünya Savaşında hayatlarını kaybeden "masum" Ermenilerin torunlarına taziyelerini sundu.

Kanımızca bu açıklamanın en önemli bölümleri şu şekilde özetlenebilir: Osmanlı Ermenilerini Türkiye ve Ermenistan'ın birlikte anmalarının daha anlamlı olacağı, tarihin siyasete alet edilmemesi gerektiği, iki halkın birbirini anlaması, birlikte geleceğe bakması, geçmişle dürüste yüzleşmesi, sorumluluğu sadece Türk milletine yüklememek gerektiği, yüz yıl önce Türk ve Müslüman Osmanlı vatandaşlarının maruz kaldığı sürgün ve katliamların derin izlerinin bugün de hafızalarda olduğu, acılar arasında ayırım yapılmaması, hafızaların birbirine dayatılmaması, tüm Osmanlıların hafıza ve vicdanına saygı gösterilmesi, tüm görüşlerin serbestçe dile getirilmesi, tartışılabilmesi, yüzyılın yaralarının sarılıp, insani bağların yeniden kurulması Türkiye'nin dostluk ve barış için elinden geleni yapmaya devam edeceği, tarihi yaraları deşmek yerine, adil hafıza ve barışçı bir geleneğe dayalı bir tutum benimsenmesi.

Görüldüğü gibi bu açıklama bir uzlaşma arayışıdır. İyi niyet ifadeleriyle doludur. Ancak, Ermenilerin sadece kendilerinin zarar gördüğü hakkında bilinen görüşlerine karşın Türk ve Müslümanların çektikleri de dile getirilmekte ve onları maruz kaldığı sürgün ve katliamlardan da bahsedilmektedir. İnsani bağların, dostluk ve barışın yeniden tesisi için bir çağrıdır.

Bu açıklamaya gösterilen tepkiler gelince bunları Türkiye Ermenileri, Ermenistan ve Diaspora olmak üzere üç kısım halinde inceleyeceğiz.

Türkiye'de en fazla satan Ermeni gazetesi olması nedeniyle, ilke olarak, Ermeni cemaatinin tutumunu en iyi yansıtmaması gereken AGOS gazetesinde Başbakanın bu açıklamasını göremedik. Aşırı iddia ve taleplerin doruğa ulaştığı "100. yıl döneminde" Başbakanın açıklaması fazla uzlaşma ve insancıl bulunduğu için yer verilmemiş olabilir.

103 "Yerevan Objects to Trying Normalisation of Armenian-Turkish Relations to Karabagh Settlement Process", *Interfax*, Russia, 14 Şubat 2015.

Diaspora'nın tepkilerine gelince Taşnak Partisinin bir uzantısı olan Amerika Ermeni Milli Komitesi (The Armenian National Committee of America = ANCA) başkanı olan Aram Hamparian Davutoğlu'nun sözlerini, Osmanlı İmparatorluğunun Ermenileri ortadan kaldırmak çabalarını kabul etmek yerine Ermeni soykırımı sorununu sifira indirmek girişimi olarak tanımladı. Ayrıca Ermeni soykırımını tanımak dalgası karşısında inkârın arttığını söyledi. Ardından Davutoğlu'nun sahte özrü soykırımı tanımıyor, sorumluluk üstlenmiyor, pişmanlık ifade etmiyor ve tazminat öngörmüyor" dedi.¹⁰⁴

Ermenistan Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Tigran Balayan Tweeter hesabında "Geçen yıl Erdoğan'ın inkarcı bildirisinin (taziye mesajı kastediliyor) yazarı bu yıl bu bildiriye kendi adı ile yayınladı" sözleriyle Başbakanın açıklamasını eleştiriyordu.¹⁰⁵

İktidardaki Cumhuriyetçi Partinin Sözcüsü ve Millet Meclisi Başkan Yardımcısı Edward Sharmazanov bu açıklama ile Davutoğlu'nun katil ile maktulu aynı düzeyde ele almaya ve uluslararası toplumu yanıltmaya çalışıyor" dedi.¹⁰⁶ Aynı partinin Parlamento Grup Başkanı "Osmanlı İmparatorluğunun ardılı olan devletin Ermeni soykırımını tanımalı ve kınamalıdır" sözleriyle bilinen bir görüşü tekrarlariken, Miras Partisinin Başkanı ve Ermenistan'ın ilk Dışişleri Bakanı Raffi Hovannisian Davutoğlu'nun açıklamasını soykırımı inkar politikasının devamı olarak tanımlıyor, bir gün Türk devletinin bir temsilcisinin sadece soykırım deyimini açıkça kullanmakla kalmayıp Ermenistan halkının haklarının geri verilmesi için adım atanacağını ümit ettiklerini söylüyordu.¹⁰⁷ Taşnak Partisinde Giro Manoyan ise Ankara'nın bazı ülkelerin ve özellikle Almanya'nın soykırımı tanımamasının önüne geçmeyi amaçladığını söylemiştir.¹⁰⁸

Avrupa'da ise Fransa Ermenileri Örgütleri Koordinasyon Konseyi (Conseil de Coordination des Organisations Arméniennes de France) adına yapılan bir açıklamada¹⁰⁹ Başbakanın soykırımı tanımadan çekilen acıları paylaşmak istediği, Erdoğan'ın 23 Nisan 2015 mesajında yer alan hususlardan daha ileri gidilmediği, Başbakanın sözleri Ermeni soykırımının inkârından vaz geçildiği, adaletin yerine getirileceğine, tazminat ödeneceği anlamına gelmediği belirtilmiştir.

104 "Davutoğlu Fake Apology Offers No Recognition", *Asbarez*, 20 Nisan 2014.

105 "Armenia Unimpressed by Fresh Turkish Condoleance", *RFE/RL*, 21 Nisan 2015.

106 "Les forces politiques arméniens commentent le message du PM turc", *Armenews*, 29 Nisan 2015.

107 "Armenia Unimpressed by Fresh Turkish Condoleance", *RFE/RL*, 21 Nisan 2015.

108 Aynı kaynak.

109 "Réaction de CCAF aux Déclaration de Davutoğlu", *Armenews*, 21 Nisan 2015.

Başbakanın açıklamasına gösterilen bu olumsuz tutumun uzlaşıcı ve barışçıl içeriğinin 24 Nisan'ın çok yaklaştığı bir tarihte Ermenilerin içine girdiği saldırgan, suçlayıcı, talep edici havaya hiç uygun olmamasının bir sonucu olduğu görülmektedir.

5 Mayıs 2015 tarihinde Kars'ta yapılan bir seçim mitinginde Başbakan "Buradan, Kars'tan bütün Kafkasya'ya bir selam olarak diyoruz ki gelin aramızdaki ihtilafları çözelim, tarihi konuşalım. Gelin barış olalım, yeni bir Kafkasya kuralım. Ama öbür taraftan da diyoruz, biz bu çağrıyı yaparken Ermenistan'da kardeş, can Azerbaycan'ın işgal ettiği topraklarından biran önce çekilsin. Çekilsin ve o topraklar asli sahiplerine dönsün." sözleriyle tüm Kafkasya'ya ancak özellikle Ermenistan'a seslendi.¹¹⁰

d. Başbakanın Diğer Bazı Beyanları

İncelediğimiz dönem içinde Başbakan Davutoğlu, "100. Yıl" münasebetiyle gündemin başlıca maddelerinde biri haline gelmiş olan Ermeni sorunu ve iddiaları hakkında özellikle medyaya birçok kez konuştu, tutumunu açıkladı. Başbakanın Nisan 2015 ayı içindeki bazı konuşmalarından önemli gördüğümüz bölümleri aşağıda aynen veriyoruz.

"Bu yıl Hrant Dink'in vefat yıldönümünde yayınladığım açıklama, geçen seneki taziye mesajının (Erdoğan'ın mesajının) bir adım ötesidir... Biz acıyı paylaşıyoruz, herkesle her şeyi konuşmaya hazırız. Ama Batı insanının kibirini yakından biliriz. Eşit düzeyde konuşmaya hazırız. Kim isterse göz mesafesinde konuşuruz ama bize kimse tepeden konuşamaz, kim olursa olsun."

"Bakın, 1,5 sene önce Erivan'a giderken çok açık bir biçimde 'Bu bir katliamdır' diye ifade ettim. O zaman hatta dünyada olay oldu, her yerde haber oldu. Türkiye burada çok mesafe kat etti. Yarın gelsinler 'adil hafıza' diye aynı üslupla konuşurum".

"2005'te hatırlayacaksınız, Boğaziçi'nde bir Ermeni konferansı yapılacaktı. Birileri gitti mahkemeye başvurdu. Bunlar tartışılmalı, bununla yüzleşmemiz lazım, bundan kaçamayız' dedik. Bizim girişimlerimizle konferans Bilgi Üniversitesi'nde yapıldı. Oradan bugüne geldik. Bu meselenin olmuş olabileceği bile Türkiye'de konuşulamıyordu. Bakın 2005'te bunları entelektüellerin bile tartışması problemli, şimdi herkes tartışıyor. İsviçre 'soykırım yoktur' demeyi"

110 "Başbakan Davutoğlu Kars Mitinginde Konuştu", NTV, 5 Mayıs 2015.

yasaklamaya çalışıyor. Onlar yasakçı bir yola gidiyor, biz özgürlükçü bir yola. Biz 'Gelin her şeyi tartışalım' derken Ermeniler 'Hiçbir şeyi tartışmayız, sizinle oturmayız' diyor."

*"Erivan'da gittim. (Aralık 2013) Resim çektireceğiz Ermeni Dışişleri Bakanı Edward Nalbantyan'la... resim çektirmiyor. Neden bizde 'ilk günah şeyi' mi var? Anlamıyorum."*¹¹¹

"Acuları tek taraflı ve bir perspektiften yorumlayan bir yaklaşım değil, bütün acuları paylaşabilmek. Bu konuda da karşılıklı olarak acımızı paylaşmak üzerinden birbirimizi anlamaya ve geleceği inşa etmeye dayalı bir yaklaşım sergiliyoruz. Yani tarihi doğru anlayalım bugünkü siyasete barışçıl bir şekilde yansıtalım ve geleceği birlikte inşa edelim. Türkiye'nin resmi yaklaşımı bu."

*"Hrant Dink'in cenazesine diasporadan gelenlerin çoğuyla bizzat konuştum, şok olmuşlardı. Onların kafalarındaki Türk kimseyle konuşmayan bir tip... Meksika'dan Türkiye'ye dönerken Los Angeles'ta Ermeni diasporasının en önemli isimleriyle buluştuk, 6-7 saat oturup konuştuk. Bakın biz tartışmaya hazırız dedim. Ne yapalım? Yani illa şunu diyorlarsa: Kusura bakmasınlar, hani biz tarihin gördüğü en vahşi milletiz diye bir söz bekliyorsa, yani şuradaki Ermeni mahalleleri buna isyan eder. Biz her türlü adımı atmaya, rahat bir şekilde bunları konuşmaya hazırız. Ermeniler, Türklere baskı yapar da bir şey elde ederim diyorlarsa... Ne onlar bir şey elde edebilir, ne biz pes ederiz."*¹¹²

"Biz (Diaspora ile) çok rahat konuşabiliyoruz, karşı tarafta bu rahatlık yok. Benimle konuşanlar genellikle 'aman basın duymasın' diyor. Duydukları zaman da aşırı kanattan bir Ermeni aydın şöyle bir yazı yazdı: 'Eğer Türk Dışişleri Bakanı Amerika'da saatlerini Ermeni Diasporası'na ayırıyorsa burada bir tuzak var demektir. Kimse böyle bir tuzağa gelmemeli.'"

*"Konuşursanız tuzak, taziye yayınlarsanız yetmez, mesafe koyarsanız zaten Türkler açık görüşlü değil (diyorlar), peki ne yapmamız isteniyor? Acuları paylaşalım diyorsunuz, hayır sizin acularınız unutulsun, bizim acıları anlayın, bizim acılar için özür dileyin (diyorlar). Gelin konuşalım (diyorsunuz), önce siz soykırımı kabul edin, sonra konuşuruz (diyorlar). Böyle bir anlayışla yol almak mümkün değil"*¹¹³

111 "Başbakan: Batı Kibri", *Hürriyet*, 19 Nisan 2015.

112 "Başbakandan muhalefete ermeni açılımı eleştirisi", *sanalbasin.com*, 19 Nisan 2015.

113 "Ahmet Davutoğlu'dan Diaspora Açıklaması", *Anadolu Ajansı*, 21 Nisan 2015.

“Tarihi olaylar üzerinden siyasi hesaplasmaya yoneldiginizde tehlikeli bir netice ortaya cikabiliyor. Biz tarihimize yuzlesme ve bu anlamda da baska bir soyleme gectik. Bütün acıları paylaşabilmek ve bu konuda da birbirimizi anlama ve geleceği inşa edebilme yaklaşımda Türkiye. Bizim hedefimiz bu”.

“Diasporadan endişelenmeyin diyerek Anadolu’da yaşayan tüm vatandaşların bizim diasporamız olduğunu söyledim. Biz bu anlamda bir çağrıda bulunduk. Eğer bir şekilde, Türkiye’yi kolektif bir suçla itham etmeye çalışırsa tepki de gösteririz ve kabul de etmeyerek, onları kendi kararlarıyla baş başa bırakırız.”

“Biz böyle bir suçu kabul etmeyiz. Üçüncü taraflardan tek isteğim gölge etmesinler yeter. Bizi baş başa bırakın, biz bu sorunu çözeriz.”¹¹⁴

“Tarihi olaylar üzerinden maalesef bir hesaplasmaya gidiliyor... Biz Türkiye’de tarihimize ciddi bir yuzlesme ve soylem degisikligine gittik. Daha rahat konuşur olduk. Adil hafıza gerekir. Tüm acıları paylaşma üzerinden birbirimizi anlamamız lazım. Protokoller Ermenistan tarafından rafa kaldırıldığında bile Cumhurbaşkanımız ve ben çeşitli pozitif çağrılarda bulunduk. Karşı tarafa onlarca yıldır sürdürülen bir nefret, öfke dili oluşturuluyor. Diasporanın bir kısmı bu dil üzerinden varlığını sürdürüyor. Birinci Dünya Savaşı sırasında, Balkanlar’daki acılar etnik temizlikler unutturuluyor, Hocalı Katliamı unutturuluyor. Gelin tarihi ortak olarak anlayalım, bir ortak komisyon oluşturalım”.

“Gelin sınırları kaldıralım. Bizim politikamız bu. Diaspora ile bazen açık, bazen gizli görüştim. Aşırı kanattan biri ile Dışişleri Bakanı olarak konuştum. Son New York’da da konuştum. Diğer taraf ise bizimle görüştikleri zaman gizli kalsın istiyorlar. Ne yapmamız isteniyor. ‘Sizin acıları değil bizim acılarımızı’ konuşalım diyorlar. Böyle bir yaklaşımla oturup konuşmak mümkün değildir. Bizim arşivlerimiz açık. Ama karşı taraf arşivlerini açmıyor.”

“Bu mesele Türklerle Ermeniler arasında kalsaydı çok daha kolay çözülebilirdi. Kendi tarihinizle barışksanız sorunu çözersiniz. Ön yargı ve kibirle bize yaklaşanın da karşılığını veririz. Üçüncü taraflar bu meseleyi sürekli kaşıyorlar”.¹¹⁵

114 “Davutoğlu: Ermeni Diasporası İntikam Almak İstiyor”, *haberler.com*, 22 Nisan 2015.

115 “Başbakan Davutoğlu: İstanbul’un en zenginleri Ermeni”, *Hürriyet*, 22 Nisan 2015.

“Ermeniler bizimle birlikte bir tarih inşa ettiler. Osmanlı medeniyeti diye bir medeniyet varsa eğer, Ermenilerin çok büyük katkıları var. Ama İstanbul’un birçok semtinin en zenginleri, tahmin edilenin aksine Ermeniler’dir, Rumlar’dır, Yahudiler’dir. Yani Almanya’da, Avrupa’da olduğu gibi Ermeniler gettolarla yaşamadılar. Ermeniler dışlanmadı.”

“Ermenilerle Türkler birlikte 10 asır boyu savaşmadılar. Aksine, Alparslan’ın ordusu içinde sadece Türkler yoktu. Bizans’tan memnun olmayan Anadolu kavimleri arasında Ermeniler de vardı. Dolayısıyla Türk Ermeni ilişkileri bir kanlı tarih ilişkisi değildir. 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren başlayan çatışmalarda ise Rusya’nın ve başka ülkelerin savaş esnasında Ermenileri kullanma çabaları var. Bunları, acıları unutturmak için söylemiyorum. Bu acılara saygı duymamız, bu acıları taziye etmemiz gerekiyor.... Ermeniler, bu toprakların asli çocuklarıdır. 2 sene önce Dışişleri Başkanı olarak yaptığım konuşmada, ‘Diaspora bizim için olumsuz bir kavram değil, Anadolu’dan gelen herkes bizim diasporamızdır’ dedim. Ve bunu dinleyen büyükelçiler arasında, eşi ASALA teröründe şehit edilmiş büyükelçiler de vardı. Hiçbirisi de ‘böyle bir şeyi kabul edemeyiz’ demedi. Biz bu anlamda bir çağrıda bulunmuyoruz. Bu çağrıya kulaklarını kapatırlarsa, biz yine çağrıda bulunmaya devam ederiz. Ama şu veya bu gerekçelerle birileri, Türk milletini kolektif bir suçla itham etmeye kalkarsa, buna tepki de gösteririz, yok da sayarız bu kararları ve kedi kararlarıyla baş başa kalırlar”.

“Ermeni Diasporasının bütün meselesi de bir intikam almak. Ermeni Diasporasının çok ciddi bir ekonomik gücü olduğu söyleniyor. Peki Ermenistan niye fakir? Mesela, Yahudi Diasporası İsrail’i zengin kılmak için bütün gücünü seferber eder, İsrail’in başarısını kendi başarısı olarak görür. Ama Ermeni Diasporası, başarılı bir Ermenistan’ı istemez; çünkü hep başarısızlığın sebebi olarak 100 yıl önceki olayların hatırlanmasını ister. Ermeni Diasporası büyük kaynaklar aktararak Ermenistan’ı ayağa kaldırabilir, niye kaldırmıyor?”

*“Bu tarihi olaylar üzerine yaptıkları araştırmalara ayırdıkları kaynakla Ermenistan’da işsizliği bitirebilir”.*¹¹⁶

Başbakanın yukarıda aktardığımız sözleri Ermeni Diasporasının davranışları ve Türkiye’nin Diasporaya karşı izlediği politika bakımından öğreticidir.

116 “Başbakan Davutoğlu: İstanbul’un en zenginleri Ermeni”, *Haberturk*, 22 Nisan 2015.

Bu arada çok ilginç bir saptama Diaspora'nın başarılı bir Ermenistan istemediği, zira başarısız Ermenistan'ın bunun nedeni olarak soykırım iddialarını göreceğidir. Diğer bir deyimle, Türkiye ve Türklere karşı çok kere ırkçı nefret derecesinde husumet besleyen Diaspora “başarıyoruz”, yani fakir ve sorunlarını çözememiş Ermenistan aracılığıyla Türkiye'ye karşı bir mücadele yürütmektedir. Oysa Ermenistan ciddi bir kalkınma dönemine girse soykırım iddiaları, ister istemez arka plana gidecek ve bir süre sonra Türkiye ile ilişkilerin ana noktası olmaktan çıkacaktır.

Diasporanın (ABD ve Avrupa Diasporasının) Ermenistan'a gerektiği kadar yardım etmediği de doğrudur. Önce, Anadolu'dan giden kişilerin torunları olmaları nedeniyle Ermenistan'da akrabası olan azdır, bu da “aileye yardımlarını” azaltmaktadır (buna karşın Rusya Ermenilerinin bu çeşit yardımları fazladır. Ancak onlar klasik diaspora zihniyetine sahip değildir). Diaspora'nın zengin kişilerinin (Kafesciyan, Kerkorian gibi) Ermenistan'a cömertçe yardım yaptığı doğruysa da harcadıkları paralar kendileri için büyük, Ermenistan için ise küçüktür. AGBU ve diğer hayır derneklerinin yardımları için de durum böyledir.

D. DIŞİŞLERİ BAKANI ÇAVUŞOĞLU'NUN KONUŞMALARI

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu görevi nedeniyle Ermeni sorununun çeşitli gelişmeleri hakkında bazı beyanlarda bulundu. Bunları, yeri geldikçe yansıtmaya çalışacağız. Bunun hariççinde Çavuşoğlu bu dönemde şu sözleriyle dikkatleri çekti.

Dışişleri Bakanı, 16 Ocak'ta, Bakanlığın Arşiv Binasında düzenlenen Elektronik Arşiv Projesi tanıtım toplantısında “Biz, gerek Dışişleri Bakanlığı gerekse diğer kurumlarımızla beraber Ermeni iddialarına karşı Türkiye'nin tezini anlatıyoruz. Bunun içinde sivil toplum örgütleri de akademisyenler de var. Biz, bu olayları sadece 2015 yılı olarak görmüyoruz, bir yıl için değerlendirmiyoruz. Önümüzdeki süreçteki çalışmalarımız devam ediyor. Ermeni iddialarına karşı çalışmalarımızı yürütüyoruz” dedi. Çanakkale'nin 200. yılı törenlerine Başkan Sarkisyan'ın davet edilmesini Osmanlı Ordusu içinde Ermeni askerler olmasına bağladı.¹¹⁷

Sabah gazetesine verdiği bir mülakatta Erivan'ın Ankara ile ilişkilerini normalleştirilmesi için Karabağ'ı bırakması gerektiğini ileri sürdü.¹¹⁸

117 “Çavuşoğlu'ndan Sarkisyan'a gönderilen mektup hakkında açıklama”, *hurhaber*, 16 Ocak 2015.

118 “Turkish Foreign Minister Reiterates Conditions for Opening Border”, *Asbarez*, 20 Şubat 2015.

Şubat ayında, Hocalı katliamının da yıldönümüne denk düşen Azerbaycan'ı ziyareti sırasında “Ermenistan samimiyet sınavından geçemediğini, komşularına karşı art niyetli olduğunun görüldüğünü, söyledikten sonra Türkiye'nin protokollerin yürürlüğe girmesi için. Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarından geri çekilmesi şartının bulunduğunu bu şart yerine gelmeden Türkiye'nin protokolleri uygulamamız söz konusu olmadığını ve bütün dünyanın bu şartı bildiğini söyledi. Ayrıca Ermenistan'ın kendi tutumu dolayısıyla bölgesel işbirliği mekanizmalarının dışında kaldığını belirterek “İsterdik ki onlar da bu toplantılarda olsun ama maalesef iyi niyetli yaklaşım içinde değiller. Hatalarından döner, işgal ettikleri topraklardan çekilir, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne saygı duyarsa onları da bu çalışmaların içine alabiliriz” dedi.¹¹⁹

Çavuşoğlu'nun bu sözleri Erivan'ın tepkisini çekti. Dışişleri Bakan Yardımcısı Şavarş Koçaryan uluslararası toplumun Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin önkoşula bağlanmadan normalleştirilmesi hususundaki Ermeni tutumunu desteklediğini öne sürdü.¹²⁰

Dışişleri Bakanı 13 Mart'a yaptığı bir konuşmada Ermenistan'ın “100.yıl” için hükümet ve parlamentoları etkileme yönünde çabalarının arttığını ifadeyle “Biz dostluk kuralım diye elimizi uzatıyoruz ama çirkin şekilde geri çeviriyorlar. Güney Kafkasya'da sorunların hepsinin merkezinde Ermenistan var. Tüm komşularıyla sorunlu olan ülke dönüp aynaya bakmalı” dedi ve ayrıca Ermenistan'ın çabaları karşısında Türkiye'nin siyasi, kültürel ve diplomatik alanlarda tedbirlerini aldığını söyledi.¹²¹

Çavuşoğlu'nun yukarıda değindiğimiz beyanları Ermenistan'da rahatsızlık yaratmış olmalı ki Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tigran Balayan “Ermenistan ve uluslararası toplum, Ermeni- Türk ilişkilerinin normalleşme sürecinin önkoşulsuz devam etmesi gerektiğini defalarca duyurdu” dedikten sonra Çavuşoğlu'nun, Ermenistan ilişkilerin normalleşmesi için sadece soykırım değil, “işgal ettiği” topraklarından da çekilmesi gerektiği görüşüne karşılık olarak da Protokollerin müzakeresi sırasında ve ayrıca kamuoyuna yaptıkları açıklamalarda Ermenistan'ın Ermeni Soykırımı gerçeğini veya onun uluslararası tanınma sürecinin önemini asla şüphe altında bırakmayacağını vurgulamış olduklarını belirtti. Karabağ sorunu için ise “Türkiye eğer gerçekten çözüm sürecini desteklemek istiyorsa, mümkün olduğunca bu süreçten uzak dursun”¹²² dedi.

119 “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Ermenistan protokollerin içini boşalttı”, *Anadolu Ajans*, 25 Şubat 2015.

120 “Armenia Again Slams Turkish ‘Preconditions’ for Normalization”, *RFE/RL*, 26 Şubat 2015.

121 “Çavuşoğlu Gündeme İlişkin Soruları Yanıtladı”, *Diyadinnet.com*, 13 Mart 2015.

122 “Tigran Balayan: Ermenistan, Soykırım gerçeğini asla şüphe altında bırakmaz” *Armeniangenocide100.org*, 29 Mart 2015.

Böylelikle Ermenistan bilinen ve “klâsik” olarak nitelendirilebilecek gayet katı tutumunu tekrarlamış oldu. Bunlar:

- Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesi önkoşulsuz olmalıdır
- Ermenistan soykırım “gerçeğini” tartışmaz. Soykırımın uluslararası tanınması sürecinden vazgeçmez,
- Türkiye Karabağ Sorununa karışmamalıdır

şeklinde özetlenebilir.

Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu, Nisan ayında A.B.D.’yi ziyareti sırasında Washington’da bir düşünce kuruluşu olan Carnegie Endowment for International Peace’de “Çalkantılı Bir Ortadoğu’da Türkiye’nin Rolü” konusunda verdiği bir konferansta Ermenistan ile olan ilişkilere de değinerek yabancı Parlamentoları ikna etmenin, tasarı kabul ettirmenin kolay olduğunu, ancak bunların sorunların çözülmesine yardım etmediğini bu nedenle Türkiye ve Ermenistan’ın ve Türkler ve Ermenilerin bu sorunu birlikte çözmeleri gerektiğini belirtti. Çavuşoğlu Amerikan kamuoyunun özellikle duyarlı olduğu bir konuya temasla Türkiye’deki azınlıkların tüm haklardan yararlandıklarını, dini azınlıklara ait mülklerin geri verildiğini, kilise, sinagogların renovasyonunun yapıldığını” ifade etti.

Türkiye’nin normalleşme sürecinden yana olduğunu ve bu konuda 2009 yılından itibaren çok çaba harcadığını belirten Çavuşoğlu “*Ermeniler ve Ermeni diasporası bu yıl, dünya kamuoyunu 1915 yılı olayları konusunda etkilemeye odaklandıkları için, Ermeni dostlarımızdan (ilişkilerin normalleşmesi konusunda) olumlu bir karşılık beklemiyoruz. Ama ileriye bakmamız lazım ve bu konuların hepsinin üstesinden gelmeliyiz. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın açıklaması (2014 Taziye mesajı) ile Başbakan Davutoğlu’nun iki açıklaması (yukarıda değindiğimiz Hrant Dink için mesaj ve Hayatlarını kaybeden Ermeniler için mesaj) Türkiye için de bir dönüm noktası. Biz, normalleşme sürecine yönelik cesur adımlar attık. Umarım Ermenistan ve Ermeni dostlarımız da normalleşmeye ihtiyacımız olduğunu anlar. Türkiye olarak normalleşmeden vazgeçmeyeceğiz ve bu konuda çaba harcamayı sürdüreceğiz*” dedi.¹²³

Çavuşoğlu Türkiye’nin, Ermenistan’a, bilim adamları ve tarihçilerden oluşan bir ortak komite kurulması ve arşivlerin açılması teklifinde bulunduğunu

123 “Çavuşoğlu: Bu sene Ermeni dostlarımızdan olumlu bir karşılık beklemiyoruz”. AGOS, 21 Nisan 2015.

hatırlatarak bu komiteye üçüncü ülkelerden de katılımların olmasını ve diğer ülkelerin de arşivlerini açmalarını önerdiklerini söyledi.

Kanımızca Çavuşoğlu'nun Carnegie Endowment for International Peace'deki konuşmasının en ilginç bölümü, 2015'ten sonra Ermenistan ile yeniden görüşmeler başlayabileceği anlamına gelen sözleridir. Ermenistan'ın yukarıda özetlediğimiz katı tutumu değişmediği veya Türkiye'nin, kısmen olsun bunları kabul etmediği sürece (ki bu hususta hiçbir belirti yoktur) görüşmelerin yeniden başlayabilmesini düşünmek zor olmaktadır.

TBMM'de üç Ermeni asıllı milletvekili bulunması en azından son yarım yüzyıldır, hatta daha fazla bir zamandan beri görülmemiş bir olaydır. Bununla beraber, Türkiye'deki Ermeni cemaati sayı bakımından bir milletvekili çıkartamayacak kadar azdır. Ancak seçimler cemaatin verdiği oylardan değil herkesin adaylara verdiği oy sayısına göre kazanıldığından, üç Ermeni milletvekili seçilmesi mümkün olmuştur.

22 Nisan'da ABD'de Daily Sabah gazetesine bir mülakat veren Çavuşoğlu Ermeni Lobisinin her yıl 1915 olaylarını gündeme getirmek çabalarının Washington'da bıkkınlık yarattığını, bu nedenle Ermeni soykırım iddialarıyla ilgili önerileri destekleyen Temsilciler Meclisi üyelerinin sayısında azalma görüldüğünü ifade etti.¹²⁴

2. TÜRKİYE'DE GENEL SEÇİMLER VE ERMENİ SORUNU

7 Haziran 2015 tarihinde Türkiye'de yapılan Genel Seçimler, Ermenistan'da ve dünyada 1915'in 100. yılını anma tören ve eylemlerini tamamen arka plana iter ve hatta unuttururken, üç partiden birer Ermeni asıllı kişinin seçilerek Meclise girmesi aslında bu partilerin Ermeni

Sorunun gelişmesinden etkilenmiş olduklarını ortaya koydu.

Diğer yandan TBMM'de üç Ermeni asıllı milletvekili bulunması en azından son yarım yüzyıldır, hatta daha fazla bir zamandan beri görülmemiş bir olaydır. Bununla beraber, Türkiye'deki Ermeni cemaati sayı bakımından bir milletvekili çıkartamayacak kadar azdır. Ancak seçimler cemaatin verdiği oylardan değil herkesin adaylara verdiği oy sayısına göre kazanıldığından, üç Ermeni milletvekili seçilmesi mümkün olmuştur. Ancak yine de Ermeni sorunu bu derecede alevlenmemiş olsaydı söz konusu kişilerin seçilemeyeceği de bir gerçektir. Seçilen kişilerin Ermeni sorunun çözümüne katkıda bulunup bulunmayacaklarını ise zaman gösterecektir.

124 Daily Sabah, 22 Nisan 2015.

Bu konuda diğerk ilginç bir gelişme bir yandan Ermeni asıllılar milletvekili seçilirken diğerk yandan seçim kampanyasında Ermeni soruna çok az değinilmiş olmasıdır.

PARTİLERİN SEÇİM BİLDİRGELERİNDE ERMENİ SORUNU

Aşağıda Genel Seçimleri kazanarak TBMM'ne giren dört partinin seçim bildirgelerinde Ermeni Soruna ve ilgili sorunlara ile ilgili bölümlerini veriyoruz ve bunları analiz etmeye çalışıyoruz.

A. Adalet ve Kalkınma Partisi¹²⁵

Ülkemiz Güney Kafkasya'daki anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümünü doğrultusunda, Azerbaycan toprakları ile Yukarı Karabağ'daki işgalin sona erdirilmesi ve Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki gerginliklerin sonlanması için çaba göstermeye devam edecektir. Önümüzdeki dönemde, Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesine yönelik adımlarımız da sürecektir. (s. 331)

Ermenistan'ın karşılıklı yarar ve işbirliğinin önünü açacak kapsayıcı, âdil hafıza arayışı içine giren bir anlayışa yönelmesini ve açılımlarımıza ileri görüşle mukabelede bulunmasını bekliyoruz. Barış, istikrar ve refah ortamının Kafkaslar'a teşmilinin ancak böylelikle mümkün olabileceğini düşünüyoruz.

Kafkasya'da oluşturduğumuz Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan, Türkiye-Azerbaycan-İran ve Türkiye-Türkmenistan-Azerbaycan üçlü mekanizmaları da meyvelerini vermeye başlamıştır. Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerimizin daha da geliştirilmesi ve geçtiğimiz dönemde kurulan Türk Konseyi'nin daha da güçlendirilmesi temel hedeflerimiz arasında yer almaktadır. (s. 332)

AK Partinin Türkiye'nin Ermeni ve Ermenistan ile olan sorunlara yaklaşımında Azerbaycan'ın bu ülke ile olan sorunlarının da dâhil edildiği görülmektedir, ki bu izlenmekte olan politikaya uygundur.

Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde, Ermenistan'a karşı uzlaşma açılımlarının başarısız olmasına rağmen, "önümüzdeki dönemde" (herhalde 100. yıl

125 "AKP 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi", <http://www.akparti.org.tr/site/dosyalar#!2015-secim-beyannamesi-fasikulleri>.

taşkınlıkları bittikten sonra) Ermenistan ile normalleşme adımlarının (girişimlerinin) süreceği belirtilmektedir ki bu girişimlerin başarılı olması, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, Ermenistan'ın katı tutumunu değiştirmesine bağlıdır.

Kafkas ülkeleri arasında işbirliğine ilişkin üçüncü paragrafta Ermenistan'dan bahis yoktur. Ancak bu işbirliğinin başarı ön plana çıkarılmakla Ermenistan'a bir mesaj verilmek istenmiş olabilir.

B. Cumhuriyet Halk Partisi¹²⁶

Kafkasya

Rusya'yla varılacak anlayış birliği çerçevesinde, Kuzey Kafkasya'daki akraba topluluklar ile ülkemizdeki Kafkas göçmenlerinin ekonomik ve kültürel ilişkilerinin geliştirilmesine çalışacağız.

Başta Rusya olmak üzere, Kafkasya ve Hazar havzasının enerji kaynaklarının Batı'ya aktarılmasında Türkiye'nin vazgeçilmez bir transit koridor olması için çalışacağız.

Komşumuz Azerbaycan'la kardeşlik bağlarımızı, karşılıklı güven esasına dayalı olarak daha fazla güçlendireceğiz.

Dağlık Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü çerçevesinde müzakereler yoluyla çözüme kavuşturulması için girişimlerde bulunacağız.

Ermenistan'la iyi komşuluk ilişkileri kurulmasını amaçlayacak ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki sorunları çözüme çabası içinde olacağız.

Güney Kafkasya'da barış ve istikrarın sağlanması ve bunu takiben bölgenin sürdürülebilir bir barış ve iş birliği ortamı içinde kalkındırılmasına yönelik olarak yapıcı ve etkin şekilde çalışacağız. (s. 187)

Ermenistan ile olan sorunlar Kafkasya içinde ele alınmıştır. Karabağ sorununun Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü içinde, diğer bir deyimle bu bütünlükten bir taviz vermeden (Ermenistan'a toprak bırakmadan) müzakereler yoluyla

126 "Seçim Bildirgesi 2015", <http://yasanacakbirturkiye.com/CHP-SECIM-BILDIRGESI-2015.pdf>

çözümlemesi için girişimlerde bulunması öngörülmektedir. Burada dikkate alınması gereken husus, Azerbaycan Hükümetinin, söz konusu topraklar zorla işgal edildiğine göre BM. Antlaşmasının 51 maddesi gereğince Azerbaycan'ın “meşru savunma hakkı” bulunduğunu ileri sürmesidir ki CHP Bildirgesi bu hususu kapsamıyor kanısını vermektedir.

Türkiye'nin Ermenistan ile olan sorunlarına gelince amacın iyi komşuluk ilişkileri kurmak olduğu belirtilmek bu ülke ile sorunların çözme çabası içinde olunacağı ifade etmekle yetinilmektedir. Diğer yandan CHP'nin bu tutumu AK Partinin “Ermenistan ile ilişkilerin normalleşmesine yönelik adımların süreceği” görüşü ile benzerlik göstermektedir.

C. Milliyetçi Hareket Partisi¹²⁷

f) Avrupa Birliği

AB'nin Türkiye'nin milli birliği ve bütünlüğü; terör ve bölücülük; Kıbrıs, Yunanistan ve Ermenistan gibi temel dış politika sorun alanlarındaki yaklaşımının Türkiye'nin çıkarlarına zarar vermemesi kaydıyla katılım müzakerelerinin sürdürülmesi ve tam üyelik dışındaki yaklaşımların kabul edilmemesi politikamızın esasını oluşturacaktır. (s. 246)

Görüldüğü gibi “temel dış politika sorunu” olduğunu belirtilmenin dışında Ermenistan'dan bahis yoktur. Bu da Avrupa Birliğinin katılım müzakerelerinde yaklaşımlarının Türkiye'nin çıkarlarına zarar vermesine bağlanmıştır. Diğer bir deyimle katılım müzakerelerinde Ermenistan'a çıkar sağlanmasının kabul edilmemesi gerektiği ifade edilmektedir.

D. Halkların Demokratik Partisi¹²⁸

Geçmiş Ve Hakikatlerle Yüzleşme

HDP, tarihte yaşanmış soykırımlar, katliamlar, infazlar, kayıplar ve benzeri uygulamaların araştırılması ve hakikatlerin gün ışığına çıkarılması amacıyla “Hakikat Komisyonları”nın ivedilikle kurulması için gerekli çalışmaları yapacak.

127 “Milliyetçi Hareket Partisi 7 Haziran 2015 Seçim Beyanamesi”,
http://www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/MHP_Secim_Beyanamesi_2015_tam.pdf

128 “HDP 2015 Seçim Bildirgesi”,
<http://www.hdp.org.tr/images/UserFiles/Documents/Editor/HDP%20Se%C3%A7im%0Bildirgesi%20Tam%20Metin.pdf>

Hakikat Komisyonları, yaşananlarla hesaplama ve tarihsel yüzleşme platformu olacak. Yaşananların resmi düzeyde tanınması ve kabul edilmesi anlamına da gelecek Hakikat Komisyonları, parlamento üyelerinin, izleme heyetinin, ilgili meslek örgütlerinin, insan hakları savunucularının ve bu alanda mücadele edenlerin katkısıyla oluşturulacak. Komisyonların oluşumunda kadınların eşit katılımı esas alınacak. (s.16)

Eşitlikçi, Özgürlükçü, Barışçıl Dış Politika

Ermenistan üzerinde uygulanan ekonomik ambargoyu kaldıracak, gerekli ekonomik, politik ve diplomatik ilişkileri geliştirecek ve Ermeni halkıyla dostluk köprülerini kuracak. Türkiye tarafından tek taraflı kapatılan Türkiye-Ermenistan sınırı koşulsuz olarak açılacak. Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki Karabağ sorununda çözüm çabaları destekleyecek. (s. 14)

Halkların Demokratik Partisi Bildirgesinin bu bölümü ikiye ayrılmaktadır.

Birincisi Ermeni soykırım iddialarına değinmeden, “tarihte yaşanmış soykırımlar, katliamlar, infazlar, kayıplar ve benzeri uygulamalar” için “Hakikat Komisyonları” kurulmasıdır. Bu haliyle söz konusu Komisyonların başta Kürt isyanlarının bastırılması olmak üzere, Ermenilerin tehciri dâhil bu tür olayları araştıracakları ve varacakları sonuçların“ resmi düzeyde tanınacağı ve kabul edileceği anlaşılmaktadır.

HDP ilgilileri Ermeni tehcirini “soykırım” olarak kabul ettiklerini uygun her fırsatta söyleye geldiklerinden Seçim Bildirgesinde bunun yer almaması şaşırtıcıdır. Bildirgeye göre 1915 olayların soykırım olarak tanımlanabilmesi bir “Hakikat Komisyonu”nun bu yönde karar almasına bağlıdır.

Diğer yandan kurulması istenen “Hakikat Komisyonları” fikrinin Türkiye’nin 2005 yılında Ermenistan’a resmen önerdiği, kısaca “Tarihçiler Komisyonu” olarak bilinen “iki ülke tarihçi ve diğer uzmanlarından oluşan bir grup” fikrine çok yakındır. Söz konusu Grubun 1915 olaylarını araştırarak bulgularını uluslararası kamuoyuna açıklamaları öngörülüyordu. Bilindiği gibi Ermenistan bu öneriyi kabul etmemiştir.

HDP bildirgesinin ikinci bölümü Ermenistan ile ilişkilere dair olup Ermenistan’ın Türkiye’den olan bazı taleplerinin kabulünü öngörmektedir. Bunlar, Ermenistan’a uygulanan ekonomik ambargonun kaldırılması ve Türk-Ermenistan sınırının koşulsuz açılmasıdır. Ayrıca Ermenistan’la gerekli

ekonomik, politik ve diplomatik ilişkilerin geliştirilmesi ve Ermeni halkıyla dostluk köprülerini kurulması istenmektedir. Ancak soykırım suçlamaları, mevcut sınırın tanınmaması ve Karabağ dahil Azerbaycan topraklarının işgali gibi sorunlar çözümlenmeden ilişkilerin nasıl gelişeceği ve nasıl dostluk köprüleri kurulacağından bahsedilmemektedir. Karabağ sorununun çözüm çabaları desteklenmesine gelince bunun aksini söyleyen yoktur.

IV- “100.YIL”DA BAZI ÜLKELERİN VE ULUSLARARASI KURULUŞLARIN TUTUMU

Bu bölümde “100.Yıl”dan etkilenerek Ermenistan/Diaspora görüşleri lehinde tutum almış ve/veya Ermeni soykırım iddialarını kabul etmiş ülke ve uluslararası kuruluşları inceleyeceğiz.

Ermeni soykırım iddialarını resmen kabul eden kuruluşlar arasında Vatikan’ın¹²⁹ tutumu ile Avrupa Parlamentosunun kararları Türkiye bakımından önemlidir. Latin Amerika Parlamentosu kararının önemi ise çok görecelidir.

Bu bölümde ayrıca 18 ülkenin soykırım iddiaları karşısındaki tutumları ele alınmaktadır. Bunlardan yedisinin parlamentoları (Fransa, Rusya, Almanya, Hollanda, Belçika, Şili ve Arjantin) daha önce soykırım iddialarını kabul etmişlerdi. Üçü (Rusya, Belçika ve Şili) bu konuda kararlarını teyit etmişlerdir. Diğer dördünün tutumunda bir değişiklik olmamıştır.

Beş ülkenin parlamentosu (Avusturya, Bulgaristan, Bolivya, Lüksemburg, Brezilya) ilk kez Ermeni soykırım iddialarını kabul eden kararlar almıştır.

Beş ülke (ABD, Çek Cumhuriyet, Romanya, Suriye ve İsrail) ve bir uluslararası kuruluş (Avrupa Konseyi Parlamenter Asamblesi) soykırım iddialarını tartışmış ancak bu konuda bir karar almamışlardır.

1. Vatikan

Papa Benedikt XVI’nın istifası üzerine 13 Mart 2013’te Papa seçilen ve Francesco adını alan, İtalyan asıllı Arjantin vatandaşı Kardinal Jorge Mario Bergoglio’nun Ermeni soykırım iddialarını benimsediği ve bunları çeşitli vesilelerle dile getirmekten kaçınmadığı görülmüştür.¹³⁰

129 Vatikan Devlet yetki ve sorumluluklarına sahip uluslararası bir dini kuruluştur.

130 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 45, ss. 59-62.

Arjantin'deki aşırı Ermeni yanlısı hava nedeniyle Kardinal Bergoglio'nun böyle bir duygu içinde olması bir bakıma normaldi. Ancak Papa olunca sorumlulukları değişmişti ve artık, Türkiye'nin Ermeni soykırım iddialarına karşı olan tutumunu da dikkate alması gerekirdi. Arjantin dışında bir deneyimi olmayan, o nedenle bir "taşra" kardinali olan bir diğer deyimle bazı olaylara küresel bakamayan yeni Papa, soykırım iddialarına ilişkin beyanları nedeniyle Türkiye'nin tepkisiyle karşılaştı. Dışişleri Bakanlığı 8 Haziran 2013 tarihli bir açıklamasında Papa'nın 1915 olaylarıyla bağlantılı olarak Ermenilerin görüşlerini yansıttığı, bu dönemin tüm yönleriyle anlaşılabilmesi için güvenilir bilgiye ihtiyaç olduğu, Türkiye bu amaçla Ermenistan'a Türk ve Ermeni tarihçilerden oluşan bir Komisyon kurulmasını önerdiği ifade edildi. Söz konusu olaylar hakkında yetkili mahkeme kararı olmadığı ayrıca bunlar hakkında akademisyenler arasında farklı görüşler bulunduğu, tek yanlı yargılarla tarihin siyasete alet edilmemesi gerektiği, Papalık makamının tarihi olaylardan husumet çıkarmak yerine dünya barışına katkı sağlaması gerektiği bildirildi.¹³¹

Bundan sonra yeni Papa'nın soykırım iddiaları konusunda konuşmamaya çalıştığını görüyoruz. Ayrıca Ortodokslar için önemli bir gün olan Aya Andrea'da (30 Kasım 2014) İstanbul'a Rum Patrikhanesini ziyaret etmeye önem verdiği ve bu ziyareti tehlikeye atmamak için de Ermeni iddialarından uzak durması gerektiği anlamış olduğunu düşünüyoruz.

Ermenilere gelince tehcirin 100. yılını anma etkinliklerinde Vatikan'ın desteğini sağlamak birinci derecede önemliydi. Her ne kadar Papa Jean-Paul II 2001 yılı Ermenistan ziyareti sırasında yaptığı bir duada Ermeni soykırımını "Metz Yegern" sözlerini telaffuz ederek tanımışsa da¹³² halefi Benedikt XVI bu konudan uzak durmuştu. Yeni Papa esasen 1915 olaylarını soykırım olarak kabul ediyor ancak bu hususu 2015'te açıkça ifade etmesi ve hatta 2015 anma törenleri için Erivan'a gelmesi için kendisinin ikna edilmesi gerekiyordu.

Eçmiyazin Baş Patriği Karekin II 2014 Mayıs ayında Vatikan'a resmi bir ziyarette bulundu. Bu münasebetle yaptığı konuşmada¹³³ Papa'yı adeta sıkıştırırcasına Arjantin'de kardinalliği zamanında ve Papa olduktan sonra Ermeni soykırımı konusundaki tutumunu açıkça belli ettiğini ifadeden sonra da Papa'yı 2015'te Ermeni soykırımının 100. yılı münasebetiyle Eçmiyazin'i ziyaret etmeye davet etti (Bu konuşmasında Türkiye'yi, Suriye'deki Ermeni

131 "Papa'nın 1915 Olaylarına İlişkin İfadeleri Hk.", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Bakanlık Açıklaması*, No.163, 8 Haziran 2013. http://www.mfa.gov.tr/no.-163_-8-haziran-2013-papa_nin_1915-olaylarına-iliskin-ifadeleri-hk.tr.mfa.

132 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 3 (2001) ss. 14-15.

133 "Pope Francis Hosts Armenian Catholics at Vatican", *Asbarez*, 8 Mayıs 2015.

Kessap kasabasının “aşırı militanlar” tarafından işgaline yardım ettiğini ileri sürdü. 20. asrın ilk soykırımı cezalandırılmadığı için Yahudi soykırımının olduğu iddiasını tekrarladı).

Papa cevap konuşmasında soykırım iddialarına, dolaylı olarak, şu cümleyle değindi: “İsa Mesih için geçen yüzyıldaki trajik olaylarda kanını dökenlerin sayısı, kesinlikle ilk yüz yıldakinden fazladır ve bu şehitlikte Ermeni ulusunun çocuklarının onurlu bir yeri vardır”. Papa Francesco bu sözleriyle soykırım kelimesini kullanmıyor, onun yerine trajik olaylar diyor, ancak çok sayıda Ermeninin öldüğüne de belirtiyordu. Diğer yandan 2015 için Ermenistan’a gelmesi davetine bir cevap vermiyordu.

Buna göre Papa’nın 100. yıl için bir etkinliği olup olmayacağı belli değildi, ancak Vatikan’ın Jean-Paul II döneminde Ermeni soykırımını tanımış olması ve ayrıca yeni Papa’nın bu konudaki düşüncelerinin de bilinmesi Vatikan’ın bir şekilde 100. yılın anılmasına katkıda bulunacağını düşündürüyordu. Bu husus bir süre sonra aydınlandı. Papa’nın yerine Buenos Aires Kardinali seçilen Mario Poli bir konuşması sırasında Papa’nın 12 Nisan 2015’te Vatikan’da özel bir ayin düzenleneceğini söyledi.¹³⁴ Vatikan’dan bir teyit gelmemekle beraber Ermenistan’a bir ziyaret yapan Papalık Kültür Konseyi Başkanı Kardinal Gianfranco Revası Ermeni tarafının Papa’nın Erivan’ı ziyaretini arzu ettiğini ve Katolik Kilisesinin de Ermenilere dayanışmasını ve kardeşliğini gösterecek bir çağrı yapacağını ifade etti.¹³⁵

Eylül ayında Başkan Sarkisyan Vatikan’ı ziyaret ederek Papa ile görüştü.¹³⁶ Vatikan’dan yapılan açıklamada siyasi konuların görüşüldüğünün bildirilmesiyle yetinildi. Buna karşın bazı sitelerde Sarkisyan’ın Papa’yı 100. yılı anma törenleri için Ermenistan’a davet ettiği haberi verildi ki her halde doğrudur. Görüldüğü üzere Ermeni yetkililer Papa’yı 100. yıl münasebetiyle Erivan’a getirmek için ellerinden geleni yaptılar, ancak Vatikan bu konuda açık bir beyanda bulunmadı.

Papa Francesco, selefleri gibi, Ortodoks Kilisesinin kurulduğu farz olunun 30 Kasım’da, Aya Andrea gününde, Fener Patrikhanesini ziyaret etti. Bir gün önce de Ankara’ya gelerek Devlet ziyaretini gerçekleştirdi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ile baş başa görüşmelerden sonra ortak basın toplantısı yapıldı. Ermeni sorununa hiç değinilmedi. Bu arada Erdoğan’ın “*Şu anda ülkemiz sınırları içinde yer alan azınlıklara yönelik olarak tarihi nitelikte reformlar*

134 “Papa sözde Ermeni soykırımı ayini yapacak iddiası”, *turkishny*, 13 Kasım 2014.

135 “All of Mankind Remembers the Armenian Genocide, Says Senior Vatican Official”, *Asbarez*, 28 Ekim 2015.

136 “Sarkisyan’dan Vatikan’a Ziyaret”, *haberler.com*, 19 Eylül 2014.

gerçekleştirdik. Samimi adımlar attık. Türkiye kendi içinde birlikte yaşama kültürünü güçlü şekilde desteklerken bölgesinde ve dünyada da bunun mücadelesini samimi şekilde veriyor. Birlikte yaşama kültürünün küresel ölçekte desteklenmesi adına Türkiye'nin tavsiyelerinin dikkate alınması gerekir. Batıda yükselen tehditler konusunda da Türkiye'nin uyarı ve tavsiyelerine dikkat edilmesi gerektiğini düşünüyorum"¹³⁷ dedi. Papa, Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'i ziyaret ettikten sonra geceyi Ankara'da geçirdi. İzleyen iki gün İstanbul'da kaldı. Patrik Bartolomeos ile görüşerek, daha ziyade dini/ahlaki konuları ele alan bir Ortak Bildiri imzaladı. Aya Andreas Yortusu ayinine katıldı ve üçüncü gün İstanbul'da ayrıldı.

Uçakta gazeteciler kendisine ziyareti sırasında neden Ermeni sorununu gündeme getirmediğini sordular. Papa, Erdoğan'ın 23 Nisan "taziye" mesajına atıfta bulunarak "Bazıları bunu çok zayıf buldu. Benim bu konuda yargım işse bu bir el uzatmadır. Bu her zaman pozitif bir şeydir. Asıl kalbimde olan Türkiye-Ermenistan sınırı. Keşke o sınır açılrsa, o kadar güzel bir şey olur ki" dedi.¹³⁸ Anlaşılan Papa, Erdoğan taziye'de bulunduğu için Ermeni sorununu ele almamıştı. Demek ki taziye olmasa bu konuyu açacak Erdoğan'ın da şiddetli tepki göstereceği kesin olduğundan bir tür bunalım doğacaktı. Diğer yandan Papa'nın sınırların açılması konusunda Ermenilerin (aynı zamanda AB ve ABD'nin) görüşünü tamamen benimsediği, sınırın Ermenistan Azerbaycan topraklarını işgal etmesi üzerine kapatıldığını dikkate almadığı veya bu olayı bilmediği görüyordu.

24 Nisan yaklaşırken Papa'nın bu tarihte ne yapacağı merak konusu olmaya devam ediyordu. Bir habere göre Papa 24 Nisan'da Vatikan'da bir ayin yapacak ve orada konuşacaktı. Ancak bu Türkiye'nin girişimleri sonucunda değişmiş ve ayin 12 Nisan'a alınmıştı; Vatikan Büyükelçimiz Prof. Dr. Mehmet Paçacı da Papa'nın soykırım sözcüğünü kullanmasını beklemiyordu.¹³⁹

Papa 9 Nisan günü Katolik Ermeni Kilisesi Patriklik Sinod'u Başkanı Patrik Narses Bedros XIX ile üyelerini kabul etti. Bilindiği gibi Katolik Ermenilerin sayısı Gregoryen Ermenilere göre çok azdır. Ancak Katolik olmaları nedeniyle Vatikan'da özel bir yerleri vardır. Papa bu kabulde yaptığı konuşmada Ermenilerin çektiği sıkıntılara temas etmekle beraber "soykırım" sözcüğünü kullanmadı, ancak "ortadan kaldırmaktan, Türkleri Ermenileri sonsuz bir sürgüne mahrum ettiğinden bahsetti. Ardından, bu gibi hüznünlü olayların nasıl anlaşılması gerektiği hakkında bir mutabakata varamayan milletlerin arasında

137 "Erdoğan, Papa'nın yanında uyardı: Tavsiyelerimizi dikkate alın", *haber.star*, 28 Kasım 2014.

138 "Türk-Ermeni Sınırı Keşke Açılrsa", *Hürriyet*, 1 Aralık 2014.

139 Fatih Çekirge, "Hıristiyan Dünyasıyla Türkiye için 24 Nisan Krizi nasıl Önlendi? Papa 'soykırım' diyecek mi?", *Hürriyet*, 30 Mart 2015.

uzlaşma ve barış için somut adımlar atılması gereğine temasla isimlerini zikretmeden Türkiye ve Ermenistan'a gönderme yaptı.¹⁴⁰ Patrik Narses Bedros cevap konuşmasında Papa kadar dikkatli değildi. Yüz yıl önce Ermeni soykırımı sırasında 1,5 milyon Ermeninin, Hıristiyan inançları nedeniyle feci şekilde katledildiğini, birçok Ermeninin dinini inkâr etmektense yaşamlarını feda etmeyi seçtiklerini söyledi.¹⁴¹ Anlaşılan Patrik Papa'nın sözlerini ve özellikle soykırım demesini beğenmemiş ve "Kutsal Peder"e bir tür karşı çıkmıştı (Narses Bedros kısa süre sonra, 25 Haziran 2015'te öldü. Yerine, ondan da yaşlı Krikor Bedros XX Gabroyan seçildi).

12 Nisan'da Vatikan'da büyük kilisede (Aziz Petrus Bazilikası = Basilica di San Pietro) söz konusu ayin yapıldı. Ayinin tam adının Türkçe çevirisi "Ermeni Şehitliğinin 100. yılı nedeniyle, San Gregorio di Narek'in "Kilise Doktoru" ilân edilmesi için Kutsal Peder Francesco tarafından, Narses Bedros XIX. İle birlikte yürütülen ve Kutsal Karekin II ve Aram I'nin katıldığı Kutsal Ayin'dir.¹⁴² İsminden de anlaşılacağı üzere bu ayinin ağırlık noktasını Narek'e "Kilise Doktoru" unvanı verilmiştir. Bu unvan özel bir önemi olduğu kabul edilen din adamlarına nadiren verilmektedir. 2000 yılı geride bırakmış olan Katolik Kilisesi sadece 36 kişiye bu unvanı vermiş olup hepsi de "aziz" rütbesindedir.

San Gregorio di Narek (Ermenice Surp Krikor Naregatsi) 950-1005 yılları arasında yaşamış bir Ermeni din ve bilim adamıdır. En ünlü eseri "Ağıtlar Kitabı"dır. Yukarıda değindiğimiz ayinin kitapçığında yaşamı boyunca saygı gördüğü ve öldükten sonra da mezarının haç yeri haline geldiği, bunun Türklerin 1071 yılında Ermenistan'ı fethetmesinden sonra da devam ettiği, mezarının ve içinde bulunduğu manastırın 1915-1916 katliamları (soykırım değil) sırasında tahrip olduğu yazılıdır.¹⁴³

Söz konusu ayinde Türkiye, Osmanlı İmparatorluğu veya Türklerden bahis yoktur. Soykırım kelimesi bir kez o da Tanrıya savaş ve soykırım kurbanlarını

140 "Le Papa François Reçoit l'Eglise Arménienne Catholique", *Radio Notre Dame*, 10 Nisan 2015.

141 "Le Papa François reçoit l'Eglise arménienne catholiques", *radinrue*, 10 Nisan 2015.

142 Ayinle ilgili kitapçığın İtalyanca başlığı şöyledir: "Santa Messa per il Centenario del "Martiro" Armeno con il Rito di Proclamazione a "Dottore della Chiesa" di san Gregorio di Narek Celebrata di Santo Padre Francesco e concelebrata da Sua Beatitudine Narses Bedros XIX Alla Prezansa di Sua santita Karekin II e Sua Santita Aram I".

143 Kitapçığıdaki bu birkaç satırın propaganda niteliğine işaret etmemiz gerekmektedir. Birincisi, herkesin bildiği gibi Alpaslan Ermenistan'ı değil Bizans'ın Doğusunu fethetmiştir. Bizans, esasen vasal olarak kendine bağlı olan son Ermeni Krallığını 1045'te ortadan kaldırmış olduğundan o tarihte bir Ermenistan'dan bahsetmek mümkün değildir. Narek'in mezarının 1915-1916 katliamları sırasında tahrip edildiğine gelince bu mezarın bulunduğu Narek Rusya sınırları içinde olduğundan burada ne tehcir ne de 1918'e kadar bir savaş olmamıştır.

kendi katına kabul etmesi için yakarış sırasında, Ermenilere bir atıfta bulunulmadan kullanılmıştır.

Ancak bu durum Türkiye lehine yapılmış bir düzenleme olarak görülmemelidir. Nasıl Müslümanlarda namazda nelerin ne zaman söyleneceği belli ve değiştirilemez ise Katolik ayinlerinde de öyledir. Sadece dua sırasında, bazı eklemeler yapılabilir. Bu haliyle söz konusu ayinin, adı dışında Ermenileri tatmin edecek bir niteliği olmadığı açıktır.

Bu durumu telafi etmek için Papa (veya Vatikan'ın ilgili servisleri) şu çareye başvurdular: Papa ayinden önce “Metz Yeghern’in 100. yılı ve Gregorio di Narek’in Kilise Doktoru İlan Edilmesi Münasebetiyle” bir mesaj yayınladı (EK: VI). Ayinden önce de hazır bulunanlara hitaben bir konuşma yaptı. (EK: VII). Her iki metinde de soykırım konusuna açıkça değindi. Biz bu iki metin “mesaj” ve “konuşma” olarak tanımlayıp bunların soykırım ve buna ilişkin bölümlerini ele alarak tahlil etmeye çalışacağız.

Mesaj’da iki yerde, başlığında ve birinci paragrafında “Metz Yeghern” sözcüğü kullanılmıştır. Bu deyimim Ermenicede kelime anlamı “Büyük Felaket” olup, aynı zamanda soykırım anlamına da geldiği anlaşılmaktadır. Papa Jean-Paul 2001 yılında Ermenistan’ı ziyareti sırasında, Türkiye’nin hassasiyetini göz önünde bulundurarak, soykırım yerine bu sözleri kullanmıştı.¹⁴⁴ Sonra, bu taktiğe Başkan Obama da başvurarak 24 Nisan mesajlarında “soykırım” yerine Metz Yeghern demişti.

Ancak Papa Francesco mesajında Metz Yeghern’in yanında soykırım sözcüğünü de kullanmıştır. Mesajın bu bölümünün çevrisi şu şekildedir. “Bu iman genellikle 20. yüzyılın ilk soykırımı olarak atıf yapılan (Jean-Paul II ve Karekin II, Eçmiyazin, 27 Eylül 2001, Ortak Bildirisi) yüz yıl öncesi trajik deneyimlerde halkınıza eşlik etmiş ve onun desteklemiştir”. Papa konuşmasında da bu formülü aynen kullanmıştır. Burada dikkati çeken husus Papa Francesco’nun soykırım sözcüğünü kendisinin söylemediği, Papa Jean-Paul II ve Karekin II’in bu sözcüğün yer aldığı Ortak Bildirisini tekrarladığıdır. Sonraları Vatikan Türkiye’ye karşı savunmasında bunu kullanacaktır.

Mesajda dikkati çeken diğer bir husus zamanın Papası Leo XIII’ün “1894-96 yıllarının ölümcül olaylarında arabuluculuk yapmak istemesinden bahsedilmesidir. Söz konusu iki yıl Doğu Anadolu’da otuza yakın Ermeni siyanın patlak verdiği ve bir olup-bitti bu bölgeye ya özerlik verilmesine çalışıldığı yıllardır. Osmanlı İmparatorluğu isyanları bastırarak buna izin

144 Bu ziyaret hakkında bkz. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 3, (2001), ss. 13-15.

vermemiştir. Ancak isyanların bastırılması da Avrupa’da Ermenilere katliam yapılıyor şeklinde yansıtılmıştır.

Mesajda ve konuşmada yer alan diğer bir husus 1915 olaylarının XX. asrın ilk soykırımı olarak gösterilmesidir. Eğer soykırım sözcüğü kitle halinde öldürme anlamına kullanılıyorsa Almanların 20. yüzyılın başında sömürgeleri olan Namibya’da 75.000’den fazla Hereros ve Nama halklarının sistemli bir şekilde öldürmelerini hatırlamak gerekecektir. Ayrıca 1912–1913 Balkan savaşları da sivil Türklerin etnik temizlik amacıyla kitle halinde öldürüldüğü bir dönem olmuştur. Bu durum yıllardan beri bilinmesine rağmen hala 1915 olayları için yüzyılın ilk soykırımı nitelendirilmesinde bulunulması Vatikan’ın isteyerek veya istemeyerek Ermeni propagandasının bir aracı haline gelmiş olduğunun kanıtıdır.

Kendilerinin Hıristiyanlığı ilk kabul eden halk olduğu Ermeniler tarafından öteden beri övgü ile ileri sürülmektedir. Oysa tarihin o karanlık döneminde bu konu hiç de açık değildir. Papa Francesco mesajında Ermenilerin Hazreti İsa’nın İncilini kabul eden ilk halklardan biri olduğunu söyleyerek, Ermenilerin kendi kendilerine icat ettiği bu birinciliği tanımamıştır. Oysa Konuşmasında tamamen aksine Ermenilerden “ilk Hıristiyan Millet” olarak bahsetmiştir.

Son yıllarda Osmanlı İmparatorluğunun bazı Hıristiyan cemaatlerin de Ermenilerle aynı zamanda soykırımına uğratıldığı hakkında iddialar ortaya atılmaya başlanmıştır. Söz konusu cemaatler Süryaniler, Keldaniler, Asuriler ve Pontus’lu Rumlardır. Papa’nın mesajında bu cemaatlere değinilmemiştir. Konuşmasında ise bu cemaatler, kısaca ve fakat neredeyse Ermenilerle eşit bir statüde ele alınmışlardır.

Papa’nın konuşmasında insanlığın geçen asırda üç büyük ve emsali olmayan trajedi yaşadığını, bunlardan birincisinin Ermenileri (ve aynı zamanda Süryaniler, Keldaniler, Asuriler ve Pontus’lu Rumları) vurduğunu söyledikten sonra ikinci olarak Nazi dönemini, üçüncü olarak ise Stalin dönemini göstermiş, ayrıca daha yeni zamanlarda Kamboçya, Rwanda, Burundi ve Bosna’da kitle halinde katliamdan öldürmelerden söz etmiştir. Papa’nın böylece bazı olayları, uluslararası hukuka pek uymayan, ayrıca taraf da tutan bir şekilde kategorilere ayırmak istediği görülmektedir. Bu nedenle Türkiye tarafından ayrıca eleştirilecektir.

Papa’nın mesajında olumlu olarak düşünülebilecek tek husus Türkiye ve Ermenistan’ın yeniden uzlaşma yoluna girmeleri ve Karabağ’a barışın gelmesine dair sözlerdir. Papa, anlaşmazlık ve gerginliklere rağmen Ermeniler ve Türklerin geçmişte uzun süre barış içinde beraberce yaşadıklarını, hatta

şiddet ortamında dahi dayanışma ve karşılıklı yardımda bulduklarını söylemiş ve bunu yeni kuşaklar için bir yol olabileceğini belirtmiştir.

Bu ayının Sonunda Karekin II de bir konuşma yapmıştır.¹⁴⁵ Bir yüzyıl önce Osmanlı Türkiye'sinde Ermenilere karşı hayvani bir soykırım suçu işlendiğini, kasıtlı bir plan ve korkunç zulümle 1,5 milyon Ermeninin boğazlandığını, bu kadim halkın tarihi vatanından sökülüp çıkarılarak çeşitli ülkelere dağıtıldığını, yüzlerce yıllık Hıristiyan mirasının harap edildiğini, mahvedildiğini veya el konulduğunu söyleyen Karekin II, bununla beraber Ermenilerin inançlarından ayrılmadıklarını, bir Ermeni tarihçinin dediği gibi “Hıristiyanlığın Ermenilerin giydiği bir elbise değil, derilerinin rengi olduğunu” söylemiştir. Ermenilerin Ermenistan'ın Doğu Bölümünde (Batı Bölümü Doğu Anadolu olmaktadır) bir devlet kurduklarını ifade eden Karekin II, halen Türkiye ve Azerbaycan'ın yasa dışı ablukasını altında yaşadıklarını, Karabağ Halkının hakları için mücadele ettiklerini ve adaletin galip geleceği inancıyla, haklarını (Ermeni soykırımının uluslararası tanınması, kınanması ve tazmin edilmesi) elde etmek için çaba gösterdiklerini belirtmiştir. Karekin ayrıca Ermeni soykırımının evrensel olarak tanınması ve kınanmasının daha güvenli ve adil bir dünya kurulması için yararlı olacağını da eklemiştir.

Aram I de konuşarak, özetle, Ermeni soykırımının inkâr edilemez ve unutulamaz olduğunu, Osmanlı Türkiye'si tarafından dikkatle planlandığını, sadece 1,5 milyon kişinin yaşamına son vermekle kalmayıp binlerce kilise, manastır ile maddi ve manevi hazinenin tahrip edildiğini, şimdi Ermenilerin uluslararası hukuk göre Ermeni soykırımının tanınması ve tazmin edilmesiyle adaletin yerine getirilmesini istediklerini söylemiştir.¹⁴⁶

Türkiye Papa'nın söz konusu mesaj ve konuşmasına aynı gün tepki göstermiştir. Dışişleri Müsteşar Yardımcısı Levent Murat Burhan Vatikan'ın Ankara Büyükelçisi Antonino Lucibello'yu Bakanlığa çağırarak Papa'nın sözleri hakkında, aşağıda tam metnini verdiğimiz açıklama doğrultu Hükümetin düşünceleri dile getirmiştir.¹⁴⁷

Dışişleri Bakanlığının söz konusu açıklamasının metni aşağıdadır:

No: 110, 12 Nisan 2015, 12 Nisan 2015 Tarihinde Vatikan'daki Ayinde Kullanılan İfadeler Hk.¹⁴⁸

145 “Message of Catholicos Karekin II”, *radiovaticana*, 12 Nisan 2015.

146 “We Demand Recognition of the Armenian Genocide and Reparation from Turkey Stated His Holiness Aram I”, *Catholicosate of Cilicia*, 12 Nisan 2015.

147 “Ankara'dan Papa'nın soykırım açıklamasına tepki”, *Hürriyet*, 12 Nisan 2015.

148 “12 Nisan 2015 Tarihinde Vatikan'daki Ayinde Kullanılan İfadeler Hk.”, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Açıklaması*, No: 110, 12 Nisan 2015. http://www.mfa.gov.tr/no_-110_-12-nisan-2015_-12-nisan-2015-tarihinde-vatikan_daki-ayinde-kullanilan-ifadeler-hk_.tr.mfa

Vatikan'da Aziz Petrus Bazilikası'nda, 12 Nisan 2015 tarihinde düzenlenen ayinde 1915 olayları konusunda gerek Papa Fransuva'nın¹⁴⁹ gerek Ermeni temsilcilerinin ifadeleri tarihi ve hukuki gerçeklerle bağdaşmamaktadır.

Papalık makamına geldiği günden bu yana, dünyada farklı gruplar arasında barış ve dostluğun tesis edilmesini savunduğunu belirten Papa Fransuva, çekilen acılar arasında ayrımcılık yapmış, seçici bir bakış açısıyla 1. Dünya Savaşı'nda hayatını kaybeden Türk ve Müslüman halkların uğradığı mezalimi görmezden gelmiş, başta Ermeniler olmak üzere sadece Hristiyanların acılarını öne çıkarmıştır.

Tarihin siyasete alet edildiği bu ayinde, geçmiş yüzyıllarda Anadolu'dan uzak coğrafyalarda yaşanan büyük acılar ve açılan karanlık sayfalar, bu meyanda sömürgeciliğin zulmü tamamen göz ardı edilerek, 1915 olaylarıyla ilgisi olmayan, yüzlerce yıl Anadolu'da birlikte yaşadığımız Hristiyan kardeşlerimizin zikredilmesi kabul edilemez.

Soykırım hukuki bir kavramdır. Hukukun koşullarını yerine getirmeyen iddialar, ne kadar yaygın kanaat mefhumuyla açıklanmaya çalışılırsa çalışılırsa, iftiradan ibarettir. Papa Fransuva'nın konuşmasında Bosna ve Ruanda'da uluslararası yetkili mahkemelerce soykırım oldukları saptanmış acı olaylar "toplu kıyım" olarak zikredilirken, hakkında hiç bir mahkeme kararı olmayan 1915 olaylarına soykırım denmesi manidardır. Bu çelişkinin adalet ve vicdan kavramlarıyla izah edilmesi mümkün değildir.

Üzüntüyle görüyoruz ki, Papa Fransuva'nın bugün düzenlenen ayindeki sözleri, 28-30 Kasım 2014 tarihleri arasında ülkemize gerçekleştirdiği ziyarette ve dönüş yolunda "iki tarafın da iyi niyetli olduğunu, uzlaşımın gerçekleşmesi için taraflara yardım edilmesi ve halkların uzlaşması için dua edilmesi gerektiğini" belirten ifadelerinden ciddi bir sapmadır.

Oysa, Türkiye ziyareti sırasında ve akabinde verilen mesajlardan sonra, bugün düzenlenen ayinde, 1. Dünya Savaşı sırasında hayatını kaybeden her bir can için, Hristiyan, Müslüman, Musevi olduğuna bakılmaksızın dua edileceği ve Tanrı'dan rahmet dilenmesi üzerinde bir uzlaşmaya varılabileceğini düşünmüştük.

149 Görüldüğü gibi bu bildiri ve ayrıca Papa'nın adının kullanıldığı hallerde Türk Dışişleri, Osmanlı diplomasisinin uygulamasını devam ettirerek, Papa'nın Fransızca adını kullanmaktadır. Biz, Papa kendisine ne diyorsa (ki Francesco demektir) onu tercih ettik. Bu arada Türk basının, Amerikan etkisi altında, Papa'ya Francis demesinin pek uygun olmadığını düşündüğümüzü de belirtmek isteriz.

Papa'nın bugünkü ifadelerinden, gelecek nesillere dostluk ve barış miras bırakmak yerine tarihten husumet çıkarmakta inat eden Ermeni anlatısının etkisi altında kaldığını görüyor ve bu tutumu reddediyoruz.

Papalık gibi ulvi bir makamdan, tarihi olaylar hakkında dini ayrımcılığa ve tek yanlı yorumlara prim verip, tarihten husumet çıkartanları desteklemek yerine, özellikle dünyanın halen içinde bulunduğu hoşgörüsüzlük, ayrışmalar ve çatışmalar ortamında etnik ve dini ayrımcılıkları reddeden evrensel bir dilin inşa edilmesini sağlayacak ortak yaklaşımlara ve barışa hizmet etmesi beklenirdi.

Türkiye Cumhurbaşkanı Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın 23 Nisan 2014 tarihinde yayınladığı tarihi mesajda vurgulandığı gibi "bugünün dünyasında tarihten husumet çıkarmak ve yeni kavgalar üretmek kabul edilebilir olmadığı gibi, ortak geleceğimizin inşası bakımından hiçbir şekilde yararlı da değildir".

Her açıdan tartışmalı, önyargulara dayalı, tarihi tahrif eden ve Birinci Dünya savaşı koşullarında Anadolu'da yaşanan acıları tek bir dinin mensuplarına indirgeyerek takdim eden ifadeler Türkiye ve Türk milleti için yok hükmündedir.

Bu konudaki görüşlerimiz bugün Bakanlığımıza davet edilen Vatikan'ın Ankara'daki Büyükelçisine aktarılmıştır. Keza, Vatikan Büyükelçimiz Sayın Mehmet Paçacı istişareler için Türkiye'ye çağırılmıştır.

Akılda daha iyi kalabilmesi için bu açıklamanın başlıca noktalarını şöyle özetleyebiliriz:

- Papa'nın sözlerinin tarihi ve hukuki gerçeklerle bağdaşmadığı,
- Çekilen acılar arasında ayrımcılık yaptığı, Ermeniler dahil sadece Hıristiyanların acılarını dikkate aldığı,
- Uluslararası Hukuka aykırılıklar içerdiği,
- Papa'nın bu sözlerinin geçen Kasım ayı sonunda Türkiye'ye yaptığı ziyaret sırasındaki ifadelerinden farklı olduğu,
- Papa'nın ifadelerinin tarihten husumet çıkarmak isteyen Ermeni anlatısının etkisi altında kaldığını,
- Papa'dan ortak yaklaşımlara ve barışa hizmet etmesinin beklendiği,

- Papa'nın sözlerinin Türkiye ve Türk milleti için yok hükmünde olduğu ve reddedildiği,
- Vatikan Büyükelçisinin istişareler için Türkiye'ye çağrıldığı,

Türk siyaset adamları Papa'nın mesaj ve konuşmasına kuvvetli tepki göstermişlerdir. Bunlara kısaca aşağıda değiniyoruz.

Cumhurbaşkanı Erdoğan bu konuda herkesin birlikte yaşadığı olayları soykırım olarak tanımlanmasına fevkalade üzüldüğünü, tarihi olayların kendi mecrasından çıkarılarak Türkiye aleyhine bir kampanya aracı haline getirilmesine izin verilmeyeceğini söylemiş, kendisinin geçen yıl 23 Nisan'da yaptığı açıklamayı (taziye açıklaması) hatırlatarak halen aynı noktada olduğunu belirtmiş, Türkiye'nin açılar üzerinden siyasi rant elde etmek çabası içinde olmadığını, Ermeni sorunun tartışılması için olayın gerçek boyutlarının ortaya konması gerektiğini, bunun da tarihçilerin işi olduğunu, Türkiye'nin arşivlerini açtığını, gerekirse Askeri Arşivleri de açmaya hazır olduğunu, Ermenistan'ın ve üçüncü ülkelerin de arşivlerini açması gerektiğini, ancak buna yanaşmadığını, sadece lobiler ve parlamentolardan Türkiye aleyhine sonuç almaya çalışıldığını, tarihçilerin işini siyasetçiler ve din adamları aldığı vakit oradan hakikat değil, hezeyan çıktığı söylemiş, ortak tarihçiler komisyonu kurulması teklifini yenilemiş, Papa'yı kınamış ve bu tür yanlışlıklara düşmemesi için uyarmıştır.¹⁵⁰

Bir başka konuşmasında ise “üzerimizde soykırım diye bir leke, bir gölge söz konusu değil” dedikten sonra günümüz Türkiye'sinin Ermeniler için yaptıklarından bahsetmiş, Türkiye'de 100 bin Ermeni olduğunu, bunlara karşı olumsuz bir muamele yapılmadığını, misafir edildiğini, ayrıca başta Ahtamar kilisesi olmak üzere Ermenilere ait eserlerin restorasyonun devletçe yapıldığını, bütün bunları yapan bir ülkeye karşı böyle bir tavır içine girmenin (soykırım iddialarında bulunulmasının) kabullenecek bir şey olmadığını ifade etmiştir.¹⁵¹

Başbakan Davutoğlu Papa'nın konuşması ile aynı gün yaptığı bir açıklamada¹⁵² “Eğer dış faktörler olmamış olsaydı muhtemelen 1915 yılında yaşanan acı olaylar yaşanmayacaktı. Bu acıları tek taraflı olarak okumak, sadece

150 “Tarihçilerin İşini Din Adamları Aldığı Zaman, Oradan Hakikat Değil, Hezeyan Çıkar”, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, 14 Nisan 2015. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/30148/tarihcilerin-isini-din-adamlari-aldigi-zaman-oradan-hakikat-degil-hezeyan-cikar.html>

151 “Üzerimizde Soykırım Diye Bir Leke, Bir Gölge Söz Konusu Değildir”, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, 15 Nisan 2015. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/30155/uzerimizde-soykirim-diye-bir-leke-bir-golge-soz-konusu-degildir.html>

152 “Acıları tek taraflı okumak Papa'ya yakışmamıştır”, *memurlar.net*, 12 Nisan 2015.

insanoğlunun bir kısmının acılarına sahip çıkıp diğerinin acılarını örtmek, Sayın Papa'ya ve bulunduğu makama yakışmamıştır” demiş, ancak maalesef zamanla Papa'nın üzerindeki bazı etkilerin ya da kendisinin tarih alanındaki bilgisizliği ve yetersizliğinin bu türde bir açıklamayı beraberinde getirdiğini söylemiştir.

“Buradan Sayın Papa'ya, bütün Hıristiyan âlemine bir çağrıda bulunmak istiyorum” diyen Başbakan tarihi tartışmaları açacak olursak herhalde bundan en fazla utanç duyacak olanların Avrupa içindeki unsurlar olduğunu, Engizisyon mahkemeleri sonunda İspanya'dan kaçan Yahudilerin ve Müslümanların sığınağın Türkiye olduğunu hatırlatmıştır.

Karşılıklı olarak bu acılar anlaşıldığı ve adil bir hafızayla bu acılara sahip çıkıldığı zaman, barış ortamı doğduğuna değinen Başbakan Papa'nın sözlerinin, sadece tarihin yanlış ve eksik okunması değil, tek taraflı olarak bir grubun acılarına sahip çıkarken diğer grubun acılarını yok sayılması ve aynı zamanda Avrupa'da yükselen ırkçılığa prim veren, Müslümanları ve Türkleri kolektif bir suçla itham eden, zamanlama bakımından son derece şanssız, yanlış ve tutarsız bir açıklama olduğunu vurgulamıştır.

Türklerle Ermeniler arasında, Türkiye ile Ermenistan arasında yepyeni bir dönem açılması çağrısında buluna Ahmet Davutoğlu, 1915 olaylarını adil bir hafıza anlayışıyla ortak acıların paylaşıldığı ve yeni bir dostluk döneminin başlangıcı olarak birlikte değerlendirmesini istemiştir. Gönülleri kapalı olanlara arşivleri açmanın bir fayda getirmediğini, soykırım iddiasından hareketle Müslümanlara toplu olarak, Türklere özel olarak kolektif bir suç isnat etmek istendiği, tam da ırkçılığın ve İslam karşıtlığının yayıldığı bir dönemde son derece yanlış bir akıma öncülük edildiğini belirtmiştir. Başbakan, Papa'nın Türkiye'ye geldiğinde kendilerine belirttiği görüşlere sahip çıkaracağını ve takındığı şu son tutumu tekrar gözden geçireceğini ümit ettiğini belirterek sözlerine son vermiştir. Bundan Papa'nın Türkiye'yi ziyareti sırasında soykırım iddialarını destekleyen bir tutum içinde olmadığı ancak sonradan fikrini değiştirdiği gibi bir sonuç çıkarmak mümkündür.

Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu Papa'nın çekilen acılar arasında maalesef ayrımcılık yaptığını, Türklerin ve Müslümanların çektiği acıları, zulümleri ve ölümleri adeta görmezden geldiğini, Ermeni olaylarının tarihsel çerçevesinden çıkartıldığını ifade ettikten sonra tarihin, siyasete alet edildiğini, söylemiş ve Papa'nın her şeyden önce bir din adamı olarak, özellikle son yıllarda artan ırkçılık, ayrımcılık, yabancı düşmanlığı ve hoşgörüsüzlük karşısında hoşgörü, barış ve kardeşlik mesajı vermesi gerektiğini bildirmiştir. Soykırım hukuki bir kavram olduğunu hatırlatan Çavuşoğlu, Papa'nın Bosna ve Ruanda olaylarına,

uluslararası mahkemelerce soykırım olarak saptanmalarına rağmen ‘toplu kıyım’ dediğini, ama hukuken tanınmayan (hakkında mahkeme kararı bulunmayan) 1915 olaylarıyla ilgili ‘soykırım’ ifadesini kullandığını, burada bir çelişki ve ayrımcılık olduğunu belirtmiştir. Papa’nın bu yaklaşımının kabul edilemeyeceğinin altını çizen Çavuşoğlu, “Her açıdan tartışmalı, ön yargılara dayalı, tarihi tahrif eden ve yaşanan acıları tek bir dinin mensuplarına indirgeyen bu ifadeler Türkiye ve Türk milleti için yok hükmündedir” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁵³

AB Bakanı Volkan Bozkır, Papalık makamı insanları dini inançlarını güçlendirmek ve dünyaya güzellikler katmak için çalışması gereken bir makam olduğunu belirttikten sonra ancak Papa’nın yaptığı açıklamanın tarihi bir husumet olarak dünya tarihine geçeceğini, hiçbir belgeye dayanmayan, kabul edilmesi mümkün olmayan böyle bir açıklamayı Türkiye’nin yok farz edeceğini ve bu açıklamayı şiddetle kınadığını söylemiştir. Papa’nın açıklamalarının bir anlamda ASALA terörüne destek verdiğini görmekten üzüntü duyduğunu ifade eden Bozkır, Türk milleti olarak tarihinin hiçbir dönemi ile ilgili olarak utanç duyulacak hiçbir an olmadığını, arşivlerin açık olduğunu, akademisyenlerin inceleme imkânının bulunduğunu da ifade etmiştir.

Papa Françesko’nun bir Arjantin vatandaşı olduğunu hatırlatan Bozkır, Arjantin’in Yahudi soykırımının en büyük icracıları olan Nazi önde gelenlerine, işkencecilerine kucak açan bir ülke olduğunu hatırlatmakta fayda gördüğünü, Papa’nın Arjantin vatandaşlığından kaynaklanan bir hissiyat içine girdiğini düşündüğünü, ayrıca Arjantin’de maalesef Ermeni diasporası medyaya ve iş dünyasına hakim bir konumda bulunduğunu da belirtmiş ve Papa’nın geriye doğru bakarak, belki bu sözlerini düzeltme ihtiyacı hissedebileceğini de ifade etmiştir.¹⁵⁴

TBMM Başkanı Cemil Çiçek Türkiye’ye karşı yürütülen karalama kampanyasına değinmek sadece Ermenilerin acı yaşadığı onların dışındakilerin yaşamadığı gibi tek yanlı değerlendirmeler olduğunu, buna daha adil ve tarafsız davranması gereken Papa’nın da katıldığını, o makamda oturan birisinin bir milleti bu kadar üzecek iftirada bulunması kabul edilemeyeceğini, Papa’nın yaptığının iftira, bühtan ve ayrımcılık olduğunu, nefret söylemi, ırkçılık ve İslâm karşıtlığının günümüzde en çok şikayet edilen hususlar olduğu, Papa’nın açıklamalarının tarihi gerçeklere uymadığını söylemiştir. Ayrıca soykırımın ispat edilebilmesi için uluslararası bir yargı kararının olmasının gerektiği, ama

153 “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Papa ayrımcılık yapıyor”, *Anadolu Ajansı*, 13 Nisan 2015.

154 “AB Bakanı Volkan Bozkır: Papa’nın Açıklamaları Yok Hükmünde”, *Milliyet*, 14 Nisan 2015.

Türk milleti ile ilgili yargı kararı olmadığını, Papalık gibi bir makamda oturan kişinin hukuku göz ardı ederek böyle bir suçlamada bulunmasının o makama yakışmadığını, yarın bunun sonucunda üzücü olaylar meydana gelirse, bunun vicdanen sorumlusunun Papa olması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵⁵

Papa'nın Türkiye'yi ziyareti sırasında kendisini ağırlayan Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez Papa'nın politik lobilerin etkisinde kalarak bu mesnetsiz iddiaları ileri sürmüş olmasından üzüntü duyduğunu, eğer tarihte yaşanmış acılar üzerinden toplumlar yargılanmaya çalışılırsa bundan en çok Vatikan'ın zarar göreceğini ifade etmiştir.¹⁵⁶

Türk Devlet yetkilileri Papa'ya şiddetli denebilecek bir şekilde eleştiriler yöneltmişlerdir. Papa'nın bu makama seçildikten sonra en fazla bu vesileyle tenkit edildiğini söylemek mümkündür. Hıristiyan âleminde Papaların, genelde nadiren eleştirildikleri dikkate alındığında Türk Devlet adamlarının bu davranışının Vatikan ve çevresini şaşırtmış olsa gerektir. Ancak Papa'nın "yanılmazlığı" ilkesi nedeniyle Vatikan'ın ciddi bir politika değişikliği yapması beklenemez.

Görüldüğü gibi Türk Devlet yetkilileri Papa'ya şiddetli denebilecek bir şekilde eleştiriler yöneltmişlerdir. Papa'nın bu makama seçildikten sonra en fazla bu vesileyle tenkit edildiğini söylemek mümkündür. Hıristiyan âleminde Papaların, genelde nadiren eleştirildikleri dikkate alındığında Türk Devlet adamlarının bu davranışının Vatikan ve çevresini şaşırtmış olsa gerektir. Ancak Papa'nın "yanılmazlığı" ilkesi nedeniyle Vatikan'ın ciddi bir politika değişikliği yapması beklenemez.

Diğer yandan Türk devlet adamlarının bu eleştirilerinin kökeninde aldatılmış duygularına sahip olmaları da bulunabilir. Başbakan'ın yukarıda değindiğimiz bir konuşmasında Papa'nın Türkiye ziyareti sırasında soykırım iddialarını destekleyen bir tutum içinde olmadığı kanısını verdiği anlaşılmaktadır. Birkaç ay sonra tam tersi yönde hareket etmesi Türkiye'nin bu sert tepkilerine neden olmuştur.

Türkiye'de basının Papa'nın sözlerine gösterdiği tepki de genelde Hükümet yetkililerinin görüşlerine paraleldir. Gazete başlıklarından bir kaç örnek verelim, Hürriyet: "Papa'yla 1915 Krizi"; Habertürk: "İrkçılığa Prim"; Milliyet: "Soykırım diyen Papa'ya sert yanıt"; Akşam: "Papa kendiyle çelişti"; Birgün: "Papa Franciscus ile soykırım krizi"; Cumhuriyet: "Vatikan 'Soykırım' dedi Ankara karıştı"; Milli Gazete: "Tüm dünyanın önünde Türkiye'ye

155 "Cemil Çiçek'ten Flaş Açıklama", *Anadolu Ajans*, 13 Nisan 2015.

156 "Görmez. En Büyük Zararı Vatikan Görür", *Sözcü*, 14 Nisan 2015.

soykırımcı iftirası attı”; Sabah: “Türkiye’den Papa’ya öfke”; Star: “İşine bak Papa”; Zaman: “Papa’nın sözlerine Ankara’dan sert tepki”.¹⁵⁷

Basının tamamını görmek mümkün olmamakla beraber, hiç olmazsa çok satan gazetelerde Papa’yı haklı bulan bir köşe yazısına rastlamadık. Buna karşın bu olay üzerinden Türk dış politikasını eleştiren bazı yazılar gördük.

Bu arada Mehmet Barlas’taki köşesinde ilginç bir ilginç bir tahminde bulundu.¹⁵⁸ Barlas, Acaba Papa Francis’in “Ermeni Soykırımı” demesi karşılığında ABD’deki Ermeni diasporası Vatikan Bankası’na 5 yıl vadeli 25 milyar dolar yatırdı mı? Acaba gerçekten bu işin arkasında Las Vegas patronu Kirk Kirkoryan¹⁵⁹ var mı? diye soruyordu. Böyle bir olayın olup olmadığını tabii bilemeyiz, ama olabileceğini de bildirmek isteriz. Bunu açıklayabilmek üzere önce kamuoyunda mevcut yanlış bir kanıyı düzeltmemiz gerekmektedir. Kamuoyu Vatikan’ı dünyanın en zengin kuruluşlarından biri olduğuna inanmaktadır. Bu hem doğru hem de yanlıştır. Gayrimenkul ve antika eşya bakımından Vatikan gerçekten de çok zengindir. Ama bunları satmadığı için de nakit para yönünden hep sıkıntı içindedir. Kendisine bağlı bir halk olmadığı için vergi alamaz. Geliri müzelere giriş ücreti, bastığı pullar ve bazı kiralardır. Bunlar giderlere yetmediği için daima bağışlara ihtiyaç duyulur. Ayrıca eldeki paranın en iyi şekilde işletilerek faiz gelirinin arttırılmasına çalışılır. Bu da genelde pek becerilemez ve zaman zaman, kamuoyuna da yansıyan ve kitaplar bile yazılmasına neden olan mali skandallar patlak verir. Kısaca Papa’nın maddi menfaat karşılığında “soykırım” dediği tezi, kanıtlanamaz ama ihtimal dışı da değildir.

Türkiye’deki tepkiler Vatikan tarafından nasıl karşılanmıştır?

Bir habere göre Papa bir ayinde “olayları olduğu gibi anlatmalıyız, gördüğümüz ve duyduğumuz şeyler konusunda sessiz kalamayız”¹⁶⁰ sözleriyle Türkiye’de kendisine yöneltilen eleştirilere cevap vermiştir.

Gazetecilerin sorularını yanıtlayan Vatikan Basın Sözcüsü Peder Federico Lombardi ise, “Papa her zaman gayet açık konuşuyor. Papa ayin (12 Nisan) sırasında sadece, Papa 2. Jean Paul ve Karekin II’in 2001’de imzaladığı ortak bildiriye atıfta bulundu. Yani ‘soykırım’ kelimesini atıfta bulunurken kullandı”

157 “Gazeteler Papa’nın Soykırım Açıklamasını Nasıl Gördü?”, *AGOS*, 13 Nisan 2015.

158 “‘Allahın Bankerleri mi’ Papa’ya ‘soykırım’ dedirtti?”, *Sabah*, 15 Nisan 2015.

159 Las Vegas’ın kralı olarak adlandırılan, Hollywood’un bazı film şirketlerinin sahibi, Ermenistan’a birçok bağışta bulunmuş olan, Lincy Vakfının kurucusu Kirk (Kirkor) Kerkorian 17 Haziran 2015 tarihinde 98 yaşında ölmüştür.

160 *AGOS*, 14 Nisan 2015.

demıştır. Papa'nın konuşmasını açık ve zengin olarak nitelendiren Lombardi, Papa ayının sonunda da Türk ve Ermeni halkı arasında uzlaşma ve diyalog olmasını da dilediğini ve bunun olumlu olduğunu söyledi.

“Türk tarafından tepkiler olursa biz bunu dikkate alırız, dinleriz, ancak bunu bir polemik konusu yapmak istemeyiz” diyen Lombardi, “Erdoğan'ın önceki gün söylediği tarihçilerden oluşan karışık bir komisyon kurulması teklifi ilginçti. Bu noktada kesinlikle Pazar günü ayın güçlü bir şekilde bunu düşünmeye itmiştir. Papa, tarihi ve günümüzün tartışmalarını deşmek niyetindeydi. Ayrıca diyalogun daha fazla düşünülmesini de istiyor” diye konuşmuştur.¹⁶¹

Görüldüğü üzere Vatikan Sözcüsü, Papa'nın yeni bir şey söylemediği ve Jean-Paul II ile Karekin II'in 2001 yılı Ortak Bildirisini atıfta bulunduğunu belirterek, Papa'nın sözlerini hafifletmeye ve polemik yapmak istemediğini ifadeyle de bu konuyu kapatmaya çalışmaktadır.

Ermenistan'dan tepkilere gelince Ayinden sonra bir Ermeni Haber Ajansına açıklama yapan Başkan Sarkisyan şunları söylemiştir: “Eminin Papa'nın bu sözleri, Türk hükümeti ve Türk liderler tarafından iğneleyici olarak algılanacaktır. Türk hükümetini, Türk halkından ayrı tutuyorum. Eminim Papa'nın sözleri, birçok Türk'ün kalbine ve aklına dokunacaktır ve Ermenilere karşı yapılan soykırımı bir defa daha düşüncelerine ve tarihin yükünden kurtulmalarına vesile olacaktır”.¹⁶²

Dışişleri Bakanı Nalbantyan ise daha ayrıntılı değerlendirmelerde bulundu.¹⁶³ Türkiye'nin Papa'nın konuşmasına gösterdiği tepkiyi, Türkiye'nin uluslararası toplumdan farklı bir dil kullandığı ve başka bir dil konuşmaktan da anlamıyor gibi görüldüğü şeklinde yorumlayan Nalbantyan, son günlerde çok sayıda uluslararası kuruluşun soykırımı tanıyan açıklamalar yaptığını, kararlar aldığını ve Türkiye'ye de bu yönde adım atması için çağrıda bulunduğunu belirttikten sonra Türkiye'nin bunu anlamaya başladığında, uluslararası toplum ve Papa gibi büyük şahsiyetlerin de ne demek istediğini anlayacaktır” şeklinde konuştu. Nalbantyan ayrıca Papa'nın açıklamalarının Ermeni halkı için bir barış mesajı olmanın yanında uluslararası topluma hitaben insanlığa karşı suçları ve soykırımları da önlemek için bir mesaj olduğunu belirtmiştir.

Papa'nın 12 Nisan tarihli mesajı ve konuşmasının ne gibi sonuçları olmuştur?

161 “Vatikan'dan Papa'nın ‘Soykırım’ İfadesine İlişkin İlk Resmi Açıklama”. *DHA*, 15 Nisan 2015.

162 “Sarkisyan: Papa'nın sözleri Türk halkının kalbine dokunacaktır”, *ermenihaber.am*, 13 Nisan 2015.

163 “Ermenistan Dışişleri Bakanı: Türkiye başka bir dilden anlamıyor”, *ermenihaber.am*, 13 Nisan 2015.

İlk olarak, gerek bu tarihe yakın tarihlerde Ermeni soykırım iddialarıyla ilgili bazı parlamento kararlarının Papa'nın konuşmasından sonra daha kolalıklı alındığı görülmektedir. Bunlar arasında Avrupa Parlamentosunun 15 Nisan, Şili Parlamentosunun 14 Nisan, Çek Parlamentosu Dışişleri Komisyonunun 14 Nisan'da ve Avusturya Parlamentosunun 22 Nisan'da aldığı kararları saymak mümkündür. Almanya Cumhurbaşkanı Gauck'un 23 Nisan konuşması da Papa'nın bu tutumundan etkilenmiş olabilir. Ancak her Hıristiyan veya Katolik ülkenin böyle bir etki altında kaldığını söylememiz de mümkün değildir. Mesela Vatikan'ı topraklarında barındıran İtalya, Avrupa'nın en büyük Katolik ülkelerinden olan İspanya ile soykırım iddiaları konusunda özel öneme sahip ABD için durum böyledir.

Yukarıda değindiğimiz gibi Ermenistan yetkilileri Papa'nın konuşmasından, daha fazlasını beklemekle beraber, memnun olmuşlardır.

Türkiye'nin gösterdiği şiddetli tepki Papa'nın konuşması uluslararası medya'da öne çıkarmıştır. Bu durum on gün kadar sonra, Ermenistan'da 23 ve 24 Nisan yapılan törenlerin uluslararası medya tarafından, “bilinen bir olay” veya “alışılmış bir konu” olarak kabul edilmesine ve Ermenilerin beklediği kadar dikkat çekmemesine yol açmıştır.

Türkiye bakımından ise Papa'ya gösterilen bu tepki 1915 olaylarının soykırım olmadığı hakkında esasen kamuoyunun %90'nına yakın kesimi tarafından benimsenen kanıtı pekiştirmiş, aksini iddia edenleri ise bir süre için olsa da suskunluğa değil ama ihtiyatlı bir dil kullanmaya götürmüştür.

Yukarıda değindiğimiz “bilinen bir olay” veya “alışılmış konu” algısı, Çanakkale savaşlarının yüzüncü yılı için yapılan büyük törenlerin etkisiyle birleşince, Ermenistan'da yapılan etkinlik ve törenler, Türk medyasında bir tür ikinci haber durumuna düşmüştür.

Diaspora Ermeni kuruluşları 100. yıl için Türkiye'de, geçen yıllara nazaran daha büyük etkinlikler planlamışlar ve bunlara katılmak üzere Türkiye'ye çok sayılabilecek sayıda Diaspora Ermenisi gelmiş ve Dur-De girişimi ve Hrant Dink Vakfı gibi kuruluşların yandaşlarıyla birleşerek büyükçe bir grup oluşturmuştu. Bunların Taksimdeki gösterilerinin geçen yıllara nazaran daha kalabalık olduğu görülmekle beraber Türk medyası bu gruba çok az ilgi göstermiş, Diyarbakır başta olmak üzere diğer şehirlerdeki etkinlikler medyaya neredeyse yansımamıştır.

Türkiye-Vatikan ilişkileri bundan sonra nasıl bir seyir izleyebilir?

Bu soruya cevap vermeden önce bu ilişkilerini niteliğine bakmamız gerekmektedir. Vatikan devlet statüsünde olmakla beraber, devlet değil uluslararası bir dini kuruluştur. Bu nedenle Vatikan'la dini ve nadiren kültürel alan hariç, ticari, mali, askeri, iletişim, teknoloji gibi alanlarda ilişki kurmak mümkün değildir. Türkiye nüfusunun % 99'unun Müslüman olması da dini alanda ilişkiyi son derecede sınırlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Türkiye için Vatikan'la olan ilişkilerin önemi çok sınırlı olup bu önem Vatikan'ın, başta Katolikler olmak üzere Hıristiyan dünyası üzerinde (bazı ülkelerde çok göreceli olarak) bir nüfuzu olmasından ileri gelmektedir. Nitekim bu nedenle Türkiye uzun yıllar Vatikan'la diplomatik ilişki kurmamış, 1930'larda Türkiye'de Papalık adına görev yapan Roncalli'nin Jean XXIII adı altında Papa olmasından sonra onun özel ısrarı üzerine 1950'nin sonunda burada büyükelçilik açmıştır.

Buna karşılık Vatikan için Türkiye önemli bir ülkedir. Vatikan'daki Büyükelçiliğimiz sırasında Papa Jean-Paul II'in bize ifade ettiği gibi, bu önem Hıristiyanlığın bugünkü Türkiye topraklarında yayılmasından ve halen de o döneme ait, az da olsa Hıristiyan eserlerinin bulunmasından, Ortodoks mezhebinin manevi temsilcisi olan İstanbul Rum Patriğinin İstanbul'da yerleşik olmasından ileri gelmektedir. Türkiye'deki 3.000 kadar olduğu tahmin edilen Katolikler hesaba katılmayacak kadar küçük bir topluluktur.

Bu durumda tarafların birbirine verdiği önemin asimetrik olduğu, Papalığın Türkiye'ye, Türkiye'nin Papalığa verdiği kadar fazla önem verdiği görülmektedir. Ne var ki, Hıristiyanların birliğinin sağlanması ilkesinin etkisi altında Vatikan Ermeni soykırım iddialarını kabul ederek Türkiye ile arasında önemli bir anlaşmazlık çıkarmakta tereddüt etmemiştir.

Başta Fransa olmak üzere bazı Avrupa Birliği üyesi ülkelerin Ermeni görüşlerini çekincesiz bir şekilde desteklemeleri ve Avrupa Halklarını temsil ettiğine inanan Avrupa Parlamentosunun da aynı şekilde hareket etmesi Papa'yı Türkiye ile ters düşmekten çekinmemeye yöneltmiş olabilir.

Göreve gelmesinden sonra Papa'nın Türkiye'den tek isteği kısa zamanda İstanbul Rum Patrikhanesini (Ortodoksların manevi önderi Patrik Bartolomeos'u) ziyaret edebilmektir. Bu gerçekleşmiştir. Bundan sonra Papa'nın, ilke olarak, Türkiye'den bir talebi olmayacaktır. Selefleri gibi o da tekrar Türkiye'ye gelmeyecektir. Bu nedenle de Papa kendisini Türkiye'ye karşı serbest hissetmekte olduğu anlaşılmaktadır.

Nitekim 12 Nisan ayini mesaj ve konuşmasına Türkiye’den gelen şiddetli tepkilere rağmen Papa, Ermeni soykırım iddialarını desteklemeye devam etmektedir. Eylül 2015 tarihinde Katolik Ermenilerin Patriği Kirkor Peter XX Gabroyan ile birlikte yürüttüğü bir ayinde yaptığı konuşmada, Ermenilerin Hıristiyan oldukları için çektikleri acılardan bahsetmiş, ardından 1915 yılında, Ermeni soykırımı sırasında, 1,5 milyon Ermeni, Süryani ve Yunan Hıristiyan azınlığın öldürüldüğünü ve milyonlarcasının sürüldüğünü söylemiştir. Ayrıca, Hıristiyanlığı ilk kabul eden halk olarak tanımladığı Ermenilerin Hıristiyan odluları için eziyet gördüklerini, evlerinden atılarak çöle gönderildiklerini ifade etmiştir.¹⁶⁴

Bu olayda dikkat edilmesi gereken husus, Papa’nın 12 Nisan ayininde Ermeni soykırım iddialarına “Metz Yeghern” sözcükleri aracılığıyla ve Papa Jean-Paul II’nin 2001’deki ifadelerine atıfta bulunarak, diğer bir deyimle dolaylı olarak, değinmesine karşın, artık serbestce soykırım sözcüğünü kullanmaya başlamış olmasıdır.

Diğer yanda Papa’nın önümüzdeki dönemde de bu çizgisini sürdüreceği görülmektedir. Basın haberlerine göre¹⁶⁵ Papa, daha 12 Nisan ayininin olumsuz etkileri sürmesine rağmen, 1915 yılında öldürüldüğü iddia edilen Süryani-Katolik bir Piskopos olan Mar Flavianus Michael Malke’nin Ekim ayında aziz ilan edilmesi için gerekli talimatları vermiştir.

Son olarak Ermeni soykırım iddiaları kabul eden ve bunu açıkca söylemeye de başlayan Papa’ya karşı beklenmedik bir yerden, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliğinden, bir itiraz geldiğini belirtelim. Bu kuruluşun Sözcüsü Stephan Dujarric Genel Sekreter Ban Ki-Moon’un Ermenilerin yüz yıl kadar önce Türkler tarafından öldürülmesinin “mezalim suçu” olduğunu düşündüğünü ve Papa Francesco’nun bu olayı 20. yüzyılın ilk soykırımı olduğu görüşünü desteklemediğini söylemiştir.¹⁶⁶

2. AVRUPA PARLAMENTOSU

Avrupa Parlamentosunun Ermeni sorunu ve soykırım iddialarına gösterdiği ilgi hayli eskidir ve Türkiye’nin Avrupa Birliği üye adaylığı ile düz orantılıdır. Diğer bir deyimle Türkiye’nin adaylığı bir gelecek vaat ettiği ölçüde Avrupa

164 “Pope Francis Urges Armenian Catholics to Remember Their Martyrs”, *Catholic News Agency*, Eylül 2015.

165 “Vatican and Ankara Relations will escalate when Pope Francois canonizes the killed bishop: La Stampa”, *armenpress*, 10 Ağustos 2015.

166 “UN Chief won’t call 1915 Slaughter of Armenians ‘genocide’”, *Timesofisrael.com*, 14 Nisan 2015.

Parlamentosu Ermeni iddialarıyla ilgilenmiştir. Buna karşılık Türkiye'nin Avrupa Birliği ile 1963'te başlayan ortaklığı Ermeni soykırımı konusundan etkilenmemiştir.

A. Avrupa Parlamentosunun 1987 yılı kararı

Türkiye Birliğe tam üye olmak için ilk kez 1987 yılında Birliğe başvurmuştu. O dönemde Fransız Sosyalistlerinin başını çektiği bir grup, Türk diplomatlarını hedef alan ve 31 diplomat ve yakınının ölümüne neden olan bu olayların büyük çoğunluğu Avrupa'da cereyan ettiği için bir güvenlik sorunu da yaratmış bulunan Ermeni terörünü sona erdirebilmek amacıyla, Türk diplomatlarının daha iyi korunması ve teröristlerin de daha iyi kovuşturulması yerine, bu terör hareketinin ileri sürdüğü taleplerin siyasi bir ortamda ele alınmasını öneriyorlar ve bu konunun Avrupa Parlamentosunda görüşülmesini sağlamaya çalışıyorlardı.

Türkiye'nin tam üyelik için başvurması bu konunun Parlamento tarafından görüşülmesini mümkün kıldı. Uzun müzakerelerden sonra da 1987 yılında "Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm: başlıklı bir karar kabul edildi.¹⁶⁷ Kararın esasları, çok kısa olarak şöyledir. Avrupa Parlamentosu Ermeni tehciri, BM'lerin 1948 Soykırım Sözleşmesine uygun bir soykırım olduğunu kabul etmektedir. Türkiye'den de bu "soykırımı" kabul etmesini istemektedir. Kabul etmediği takdirde bunun tam üyelik yolunda bir engel oluşturacağı ifade edilmektedir. Ancak günümüz Türkiyesi'nin bu olaylardan sorumlu tutulamayacağını ve bu "soykırımı" tanınmasının siyasi hukuku ve maddi talepler doğurmayacağını (tazminat ödemek, toprak vermek gibi) belirtilmektedir. Ermeni terörü de kınanmaktadır. Bu haliyle 1987 kararı soykırım iddialarının tanınmasını, maddi sonuçlar doğurmayan "manevi" bir vecibe gibi telakki etmiştir.

Avrupa Birliği, o tarihte henüz hazır olmadığı gerekçesiyle Türkiye'nin adaylık başvurusunu kabul etmedi. Türkiye'nin üyeliği varsayımına dayanan 1987 kararı da bir anlam ifade etmekten çıktı.

B. Türkiye'nin Adaylığının kabulünden sonraki Gelişmeler

On yıl kadar sonra Türkiye, 1999'da Avrupa Birliğine üyelik için tekrar başvurunca 1987 kararı yeniden gündeme geldi ve Türkiye'nin yıllık ilerleme

¹⁶⁷ Bu kararın hangi koşullar altında alındığı için bkz. Pulat Tacar "Avrupa Parlamentosunun 1987 Yılında Aldığı 'Ermeni Sorununa Siyasal Çözüm' Başlıklı Kararın Öyküsü", *Ermeni Araştırmaları*, No. 18 (Yaz 2005), s. 60.

raporlarına ilişkin Avrupa Parlamentosunun kararlarında, atıfta bulunulmak veya ayrı bir madde oluşturmak suretiyle, yer aldı. 2008 yılından itibaren Ermeni soykırımı konusu, olasılıkla Türkiye- Ermenistan Protokollerinin hazırlanma ve imzalanma sürecinin etkisi altında, Avrupa Parlamentosu kararlarından kayboldu.¹⁶⁸ Protokollerin akamete uğraması da bunu değiştirmedir.

Ermeni medyasında, olasılıkla 1987 ve 2000’li yılların Avrupa Parlamentosu kararlarının etkisiyle, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olmak için mecburen Ermeni soykırım iddialarını tanıyacağı gibi bir kanının bulunduğu görülmektedir. Ancak Birliğe üye olmanın koşullarını saptayan Kopenhag kriterleri arasında Ermeni soykırımı bulunmadığından bu doğru değildir. İleri de bir Katılım Antlaşması imzalanabilirse Avrupa Parlamentosunun buna karşı çıkacağını düşünmek zordur.

C. Avrupa Halk Partisinin Kararı

100. yıl münasebetiyle mümkün olduğu kadar fazla ülke ve uluslararası kuruluşun soykırım iddialarını tanıyan kararlar alması için büyük çaba gösteren Ermenistan için, son yıllarda kararlarında soykırım varsayımına yer vermeyen Avrupa Parlamentosundan bir karar çıkartmak çok önemlidir. Bunu sağlamak için Avrupa Parlamentosu üyelerini ikna etmeye uğraşmak yerine Avrupa Halk Partisinin bir karar almasını sağlamak ve bunun Avrupa Parlamentosuna yansımaları beklemek stratejisinin uygulandığı görülmektedir.

Avrupa Halk Partisi, Avrupa Birliği üyesi ülkelerin, başta Hıristiyan Demokratlar olmak üzere, merkez-sağ eğilimli bazı partilerinin bir araya gelmesiyle oluşan uluslararası bir partidir. Esas itibarıyla Avrupa Parlamentosu içinde faaliyet göstermekte ve burada en büyük siyasi grubu oluşturmaktadır.

Avrupa Birliği’ne ortak üye olan ülkelerin merkez-sağ partileri de bu partiye ortak üye olabilmektedir. Bunun dışındaki Avrupa ülkelerinin merkez-sağ partileri Avrupa Halk Partisi’ne “gözlemci üye” sıfatıyla katılabilmektedir.

Avrupa Birliği ile Ortaklık Antlaşması bulunan Türkiye’den Avrupa Halk Partisi’ne katılan parti yoktur. Ermenistan’dan iktidardaki Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi ile muhalefetteki Miras Partisi ve Kanunun Üstünlüğü Partisi, Avrupa Halk Partisinin gözlemci üyeleridir. Başkan Sarkisyan

¹⁶⁸ Ermeni soykırımı iddialarının Avrupa Birliği içinde nasıl ele alındığı konusu için bkz. Deniz Altınbaş, “Avrupa Birliği Kurumlarında ‘Ermeni Meselesi’”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 39 (2011), s. 67.

Ermenistan Cumhuriyetçi Partisi'nin başkanı olarak Avrupa Halk Partisi'nin toplantılarına katılmaya ve konuşma yapmaya önem vermektedir.

Türkiye'nin temsil edilmemesine karşın Ermenistan'ın bu partiye gösterdiği ilgi başta soykırım iddiaları olmak üzere Ermenistan'ın, Karabağ gibi diğer sorunlarına bu parti içinde sempati ile bakılmasına neden olmuştur.

Avrupa Halk Partisi 3 Mart 2015 tarihinde “Ermeni Soykırımı ve Avrupa Değerleri” başlığını taşıyan bir karar kabul etmiştir.¹⁶⁹

Bu kararda, özetle, 1894–1924 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'deki çeşitli rejimler tarafından Ermeni halkına karşı yapılan soykırım hareketlerinin, Ermenilerin yurdundan edinilmesinin, Ermeni mirasının tahrip olunmasının kınandığı, bu tür hareketlere sadece Ermenilerin değil Pontus'lu Rum ve Süryanilerin de maruz kaldığı bildirilmektedir.

Kararda Türkiye'nin tarihiyle yüzleşmesi, Ermeni soykırımını tanınması ve kınaması, bir Avrupa ülkesine yakışır şekilde ifade özgürlüğüne ilişkin sorunların çözümlenmesi, devlet, toplum ve eğitim kurumlarında soykırımı atfı yapılabilmesi, dini ve kültürel yapıların onarılması, Ermeni ve diğer ilgili cemaatlerin dönüşüne izin verilmesi ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleştirilmesi istenmektedir.

Karar bunların dışında Avrupa Birliği'nden, Komisyonu'ndan, Konseyi'nden ve Parlamentosu'ndan ve bir bütün olarak uluslararası toplumdan 24 Nisan'ın bir anma ve Ermeni soykırımını kınama günü olarak resmen kabulünü de istemektedir.

Görüldüğü üzere bu karar Ermeni görüşlerini çok büyük ölçüde benimsemektedir. Taraf tutan bir niteliğe nedeniyle Türkiye-Ermenistan anlaşmazlığının çözümlenmesine ve genel olarak Türkler ve Ermeniler arasında bir uzlaşma sağlanmasına katkıda bulunması mümkün değildir.

Diğer yandan bu kararın, Ermeni soykırım iddialarını bir araç olarak kullanarak Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği sürecini zorlaştırmayı amaçladığı kanısı da edinilmektedir. Vurgulanmasında yarar olan bir diğer husus da, Türkiye'nin temsil edilmediği dolayısıyla görüşlerini savunmadığı bir ortamda Türkiye aleyhine bir karar almanın en azından dürüst bir hareket olmadığıdır.

169 “EPP’s Resolution is a Serious Blow to Turkish Denialist Policy”, *ARKA*, 3 Mart 2015; “Avrupa Halk Partisi Soykırımın 100. Yılına İlişkin Bir Tasarı Kabul Etti”, *news.am*, 4 Mart 2015.”

Yukarıda değindiğimiz gibi Avrupa Halk Partisi Avrupa Parlamentosu içinde en büyük siyasi grubu oluşturduğundan, bu parlamentonun 100. yıl için bir karar alacağı muhakkak gibiydi. Avrupa Parlamentosu bir değil üç karar aldı.

D. Avrupa Parlamentosu'nun İnsan Hakları Raporu

Avrupa Parlamentosu 12 Mart 2015 tarihinde “2013 yılında Dünya’da İnsan Hakları ve Demokrasi Hakkında Yıllık Rapor’u kabul etti.

Epey bir süredir hazırlanan bu raporun ilk taslaklarında Ermeni soykırımından bahis yoktu; esasen 100. yıl önce vuku bulmuş bir olayın günümüz (rapor 2013 yılına ilişkindir) insan haklarıyla ne ilgisi olabilirdi? İlgisi olduğu iddia edilirse yüz yıl öncesine ilişkin diğer olayların ve özellikle Birinci Dünya Savaşı içindeki insan haklarının ihlallerinin bu raporda yer alması gerekmez miydi? Bu sorunun cevabı yoktur. Görüldüğü kadarı ile Ermeni soykırımı konusu sonradan rapora, Ermenistan’a karşı bir cemile (gönül alma) olarak konmuştu. Ancak aynı zamanda Türkiye’ye karşı da hasmane (karşıt) bir davranışta da bulunmuştur.

Rapora şu cümle eklenmiştir: “Madde 77: Ermeni soykırımının 100. yılının öncesinde bütün üye ülkelere yasal olarak soykırımı tanımaları için çağrıda bulunur ve bu tanımının genişlemesine katkıda bulunmak üzere tüm üye ülke ve kuruluşlarını teşvik eder.” Kısaca AB üyelerinin hepsi Ermeni soykırımı varsayımını tanımakla kalmayacak, AB’nin diğer kuruluşlarıyla birlikte başka ülkelerinde tanımına çalışacaktır.

Türkiye Dışişleri Bakanlığının bu duruma tepkisi gecikmedi. Bakanlık Sözcüsü Tanışuğ Bilgiç 14 Mart’ta bu konuya ilişkin olarak şu cevabı verdi:

Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu tarafından 12 Mart 2015 tarihinde kabul edilen “2013 Yılı Dünyada İnsan Hakları ve Demokrasi” başlıklı raporda, 1915 olayları konusunda tarihi gerçeklikten ve hukuki dayanaktan yoksun ifadeler yer verilmiştir.

Bu ifadeleri her bakımdan fevkalade sorunlu buluyor ve esefle karşılıyoruz.

Rapor, Osmanlı İmparatorluğu’nun tüm İmparatorluk halkı için trajik olan bir dönemini, seçici bir adalet duygusu ve tek taraflı bir yaklaşımla yorumlamaktadır. Ülkemizin konuya ilişkin insani, gerçekçi ve yapıcı açıklamalarını göz ardı etmekte; mantık ve hukuk dışı talepler öne sürmektedir.

Bu tarihi meseleyi bilmeyenler veya siyaseten istismar etmek isteyenlerce atılan bu adımlar, Türkiye-AB ilişkilerine zarar verdiği gibi, Türkler ile Ermenilerin geleceklerini birlikte inşa edebilmelerini de zorlaştırmaktadır.

Avrupa Parlamentosu bu tek yanlı yaklaşımı, 1987 yılında kabul ettiği “Ermeni Sorununun Siyasi Çözümü” başlıklı kararda ve müteakip belgelerinde de sergilemiştir. Bu yönde adımların, Türk-Ermeni dostluğuna hizmet etmediği açıkça tecrübe edilmiştir.

Avrupalı ortaklarımızdan beklentimiz, sorunu daha da derinleştirmek değil, çözüme yönelik yapıcı katkılar sunmak ve konunun tarafsız ve bilimsel şekilde araştırılmasından kaçınan Ermeni tarafını diyaloga ve uzlaşmacı olmaya teşvik etmektir.

Türkiye, önyargılı ve tarafgir müdahalelere rağmen, Türkler ve Ermenilerin ortak tarihlerini birbirleriyle adil ve açık görüşlülükle diyalog halinde ele almaları için üzerine düşeni yapmaya ve tarihe tek taraflı bakışın, evrensel değerler ve uluslararası hukuk hilafına tescil ettirilmesine yönelik girişimlerin karşısında durmaya devam edecektir.

Söz konusu rapordaki bu ifadelerin Diaspora’da ve Ermenistan’a memnunluk yarattığına ayrıca değinmemize gerek yoktur. Ancak Avrupa Parlamentosunun Ermeni soykırımı iddiaları hakkında tutumunu değiştirmeye başladığı, Avrupa Ermeni Dostları (European Friends of Armenia = EuFoA) örgütünün Direktörü Ochoa’nın şu sözlerinden de bellidir: Uzun bir süreden sonra Avrupa Parlamentosu Ermeni Soykırımı konusundaki tutumunu yeniden belirliyor ve yeniden soykırımların ve bunların inkârının insan hakları sorunu olduğunu teyit ediyor”.¹⁷⁰

E. Avrupa Parlamentosu’nun Ermeni soykırımının 100. yılına ilişkin Kararı

Avrupa Parlamentosu 15 Nisan 2015 tarihinde Ermeni soykırım iddialarına ilişkin olarak (2015/2590(RSP)) sayılı bir karar kabul etti. Bu Kararın İngilizce metni EK: VIII’dedir.

Bu kararın önemi, mesela ilerleme raporlarının veya yukarıda değindiğimiz İnsan Hakları Raporu’nun aksine sadece Ermeni soykırımı iddialarını ele

¹⁷⁰ “European Parliament Urges EU Member States to Recognize Genocide”, *Armenian Weekly*, 12 Mart 2015.

almasıdır. Bu haliyle, Parlamentonun bu konudaki ilk kararı olan 1987 yılı kararı kadar önemlidir.

Türkiye Avrupa Birliğinin ortak üyesidir; Ermenistan ise bu üyeliği reddetmiştir. Türkiye'nin aşağıda göreceğimiz şiddetli muhalefetine rağmen Ermenistan'ın görüşlerini içeren bir kararın kolayca kabulü, Türkiye Avrupa Birliği ortak üyesi olduğu Ermenistan ise bu üyeliği reddettiği düşünüldüğünde, Parlamentonun Türkiye karşıtı tutumunu açıkca ortaya koymakla siyasi bir anlam da kazanmaktadır.

Kararın içeriği incelendiğinde şu hususlar dikkati çekmektedir.

Bu tür kararların en başında bulunan ve karara temel teşkil eden hususlar arasında BM'in 1948 Sözleşmesine, Avrupa Parlamentosunun 1987 yılı kararı, yukarıda değindiğimiz 12 Mart 2015 kararına, Türkiye ile Ermenistan arasında imzalanan Protokollere, ayrıca Papa'nın 12 Nisan konuşmasına atıf vardır. Böylelikle Papa'nın söz konusu konuşmasının soykırım iddialarına ilişkin diğer kararlar için "ilham verici" bir rol oynamış olduğu anlaşılmaktadır.

Kararın bu bölümünde ayrıca Ermeni soykırımının Osmanlı İmparatorluğunda (Türkiye veya Osmanlı Türkiye'sinde değil) yapıldığı, artan sayıda üye ülke ve diğer parlamentolar tarafından tanındığı, Avrupa'da birleşme hareketlerinin başlıca nedenlerinden birinin savaşları ve insanlığa karşı suçları önlemek olduğu (Ermenistan'ın Protokolleri Millet Meclisinden çektiğine değinmeden) Türkiye ve Ermenistan'ın Protokolleri imzalamakla diplomatik alanda bir normalleşme sürecine girdikleri belirtilmektedir.

Bu bölüm "geçmişin anılarını canlı tutmanın büyük önemi taşıdığını, zira gerçek ve hatırlama olmadan uzlaşma olamayacağı" sözleriyle son bulmaktadır ki bu, Ermeni ve yakın çevrelerinin yıllardan beri ileri sürdüğü bir görüştür. Aslında Türkiye'nin geçmişi hatırlayarak, özür dileyerek soykırım iddialarını kabul etmesi gerektiği düşüncesinin kısaltılmış bir ifadesidir.

Kararın "işlem" bölümünde ise özetle şu hususlar yer almaktadır:

- Hayatlarını kaybetmiş 1,5 milyon Ermeniye saygı, Parlamentonun ve Avrupa Birliğinin anma törenlerine katılması,
- 1915–1917 arasındaki trajik olayların, 1948 Sözleşmesinde tanımlandığı gibi bir soykırım olduğu,

- Tüm soykırım ve insanlığa karşı suçların kurbanlarının saygı ile anılması ve soykırımların anılması uluslararası bir gün saptanması,
- Soykırımların zamanında önlenmesi ve kınanmasının Uluslararası toplumun ve Avrupa Birliği'nin öncelikleri arasında yer alması,
- Erdoğan ve Davutoğlu'nun mesajlarından memnuniyet duyulduğu, bunların doğru yönde atılmış adımlar olduğu, Türkiye'nin 100. yılını önemli bir fırsat olarak kullanıp arşivleri açmak, ve Ermeni soykırımını tanımak dâhil, geçmişiyile barışmak çabalarına devam etmesi ve böylece Türk ve Ermeni halkları arasında uzlaşma yolunu açması,
- Türkiye'nin kültürel mirasın korunması için yükümlülüklerini yerine getirmesi, Ermeni Kültürel mirasının tam bir envanterini yapması,
- Türkiye ve Ermenistan'ın Avrupa milletleri arasında uzlaşma örneklerini dikkate alarak halklar arasındaki işbirliğine öncelik vermesi, iki ülke arasındaki sivil toplum girişimlerini desteklemesi, Türkiye ve Ermenistan'ın önkoşul olmadan Protokolleri onaylayarak, uygulamaya koyarak, sınırı açarak ilişkilerini normalleştirmeye ve sınır ötesi işbirliği ve ekonomik entegrasyonla da ilişkilerini iyileştirmeye çalışmaları,
- Son madde bu kararın gönderileceği (tebliğ edileceği) yerler arasında Ermenistan ve Türkiye hükümetleri sayılmaktadır.

Bu kararın incelenmesinden sonra edinilen kanı Ermeniler tarafından hazırlanmış bir metin üzerinde Avrupa Parlamentosu yetkililerinin çalıştığı, şeklen bazı değişikliklerin ve yumuşamaların yapıldığıdır. Ancak bu metin her haliyle bir Ermeni taleplerini dikkate alırken, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Davutoğlu'na mesajları için hariç, Türkiye'nin hiçbir tutumunun yansıtılmamaktadır.

Türkiye'den bu karara çok sert tepkiler gelmiştir. Bunun nedenini, son yedi yıldan beri Ermeni soykırım iddiaları karşısında sessiz kalan Avrupa Parlamentosunun bu kez Ermeni tezlerini tamamen benimseyen bir tutum içine girmesidir. Bu karar aynı zamanda Avrupa Parlamentosunun çoğunluğunun artık Türkiye'nin tam üyeliğini düşünmediğin de bir işarettir.

Bu karara Türkiye'de gösterilen tepkileri, Türkiye'nin gerek Avrupa Birliği gerek Ermeni sorunu karşısındaki tutumuna ışık tuttuğu için aşağıda özetliyoruz. Ayrıca Türkiye'de muhalefet partilerinin tepkilerine ve TBMM bu konudaki ortak bir basın açıklamasına da değiniyoruz.

Türkiye bu karar karşısındaki resmi tutumunu Dışişleri bakanlığının tam metnini aşağıda verdiğimiz bir açıklamasıyla ortaya koymuştur:

No: 117, 15 Nisan 2015, Avrupa Parlamentosu'nun 1915 Olayları İlgili Olarak Kabul Ettiği Karar Hk.

Türkiye-AB ilişkilerinin gelişmesine engel çıkarmakla tanınan Avrupa Parlamentosu, daha önce de denediği gibi, 1915 olayları konusunda yeniden tarih yazmaya heveslenmiştir.

Bu heves, Türk karşıtı Ermeni propagandasının klişelerini harfiyen tekrarlayan, 15 Nisan 2015 tarihli gülünç bir karar metniyle sonuçlanmıştır.

Avrupa Parlamentosu kabul ettiği kararla, zamanında uluslararası hukukla bağdaşmaz şekilde ve yetki alanını aşarak yapmış olduğu hatayı tekrarlamıştır.

Tarihi ve hukuku katleden bu metni kabul edenleri ciddiye almıyoruz. AB vatandaşlarının 2014'teki seçimlere %42 oranındaki katılımı, bu Parlamento'nun AB siyasi kültüründeki yerini zaten göstermektedir.

Her bakımdan eşine az rastlanır "tutarsızlıktaki" bu metni, anılan kuruma, ileride hatırlamak istemeyeceği belgeler arasında yerini almak üzere aynen iade ediyoruz.

AB'nin uzlaşılı ve barış kültürü temelinde, demokrasi, insan hakları ve serbest piyasa ekonomisi gibi temel ilkeler bazında kurulduğunu, o metni kabul edenler herhalde anımsıyorlardır.

Avrupa Parlamentosu'nda bugün kabul edilen karara destek veren siyasetçilere, Avrupa değerleriyle uzaktan yakından ilgisi olmayan; nefret, kin ve çatışma kültürüyle beslenenlerle kurdukları ortaklıkta başarılar diliyoruz.

Avrupa Parlamentosu'nun 1915 olayları konusunda sergilediği bu selektif ve tek yanlı yaklaşımın, var oluş nedenini teşkil eden değerler hilafına, Türkiye'nin AB ile olan ilişkisine zarar verebileceği ve Türkiye ile Ermenistan arasındaki meseleye çözüm getirmekten uzak kaldığı bir vakiadır.

Tabiatıyla, bu karar sadece bilgisizlik ve cehaletle açıklanamaz.

Bunun arkasında, ne yazık ki, dinsel ve kültürel bağnazlık ile farklı görülen karşısındaki umursamazlık da yatmaktadır.

Avrupa Parlamentosu Avrupa halkları arasında ortak bir geleceğin inşasına katkı yapmak istiyorsa, bunun farklı din ve kültürleri dışlayarak gerçekleşmesinin mümkün olmadığını bilmelidir.

1915 olayları konusuna gelince; Türkiye'nin son yıllarda hafıza ödevini layıkıyla yerine getirdiği ortadadır.

Ermenistan'ın da en kısa sürede böyle bir olgunluk düzeyine ulaşmasını umut ediyoruz.

Avrupa Parlamentosu üyelerinin, 1915 meselesiyle ilgilenmeden önce, kendi tarihleriyle yüzleşmelerinde, özellikle Birinci Dünya Savaşı ve İkinci Dünya Savaşı gibi insanlığın en korkunç felaketindeki rol ve sorumluluklarını hatırlamalarında yarar vardır.”

Bu metindeki “tarih yazmaya heveslenmek”, “gülünç bir karar”, “tarihin ve hukukun katledilmesi”, “az rastlanır tutarsızlık”, “kararın aynen iade edilmesi”, “nefret, kin ve çatışma kültürüyle beslenenlerle kurulan ortaklık”, “bilgisizlik ve cehalet”, “dinsel ve kültürel bağnazlık” gibi deyimlere Türk Dışişlerinin açıklamalarında rastlamak zordur. Bunların kullanılması, yapılan tüm uyarılara rağmen Avrupa Parlamentosunun bu kararı almakta hiçbir sakınca görmemesinin Dışişlerinden daha yukarıda, Hükümet katında, duyulan düş kırıklığından ve sert cevap verme isteğinden ileri gelse gerektir.

Türk devlet adamları da bu karara tepki göstermişlerdir.

Cumhurbaşkanı Erdoğan Avrupa Parlamentosunun 1915 olaylarını soykırım olarak niteleyen her kararını yok sayacaklarını bu tür tanınmaların bir kulaklarından girip diğerlerinden çıkacağını, çünkü Türkiye'nin böyle bir günah veya suçu kabul etmesinin mümkün olmadığını söylemiştir.¹⁷¹ Erdoğan ziyarette bulunduğu Astana'da bu tür kararların Ermenilerin Türkiye'ye karşı düşmanlık ifadesinden başka bir şey olmadığını, bunları ciddiye almadıklarını belirttikten sonra Ermenilere hitaben tarihin tarihçilere bırakılmasını, ortak çıkarlar ve ortak geçmişin ışığında yeni bir gelecek inşa edilmesini önermiştir.¹⁷²

171 “Turkey Cannot Accept Armenian Genocide Label, Says Erdogan”, *The Guardian*, 15 Nisan 2015.

172 “Erdogan Says European Parliament's 1915 Vote Shows Enmity Against Turkey”, *Hürriyet Daily News*, 16 Nisan 2015.

Başbakan Davutoğlu ise uzun bir açıklamada bulunarak¹⁷³ 1915 olaylarının yüzüncü yılında da istismara açık birçok yerde ve konuyla doğrudan ilişkili olmayan kişi ve kurumlar tarafından açıklamalar yapıldığını, 750 üyeli bir çok marjinal grubu olan Avrupa Parlamentosundan çok az katılımı da kararların çıkabildiği, bir çok kararın son derece gayri ciddi olduğu, hele son dönem seçimlerinde ne kadar, ırkçı, İslam karşıtı, Türk karşıtı unsur varsa Avrupa Parlamentosuna girecek imkânı bulduğunu, Avrupa Parlamentosu Başkanı Schulz'a 'eğer Avrupa tarihini açacaksak sömürgecilikte Afrika'da, Asya'da, Avustralya'da neler yapıldığını, otantik kavimlerin nerelere kaybolduğunun tartışılabileceğini söylediğini, Aborjinlerin, Kızılderililerin, Afrika kabilelerinin birçoğunun nerede olduğunu, nasıl yok olduklarını, tarihten nasıl silindiklerini sorduğunu, söylemiştir.

Schulz'a, eğer barışa katkıda bulunulacaksa, eğer Avrupa çok kültürlü, çok dinli yapısını, koruyacaksa (Avrupa Parlamentosunun) herhangi bir dini ya da milli gruba karşı, tarihe dayalı olarak nefret sonucu doğuracak kararlar almaması gerektiğini, bunun son dönemde Avrupa'da yükselen İslam ve Türk karşıtlığını da tahrik edecek bir durum olduğunu, artık Türkiye- Ermenistan, Türk- Ermeni meselesinin ötesine geçildiğini, Avrupa'daki ırkçılığın yeni bir yansıması olduğunu, Avrupa her Türk'ün, her Müslüman'ın bir kolektif suçlu gibi görünmesine dönük son derece zarar verici bir çıkış açmaya dönük adımlar olduğunu ifade etmiştir.

Başbakan, Ermenilerin Osmanlı İmparatorluğunda bin yıl, ortak şehirlerde ve mahallelerde yaşadıklarını, Bizde (Osmanlı'da) getto olmadığını, getto Avrupa'nın eseri olduğunu, gettonun olduğu yerde etnik ayrımcılık sonra da soykırım olduğunu, bizde gettoların olmadığını, savaş şartlarında yaşanan olağanüstü acılar olduğunu belirtti.

Davutoğlu, Türkler ile Ermenilerin dünyanın her yerinde barışması, acılarını paylaşması için ne gerekiyorsa yapmaya ve Türkiye ile Ermenistan arasında her türlü iyi komşuluk ilişkisinin geliştirilmesine hazır olduklarını dile getirdikten sonra *"ta ki Ermenistan da bizim kendimiz gibi gördüğümüz Azerbaycan ile iyi komşuluk ilişkileri geliştirecek şekilde adımlar atsın"* demiştir. Avrupa Parlamentosunun böyle afakî ve son derece ön yargılı kararlar çıkarmaması gerektiğini, Türkiye ile Ermenistan arasında protokoller zemininde nasıl bir dostça ilişki kurulur bunun tartışmasında yarar olduğunu, Azerbaycan-Ermenistan dosyası nasıl çözülür bu konuda katkıda bulunmaları gerektiğini, söylemiştir.

173 "Yeni Yargı Reformu Stratejisi Başbakan Davutoğlu tarafından açıklandı.", *Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Açıklamaları*, http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Article/pg_Article.aspx?Id=2d68b3f5-5bb3-42db-a4a1-ceba48d62323

Son olarak, “*Açıkkası bizi isyan ettiren husus şudur, acı Müslüman’ın, Türk’ün acısıysa unutulsun, yok ama Müslümanlar, Türkler kolektif bir suçla izan edilecekse bu acılar tekrar kaşınsın ve kolektif bir suçla izan edilelim. Biz böyle bir tutuma karşı tavrımızı net olarak ortaya koyarız... bütün ülkelerin parlamentolarını, liderlerini buradan uyarıyorum, kim olursa olsun, milletimizi tarih mahkemesi karşısında, tarihi bilgiden, arşiv bilgisinden yoksun olarak yargulamaya kalkan kim olursa olsun ona karşı açık ve net tutumumuzu sergileriz. Barışmaya, acıları paylaşmaya hazırız ama boyun eğmeye geldiğinde bize kimse boyun eğdiremez. Avrupa kültürü içinde de her türlü konuyu konuşuruz. Ama Avrupa’nın o acılarla yüklü yüzlerce yıllık tarihini ve 20. yüzyıl tarihini unutturup, Birinci Dünya Savaşı’nda ülke topraklarının dörtte üçünü kaybetmiş, yedi cephede yüz binlerce insanını (ve onların arasında Ermeniler de var, onları da saygıyla anıyorum) onların acılarını unutup, tek bir acıya dayalı tarih yazmaksa buna gelmeyiz. Biz, onurlu bir şekilde acıları paylaşmaya ve her konuyu konuşmaya hazırız.*” demiştir.

Başbakanın bu sözlerinde Avrupa Parlamentosu kararına duyulan inifial, Avrupa’da Türkler ve Müslümanlara karşı yükselmekte olan ayırıcı akımlar konusunda Türkiye’nin itirazları, ayrıca Türkiye’nin Ermenistan’a karşı politikasının esasları ve bu arada Azerbaycan’a verdiği desteğin teyidi yer almaktadır.

Avrupa Birliği Bakanı Volkan Bozkır da bu konuda yaptığı bir açıklamada¹⁷⁴ AP’nin kararının tarihi ve hukuki gerçeklerle bağdaşmadığını, bu tür kararların Türkiye ve Türk milleti için yok hükmünde olduğunu söylemiştir. Parlamentoların görevi tarih yazmak değil, Avrupa’da bugün karşı karşıya olduğumuz sınamalar karşısında gerçekçi ve kalıcı çözümler üretmek olduğunu belirten Bozkır, kararın ayırıcı bakış açısıyla alındığını ve 1. Dünya Savaşı’nda hayatını kaybeden Türk ve Müslümanların uğradığı mezalimin görmezden gelindiğini de ifade etmiştir. Bozkır, “*Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı herkes gibi Ermenilerin de yaşadıkları acıların hatıralarını anmalarını anlamak ve paylaşmak bir insanlık vazifesidir. Ancak, bunun Türkiye karşıtlığı için bir bahane olarak kullanılması ve siyasi çatışma konusu haline getirilmesi kabul edilemez. Birinci Dünya Savaşı esnasında yaşanan olaylar, hepimizin ortak acısı*” olduğunu belirttiikten sonra Türkiye’nin sergilediği iyi niyetin görmezden gelerek tarihin siyasete alet edildiğini, Avrupa Parlamentosu’nun kullandığı “soykırım” deyiminin hukuki bir kavram olduğunu, hakkında hiçbir mahkeme kararı olmayan 1915 olaylarını soykırım olarak nitelemenin iftiradan öteye geçmediğini söylemiş ve “*Avrupa Parlamentosu’nun, kendisini tek yanlı Ermeni anlatımının etkisinden*

174 “AB Bakanı Bozkır: Karar yok hükmünde”, T24, 15 Nisan 2015.

kurtararak, enerjisini bugün Avrupa için en büyük tehdit haline gelmiş olan radikalizm, hoşgörüsüzlük ve etnik-dini ayrımcılık gibi meselelere yöneltmesi bütün Avrupalılar için daha yararlı olacaktır.” şeklinde konuşmuştur.

Bozkır ayrıca söz konusu Karar Türkiye için yok hükmünde olduğundan bu karar metni AB Daimi Temsilcimiz Büyükelçi Selim Yener’e gönderildiğinde onun zarfı açmadan geri vereceğini de eklemiştir.

Muhalefete gelince, CHP Genel Başkanı Kılıçtaroğlu’nun Ermeni soykırımı iddialarına ilişkin kaleme aldığı açıklamayı, CHP Genel Merkezi’nde okuyan Genel Başkan Yardımcısı Murat Özçelik Avrupa Parlamentosu’nun ‘Ermeni soykırımı’ını AB üyesi ülkelerin tanımına ilişkin tavsiye kararının, iki toplumun barışmasına hizmet etmeyen siyasi tavırlar olması itibarıyla kabul edilemeyeceğini, geleceğin barış içinde kurulmasının, geçmişin unutulmasıyla değil, yaşanan trajedilerle “samimiyetle yüzleşilmesiyle olacağı, bunun yolunun siyasi bir tavır almak uğruna çok boyutlu bir tarihi trajediyi ‘soykırım’ kavramına hapsedmek değil, tarihi gerçeklerin kompleksiz, objektif biçimde, tarihçilerce bilimsel yöntemlerle ele alınmasını sağlamasından geçeceği, CHP’nin bu doğrultuda tarihi gerçeklerin bütün boyutları ile Türkiye ve Ermenistan halkları tarafından tam olarak anlaşılması ve bu travmanın üstesinden gelinmesini sağlayacak tüm adımların karşılıklı olarak atılmasına katkı sağlamakta kararlı olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁵

Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Devlet Bahçeli ise bu konuda “Avrupa Parlamentosu’nun 1915 Olaylarıyla İlgili Skandal Kararı” başlığını taşıyan yazılı bir basın açıklaması yapmıştır.¹⁷⁶ Bahçeli Avrupa Parlamentosu skandal ve sakat bir karara imza atarak sözde ‘Ermeni Soykırım Tasarısı’ını büyük bir çoğunlukla kabul ettiğini, bu Parlamento cehalet ve dalalet kokan cüretkar ve tek yanlı hasmane tavrının meşru olmadığını, adil ve isabetli de değerlendirilemeyeceğini, 1915 olaylarını soykırım olarak niteleyip tarihi hakikatleri yok saydığını; hukuki, ahlaki, insani ve vicdani ölçüleri rafa kaldırdığını, bu vahim gelişmeler karşısında Türkiye-AB ilişkilerinin geri dönülmesi zor bir mecraya gireceğini, Avrupa Parlamentosu tarihi karartmakla kalmayıp Türkiye ve Türk milleti alerjisini de saklanamayacak ölçüde açığa vurduğunu, Avrupa Parlamentosu’nun kararının tarihi gerçeklere, uluslararası hukuka, insanlık vicdanına aykırı olduğunu, Türk milletinin kutlu mazisinde soykırım izine rastlamanın imkânsız olduğunu, eğer Avrupa Parlamentosu soykırımcı arıyorsa, soykırım failleriyle ilgileniyorsa, farklı coğrafyalarda ölüm vadileri inşa eden insanlık suçlularına merak duyuyorsa kendi geçmişine

175 “TBMM’den Ermeni tasarısını kabul eden Avrupa Parlamentosu’na yanıt”, *Milliyet*, 16 Nisan 2015.

176 “Bahçeli: Avrupa Parlamentosu’nun kararı insanlık vicdanına aykırı, paçavra”, *Cihan*, 16 Nisan 2015.

bakması gerektiği, geçen yüzyılda Ermeni çeteleri tarafından oluk oluk akıtılan Müslüman Türk kanını görmeyecek kadar kör ve kötürüm olanların sunacağı bir medeniyet tasavvuru, göstereceği parlak bir ufuk bulunmayacağını söylemiştir. Bahçeli Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 1915 olaylarına yönelik olarak 23 Nisan 2014 tarihinde yayımlanan özür (taziye) mesajının derhal geri çekilmesini ve. Başbakan Davutoğlu'nun 20 Ocak 2015 tarihli mesajının da acilen askıya alınmasını istemiştir.

TBMM Başkanı Cemil Çiçek'in girişimi üzerine Meclis'in Avrupa Parlamentosunun bu karara karşı tepkisini dile getiren bir 1 bildiri kabul edilmiştir. Tam metnini EK: IX'da verdiğimiz bu bildiri de Avrupa Parlamentosu kararının her bakımdan fevkalade talihsiz bulunduğu ve esefle karşılandığı, bu Parlamantonun seçici ve tek taraflı yaklaşımını bir kez daha ortaya koyduğu, sadece Ermenilerin acılarını yücelttiği, bu yakışıksız kararın, kabulünün mümkün olmadığı ve yok hükmünde olduğu vurgulanmıştır. Ayrıca Parlamantonun, kendini tarihçilerin ve uluslararası mahkemelerin yerine koyarak tarih yazması ve soykırım gibi çok ciddi bir suç hakkında hüküm vermesi, hem insan haklarını, hem adaleti, hem de tarih ve hukuku hiçe sayması anlamına geldiği belirtilmiştir. Avrupa Parlamentosu'nun, sorunu derinleştirmeyi tercih etmekte, konunun tarafsız ve bilimsel şekilde araştırılmasından kaçınan Ermeni tarafını bu yönde diyaloga teşvik etmek yerine iki toplum arasındaki uçurumu daha da derinleştirdiği ifadeyle bu tarafgir yaklaşımı şiddetle kınandığı ifade edilmiştir.

Bu arada 29 Nisan 2015 tarihinde çeşitli konuları görüşmek üzere Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın başkanlığında toplanmış olan Milli Güvenlik Kurulu'ndan yapılan bir açıklamada

“bazı ülkeler ve kuruluşlarca 1915 Olaylarıyla ilgili olarak yapılan açıklamalar ve alınan kararlar değerlendirilmiş; açıklama ve kararların tarihi gerçeklerden uzak olduğu ve siyasi nitelik taşıdığı, bu yönüyle de yok hükmünde olduğu” ifadesi yer almıştır.¹⁷⁷

Türkiye bu talihsiz kararın önlenmesi veya daha gerçekçi ve dengeli hale getirilmesi için Avrupa Parlamentosu yetkilileriyle bazı temaslar yapmış ancak bunlardan bir sonuç alınamamıştır. Ancak Parlamento Başkanı Schulz, Başbakan Davutoğlu'na Türkiye'nin tepkisini anladığını dile getirmiş, ayrıca kararın kabul edildiği oturuma başkanlık yapmadığını söylemiştir.¹⁷⁸

177 “Milli Güvenlik Kurulu'ndan Açıklama”, *NTV*, 29 Nisan 2015.

178 “AP Başkanı: Tepkinizi anlıyorum”, *Aljazeera*, 16 Nisan 2015.

Avrupa Parlamentosu'nda 'Türkiye'nin Dostları' adını taşıyan ve eş başkanlığını Artis Pabriks (Letonya, Hristiyan Demokratlar) ve İsmail Ertuğ'un (Almanya, Sosyal Demokratlar) yaptığı gayri resmi grubun bir yazılı açıklama yayımlayarak parlamentonun üyelerine dengeli bir karar kabul etme çağrısında bulunmalarının da bir etkisi olmamıştır.¹⁷⁹

Buna karşın Avrupa Parlamentosu Başkan Yardımcısı Antonio Tajani ise “*Biz günümüzdeki değil 100. yıl öncesi Türkiye'yi cezalandırıyoruz. Biz Türkiye düşmanı değiliz.*” dedikten sonra “*Soykırım, soykırımdır. Olmuş, olmuştur. Bu konunun Türkiye için çok hassas olduğunu anlayabiliyoruz. Ancak biz de Avrupa olarak hep insan hakları, insan onurunu korumak için mücadele veriyoruz ve bu temel ilkelerimizden, önceliklerimizden biri. Yani bunu Türkiye'ye karşı olmak için yapmıyoruz. Yahudi soykırımı için de aynı tavrı takındık, özeleştiri yaptık. Bu bizim tarihimiz. Binlerce Ermeni de öldürüldü ve bu da insanlık tarihinin bir parçası. Ermeni soykırımını inkâr etmenin kimseye faydası yok. Bu, tarihin bir parçasıdır ve aşikâr bir durumdur*” sözleriyle Avrupa Parlamentosunun çoğunluğuna hâkim olan zihniyeti yansıtmıştır.¹⁸⁰

Bilindiği gibi Türkiye'nin Avrupa Birliğine katılması (tam üye olması) konusu Avrupa Komisyonu tarafından yürütülmekte olup bu konuda Avrupa Parlamentosunun işlevi daha ziyade “istişari”dir. O itibarla Komisyonun Türkiye'nin Avrupa Parlamentosu kararına tepkilerinin Komisyon tarafından nasıl değerlendirildiği önemlidir.

Bilindiği gibi Türkiye'nin Avrupa Birliğine katılması (tam üye olması) konusu Avrupa Komisyonu tarafından yürütülmekte olup bu konuda Avrupa Parlamentosunun işlevi daha ziyade “istişari”dir. O itibarla Komisyonun Türkiye'nin Avrupa Parlamentosu kararına tepkilerinin Komisyon tarafından nasıl değerlendirildiği önemlidir. Kararın alınmasından sonra Komisyonun Komşuluk Politikası ve genişlemeden sorumlu üyesi Johannes Hahn Türkiye'nin tepkilerinin Avrupa Birliğine katılma isteğini karmaşık hale getireceğini, Türkiye'nin bu çok sert tutumunu Haziran'da yapılacak genel seçimler çerçevesinde değerlendirmek gerektiğini (Kanımızca bunda yanılmaktadır. Ermeni sorunu seçimlerde ele alınan bir konu olamamıştır) söylemiş, bu tepkilerin Türkiye'nin bazı bölgeleri ve halkının bir kısmında popüler olabileceğini ancak kendisinin bu durumun uzun vadedeki sonuçlarından endişe ettiğini, Türkiye'de Avrupa ve Batı aleyhtarı tohumların atıldığını bununda Türkiye'nin Avrupa Birliğine girişini

179 “Soykırım Oylaması Öncesinde Türkiye'nin Dostları'ndan AP'ye Dengeli Karar Çağrısı”, *AVİM*, 15 Nisan 2015.

180 “AP'den skandal ‘soykırım’ açıklaması”, *gazetevahdet.com*, 14 Nisan 2015.

çok güç kıldığını ifade etmiştir.¹⁸¹ Burada dikkat edilmesi gereken husus Ermeni sorunundan bağımsız olarak Türkiye'nin Avrupa Birliğine girmesini önleyecek birçok sorunun esasen mevcut bulunduğudır. Ancak Avrupa Parlamentosunun Ermenileri tercih eden bu son tutumunun Türkiye'de son yıllarda belirmiş olan Avrupa Birliği karşıtlığını daha da arttırdığı, yukarıda değindiğimiz TBMM Ortak Bildirisinden bellidir.

F. 2014 Türkiye İlerleme Raporuna İlişkin Avrupa Parlamentosu Kararı

Yukarıda değindiğimiz gibi Avrupa Komisyonu Türkiye'nin Birliğe katılması konusunda neler yapıldığına dair her yıl "İlerleme Raporu" adını taşıyan bir rapor hazırlamakta ve bu belgeyi görüşlerini bildirmek üzere Avrupa Parlamentosuna göndermektedir. Bu raporlarda 2007'den sonra Ermeni soykırım iddialarına yer verilmemiş olduğunu da yukarıda gördük.

Bu çerçevede Türkiye'nin 2014 yılı ilerleme raporu Avrupa Parlamentosunda görüşülmüş ve bu konuda 10 Haziran 2015 tarihinde bir karar kabul edilmiştir. Kararın giriş bölümünde "Ermeni soykırımının yüzüncü yılına ilişkin 15 Nisan 2015 tarihli Kararını göz önünde bulundurarak" deniyordu. Anlaşılan İlerleme Raporlarına ilişkin Parlamento kararlarında Ermeni soykırım iddialarına atıfta bulunmak âdetine geri dönmüştü. Bu, tabii, Türkiye- Avrupa Birliği ilişkilerinde bir gerilemeye işaret ediyordu.

Dışişleri Bakanlığı bu konuda aşağıdaki açıklamayı yayınlayarak Türkiye'nin resmi tutumunu ortaya koydu:

No: 173, 10 Haziran 2015, Avrupa Parlamentosunca AB Komisyonunun 2014 Türkiye İlerleme Raporuna Dayanarak Hazırlanan ve 10 Haziran 2015 Tarihinde AP Genel Kurulunda Kabul Edilen Türkiye Kararı Hk.

Avrupa Parlamentosu'nun (AP), AB Komisyonu'nun 2014 Türkiye İlerleme Raporu'na ilişkin kararı, 10 Haziran 2015 tarihinde AP Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir:

Bu yıl Hollandalı Sosyal Demokrat Parti üyesi Kati Piri tarafından hazırlanan AP Kararı'nda, AB Komisyonu'nun 2014 Genişleme Stratejisinde belirtildiği gibi, ekonomi, enerji güvenliği ve dış politika konularında işbirliğindeki rolüyle ülkemizin, AB'nin stratejik bir ortağı olduğu teyid edilmiştir.

181 "Turkey's EU ambitions complicated by row over Armenia genocide: Hahn", *Reuters*, 30 Nisan 2015.

Ülkemizin AB'ye üyeliğini stratejik tercih olarak gördüğü ve katılım hedefi doğrultusunda kararlılıkla çalışmalarına devam ettiği AB makamlarına her vesileyle iletilmektedir. Bu kararlılığımızın desteklenmesi ve teşvik edilmesi için, AP tarafından ülkemiz hakkında alınan kararlarda, adil ve objektif olunmasını, eleştiri ve beklentilerin dengeli ifadelerle dile getirilmesini beklemekteyiz.

Ancak, ilk taslağı itibariyle dengeli ve yapıcı eleştirel bir ton içeren AP Karar taslağı, AP Dış İlişkiler Komisyonu'nda kabul edilme sürecinde, maalesef tek yanlı ve objektiflikten uzak bir metin haline getirilmiştir. Bu tutum AP Genel Kurulu'nda da devam etmiş ve böylece ülkemiz hakkında AP tarafından alınan en talihsiz kararlardan biri kabul edilmiştir. Bu Kararın AP ile işbirliğimize katkıda bulunmayacağı açıktır.

Mayıs 2014'te yapılan seçimlerle göreve başlayan AP'de bugüne kadar, ülkemiz aleyhine alınan kararların sıklığı, içerdikleri önyargılı ifadeler ve eleştiriler AP ile ilişkilerimizi zedelemekte, AP'nin ülkemizi AB projesine dâhil etmek istemediğine ilişkin endişeleri güçlendirmektedir.

Ülkemize birçok alanda yöneltilen mesnetsiz iddialar içermesi nedeniyle sözkonusu Karar tarafımızdan kabul edilmemekte ve iade edilmektedir.

Görüldüğü üzere bu açıklama, Avrupa Parlamentosunun yukarıda değindiğimiz Türkiye bakımından olumsuzlukları içeren kararlarının “AP'nin ülkemizi AB projesine dahil etmek istemediği” diğer bir deyimle Türkiye'nin tam üyeliği lehine olmadığı gibi endişeleri güçlendirdiğini de belirtmektedir. Aslında, Avrupa Parlamentosunda çeşitli siyasi eğilimlere sahip olmakla beraber, Türkiye söz konusu oldukça bir araya gelebilen ve çoğunluğu oluşturan bir grubun amacının Türkiye'yi tam üyelikten uzak tutmak olduğu görülmektedir.

Söz konusu karara ilişkin olarak Ermenistan'ın tepkisine gelince Dışişleri Bakanı Edvard Nalbandyan bu konuda yaptığı bir açıklamada, memnuniyetini ifade etmiş söz konusu kararın geçmişi ile yüzleşmesi, soykırımı tanınması ve böylelikle Türk ve Ermeni halkları arasında gerçek bir uzlaşma yolunun açılması için bir mesaj olduğunu söylemiştir.¹⁸²

182 “EP's Armenian Genocide Resolution A Message to Turkey to Come to Term With its Past – Nalbandyan”, *ARKA*, 16 Nisan 2015.

3. AVRUPA KONSEYİ PARLAMENTER ASAMBLESİ

47 ülkenin katıldığı Avrupa Konseyi'nin Parlamenter Asamblesinde, 18'i Türk olmak üzere toplam olarak 318 üye bulunmaktadır. Ermeni soykırım iddiaları veya "100.Yıl" konusu bu Asamble'nin gündemine gelmemiştir. Buna karşı 171 üye kendi aralarında 23 Nisan 2015 tarihinde tam metnini EK: X' da verdiğimiz bir bildirge imzalamışlar,¹⁸³ Sekretarya da bu metni "sadece imzalayanları" bağladığını" belirterek bastırıp dağıtmıştır.

Bu metin gündeme alınmadığı, tartışılmadığı ve oya konmadığı için Parlamenter Asamble'nin bir kararı değildir, sadece imzalayanların belli bir konudaki düşüncelerini yansıtmaktadır. Hukuki durum böyle olmakla beraber, imzalayanların sayısı, Asamble üye sayısının yarısından fazla olduğundan bu metnin hukuken olmasa da manen bir önemi vardır. Geçmiş yıllarda Asamble'deki Ermeni üyeler bu usule başvurmuş ancak topladıkları imza salt çoğunluğun çok altında kalmıştı.

Azerbaycan, Bosna Hersek, Gürcistan, İzlanda, Moldova ve Karadağ'lı üyeler bu metne imza atmamışlardır. Geri kalan ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 41 ülkeden bazı üyeler imzalamışlardır. İmzalayan üyelerin toplam üye sayısına oranı % 53,7'dir. Türkiye'den imzalayan üye Nazmi Gür olup HDP'lidir.

Metinde nelerin yer aldığına gelince Osmanlı İmparatorluğu tarafından işlenmiş iğrenç bir suç olan Ermeni soykırımında 1,5 milyon kişinin telef olduğu, bunların hatırasının saygı ile anıldığı, Ermeni soykırımının zamanında kınanmamasının o tarihten sonra vuku bulan Holokost ve diğer soykırımların önlenmesindeki başarısızlığın nedeni olduğu, soykırımların önlenmesinde Avrupa Konseyinin önemli bir rolü bulunduğu gibi hususlar yer almaktadır.

Bu metinde ilginç olan husus, Ermenileri çok arzu ettiği Türkiye'nin Ermeni soykırımı iddialarını kabul etmesi gerektiğinin bulunmamasıdır.

4. FRANSA

Fransa'nın Ermeni soykırımı iddialarının tanınması konusunda özel bir konumu vardır. Başkan François Mitterand bu iddiaları kişisel olarak tanımış, halefi Jacques Chirac zamanında Fransa'nın 1915 olaylarını soykırım olarak tanıdığına dair bir kanun çıkmış, onun da halefi Nikolas Sarkozy zamanında Ermeni soykırımını inkâr edenlerin cezalandırılmasına konusunda bir kanun

183 "Commemoration of the Centennial of the Armenian genocide", *Council of Europe Parliamentary Assembly*, <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=22003&lang=en>.

kabul edilmiş ve fakat Anayasa mahkemesi tarafından iptal edilmiş, onun da halefi François Hollande bu kanunu yürürlüğe koymaya çalışmış ve fakat başarılı olamamıştır.

François Hollande'ın Ermenilere yakınlığı öteden beri bilinmektedir. Hollande bu konuda, genelde Cumhurbaşkanı'nın, etnik gruplar arasında dengeli davranmak politika veya âdetini unutarak taraf tutan bir tutum izlemektedir. Mesela Paris'te, Besteci-Papaz Komitas'ın heykeli önünde düzenlenen anma törenine şahsen katılması, bir Ermeni derneğinin verdiği yemeğe gitmesi ve konuşma yapması bu tutumuna örnek olarak gösterilebilir. Fransa'nın 1915 olaylarıyla hiçbir ilgisi yokken 24 Nisan törenlerine katılmak için Erivan'a gitmesi de bu meyanda sayılabilir.

Bu konuda ilginç olan husus Hollande'ın Ermeni görüşlerini bu derecede desteklemek için siyasi bir nedeni olmadığıdır. Gerçekten de Fransa Ermenileri başkan seçtirecek veya seçtirmeyecek sayıya sahip bir azınlık grubu değildir. Kişisel bir nedeni olup olmadığı ise bilinmemektedir.

Fransa Cumhurbaşkanı, Fransa Ermenileri Koordinasyon Konseyi (Conseil de Coordination des Arméniens de France) adındaki bir derneğin 28 Ocak 2015 tarihinde Paris'te düzenlediği bir yemeğe katılarak burada uzun bir konuşma yapmıştır. Önce 24 Nisan'da Erivan'a giderek anma törenlerine katılacağını söylemiş sonra yüzyıl önce işlenmiş soykırım suçu konusunda gerçeği bulma çabasına devam etmesi için Türkiye'ye çağrıda bulunmuş ve “tabuları kırmanın zamanıdır” demiştir. Hollande, gerçeği bulma çabaları çerçevesinde bu “100. Yılda” yeni jestler, yeni aşamalar görüleceğinden emin olduğunu da söylemiştir. Ayrıca Türkiye'nin bir yıl kadar önce Ermeni halkının acılarının anılmasına katılmak istediğini (Erdoğan'ın taziye mesajını kastetse gerek) hatırlatarak bunun bir ilk hareket olduğunu ve burada durmaması gerektiği ifade etmiş diğer bir deyimle Ermenilerden taziye dilemenin yeterli olmadığını bu alanda daha ileri gidilmesi gerektiğini belirtmek istemiştir.¹⁸⁴

Fransa'da resmi alanda Ermeni görüşlerini sadece François Hollande benimsememektedir.

Aşağıda ayrıca değineceğimiz üzere Başbakan Valls'de Türkiye'nin itirazını çekecek derecede bu görüşlere taraftardır. Bu arada Fransa Eğitim Bakanı Fas asıllı, ilke olarak Müslüman, Bayan Najat Vallaud-Belkacem'den de Ermenilerin desteklenmesi alanında yararlanılmaya başlandığı görülmektedir. Paris'te 25–28 Mart 2015 tarihinde, ünlü Sorbonne Üniversitesinde Ermeni

184 “Diner annuel du CCAF en présence de François Hollande”, *NAM*, 29 Ocak 2015.

kuruluşları tarafından “ Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ermenilerinin Soykırımı. 1915–2015: Yüz Yıl Araştırma” başlığını taşıyan bir uluslararası konferansın açılış konuşmasını¹⁸⁵ yapan adı geçen Ermeni görüşlerini yansıtan, hatta Ermenilerce kaleme alındığı kanısını veren bir metni okumuştur. Soykırımın hukuki tanımlamasına uygun olması için Ermenilerin sadece Ermeni oldukları için öldürüldükleri üzerinde duran Belkacem günümüzde Ermenilerin Türkiye’deki aydın ve tarihçilerle birlikte çalıştıklarını, bu gerçeği bulma savaşında Hrant Dink’in öldürüldüğünü söylemiştir. Belkacem Fransa’da Orta Okul Üçüncü sınıfında Ermeni soykırımı hakkında mecburi bir ders olduğuna da belirterek, Fransa’da yaşayan Türkleri çok rahatsız eden ve itirazlarına neden olan, bir olaya değinmiştir. Kanımızca Belkacem’in konuşmasındaki en önemli bölüm, tarihi kaynakların, hayatta kalanların tanıklığının, belgelerin Ermeni soykırımının varlığını tespit etmiş olduğu o nedenle bu konunun (Ermeni soykırımı olup olmadığı) artık bilimsel camia tarafından tartışılmadığına dair sözleri olup Fransa’da bu konuda bir tür resmi olmayan sansürün varlığına işaret etmesidir.

Paris’te her yıl 24 Nisan’da birçok yerde “soykırımı” anmak için etkinlikler düzenlenmektedir. Bunların içinde en önemli olanı soykırım kurbanı olarak takdim edilen ancak 1915’te değil 1935’te Paris’te ölen Bestekâr-Rahip Komitas’ın heykeli önünde yapılan törendir. Bu yıl Başkan Hollande Erivan’a gittiğinde Başbakan Manuel Valls bu törene katılmıştır.

Valls yaptığı konuşmada¹⁸⁶ “Bugün bile Türk ve Ermeniler arasında barış istiyorum demek, Türkiye’de Ermeni soykırımının tanınması gerektiğini savunmak hayatınıza mal olabilir. Buna tahammül etmek mümkün değil ve bunu bütün dünyanın önünde söylemeliyiz” demiş, Avrupa Parlamentosu’nun, Türkiye’yi Osmanlı döneminde Ermenilere karşı ‘soykırım’ yapıldığını tanımaya çağırın kararını ve 1915 olayları anısına düzenlediği ayinde Papa Francesco’nun soykırım kelimesini kullanmasını selamladığını belirtmiş, inkârcılığın bir suç olduğunu ve devletin kararlıkla inkârcılıkla mücadele edeceğini vurgulamış, soykırımı inkar etmenin bir düşünce olamayacağını iddia ederek, bunun kınanması ve hukuki bir sonucunun da olması (yani cezalandırılması) gerektiğini ifade etmiştir. Fransa ile Ermenistan arasındaki politik, diplomatik ve kültürel ilişkilerin daha da güçlendirilmesi gerektiğini vurgulayan Valls, “Fransa tüm kurumları ile adalet ve kardeşlik adına gerçeği arama mücadelenizde sizin yanınızda olacaktır.” demiştir.

185 “Najat Vallaud-Belkacem Ouvre le Colloque International du CSI à la Sorbonne”, *NAM*, 26 Mart 2015.

186 “Manuel Valls: Türkiye’de soykırımın tanınmasını savunmak hayatınıza mal olabilir”, *Cihan*, 25 Nisan 2015.

Bu törenin ardından Ermeni göstericiler, Türkiye'nin Paris Büyükelçiliği'ne yürümüş, polis havai fişek ve taş atan göstericilere biber gazı ile müdahale etmiştir.

François Hollande ise aynı gün Erivan'da Başkan Sarkisyan'ınki kadar uzun bir konuşma yaparak¹⁸⁷ "soykırım" sürecini kendine göre anlattıktan sonra Fransa'nın bu soykırımı tanımak için neler yaptığından bahsetmiştir. Ardından Fransa'nın trajediler arasında ayırım yapmadığını, Kamboçya'nın olduğu kadar Tutsilerin soykırımını da tanıdığını ve bu konuda arşivlerin açılması talimatını verdiğini ifade etmiştir. Ancak Ermenilerden bahsedildiğine ve trajediler arasında ayırım yapılmadığını iddia ettiğine göre kendisinden beklenen Birinci Dünya savaşı içinde ve sonrasında Anadolu'nun Müslüman halkına karşı, başta Ermeniler tarafından olmak üzere, yapılan mezalime değinmemiştir.

Belleğin bölmek için değil ama birleştirmek için kullanılması gerektiğini ifade eden Hollande Ermeni soykırımının Ermenistan, içinde bulunduğu bölge ve tüm dünya için, barış ve ilerlemeye adanması gerektiğini, Ermeni soykırımının "100. Yıl"da barış ve uzlaşma için bir çağrı olduğunu söylemiştir.

Konuşmasının sonunda Türkiye'ye değinen Hollande, önemli hususların dile getirildiğini (Erdoğan'ın taziye mesajı ile Davutoğlu'nun Hrant Dink mesajını kastetse gerek) ancak acıların paylaşılmasının bir geleceğin paylaşılması haline dönüşebilmesi için başka hususların da dile getirilmesinin beklendiğini söylemiştir. Böylece, herhalde, Türkiye'nin soykırım varsayımını tanınmasını imâ etmiştir.

Hollande iki ülke arasındaki sınırın yakında açılmasını diledikten sonra Fransa'nın halen çok kişinin ölmesine neden olan Karabağ sorunun çözümlenmesi için, ortaklarıyla (ABD ve Rusya) beraber, her şeyi yapacağını belirlemiştir.

François Hollande, birçok devlet başkanı gibi Çanakkale Savaşlarının 100. yılını anma törenlerine davet edilmişti. Fransa Çanakkale'de 9.798 ölü, 17.371 yaralı olmak üzere 27.169 kişi zayıat verdi ve İngiltere ve Avustralya'nın ardından üçüncü en fazla zarar gören ülke oldu.¹⁸⁸ Buna savaşın ilk günlerinde batırılan Fransız zırhlılarını da eklemek ve Fransız güçlerinin komutanı General Gouraud'un ağır yaralanarak bir kolunu kaybettiğini de hatırlamak gerekmektedir. Normal koşullarda François Hollande'ın Çanakkale'ye gelerek

187 "Génocide arménien: Discours de François Hollande en Arménie", *Collectif Van*, 25 Nisan 2015.

188 Gallipoli Campaign, *Wikipedia Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 15 Eylül 2015.
https://en.wikipedia.org/wiki/Gallipoli_Campaign#Casualties.

orada yatan Fransız askerlerini saygılarını sunması gerekirdi. Ancak o Erivan'a gitmeyi tercih etmiştir.

Gerek Cumhurbaşkanı Hollande'ın gerek Başbakan Valls'ın konuşmalarının Ankara'da yarattığı rahatsızlık Dışişleri Bakanlığının şu açıklamasıyla dile getirilmiştir:¹⁸⁹

No: 132, 24 Nisan 2015, Fransa Cumhurbaşkanı Hollande'ın Erivan'daki Etkinlikte Yaptığı Konuşma ile Başbakan Valls'ın Paris'teki Açıklamaları Hk.

Fransa Cumhurbaşkanı Hollande, uzun süre öncesinden ilan ettiği üzere, 24 Nisan 2015 tarihinde Erivan'da düzenlenen ve iddia edildiği gibi geçmişte yaşanan kayıpların anılmasından çok, Türk kimliğine, tarihine ve toplumuna yönelik iftiraların dillendirildiği bir tören şeklinde cereyan eden etkinliklere iştirak ederek, Ermeni anlatısına verdiği desteğini tekrarlamıştır.

Benzer şekilde, Fransa Başbakanı Valls bugün Paris'te, tarihten barış ve dostluk değil, husumet çıkarma üzerine kurulu bir etkinliğe katılarak tarihsel gerçekleri çarpıtan ve hukuku tahrif eden ifadeler kullanmıştır.

Cumhurbaşkanı Hollande'dan, söz konusu törenler sırasında, Osmanlı İmparatorluğunun çöküşü sürecinde hangi dine ve etnik kökene mensup olursa olsun, tüm Osmanlı vatandaşlarının büyük acılar yaşadıklarını teslim etmesi beklenirdi. Farklı dinlerin mensuplarının acıları arasında ayırım yapmayan böyle bir yaklaşım, kuşkusuz, Fransa'daki 600 bin Türk tarafından da, olumlu ve kucaklayıcı bir davranış olarak görülürdü. Ancak, Fransa maalesef bir kere daha ayrımcı yaklaşımını sürdürmeyi tercih etmiştir.

Fransa'nın bu haksız ve tarafgir tutumu Türkiye tarafından reddedilmekte ve kınanmaktadır.

Gerçekten de Fransa'nın bu tutumu kabul edilebilir değildir. Tam anlaşılmayan nedenlerle, 100. yıl önce olmuş bir olayı, son derecede abartarak ve soykırım etiketi yapıştırarak sanki bugün olmuş gibi Türkiye'nin önüne konması, özellikle Türkiye ile başta ekonomi olmak üzere iyi ilişkilerin mevcut olduğu düşünüldüğünde, gariptir. Fransa belki bu soykırım iddialarından, mesela

189 "Fransa Cumhurbaşkanı Hollande'ın Erivan'daki Etkinlikte Yaptığı Konuşma ile Başbakan Valls'ın Paris'teki Açıklamaları Hk.", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı*, No: 132, 24 Nisan 2015. http://www.mfa.gov.tr/no_-132_-24-nisan-2015_-fransa-cumhurbaskani-hollande_in-erivan_daki-etkinlikte-yaptigi-konusma-ile-basbakan-valls_in-paris_teki.tr.mfa

Türkiye'nin Avrupa Birliği ne katılmasını önlemek gibi, başka amaçlarla yararlanmaya çalışmakta olabilir. Nedeni ne olursa olsun soykırım iddiaları konusunda Fransa ile gelinen nokta ikili ilişkileri yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

5. RUSYA

Ermenistan'ın Rusya ile olan ilişkilerini “özel” olarak tanımlamakta yarar vardır.

Önce Kafkas Ermenilerinin yaklaşık 1800'lerin başından itibaren Rusya'nın etkisinde kaldığını ve bunun bir yakınlık yarattığını dikkate almak gerekmektedir. Rus İmparatorluğunun o dönemde bir Ermeni eyaleti kurması Kafkas Ermenileri için, özellikle İran'a karşı bir sığınma yeri oluşturmuştur. Bu eyalette idaresinde çalışan Ermeniler bir tür devlet deneyimi kazandırmıştır.

Sovyetler Birliği döneminde, ilk yıllar hariç, Ermeniler bu rejime sadakatle hizmet etmişler ve bunun karşılığını da bazı kişilerin yüksek mevkilere getirilmesi (Mikoyan'ın Devlet Başkanına denk düşen bir görevi olması) ve kültürel alanda da geniş haklar alınması ile elde etmişlerdir.

Ermenistan bağımsız olduktan sonra, ilke olarak Rusya ile yoğun ilişkiler sürdürmüştür. Soykırım iddiaları nedeniyle Türkiye, Karabağ Sorunu nedeniyle de Azerbaycan ile ciddi bir ihtilaf içine giren Ermenistan güvenliğini Rusya ile işbirliği yaparak sağlayabileceğini düşünmüş, İran ve Türkiye ile olan sınırlarının savunulmasını Rus birliklerine bırakmış bunun yanında bu ülkeye Gümrü'de büyük bir askeri üs vermiştir. Halen Ermenistan kamuoyunda söz konusu üs olduğu için Türkiye'nin Ermenistan'a dokunamayacağı gibi bir kanı vardır. Zaman zaman Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı izlediği ve saldırgan olarak nitelendirilebilecek politikasının da dayanağı bu kanıdır.

Zaman içinde Ermenistan ekonomik bakımdan da Rusya'ya bağımlı hale gelmiştir. Halen doğalgaz, elektrik dağıtım şebekeleri, Ermenistan demiryolları, Matzamor nükleer santrali Rus şirketleri elindedir. Rusya ayrıca Ermenistan'ın başlıca doğal gaz satıcısıdır.

Bunların ötesinde Rusya Ermenistan'a silah da satmakta ve Karabağ sorunu nedeniyle bu satışlar Ermenistan için yaşamsal bir önem taşımaktadır.

Rusya ile bu tek yönlü denebilecek işbirliği bazı sorunlar da yaratmaktadır. Mesela bazı Batılı ülkelerin aksine, Rusya, ilke olarak, hibe (bedelsiz yardım)

yapmamaktadır. Aldığı kredileri ödeyemeyen Ermenistan borçlarını şirketlerini Rusya'ya devrederek ödemek zorunda kalmaktadır. Rusya'nın ehven (uygun) fiyata Ermenistan'a silah sattığı doğru olmakla beraber Azerbaycan'a çok daha fazla silah satmakta ve böylelikle Ermenistan için bir güvenlik tehlikesi yaratmaktadır. Gerekirse bir savaş halinde Rusya'nın Ermenistan'a yardım edeceği gibi kanıtlanması olanaksız bazı vaatlerle de bu tehlikeyi geçiştirmeye çalışmaktadır.

Rusya'nın Ermenistan ekonomisine hâkimiyetine ve gerektiğinde iç politikayı da yönlendirme yeteneğine rağmen Ermenistan'ının gerek iç ve gerek dış işlerine fazla karışmamış olduğu görülmektedir. Böylece Ermeni siyasi çevreleri ve kamuoyu ile iyi ilişkiler korunabilmiştir. Bunun son yıllarda tek istisnası Avrupa Birliği ile bir ortaklık antlaşması imzalamak üzere olan Ermenistan'a baskı yaparak bundan vaz geçirilmesi ve Rus hâkimiyetin altında olacağı anlaşılan Avrasya Ekonomik Birliğine girmeye zorlamış olmasıdır.

Rusya'nın Ermenistan kamuoyundaki itibarı, ülkeyi koruduğu kanısının etkisi altında, çok yüksektir. Yalnız 12 Ocak 2015 tarihinde Gümrü üstündeki Permiakov adındaki bir Rus askerinin altı kişilik bir Ermeni ailesini katletmesi, Türkiye'ye kaçmaya çalışması, Rus üssünün veya ülkedeki diğer Rus makamlarının bu kişinin hemen cezalandırılacağı gibi bir kanı yaratamamaları, Rusya aleyhine bir havanın doğmasına hatta gösteriler yapılmasına neden olmuş sonunda Rusya, kişinin Ermenistan'da yargılanması gibi bir tavizle bu havayı kısmen olsun dağıtabilmiştir.

Ermenistan birçok devlet başkanını olduğu gibi Vladimir Putin'i de 24 Nisan 2015 törenlerine davet etmiştir. Rus usulü olarak bu davete hemen cevap verilmemişse de kimse Putin'in Erivan'a gitmeyebileceğini düşünmemiştir. Esasen yukarıda izahına çalıştığımız Ermenistan-Rus ilişkilerin niteliği Putin için de bu ziyaret gerekli kılmıştır.

Bu konuda Rusya'yı bir süre duraksatan husus Türkiye Cumhurbaşkanının Putin'i Çanakkale savaşlarının 100. yılına davet etmesidir. Bilindiği üzere Çanakkale savaşlarının başlıca amacı, Türk Boğazlarını ele geçirerek Rusya'ya kolayca yardım ulaştırmaktı. O nedenle bu savaşlar Rusya için çok önemli olmuştur ve 24 Nisan'a rastlamasıydı Putin'in Çanakkale'ye gelmek isteyeceği düşünülmüştür. Sonunda Rusya Çanakkale törenlerine Duma Başkanı Sergey Naryshkin'i göndermiştir.¹⁹⁰

Nazi Almanyası 7 Mayıs 1945'e Batılı Müttefiklere, 9 Mayıs'ta da Sovyetlere teslim oldu. Bu son tarih Sovyetler Birliği ve sonra Rusya Federasyonu

190 "Kremlin Hopes for Turkey's Understanding on Putin's Visit to Armenia", *ITAR-TASS*, 22 Nisan 2015.

tarafından Nazi Almanya'sına karşı kazanılan zafer olarak kutlandı. Bu yıl bu zaferin 70. yılı olduğundan söz konusu kutlamalara özel bir önem verilerek birçok ülkenin başkanı davet edildi. Ancak Ukrayna ve Kırım olaylarına tepki olarak Batılı ülkelerin başkanlarının çoğu bu davete icabet etmediler. Cumhurbaşkanı Erdoğan da davet edilmişti. Putin Çanakkale'ye gelmeyince o da Moskova'ya gitmedi.¹⁹¹

Türkiye-Rusya ilişkilerinde değinilmesi gereken bir başka husus, birçok uluslararası sorunda ayrı görüşlere sahip olmakla beraber iki ülkenin başarılı bir işbirliği yürütmekte olduğudur. Gerçekten de Türkiye, Suriye başta olmak üzere Orta Doğu politikalarında Rusya'dan ayrı görüş ve uygulamalara sahiptir. Ukrayna için de durum aynıdır. Buna karşılık iki ülke arasında 30 milyarlık bir dış ticaret hacmi, Akkuyu nükleer santrali, Türk Akım gibi büyük projeler, Türkiye'yi ziyaret eden 4 milyon kadar Rus turist ve Rusya'da faaliyet gösteren 3.000 bin kadar Türk şirketi ve bunun yarattığı 100 kişilik bir istihdam mevcuttur.

Türkiye-Ermenistan anlaşmazlığı şimdiye kadar Türkiye-Rusya ilişkilerini etkilememiştir. Bunda Rusya'nın Ermenistan ile yakın ilişkilerine rağmen, Türkiye'ye karşı Ermenistan'ı tutan bir izlenim vermemesinin rolü büyüktü. Türkiye'nin isteksizliğine rağmen Putin'in 24 Nisan töreni için Erivan'a gitmesi ve orada bir konuşma yapmasının Türkiye-Rusya ilişkilerine olumsuz bir etki yapması olasılığı fazlaydı.

Putin Erivan'da yaptığı konuşmada Rusya'nın Ermeni halkı için samimi bir sempati beslediğini, Ermenilerin insanlık tarihinin en büyük trajedilerinden birini yaşadığını, 1,5 milyon Ermeninin öldürüldüğünü veya yaralandığını, 600 bin kişinin de evlerinden sürüldüğünü¹⁹², birçok değerli eserin tahrip olduğunu söyledi. Yüz binlerce hatta milyonlarca savunmasız Ermeninin Rus İmparatorluğuna sığınarak kurtulduğunu ifade etti. Rus diplomasisinin çabalarıyla Rusya, İngiltere ve Fransa'nın bu olayın insanlığa ve medeniyete karşı suç teşkil ettiğini belirten ortak bir deklarasyon yayınladıklarını hatırlattı.

O gün (24 Nisan) Rusya'da yüzlerce şehirde 2.000 kadar anma töreni düzenlenmekte olduğunu belirten Putin Rusya'daki Ermenilerin sayısını 3 milyon civarında olduğunu¹⁹³ söyledi.

191 "Lavrov Says Invitation to V-Day Parade Not a Court Summoning", *Today's Zaman*, 5 Mayıs 2015.

192 Ermeni Patrikhanesinin rakamına göre 1914 yılında Osmanlı İmparatorluğunda 1.914.622 Ermeni yaşamaktaydı. Putin'in verdiği rakamlara, tehçire tabi olmayan 300.000 kadar Ermeni eklenince Ermenilerin sayısı 2,4 milyona çıkmaktadır.

193 Rusya'daki Ermenilerin sayısı genelde 1,5 milyon olarak verilmekte bazen 2 milyona da rastlanmaktadır. Putin'in ifade ettiği 3 milyon ilk defa duyulmaktadır.

Rusya'nın kitle halinde öldürmelerin mazereti olmadığını ve olamayacağını hakkında kesin bir yargısının mevcut olduğunu belirten Putin ülkesinin Soykırım Suçunun önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi başta olmak üzere bu konuda modern milletlerarası hukukun temeli olan anlaşmaları imzalamış olduğunu da ifade etti.

Uluslararası toplumun bu tür trajik olayların yeniden vuku bulmaması için mümkün olan her şeyi yapması gerektiğini ifade eden Putin, tüm insanlığı dini düşmanlığın, saldırgan milliyetçiliğin ve yabancı karşıtlığının yarattığı dehşetten uzak kalarak barış ve ahenk içinde yaşaması gerektiğini söyledi ve dünya'da neo-faşizm, radikal milliyetçilik ve anti semitizmin belirmeye ve "Rusya fobya"nın işaretlerinin de görülmeye başladığını belirtti.

Putin konuşmasına, geçmişin trajik olaylarını hatırlarken aynı zamanda geleceğe de iyimserlikle bakmak, dostluk, iyi komşuluk ve dayanışmaya inanmak gerektiğini Bunun daha iyi daha istikrarlı ve daha güvenli bir dünya yaratmanın tek yolu olduğunu belirterek son verdi.¹⁹⁴

Aynı gün Sovyet Duma'sı kabul ettiği bir kararda Ermeni soykırımının 100. yılı münasebetiyle kardeş Ermenistan'a ve I. Dünya Savaşında trajik olaylardan acı çeken diğer halklara derin sempati duygularını ifade etti. Karmaşık tarihi sorunların barışçı yollarla çözümlenmesinin gereğini vurguladı.¹⁹⁵ Bu vesileyle Duma'nın Ermeni sorunu hakkında ilk kez 1995 yılında bir karar aldığını, 2005 yılında bu kararın tekrarlandığını, son kararıyla Duma'nın her on yıl Ermeni soykırım iddiaları konusunda bir karar kabul etmiş olduğunu bildirelim.

Rusya Federasyonu Başbakanı Dimitri Medvedev Ermenistan Başbakanı Hovik Abraham'a gönderdiği bir mesajda tarihin en trajik olaylarından biri olan Ermeni soykırımının kurbanlarının anıldığını ve Osmanlı İmparatorluğunda kitlesel baskılar sonucunda yüz yıl önce öldürülmüş kişilerin yasının tutulduğunu bildirerek insanlığa ve insanlara karşı işlenen suçlarının mazeretinin olmadığını ve olmayacağını ifade etti. Öldürülenlerin anılarının korunmasını ancak gelecek kuşakların her zaman barış içinde yaşamalarını diledi.¹⁹⁶

Bu arada Başkan Putin'in 23 Nisan günü Moskova'da düzenlenen bir konferansa gönderdiği mesajda "soykırım" sözcüğünü kullanmış olduğunu da

194 "Armenia, Armenia Forum", *topix*, <http://www.topix.com/forum/am/armenia>.

195 "Russian State Duma Adopts Statement on Armenian Genocide Centenary", *Armradio*, 24 Nisan 2015.

196 "Dimitry Medvedev Sends A Message to Armenian Prime Minister Hovik Abrahamyan on the 100th Anniversary of the Armenia Genocide", *States News Service, Russia*, 28 Nisan 2015.

belirtmemiz gerekmektedir.¹⁹⁷ Böylelikle çeşitli Rus makamları hale ve yere göre değişik terminoloji kullanarak soykırım kelimesinin kullanılmasında veya kullanılmasından etkilenecek kişi veya grupları tatmin etmeye çalışmıştır.

Türkiye'nin Putin'in Erivan'daki konuşmasına gösterdiği tepki sert oldu: Dışleri Bakanlığı bu konuda şu açıklamayı yayınladı:

No: 129, 24 Nisan 2015, Rusya Federasyonu'nun 1915 Olaylarına Yaklaşımı Hk.¹⁹⁸

Rusya Devlet Başkanı Putin'in, tüm uyarı ve çağrılarımıza rağmen, 1915 olaylarını soykırım olarak nitelendirmesini reddediyor ve kınıyoruz. Hukukun açık ihlali olan bu tür siyasi açıklamalar Türkiye bakımından yok hükmündedir.

Rusya'nın Kafkaslar, Orta Asya ve Doğu Avrupa'da yüz yıl boyunca gerçekleştirdiği kitlesel katliamlar, sürgünler ve Holodomor gibi topluca cezalandırma yöntemleriyle özellikle kendi tarihinde Türk ve Müslüman halklara yönelik insanlık dışı uygulamaları göz önüne alındığında, "soykırım" ne olduğunu ve hukuki boyutunu esasen en iyi kendisinin bilmesi gerektiğini düşünüyoruz.

Duma'nın 1995 yılından bu yana her 10 yılda bir tek yanlı Ermeni iddialarını destekleyen siyasi açıklamalar yapma alışkanlığını biliyoruz. Bu geleneği bozmayan Duma, 24 Nisan 2015 günü eski kararları doğrultusunda yeni bir açıklama daha yapmıştır. Bu açıklamayı da kınıyoruz.

Rusya Devlet Başkanı'nın Ermenistan'ın yüzüncü yıl propaganda kampanyasının gösteri ayağı olan 24 Nisan Erivan törenlerine katılması da bu çerçevede değerlendirilmelidir.

Türkiye'nin dostluğuna önem vermesi ve hassasiyetlerini dikkate alması gerektiğini beklediğimiz Rusya'nın yanı sıra ısrar etmesi bölgemizdeki huzur, barış ve refaha yardımcı olmayacaktır.

Rusya'nın bu konuda yapabileceği bir şey varsa o da, tarafsız tutumunu bir yana bırakıp, Ermenistan ve Ermenileri Türkiye'nin dostluk ve barış çağrılarına olumlu karşılık vermeye teşvik etmesidir.

197 "Soykırım Gerilimi, Rusya ile İlişkileri Zora Sokabilir", *Haberler*, 29 Nisan 2015.

198 "Rusya Federasyonu'nun 1915 Olaylarına Yaklaşımı Hk.", *Türkiye Cumhuriyeti Dışleri Bakanlığı Açıklaması*, No:129, 24 Nisan 2015. http://www.mfa.gov.tr/no_-129_-24-nisan-2015_-rusya-federasyonu_nun-1915-olaylarina-yaklasimi-hk_.tr.mfa

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın da tepkisi sert oldu. Erdoğan bu konuda "Rusya'nın bu ilk defa kullandığı bir ifade değil. Benzer ifadeyi Fransa'da kullandı. Ben Putin'in böyle bir adım atmasına üzgünüm, kırgınım; bunu da söyledim. Soykırımlar konusunda böyle bir adım atılıyorsa Rusya kendi tarihini masaya yatırmaya hazır. İşte Kırım ortada. Bunların bir hesabını versinler. Türkiye asla bir soykırım yapmamıştır"¹⁹⁹ dedi.

Rusya'nın Türkiye'nin bu tepkilerine verdiği cevap ise yatıştırıcı oldu. Kremlin Sözcüsü Peskov Erdoğan'ın tepkilerinin Putin'e iletildiğini, bu tepkilere rağmen Rusya ile Türkiye arasında ilişkilerin gelişmeye devam etmesini umduklarını ifade etti.²⁰⁰

Ermenistan yüzünden Türkiye-Rusya ilişkilerinin bozulması Ermenistan'ın en fazla istediği bir durum olsa gerektir. Putin'in her şeye rağmen Erivan'da soykırım sözcüğünü kullanmaması, Osmanlı İmparatorluğuna atıfta bulunmaması, Duma'nın kararındaki barışçı vurgu, Türkiye'nin görüşlerini savunmaya devam etmekle beraber bunların Rusya ile ikili ilişkilerini zedelemeyecek bir düzeyde tutulmasının daha yararlı olacağını düşündürmektedir.

6. AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ

Tehcirin 100. yılının A.B.D'de kutlanması ve bu olay nedeniyle yapılan girişimleri üç ayrı düzeyde ele almak mümkündür.

Birincisi Amerikan Ermeni kuruluşlarının veya bireylerinin yaptığı 100. yılı anma ve diğer etkinlikleridir ki Ermenilerin çok sayıda yaşadıkları, başta Kaliforniya ve Massachusetts eyaletleri olmak üzere her yerde bu kutlamalara, şimdiye kadar görülmemiş bir şekilde geniş yer verilmiştir.

İkinci olarak eyalet meclislerinden veya şehir meclislerinde Ermeni soykırımını tanıyan kararlar çıkartılmasıdır ki bu daha önce yapılmış olduğundan 100. yıl münasebetiyle alınan kararların göreceli olarak sınırlı kaldığı görülmektedir.

Üçüncüsü federal düzeyi ilgilendirmekte olup Kongre'nin iki Meclisinin, Temsilciler Meclisi ve/veya Senato'nun, Ermeni soykırım iddialarını tanıyan kararlar alması ve A.B. Başkanının da 1915 olayları soykırım olarak nitelendirmesidir ki, bu bağlamda "100.Yıl"ın Kongreye veya Başkana bir etki yapmış olduğunu söylemek zordur.

199 "Erdoğan'dan Putin'e Sert Cevap", *Yeni Şafak*, 27 Nisan 2015.

200 "Soykırım gerilimi, Rusya ile ilişkileri zora sokabilir", *Zaman*, 30 Nisan 2015.

Ermeni kuruluşları içinde Ermeni siyasi partileri veya uzantıları, Ermeni kiliseleri ve Ermeni Dernekleri bulunmaktadır. Bunların haricinde bazı Ermeni asıllı kişiler konferans vermek, yazı yazmak veya Ermeni kuruluşlarından bağımsız olarak gösteri ve yürüyüş gibi etkinlikler yapmış veya bunlara katılmışlardır. Yukarıda değindiğimiz gibi bu etkinliklilerin sayısı çok fazla olup bu yazımız çerçevesinde özetlenmek dahi mümkün değildir. Ancak, okuyucularımıza bir fikir verebilmek üzere, bunları bazı gruplar altında toplayarak çok kısa bilgi sunmaya çalışacağız.

Anma toplantıları, Gösteriler, Yürüyüşler: Ermenilerin yerleşik olduğu her yerde, 24 Nisan ve bazen izleyen günlerde bu tür gösteri ve yürüyüşler yapılmıştır. Bunların en büyüğünün Los Angeles'te olduğu ve Türkiye Başkonsolosluğu civarında, bir tahmine göre,²⁰¹ 130.000 bir diğerine göre²⁰² 160.000 kişinin bir araya geldiği iddia edilmektedir. Fotoğraflarda gerçekten büyük bir kalabalık görülmektedir. Diğer yandan kapalı mekanlarda yapılan toplantıları ve kiliselerdeki ayinleri de dikkate almak gerekmektedir

Bilimsel Toplantılar: Genelde bazı üniversitelerde yapılan bu tür toplantıların sayısı geçen yıllara göre fazla olmakla beraber “100. yıla” verilen önem dikkate alındığında bu sayının gerektiği kadar olmadığı kanısı edinilmektedir.

Yayınlar: Yayınları gazete ve dergi yazıları ile bilimsel veya edebi kitaplar olarak ikiye bölmekte yarar vardır. Soykırım iddiaları hakkında gazetelerde çok fazla yazı vardır. Dergiler için de aynı söylenebilir. Ancak bunların ortak özelliği, yıllardan beri olduğu gibi, belirli bir şablona uyarak, soykırım iddialarını tekrarlamak ve Ermenilerin acıklı durumuna ve “adalet” taleplerine dikkati çekmektir. Geçen yıllara göre daha fazla kitap yayınlanmış olduğu görülmektedir. Bu aşamada söz konusu kitapların tümünü görmemiş olmakla beraber inceleyebildiğimiz bazılarında hiç bir yeni bilgi veya analize rastlamadığımızı, eski bilgi ve yargıların değişik ifadelerle de olsa tekrar edildiğini gördüğümüzü söyleyebiliriz. Bunun başlıca nedeni Ermeni yazarları ve yandaşlarının, olayları soykırım varsayımı açısından ele alan, Taşnakların aşırı milliyetçi görüşlerinden esinlenen, çok kere soykırım hukukunu görmezden gelen, Osmanlı belgelerine hemen hiç değinmeyen, propaganda nitelikleri kanıtlanmış olmakla beraber, halâ ABD Büyükelçisi Morgenthau'un veya Naim Bey'in anılarına atıf yazı ve kitaplar kaleme almalarıdır. Bu, mevcudu tekrarlamamanın ötesine geçememek durumu, Türkiye'de belgelere dayanan Ermeni araştırmalarının ağır da olsa artmakta olduğu düşünüldükte,

201 Nana Martirosyan, “Siz American States Adopting a Joint Resolution on Armenian Genocide Centennial”, *Arminfo*, 25 Nisan 2015.

202 “Los Angeles City Officials Raise Number of March for Justice Participants to 160,000”, *The California Courier Online*, 14 Mayıs 2015.

ileride Ermeni yazar ve yandaşlarının çalışmaları için ciddi bir inandırıcılık sorunu yaratabilir. Bu arada bazı kitaplarda “katil”i övmek gibi bir etik yoksunluk da görülmektedir.²⁰³

Anıtlar Dikilmesi: ABD’de özellikle Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı eyaletlerde soykırım iddialarını yansıtan pek çok plaket ve levhaya ve bazı anıtlara da rastlanmaktadır “100.yıl” münasebetiyle bunların sayısının arttırılması için ciddi bir çaba harcandığı görüşmüştür. Saptayabildiğimiz kadarı ile şu yerlerde yeni anıtlar yapılmıştır: Arizona, Colarado, Costa Messa, Las Vegas, Nevada, Montebello, Passadena. Buna karşılık ABD’de Türkler tarafından Los Angeles yakınlarındaki Carson kentinde yaptırılmak istenen bir Atatürk Anıtı Belediye Meclisi tarafından reddedilmiştir.²⁰⁴

Ermeni kuruluşları şimdiye kadar 50 Amerikan eyaletin 44’ünün meclislerinden veya valilerinden “soykırımı” tanıyan kararlar çıkartmayı esasen başarmışlardı. “100. yıl” için geri kalan 6 eyaletten karar çıkartma çabaları yanında 44 eyalet için eski kararlarını tekrarlaması stratejisinin benimsendiği görülmektedir. Basın haberlerine dayanarak yaptığımız bir araştırmada 19 eyaletin bu tür kararlar aldığını saptamış bulunuyoruz.

Diğer bazı etkinlikler: Yukarıda saydıklarımız dışında Ermeni kuruluşları kamuoyunun dikkatini çekmek üzere bazı diğer etkinlikler de yapmışlardır. Everest’e tırmanmak, bisiklet turları, yürüyüş turları, ana yollara büyük soykırım panoları astırmak, rock yıldızı Serj Tankian’da konserler verdirmek, seks veya popüler yıldız Kim Kardaşyan’a programlar yaptırmak, tanınmış aktör George Clooney’in bazı etkinliklere katılmasını sağlamak gibi. Bu arada çok denebilecek

sayıda belgesel film gösterildiği, ancak “soykırım” konusunda büyük bir konulu film çekilemediği, ancak bu hususta çabaların sürdüğü anlaşılmaktadır. Ermeni kuruluşlar, aralarındaki anlaşmazlıklar nedeniyle, binaları hazır olmakla beraber, Washington’da bir soykırım müzesi açamamışlardır. Yahudilerin sahip olduğu holokost müzelerinde 1915 olaylarına da yer verilmesiyle bu eksiklik gidermeye çalışılmıştır.

Bilindiği gibi ABD’nin her eyaletinde iki meclis bulunmakta bunların

203 ABD’de Talat Paşa’nı katili Tehliryan’ı öven üç kitap yayınlanmış bulunmaktadır:

Eric Bogosian, *Operation Nemesis: The Assassination Plot that Avenged the Armenian Genocide*; Josh Blaylock and Mark Powers, *Operation Nemesis: A Story of Genocide & Revenge*;

Marian Mesrobian MacCurdy and Gerard Libaridian, *Sacred Justice: The Voices and Legacy of the Armenian Operation Nemesis*.

204 “Ermeni gazetesinden Atatürk Anıtı’na protesto çağırısı”, *Medyatava.com*, 4 Mart 2015.

“soykırım” konusunda alacakları kararlar ayrıca eyalet valilerinin de bu konudaki beyanları bir ölçüde kamuoyunu etkilemektedir. Ermeni kuruluşları şimdiye kadar 50 Amerikan eyaletin 44’ünün meclislerinden veya valilerinden “soykırımı” tanıyan kararlar çıkartmayı esasen başarmışlardır. “100. yıl” için geri kalan 6 eyaletten karar çıkartma çabaları yanında 44 eyalet için eski kararlarını tekrarlaması stratejisinin benimsendiği görülmektedir. Basın haberlerine dayanarak yaptığımız bir araştırmada 19 eyaletin²⁰⁵ bu tür kararlar aldığını saptamış bulunuyoruz. Ancak bazı eyaletler, daha önce karar almış oldukları için, yeniden karar almak gereğini duymamışlardır.

Federal düzeyde ise başarısız olarak nitelendirilebilecek bir durum olduğu görülmektedir. Her yıl 24 Nisan münasebetiyle federal düzeyde şu girişimlerin yapıldığı görülmektedir. Ermeni yanlısı Kongre üyelerinin, “soykırım” münasebetiyle Temsilciler Meclisi ve Senato’da konuşmalar yapmaları, bazen bir Ermeni başpiskoposun Kongre’de dua etmesi, ayrıca bu Kongre binalarının birinde çoğunlukla Ermenilerin katıldığı bazı anma toplantıları düzenlenmesi, çok kere Temsilciler Meclisine ve/veya Senato’ya Ermeni soykırımı iddialarını tanıyan bir karar tasarısı sunulması, daha önce sunulmuşsa oylanmasına çalışılması ve son olarak da yıllık 24 Nisan mesajında “soykırım” sözcüğünü kullanması için, mektup göndermek veya ayrıca konuşma yapmak gibi yollarla ABD Başkanına baskı yapılmasına çalışılması. Bu yılda bunlar yapılmış ve tahminlerin aksine geçen yıllara göre daha az ilgi çekmiştir. Bunun başlıca nedeninin, Başkan Obama’nın, artık seçilemeyeceğine göre, Ermeni iddialarına daha az ilgi duyması, Temsilciler Meclisi üyeleri ve senatörlerin de Başkanın bu tutumundan etkilenmeleri olduğu düşünülmektedir.

Başkan bu yıl yayınladığı “24 Nisan” mesajının İngilizce tam metni EK: XI’dedir.

Mesaj içeriği itibariyle geçen yılların mesajlarından pek farklı değildir. Soykırım sözcüğü yerine Ermenicede eşanlamı olduğu anlaşılan “Meds Yeghern” i kullanılmıştır. Korkunç şiddet, dehşet, korkunç katliam gibi deyimlerle olayı nitelendirmeye çalışılmıştır. Mesajda en azından iki maddi yanlış vardır. Birincisi Metz Yeghern’in 20. yüzyılın “ilk zulmü” olduğudur ki zulmün çok ötesinde olan, geçen yüzyılın ilk kitle halinde öldürme olayı, Almanya tarafından Güney Batı Afrika’da (günümüzde Namibya) Hereros’lara karşı işlenmiştir. İkinci yanlış tehcirde 1,5 milyon Ermeninin öldüğü veya öldürüldüğüdür ki bunun bir kanıtı yoktur, bu rakam bir hesaplamının sonucu

205 Alaska, Colorado, California, Güney Dakota, Delaware, Georgia, Hawaii, Kansas, Nevada, Massachusetts, Michigan, New Jersey, New York, Pennsylvania, Richmond, Rhode Island, Tennessee, Vermont, Wisconsin.

değildir. Söylediklerinin çoğunun doğru olmadığı artık kanıtlanmış olan²⁰⁶ Büyükelçi Morgenthau'a atıfta bulunulması doğru değildir.

Mesajda ayrıca ABD'nin o yıllarda Ermenilere yardıma çalıştığından bahsedilmekte (ki doğrudur) ABD'ye yerleşen Ermenilerin de yeni vatanlarına "ölçülemez ölçüde" katkıda bulduklarına değinilmektedir ki, en azından çok abartmalıdır.

Geçmiş mesajların birçoğunda yer alan cesur Türk ve Ermenilere bu kez değinilmemiştir.

Türk Dışişleri, bu mesajla ilgili düşüncelerini ve Türkiye'nin Ermeni sorunu karşısındaki tutumunu aşağıdaki mesajla açıklamıştır.

No: 131, 24 Nisan 2015, ABD Başkanı Obama Tarafından 24 Nisan Vesilesiyle Yapılan Açıklama Hk.

ABD Başkanı Obama'nın 23 Nisan 2015 tarihinde yaptığı açıklamanın Türkler ile Ermenilerin ortak tarihlerinin acılı bölümünü adil bir hafıza temelinde değerlendirmekten çok uzak olduğunu üzüntüyle not ettik.

Açıklamanın, I. Dünya Savaşı'nda yaşananların, Ermeniler kadar Türk halkı bakımından da hassasiyet taşıdığı gerçeğinden kopuk olması ve tek taraflı bir bakış açısını yansıtmaması sorunludur. Bu seçici ve tarafgir adalet anlayışını reddediyoruz.

Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan'ın Başbakanlığı döneminde 23 Nisan 2014 günü yayınladığı taziye mesajı ile daha sonra Başbakanımız Ahmet Davutoğlu tarafından 20 Ocak 2015 ve 20 Nisan 2015 tarihlerinde yayınlanan açıklamalar konuya Türkiye'nin bakış açısını özenle yansıtan metinlerdir.

Bunlar, geçmişte yaşanan acıları inkâr etmeden, doğru tanım ve tutumlarla paylaşmayı, Osmanlı Ermenilerinin kayıpları dâhil tüm kayıplarımızı birlikte ve saygıyla anmayı, dahası ortak geleceğimizi yeniden inşa etmeyi teklif eden samimi çağrılardır.

Bu tarihi konuda herkesi sağduyuyla hareket etmeye davet eden yaklaşımımıza ve uzattığımız dostluk eline olumlu karşılık almayı umut ediyoruz.

²⁰⁶ Morgenthau'un kitabının eleştirisi için kbz. Heath Lowry, *The Story Behind Ambassador Morgenthau's Story*, ISIS Press, İstanbul, 1990.

Türklerle Ermenilerin barışmalarına giden yola adil bir biçimde katkıda bulunacak her ülke bu “dostluk projesinin” ortakları olarak tarihteki yerlerini alacaklardır.

Bu çerçevede dost ve müttefik ülkelere düşen rolün ayrı bir önem taşıdığı da açıktır.

7. ALMANYA

Almanya'nın Ermeni soykırımı iddialarına yaklaşımı hiçbir zaman tek düze olmamış, daima bir görüş ayrılığı yaşanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve başlarında Ermenilerin Doğu Anadolu'dan çıkartılarak günümüz Suriye ve Irak'ın kuzeyine yerleştirilmesi fikrini Almanların Osmanlılara imâ ettiğine dair güçlü denebilecek duyular varken aksine Ermenilerin tehcirini şiddetle eleştiren ve karşı çıkan ve hatta bu konuda kitap yazar Johannes Lepsius gibi tanınmış din adamları veya Armin Wegener gibi, çektiği (ve fakat Ermenilere ait olduğunu kanıtlayamadığı) fotoğraflar günümüzde soykırımın kanıtı olarak kabul edilen Alman subayları da vardır. Savaştan sonra Alman kamuoyunun müttefikleri olan Osmanlıların değil, Hıristiyan oldukları için Ermenilerin yanında yer aldığı görülmektedir. Nitekim Talat Paşa'nın katili Tehliryan'ı yargılayan jüri, adı geçen Talat Paşayı taammüden (bilerek ve isteyerek) öldürdüğünü itiraf etmesine rağmen kendisini beraat ettirerek bir adalet skandalı yaratmıştır.

Savaşı izleyen yıllarda, hemen her yerde olduğu gibi, Ermeni sorunu Almanya'da da unutulmuştur.²⁰⁷ İkinci Dünya Savaşı sırasında Taşnakların Ruslara karşı savaşmak için Alman Ordusuna bağlı olarak kurdukları Tuğay da, Nazi-Taşnak İşbirliğinin kanıtı olmasına rağmen günümüzde pek dikkat çekmemiştir.

İkinci Dünya savaşından sonra Ermeni sorunu ve Tehcir uzun süre hatırlanmamış 1970'li yıllarda, olasılıkla çok sayıda Türk işçisinin Almanya'ya gelmesine bazı çevrelerde gösterilen tepkilerin bir yan ürünü olarak ve Protestan Kilisesinin desteğiyle ortaya çıkamaya başlamıştır. Bu arada Yahudi soykırımını yapmış olmanın getirdiği manevi yükü, kısmen olsun, hafifletebilmek amacıyla 20. asrın ilk soykırımının Yahudi değil Ermeni

²⁰⁷ Hitler'e atfedilen “Artık Ermenileri kim hatırlıyor?” sözleri halen de Ermeni propagandası tarafından sıkça kullanılmakla beraber, doğruluğu şüphelidir. Zira Nürnberg Mahkemesi belgelerinde bu olaya değinilmemiştir.

soykırımı olduğu gibi bir fikir ortaya atılmıştır.²⁰⁸ Aynı dönemde genelde sol siyasi akımların Ermeni soykırım iddialarını benimsediği ve savunduğu ve bunların Türk kamuoyu tarafından benimsenmesi için de, Taner Akçam gibi, bazı Türklerin eğitime başlandığı görülmüştür.

Alman siyasetçilerinin Ermeni soykırım iddialarıyla yakından ilgilenmeleri için Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği adaylığının sonra da müzakerelerin açılmasının kabul edilmesi gerekmiştir. Bazı AB üyesi ülkelerin parlamentolarında adaylık sürecinde Türkiye'nin önüne her türlü engeli çıkararak tam üyeliği en azından çok geciktirmeye amaçlayan gruplar, Ermeni soykırım iddialarını kabul eden kararlar kabul etmeye başlamışlardır. Bu meyanda Alman Parlamentosu da böyle bir kararı müzakere etmeye başlamış, ancak bir yandan Türkiye ile ikili ilişkileri, diğer yandan Almanya'daki Türklerin böyle bir karara karşı çıkmaları sunucunda bu kolay olmamış, sonunda birçok çelişki ve bazen de yanlışlar içeren uzun bir metin 15 Haziran 2005'te kabul edilmiştir. Bu metin soykırım sözcüğünü içermemekle beraber, eşanlamlı sözcükler kullanılması nedeniyle, esas itibarıyla Ermeni soykırımı iddialarını kanımızca kabul etmiştir.

İzleyen on yıla yakın bir dönemde Ermeni “soykırımı” konusu akademik alanda, daima Ermeni iddiaları doğrultusunda ele alınıp işlenirken, siyasi alanda geri plana itilmiştir.

Tehcirin 100. yılının anılması için gerek Ermenistan gerek Ermeni Diasporası tarafından yapılan baskılar neticesinde bu konu 100. yılda Almanya'nın ne yapacağı soruna yanıt bulma çerçevesinde yeniden gündemine gelmiştir. Bu arada Alman siyasetinde Ermeni iddiaları lehinde değişiklikler olduğu görülmüştür. Önce iki azınlık Partisinin (Sol Parti ve Yeşiller) Ermeni görüşlerini desteklediği görülmüştür. Hükümet koalisyonunu oluşturan iki büyük partinin (Hıristiyan Demokratlar ve Soysal Demokratlar) bu konuda belirlenmiş bir tutumu olmamakla beraber, üyeleri arasında Ermeni görüşlerini güçlü bir şekilde savunanlar vardır. Mesela Hıristiyan Demokrat Meclis Başkanı Norbert Lammerts bunlardan biridir; adı geçen Alman Meclisinin 24 Nisan 2015 tarihinde “100. Yılı” anmak için yaptığı bir toplantıda “*Dünya kamuoyunun gözleri önünde Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşananlar soykırımdı*” demekten kaçınmamıştır.²⁰⁹

208 20. yüzyılın ilk kitle halinde katliamının (mass destruction) bir Alman Sömürgesi olan Güney Batı Afrika'da (günümüzde Namibya) yapıldığı ve 1904-1907 yılları arasında Herero ve Hama kabilelerinden 80 ilâ 100.000 yerlinin öldürüldüğü bilinmektedir. (Bu yazımızda sözkonusu olaya daha önce de temas ettik) Almanya 2004'te, bu olayın 100. yılında, özür dilemiş ancak tazminat ödememiştir. Alman Meclisi Başkanı Norbert Lammert Temmuz 2015'te Namibya'da Almanların işlediği suçların soykırım olarak tanınmasını gerektiğini söylemiştir.

209 http://www.bundestag.de/htdocs_e/documents/kw17_armenier/371446

Bu konuda Federal Hükümetin tutumu ise farklıdır. Sosyal Demokrat Frank Walter Steinmeier'in Bakanı olduğu Dışişleri Bakanlığından, Meclis'te Ermeni iddiaları konusundaki bir soruya verilen cevapta şu hususlar bildirilmiştir:²¹⁰

- 1915-1916 olayları hakkında bir değerlendirme yapmak öncelikle Türkiye ve Ermenistan'ın sorunudur.
- Bu konunun araştırılması için bir tarihçiler komisyonunun kurulmasını doğru bir yaklaşım olarak görmekteyiz.
- Soykırımla ilgili Birleşmiş Milletler Sözleşmesi 1951 de yürürlüğe girmiştir. Bu sözleşme geriye dönük olarak uygulanamaz.
- 1915/1916 olaylarının 100. yılı nedeniyle Almanya hükümeti herhangi bir anma eylemi düşünmemektedir.

Görüldüğü üzere bu görüşler, esas itibariyle Türkiye'nin görüşleriyle uyusmaktadır.

Hükümetin tutumu bu olmakla beraber, yukarıda değindiğimiz gibi Meclis'te farklı davranışlar vardır. Bu arada 2012 yılında Cumhurbaşkanı seçilen Joachim Gauck Almanya'da pek görülmemiş bir şekilde güncel siyasete karışmaktadır ve soykırım iddiaları konusunda açık bir şekilde Ermenileri desteklemektedir.

Ermeni sorununda olduğu gibi Türkiye'nin Almanya ile olan ilişkilerinde de, genelde olumsuz bir rol oynayan ve bu durumunu sürdüreceği kanısını veren Joachim Gauck'ın kişiliği ve Türkiye'yi ilgilendiren bazı faaliyetleri üzerinde kısaca duralım:

Nazi Partisi üyesi bir anne ve babanın çocuğu olan ve Doğu Almanya'da yetişen Gauck Protestan papazıdır. Almanya'nın birleşmesinden sonra Komünist aleyhtarlığı sayesinde siyasette yer edinerek yükselmiş ve 2012'de Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu görevinde, insan haklarını korumak bahanesiyle bazı, saldırgan tavırları ve yabancı ülkelere yönelttiği aşırı eleştirileriyle dikkat çekmiştir. Mesela Rusya'daki insan hakları ihlallerini protesto etmek amacıyla 2014 yılı Sochi kış olimpiyatlarına katılmamıştır. Aynı yıl Nisan ayı sonunda Türkiye'yi de ziyaret eden Gauck, Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde yaptığı bir konuşmada AK Parti Hükümetini temel hak ve özgürlükleri ihlal etmekle ve ülkede demokrasiyi tehlikeye atmakla suçlamıştır. Resmi ziyaretlerde

210 "Berlin, 21.01.2015: "Bundesregierung will keine eigene Gedenkveranstaltung zum Genozid an den Armeniern durchführen", *Aga-online*, 23 Ocak 2015.

gidilen ülkenin hükümetini açık bir şekilde eleştirmek diplomatik geleneklere aykırıdır. Ayrıca bu eleştirilerin kısa bir süre sonra Türkiye’de yapılacak olan cumhurbaşkanlığı seçimlerini etkilemek için yapılmışsa bu da iç işlere bir müdahale niteliğindedir. Başbakan Erdoğan herkese akıl ve ders vermek isteyen bu tutumu nedeniyle Gauck’u “kendisini hala rahip sayıyor” sözleriyle eleştirmiş ve Türkiye’nin iç işlerine karışılmasına izin vermeyeceklerini belirtmiştir.

Almanya’nın Osmanlı İmparatorluğunun başlıca müttefiki olarak Çanakkale savaşlarında önemli bir yeri vardır. Gauck kendisine yapılan davete rağmen bu savaşların 100. yılı münasebetiyle düzenlenen törenlere katılmayı kabul etmemiştir.

Buna karşın aynı gün (24 Nisan 2015), Berlin Katedralinde düzenlenen “Ermenilere, Süryanilere ve Pontus Rumlarına uygulanan soykırımı” anma törenine katılarak burada uzun bir konuşma yapmış ve açık bir şekilde Osmanlı Hükümetini Ermenilere ve diğer azınlıklara soykırım yapmakla itham etmiştir. Bu cinayeti işleyenlerin torunlarının (günümüz Türkleri) suçlu sayılmayacağını ifade etmekle beraber, bu suçu kabul etmelerini söylemiş, suçluluk duygusundan ancak suçun tanınmasıyla kurtulmanın mümkün bulunduğunu ve anma törenlerine katılmanın bir sorumluluk olduğunu ileri sürmüştür.

Gauck’un yapmış olduğu konuşma 1915 olayları hakkında sarih bir bilgisinin olmadığını, ayrıca uluslararası hukukun bazı kurallarını da bilmediğini göstermektedir. Halen soykırım alanında imzalayanların uymak zorunda oldukları tek bir metin vardır: Birleşmiş Milletlerin 1948 tarihli Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi. Bu sözleşmesin 6. maddesine göre bir olayın soykırım olup olmadığına bu suçun işlendiği ülkenin yetkili mahkemesi veya uluslararası bir ceza mahkemesi karar verebilir. 1915 olaylarının soykırım olduğunu söyleyen Gauck kendisini mahkeme yerine koymuştur.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı, Gauck’un bu konuşması üzerine şu açıklamayı yapmıştır:

No: 130, 24 Nisan 2015, Almanya Federal Cumhurbaşkanı Gauck’un İfadeleri Hk.

Almanya Federal Cumhurbaşkanı Gauck, 23 Nisan 2015 tarihinde Berlin Katedralinde düzenlenen ve Türk kimliğine, tarihine ve toplumuna mesnetsiz ithamların dillendirildiği bir törene iştirak etmiştir.

Cumhurbaşkanı Gauck'un, hukuka ve tarihi gerçeklere aykırı şekilde, Türk milletine işlemediği bir suçu isnat etme hakkı yoktur. Toplumsal birlik, bütünlük ve uyumu temsil etme makamında olanlardan, toplumu oluşturan tüm fertlerin hassasiyetlerini dikkate almaları ve daha kucaklayıcı bir yaklaşım sergilemeleri beklenir. Bu bağlamda, Gauck'un, temsil ettiği insanlar arasında bulunan yüz binlerce Türk asıllı Alman vatandaşının düşüncelerini yok sayması ibret vericidir.

Türk tarihi ve kimliği, Türk-Alman toplumunun ayrılmaz bir parçasıdır. Bu kimliği karalamaya yönelik girişimlere bu toplumun fertleri sessiz kalmayacaklardır. Türk halkı, Almanya Cumhurbaşkanı Gauck'un bu ifadelerini unutmayacak ve affetmeyecektir.

Önümüzdeki günlerde, 1915 olayları konusunda bir karar tasarısını ele alması öngörülen Almanya Federal Meclisinin, bu tarihi mesele konusunda tarafsız ve yapıcı bir tutum içerisinde olmasını, Türk-Alman ilişkilerine uzun dönem olumsuz yansımaları olacak bir yaklaşım sergilememesini temenni ediyoruz.

Bu kısa metin ilk bakışta görüldüğünden daha serttir.

Önce, alışılmamış bir şekilde, Almanya'daki Türk toplumuna atıflar vardır. Gauck'un yüz binlerce Türk asıllı Alman vatandaşının düşüncelerini yok saydığına değinilmekte, Türk kimliğini karalamaya yönelik girişimlere (Yani soykırım iddialarının kabulü çabalarına) Türklerin sessiz kalmayacakları (mesela büyük protesto gösteriler yapabilecekleri) belirtilmektedir. Alman makamlarının nerede duracağı belli olmayan bu gösterilerden hiç memnun olmayacakları muhakkaktır.

Açıklamanın "Türk halkı, Almanya Cumhurbaşkanı Gauck'un bu ifadelerini unutmayacak ve affetmeyecektir" sözleri Ankara'nın Gauck ile, mecburi olanlar hariç, ilişki içinde olmak istemeyeceği mesela görevde kaldığı sürece kendisini ziyaret etmek veya ziyaretini kabul etmekten kaçınılacağı anlamına geldiği düşünülmektedir.

Sonuç olarak Gauck, ülkesini doğrudan ilgilendirmeyen bir konuda açıkça taraf tutmakla Almanya ile Türkiye arasında yeni bir sorun yaratmıştır. Bu davranışı, son yıllarda Türk kamuoyunda ve Almanya'daki Türklerin çoğunluğunda belirgin hale gelmiş olan ve Almanya'nın Türkiye'nin AB üyeliğini engellemesinden ve ülkesindeki Türklere çeşitli alanlarda ayrımcılık uygulamasından kaynaklanan Alman aleyhtarlığını daha da pekiştirmiştir. Kısaca Gauck'un bu hareketi Türkiye-Almanya ilişkilerine zarar vermiştir.

Dileğimiz, 2017 Mart ayında tekrar seçilmeyerek iki ülkenin bu gereksiz yükten kurtulmasıdır.

Almanya Federal Parlamentosu'nda 1915 olaylarının 100.ncü yılı anısına bir oturum düzenlenmiştir. Oturumun açılış konuşmasını yapan Meclis Başkanı Norbert Lammert'ın sözlerine yukarıda değindik. Diğer konuşmalar da genellikle Ermeni görüşleri doğrultusundadır. Hükümet koalisyonu partileri tarafından hazırlanan ve "Ermenilerin kaderi, 20'nci yüzyıla damgasını vuran katliam, etnik temizlik, tehcir ve soykırım tarihine bir örnektir" ifadelerine yer verilen bir önerge parlamentoya sunulmuş, ancak muhalefetin bunu yetersiz bulması ve ortak metin üzerine anlaşma sağlanamaması sebebiyle önerge üzerinde anlaşma sağlanamamış²¹¹ ve tasarı Meclisin Dışişleri Komisyonuna geri gönderilmiştir.²¹²

Alman Millet Meclisi Başkanı Norbert Lammert 10 Temmuz 2015 tarihinde Almanya'nın Namibya'ya işlediği suçların (Herero ve Nama Kabilelerinin imhası) soykırım olarak tanınmasını gerektiğini söylemiştir.²¹³ Bu gerçekleştiği takdirde Alman Meclisinin 1915 olaylarını soykırım olarak addeden bir karar kabulünün de kolaylaşacağı düşünülmektedir.

8. BELÇİKA

Belçika Ermeni soykırım iddialarının ilk olarak etkisinde kalmış ülkelerden biridir. Belçika Senatosu 1998 yılında bu konuda bir karar kabul etmekle söz konusu iddiaları kabul eden sekizinci ülke olmuştur. Ancak Belçika Meclisinin, yapılan birçok girişime rağmen benzer bir karar kabul etmemesi Belçika'nın bu konuda bir eksikliği olarak görülmüştür.

Bu yıl Belçika'da meydana gelen bir olay Ermeni soykırım iddialarının yeniden gündeme gelmesine neden olmuştur.

Belçika etnik bakımdan homojen bir yapıya sahip değildir. Kuzeyde çoğunluğu oluşturan Flamanlar Felemenkçe (Hollanda dili), Güneyde Wallon'lar Fransızca konuşmaktadır. Başkent Brüksel'de ise Fransızca ağırlıkta olmakla beraber Flamanca da vardır. Sonunda ülke idari bakımdan buna göre bölünmüştür. Tüm ülkeyi temsil eden bir meclis, bir senato ve bir Hükümet vardır. Ayrıca, Flaman, Wallon ve Brüksel Bölgelerinin de Meclisleri ve

211 "German Parliament's 'genocide' motion remains undecided", *AA*, 24 Nisan 2015.

212 "Germany ambassador: Armenian Genocide resolution not yet over in Bundestag", *News.am*, 1 Haziran 2015.

213 "Almanya'dan 'soykırım' açıklaması", *T24*, 8 Temmuz 2015.

Hükümetleri mevcuttur. Bu hükümetler yerel konularda önemli yetkilere sahiptir. Belçika’da Türkler bu bölgelerde ve özellikle Brüksel bölgesinde yerel siyasete aktif olarak katılmaktadır.

Brüksel bölgesi Meclisi üyesi Mahinur Özdemir Ermeni soykırımı iddialarını kabul etmeyi reddettiği için 29 Mayıs 2015 tarihinde Partisi olan CDH’dan²¹⁴ ihraç edilmiştir. Bu partinin “Meslek Ahlâkı” komitesi Özdemir’in bu tutumun parti tarafından savunulan değerlere aykırı olduğuna arar vermiştir.²¹⁵ 2009 yılında bu partiden milletvekili seçilmiş olan Özdemir Belçika’nın ilk başörtülü milletvekiliydi. Hemen belirtelim ki partiden ihrac edilmiş olması milletvekilliğine ortadan kaldırmamış olup adı geçen bağımsız olarak görevine devam etmekte aynı zamanda Brüksel’in Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Schaerbeek bölgesi Belediye Meclisi üyeliği de yapmaktadır.

Bu olayda ilginç olan husus yerel bir partinin, kendisini veya seçmenini doğrudan ilgilendirmeyen, binlerce kilometre uzakta bir ülkede, 100 yıl önce meydana gelmiş ve niteliği çok tartışmalı bir olayı soykırım olarak kabul etmediği için, oy potansiyeli olan bir milletvekilini ihraç edebilmesidir. Belçika Ermenilerin bunu yaptırarak kadar gücü olmadığı düşünüldüğünde bu hareketin asıl nedeninin başka olabileceği, Hıristiyan Demokrat eğilimli CDH’ın “Belçikalı” üyelerinin, son zamanlarda hayli yaygın hale gelmiş olan İslamofobi’nin etkisi altında partilerinde başı örtülü kimse görmek istemedikleri, Ermeni soykırımını tanımadığı gibi bir bahane ile Özdemir’in ihracını sağladıklarını ve böylece kendisini itibarsızlaştırıp siyasi yaşamına son vermeyi en azından zedelemeyi planladıkları, böylelikle de “Hıristiyan Belçikalılardan” daha fazla oy olmayı umdukları düşünülmektedir. Bu doğru olabilir, ancak bu durumda adı geçen parti Türk seçmenlerini (Kürt asıllı olanlar hariç) kaybedecektir. Diğer yandan bu olayın Özdemir’in Türk seçmenleri Ermeni soykırımını tanımayı reddetmemesini onun lehine bir puan olarak görecektir. Nitekim ihraç edilmesinden sonra Brüksel’de HDP Binası önünde²¹⁶ ve İstanbul’da da Belçika Başkonsolosluğu önünde, Cumhurbaşkanı’nın kızı Sümeyye Erdoğan’ın da katıldığı²¹⁷ gösteriler yapılmıştır. Bazı Türkler de bu partiden istifa etmişlerdir.²¹⁸

Mahinur Özdemir’in etrafında kopartılan bu fırtına aslında Belçikalı Türklerin Türk niteliklerini muhafaza etmeleriyle ilgilidir. Bir köşe yazarı Türklerin,

214 CDH = Centre Democrat Humaniste = İnsancıl Demokrat Merkez

215 “La Députée Mahinur Özdemir Exclue du CDH Pour Ne Pas Avoir Reconnu Le Génocide arménien”, *Armenews*, 29 Mayıs 2015.

216 “Exclusion Özdemir: Manifestation Devant le Siège du CDH”, *Armenews*, 30 Mayıs 2015.

217 “Sümeyye Erdoğan’dan İhraç Protestosu”, *Hürriyet*, 2 Haziran 2015.

218 “En Soutien à Özdemir, Deux élus Quittent le CDH”, *Belga*, 13 Haziran 2015.

Türkiye'nin etkisi altında olduğunu bunun da onların Belçika toplumuna entegre olmalarını engellediğinden şikâyet etmiştir.²¹⁹ Buradaki entegrasyon sözcüğü aslında asimilasyon anlamına gelmektedir. Diğer bir deyimle Türklerin, zaman içinde milli köken ile örf ve adetlerini unutmaları ve dini inaçlarının zayıflaması kastedilmektedir. Bu olgu Belçika'ya mahsus olmayıp entegrasyon (veya asimilasyon) konusu başta Almanya olmak üzere Türklerin göç ettiği tüm Hristiyan ülkelerde mevcut bir sorundur.

Diğer yandan Mahinur Özdemir olayının aslında Brüksel Bölgesinde önemli bir siyasi şahsiyet olan Emir Kır'ı hedef almış olması da muhtemeldir.

1988 Charleroi/Belçika doğumlu Emir Kır 2000 yılından bu yana siyasetin içindedir. 2004 yılında Brüksel bölgesinden milletvekili seçilmiş ve o bölge hükümetinde çevre, sosyal işler, tarihi eserlerin korunmasından sorumlu Devlet Bakanı olmuş ve çalışmaları takdir toplamıştır. En son 2012 seçimlerini de kazanan Kır, aynı zamanda Brüksel bölgesinin 19 belediyesinden biri olan Saint Josse'a belediye başkanı olmuş ve bakanlığı bırakmıştır. İleride Belçika çapında siyasi görevler alabilecek konum ve yeteneğe sahip olan Kır'ın önü devamlı kesilmeye çalışılmaktadır. Eleştirildiği konuların başında Ermeni soykırım iddialarını tanınaması gelmektedir. Kır yıllardan beri süren bu eleştirilere uygun cevaplar vererek bu konunun kendisine zarar vermesini önleyebilmiştir. Son olarak Belçika Millet Meclisi'nde 30 Nisan 2015 tarihinde Ermeni soykırımı için bir dakikalık saygı duruşunda bulunulmuş ancak Emir Kır bu törene katılmamıştır.²²⁰ Mensubu bulunduğu Sosyalist Parti kendisine bir ihtar vermekle yetinmiştir.²²¹

Belçika Senatosunun 1998 yılında Ermeni soykırım iddialarını kabul etmemesine karşın Meclis'ten bu konuda bir karar çıkmamasının başlıca iki nedeni vardır: Bunlar Belçika'nın Türkiye ile olan iyi ilişkilerini muhafaza etmek ile ülkedeki 150.000 kadar Türkü rahatsız edecek bir durumdan kaçınmak olarak özetlenebilir. Ancak son zamanlarda durumda önemli değişiklikler olmuştur. Papa'nın 12 Nisan ayınındeki Katolik dünyasında yankılanan sözleri, Avrupa Parlamentosunun 15 Nisan kararı, Belçika'da yakından izlenen François Hollande'ın Erivan'da yaptığı konuşma ve Belçika'nın tüm komşularının soykırım iddialarını tanımış olması,²²² buna

219 Eric Burgraff, "Analyse 'Un Nationalisme Turc Pregnant'", *Le Soir*, 1 Haziran 2015.

220 "Génocide arménien - Une Bataille Menée Uniquement Côté Francophone?", *Armenews*, 12 Haziran 2015.

221 "Par sa Déclaration Charles Michel Engage la Belgique à Reconnaître le Génocide arménien", *Le Soir*, 19 Haziran 2015.

222 Belçika'nın komşuları olan Fransa 2001, Almanya ve Hollanda 2005 ve Lüksemburg 2015 yılında soykırım iddiasını tanımıştır.

ilâveten Avrupa’da artmakta olan ve çok kere Turkofobi haline de dönüşen İslamofobi Belçika Başbakanına bu konuda artık bir şeyler yapmak fikrini verdiği anlaşılmaktadır.

Başbakan Charles Michel 18 Haziran 2015 tarihinde Meclis’te yaptığı bir konuşmada²²³ Osmanlı İmparatorluğunun son hükümeti döneminde meydana gelen 1915-1917 trajik olayların soykırım olarak nitelendirilmesi gerektiğini düşündüğünü söylemiştir. Ayrıca geleceğe dönük olarak Türkiye ve Ermenistan arasında bir diyalog olmasının önemini vurgulamış bu tür katliamların nitelendirilmesi için uluslararası hukuk kurumlarının rolünün çok önemli olduğunu belirtmiştir.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı bu konuda şu açıklamayı yayınlamıştır.

No: 180, 20 Haziran 2015, Belçika Başbakanı Charles Michel’in 18 Haziran 2015 tarihinde Belçika Temsilciler Meclisi’nde 1915 Olayları Konusunda Yaptığı Açıklama Hk.

Belçika Başbakanı Charles Michel, 18 Haziran 2015 tarihinde Temsilciler Meclisi’nde kendisine yöneltilen soruya cevaben, “1915 olaylarının ‘soykırım’ olarak tanımlanması gerektiğini düşündüğünü” ifade etmiştir.

Belçika Başbakanının söz konusu ifadeleri tarihi gerçeklerle bağdaşmamakta ve hukuku ihlal etmektedir.

Belçika Başbakanının, yetkili uluslararası bir mahkeme tarafından hakkında bir hüküm verilmemiş olduğunu kendisinin de teslim ettiği, hakkında hukuki bir karar ve akademik uzlaş bulunmayan bir konuda haddini her bakımdan aşarak hüküm vermeye kalkışması ne kabul edilebilir ne de herhangi bir şekilde mazur görülebilir.

Bahse konu ifadeler, Belçika Hükümetinin bir süre önce Temsilciler Meclisinde ortaya koyduğu hukuki bir niteliğe sahip olan “soykırım” kavramının gelişigüzel kullanılmaması gerektiği yönündeki tutumuyla da çelişmektedir. Türk milletini haksızca itham eden kanaatlerin bu kadar kısa sürede değişmesi dahi, konunun bilimsel ve hukuki zeminden çıkarılarak ne ölçüde siyasallaştırıldığına açık bir göstergesidir.

223 “Le Premier ministre Charles Michel, au nom du gouvernement belge, reconnaît le génocide arménien”, *sudinfo.be*, 18 Haziran 2015.

Kendi tarihinin karanlık sayfalarıyla yüzleşmemiş bir ülke olan Belçika'da bir süredir, Türk kimliği ve tarihi üzerinden Türkleri itham eden beyan ve faaliyetlerin sayısında ciddi artış kaydedildiğini kaygıyla gözlemliyoruz. Belçika'da sorumluluk sahibi olması gereken politik çevrelerin de dahil olduğu "Türkleri karalamak" üzerinden siyasi rant elde etme egzersizlerinin, ırkçılık, yabancı düşmanlığı ve İslâm karşıtlığı boyutlarının bulunduğu bir vakıadır.

Bu durumun, Belçika'ya ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda önemli katkılar yapmış ve yapmakta olan Türk toplumunu en hafif tabiriyle rencide edeceği ve bu toplumun entegrasyonu bakımından olumlu katkı sağlamayacağı açıktır.

Belçika'daki Türk toplumunu da rahatsız eden bu tutumun, dostluk ve müttefiklik ilişkilerine sahip olduğumuz Belçika ile ikili münasebetlerimizde olumsuz yönde sonuçlar doğurması kaçınılmazdır.

Başbakanın bu beyanından sonra Millet Meclisinde Ermeni soykırımı iddiaları konusunda bir karar almak üzere çalışmalar başladı. Hükümet koalisyonunu oluşturan partileri nispeten ılımlı bir metin önerirken diğer partiler soykırım tanımını genişleten, Süryani, Yezidi, Keldani ve Pontuslu Rumların da soykırımı uğradıklarını ileri süren bir metnin kabul edilmesine çalıştılar. Sonunda Türkiye'nin de diplomatik çabaları sayesinde hayli hafifletilmiş bir metin oylamaya kondu ve 8 çekimsere karşı 124 oyla kabul edildi.²²⁴ Bu çok uzun metnin esasları şöyle özetlenebilir.

Kararın girişi kısmında şu hususlara atıf yapılmaktadır:

1948 soykırım sözleşmesi, Avrupa Parlamentosunun 1987 kararı, Belçika Senatosunun 1998 kararı, Türkiye-Ermenistan arasındaki 2009 protokolleri, Avrupa Parlamentosunun 15 Nisan 2015 kararı, Flaman Parlamentosunun 22 Nisan 2010 tarihli kararı, 2015'in Osmanlı İmparatorluğundaki Ermeni soykırımının 100. yılı olduğu, gitgide daha fazla sayıda AB Ülkesi milli ve yerel parlamentosunun Ermeni soykırımını tanıdığı, yeni savaşların ve insanlığa karşı suçların önlenmesinin Avrupa entegrasyonunun temel muharrirlerinden (harekete geçiren, motor) olduğu, Türkiye ve Ermenistan'ın 2009 yılında normal diplomatik ilişkiler kurma sürecini başlatarak Zürih'de protokoller imzaladıkları, gerçek ve hatırlama olmadan uzlaşma olamayacağı, Belçika Senatosunun 26 Mart 1998 tarihli kararında, Türk hükümetini son Osmanlı hükümeti tarafından 1915 yılında işlenmiş soykırım gerçeğini tanımaya davet etti.

²²⁴ "Soykırım yasasında Türk imzası", *Gazetevatan*, 24 Temmuz 2015.

Bu bölümde ayrıca Başbakan Charles Michel'in 18 Haziran 2015 tarihinde Meclis'te yaptığı konuşma aynen verilmekte ve bu konuşmanın kaydedildiği belirtilmektedir.

Kararı işlem bölümünde Federal Hükümetten talep edilen bazı hususlar bulunmaktadır. Bunlardan soykırım iddialarını doğrudan ilgilendirenlerin özeti aşağıdadır:

- Günümüz Türkiye'sinin Osmanlı İmparatorluğu zamanında Ermenilerin yaşadığı dramdan sorumlu tutulamayacağı kabul etmesi,
- Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Davutoğlu'nun Osmanlı Ermenilerine karşı kötü muamele yapıldığını kabul eden ve onlarla empati ifade eden beyanlarının olumlu bir ilerleme olarak addetmesini,
- Ermeni soykırımının 100. yılının anılmasını yarattığı önemli fırsattan yararlanarak geçmişle yüzleşmek üzere, özellikle arşivlerini açmak suretiyle, yeni çabalar göstermesi ve ayrıca Türk ve Ermeni halkları arasında gerçek bir uzlaşmanın yolunu açmak amacıyla Ermeni soykırımını tanıması için Türkiye'yi teşvik etmesi,
- Türkiye ve Ermenistan'ı, ilişkilerini normalleştirmek üzere, diplomatik ilişki kurmaları, protokollerini çekince koymadan onaylamaları ve uygulamaları, sınırlarını açmaları, sınır bölgelerinde işbirliği ve ekonomik entegrasyon yoluyla ilişkilerini geliştirmeye çalışmaları amacıyla teşvik edilmeleri,
- Son madde bu kararın dağıtılacağı yerler hakkındadır. Bunlar arasında haliyle Türkiye ve Ermenistan Hükümet ve Parlamentoları da bulunmaktadır.

Bu metinde dikkat çeken hususlar şunlardır: Başbakan açıkça Ermeni soykırım iddialarını tanımış olmakla beraber bu kararda başbakanın konuşması kaydedilmekle yetinilmiştir. Metininde birkaç yerde Ermeni soykırımından söz edilmekle birlikte Belçika Meclisinin Ermeni bu soykırımını tanıdığı açıkça belirtilmemiştir. Buna karşın Türkiye'den "Türk ve Ermeni halkları arasında gerçek bir uzlaşmanın yolunu açması için" Ermeni soykırımını tanıması istenmiştir.

Belçika Meclisinin kendisinin Ermeni soykırımını açıkça tanımadan Türkiye'den tanımmasını istemesi hayli garip bir durumdur. Bu arada Emir Kır'ın, her halde Meclisin tanımını söz konusu olmadığı için bu karar olumlu oy verdiğini de belirtelim.

Bu karar günümüz Türkiye'sini Ermeni soykırımı konusunda sorumluluktan arındırdığı, Cumhurbaşkanı ve Başbakanın beyanlarını olumlu olarak bulduğu için hayli ılımlıdır. Ne var ki Türkiye'den geçmişle yüzleşmesi ve Ermeni soykırımını tanınması istenmekte de Ermeni taleplerine hizmet etmektedir. Bu nedenle de Türkiye'nin tepkisini çekmiştir. Dışişleri Bakanlığı söz konusu karar hakkında şu açıklamayı yapmıştır:

No: 211, 24 Temmuz 2015, Belçika Temsilciler Meclisinde 23 Temmuz 2015 Tarihinde 1915 Olayları Konusunda Kabul Edilen Karar Hk.

Belçika Temsilciler Meclisinde 23 Temmuz 2015 tarihinde kabul edilen "Ermeni soykırımının yüzüncü yıldönümünün anılmasına" ilişkin kararlarla ülkemiz Belçika tarafından bir kez daha haksızca itham edilmiş, tarihi gerçekler çarpıtılmış ve hukuk yok sayılmıştır.

Sözkonusu karar, anılan ülkede, 2015 yılının başından bu yana, Türk kimliğini ve tarihini karalamaya yönelik bir kampanyaya dönüşen faaliyetlerin son halkasını teşkil etmiştir. Belçika Başbakanı Charles Michel'in 18 Haziran 2015 tarihli açıklaması, farklı görüşler beyan eden siyasetçilerin maruz bırakıldığı anti-demokratik ve ifade özgürlüğü başta olmak üzere temel hak ve özgürlüklerle bağdaşmayan uygulamalar ve son olarak da, Temsilciler Meclisinin 23 Temmuz 2015 tarihli kararıyla ortaya çıkan vahim tablo, Belçika Türk toplumu tarafından da esefle karşılanmış ve ikili ilişkilerimizi derinden etkileyecek hale gelmiştir.

Avrupa'nın ekonomik kriz dâhil olmak üzere ciddi sınamalarla karşı karşıya bulunduğu bir dönemde, Temsilciler Meclisinin kendi vatandaşlarının refahını sağlamak için harcaması gereken mesaiyi, Türkiye-Belçika ilişkilerinin doğasına yabancı, üzerinde tarihi, hukuki, akademik ya da siyasi uzlaşma bulunmayan bir meseleye vakfetmesini ve bu meselenin adeta bayraktarlığını yapmasını anlamak güçtür.

Alınan bu ve benzeri kararların Türk-Ermeni uzlaşmasına hiçbir şekilde hizmet etmediği anlaşılmalıdır. Tarihimizi haksızca itham eden, tarihi gerçekleri ve Türk milletinin hafızasını hiçe sayan bu kararı şiddetle kınıyoruz.

Avrupa Birliği Bakanı ve Baş müzakereci Volkan Bozkır Belçika Parlamentosunun bu kararı hakkında, kararda Türkiye'nin arşivlerini açması talebine cevaben Türkiye'nin tarihinde utanç duyduğu hiçbir an bulunmadığını belirterek "Bütün arşivlerimiz açıktır ve göğsümüzü gererek bu arşivleri

herkesin incelemesini talep ediyoruz” şeklinde konuşmuştur. Bozkır, “Bütün bu incelemeler sonucunda, 1915 olaylarıyla ilgili olarak bizim böyle bir suçlamayla karşılaşmamızı gerektirecek hiçbir bulgu yoktur. Buna rağmen günün rüzgârları içinde bazı ülke parlamentolarının, bazı ülke siyasetçilerinin böyle bir kanaat uyandıracak girişimler yapmasını anlayamıyoruz ve telin ediyoruz. Belçika parlamentosunun aldığı karar da bu doğrultuda bir karardır. Bizim için yok hükmündedir. Tarihin bunu Belçika parlamentosunun bir ayıbı olarak tescil edeceğini biliyoruz” demiştir.²²⁵

Söz konusu karar hakkında Ermenilerin farklı değerlendirmelerde bulunduğu görülmüştür. Adalet ve Demokrasi İçin Avrupa Ermeni Federasyonu (European Armenian Federation for Justice and Democracy = EAFJD) Başkanı Kapsar Karampetian bu kararın, soykırımı inkar etmenin Avrupa’da yeri olmadığı ve er veya geç Türkiye’nin geçmişi ile barışması gerektiğini söylemiş ve Belçika’da Ermeni soykırımını inkar söylemlerine son vereceğini belirtmiştir.²²⁶ Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisiyan Belçika Başbakanı Charles Michel’e bir mesaj göndererek 18 Haziran için şükranlarını bildirmiş ve böylelikle Belçika’da Ermeni soykırımını tanıma sürecinin tamamlandığını ifade etmiştir.²²⁷

Buna karşılık Belçika’nın Genç Ermenileri adını taşıyan bir Grup hazırlanan karar tasarısını yeterli bulmayıp, soykırımdan sorumlu tutulamayacak Türk halkı ile Ermenilerin servetine el konulması üzerine kurulmuş Türk devleti arasında fark gözetilmesini, Türkiye’deki Ermeni mirasının korunmasının talep edilmesi ve soykırımın sadece Türk ve Ermeni devletlerin uzlaşması çerçevesinde mütalaa edilemeyeceğinin belirtilmesini istediklerini, ancak bu taleplerinin dikkate alınmadığını belirtmiştir.²²⁸

9. AVUSTURYA

Orta Avrupa’nın bu orta boy ülkesi (nüfus 8 milyon) son yıllarda demokrasi ve insan hakçılar ile aşırı sağcı ve yabancı düşmanı gruplar arasında bir mücadeleye sahne olmaktadır. Jörg Haider idaresindeki Özgür Parti on yıl kadar önce neredeyse iktidarı ele geçirecek bir güce ulaşmıştı. Ülke halkının

225 “Bakan Bozkır’dan Belçika’ya ‘soykırım’ tepkisi: Karar yok hükmündedir!”, *Hürriyet*, 25 Temmuz 2015.

226 “Belgian Parliament Recognizes Genocide”, *Asbarez*, 24 Temmuz 2015.

227 “Serzh Sargsyan Sent Thank-You Note to Belgian Prime Minister Charles Michel”, *Armenpress*, 24 Temmuz 2015.

228 “Bakan Bozkır’dan Belçika’ya ‘soykırım’ tepkisi: Karar yok hükmündedir!”, *Hürriyet*, 24 Temmuz 2015.

%80 kadarı katoliktir. Büyük kısmı Türktür. Gerek Katoliklik gerek sağcı akımların etkisi nedeniyle ülkede yabancılara ve özellikle Müslümanlara ve Türklere karşı, yasal olmayan bir ayırıcılık vardır. Büyükelçi Ecvet Tezcan'ın 2011 yılında bu sorunları açıkça dile getirmesi, gerçeği ifade etmesine rağmen, iyi karşılanmamış ve Cumhurbaşkanı Fischer'in Türkiye'ye yapacağı ziyareti ertelenmesine yol açmıştı.²²⁹

Avusturya Ermeni soykırım iddialarını tanımamış ancak bu yönde bir eğilim olduğu Cumhurbaşkanı Heinz Fischer 2012 Temmuz ayında Erivan'ı ziyareti sırasında Soykırım Anıtını ziyaret ederek saygı duruşunda bulunmasıyla anlaşılmıştı.²³⁰ "100. yıl" bu konun gündeme getirilmesine neden olmuştur. Papa Fancesco'nun 12 Nisan konuşmasının ve bu ülkede büyük nüfuz sahibi Almanya Cumhurbaşkanı Gauck'un yukarıda değindiğimiz ifadeleri ile Alman Meclisinin kısa zamanda soykırım iddialarını kabul eden bir karar alacağı inancı Avusturya parlamentosundaki son tereddütleri de kaldırmıştır.

22 Nisan 2015 tarihinde Avusturya Meclisinde Ermeni soykırımı kurbanlarının anmak üzere saygı duruşunda bulunulmuş, aynı gün Parlamento da temsil edilen altı parti tarafından hazırlanmış olan ve Ermeni soykırımını tanımak ve kınamanın Avusturya'nın görevi olduğunu belirten bir ortak bildiri yayınlanmıştır. Söz konusu bildiri Türkiye'den tarihinin karanlık ve acı bir kısmı ile yüzleşmesini ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Ermenilere karşı işlediği cinayetleri tanınması istenmiştir.²³¹

Söz konusu ortak bildiri oya sunulup kabul edilmediği için, şekil olarak hukuki yönden geçerliliği hususunda kuşklar vardır. Buna karşın bir itirazla karşılaşmamış olması Avusturya Meclisinin Ermeni soykırım iddialarını kabul ettiğini göstermektedir.

Avusturya'daki Türk kuruluşları bir gazeteye ilan vererek duydukları düş kırıklığını dile getirmişler ve 1915 olaylarını soykırım olarak tanımlamanın tarihi ve hukuki dayanağı olmadığını belirtmişlerdir.²³²

Türk Hükümeti ise tepkilerini Dışişleri bakanlığının aynı gün yayınladığı, metnini aşağıda verdiğimiz bir açıklamayla dile getirmiştir:

No: 126, 22 Nisan 2015, Avusturya Parlamentosunca 1915 Olaylarına İlişkin Açıklanan Ortak Deklarasyon Hk.

229 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 45, s. 30.

230 Aynı kaynak.

231 "Austrian parliamentarians acknowledge Armenian genocide", *DW*, 22 Nisan 2014.

232 Aynı kaynak.

Avusturya Parlamentosunda grubu bulunan partilerin meclis grup başkanlarınca bugün imzalanarak açıklanan 1915 olaylarına ilişkin deklarasyon tarafımızda büyük bir infial yaratmıştır. Avusturya Parlamentosu'nun hukuka ve tarihi gerçeklere aykırı bir şekilde Türk milletine suç isnat etmek hakkı ve yetkisi yoktur. Bilinmelidir ki, Türkiye ve Türk milleti tarihine atılan bu iftirayı unutmayacaktır.

Öyle anlaşılıyor ki ülkemizin insani ve somut açılımlarını görmezden gelmekte ısrar eden bazı çevrelerce yürütülen algı operasyonu tuzağına, Birinci Dünya Savaşı sırasında aynı saflarda savaştığımız ve yaşanan büyük trajedinin “soykırım” olarak nitelendirilemeyeceğini en iyi bilecek durumda olan Avusturya da düşmüştür.

Ortak bildiride tüm Hristiyan grupların acıları paylaşılırken, bu süre zarfında hayatını kaybeden Müslümanlara hiç değinilmemiş olması, insaniyetten bahsedenlerin dini temelde yaptıkları ayrımcılığın üzücü bir göstergesini teşkil etmiştir. Bu tür ayrımcılıkların günümüzün sorunlarına çözüm üretebilmek bakımından ne denli yanlış olduğu açıktır. Avusturya Parlamentosu'nun başkalarına tarih dersi vermek gibi artık günümüz dünyasında yeri olmayan bu tarafgir davranışını reddediyoruz.

Birinci Dünya Savaşı yıllarında yaşananların tek taraflı bir bakış açısıyla, seçici ve ayrımcı bir anlayışla öne çıkarılması ve “soykırım” olarak nitelenmesi hukukun katlidir ve Türkiye tarafından şiddetle reddedilmektedir. İşlemediği bu suçu, siyasi baskılarla Türkiye'ye kabul ettirmek hiç bir şekilde mümkün olamayacaktır.

Avusturya Parlamentosu'nda açıklanan bu bildirin Türkiye-Avusturya dostluğu ve ilişkileri üzerinde kalıcı olumsuz izler bırakacağı açıktır.

Bu konudaki görüşlerimiz, Avusturya'nın Ankara Büyükelçisine aktarılmış olup, Türkiye'nin Viyana Büyükelçisi Hasan Göğüş'ün de istişareler için merkeze çağırılması kararlaştırılmıştır.

Kanımızca bu açıklamanın önemli noktaları Avusturya parlamentosu kararının hukuka ve tarihi gerçeklere aykırı bulunması, tüm Hristiyan grupların acıları paylaşılırken, bu süre zarfında hayatını kaybeden Müslümanlara hiç değinilmemiş olması, işlemediği bu suçu, siyasi baskılarla Türkiye'ye kabul ettirmek hiç bir şekilde mümkün olamayacağı ve bu bildirin Türkiye-Avusturya dostluğu ve ilişkileri üzerinde kalıcı olumsuz izler bırakacağıdır.

Diğer yandan istişareler için Ankara'ya çağrılmış olan Viyana Büyükelçimiz halen (Eylül 2015) görevine gönderilmemiştir.

10. ÇEK CUMHURİYETİ

Bu ülke de AB üyesi olması nedeniyle Ermeni soykırım iddialarının tanınması için baskı altındadır. Nüfusun büyük çoğunluğu Katolik olduğu için de Papa'nın Ermeni sorunundaki taraf tutan tutumundan da etkilenmiş olması normaldir. Diğer yandan bu ülkede büyük komşusu Almanya'nın politikalarına ters düşmeyecek bir tutum izlenmesi adettendir. Ancak Türkiye ile özellikle ekonomik ilişkiler iyi olup bunların korunması istenmektedir. Bu hayli çelişkili durum Çek Cumhuriyetini soykırım varlığını zımnen olsun kabullenirken bunu yasal olarak tanımaktan kaçınmaya götürmektedir. Bunu da sağlayabilmek için Çek devlet adamları bazı formüller uygulamaya çalışmaktadır. Bunlardan biri Erivan'ı ziyaret eden Çek devlet adamlarının, soykırımı tanıdıklarını beyan etmeden, Soykırım Anıtına gidip saygı duruşunda bulunmasıdır. Bazı selefleri gibi Çek Dışişleri Bakanı Karel Schwarzenberg de Erivan'ı 10–12 Nisan 2015 tarihlerinde ziyareti sırasında bu usule başvurmuştur.

Kanımızca bu açıklamanın önemli noktaları Avusturya parlamentosu kararının hukuka ve tarihi gerçeklere aykırı bulunması, tüm Hristiyan grupların acıları paylaşılırken, bu süre zarfında hayatını kaybeden Müslümanlara hiç değinilmemiş olması, işlemediği bu suçu, siyasi baskılarla Türkiye'ye kabul ettirmek hiç bir şekilde mümkün olamayacağı ve bu bildirisinin Türkiye-Avusturya dostluğu ve ilişkileri üzerinde kalıcı olumsuz izler bırakacağıdır.

Çek Cumhurbaşkanı Milos Zeman ise biraz daha ileri giderek, Ocak 2014 ayı sonunda Ermenistan'ı ziyareti sırasında gelecek yıl Ermenistan soykırımının 100. yılı olduğunu, 1915'te 1,5 milyon Ermeninin katledildiğini söylemiştir.²³³

Bu yıl ise Çek Parlamentosu Dış İşleri Komisyonu daha ileri bir adım atarak, 14 Nisan 2015 tarihinde oy birliği ile kabul ettiği bir kararda, Ermeni soykırımını resmen tanıyan ülke ve uluslararası kuruluşların kararlarına atıfla, Çek Cumhuriyetinin soykırımların inkârını kınadığını belirtmiş, ayrıca Ermeni soykırımının 100. yılında Ermeni halkına taziye sunulduğu ve dayanışma içinde olduğu ifade edilmiştir. Kararda, aynı dönemde soykırımına maruz kalan Pontus Rumları, Süryaniler, Asurîler ve Yezidiler de anılmıştır.²³⁴

233 "Czech President Recognizes genocide", *Asbarez*, 31 Ocak 2014.

234 "Çek Cumhuriyeti de Ermeni Soykırımını tanıdı", *T24.com.tr*, 15 Nisan 2015,

Haziran ayında Ermenistan'ı ziyaret eden Çek Dışişleri Bakanı Lobomir Zaoralek Soykırım Anıtını ziyaret ettikten sonra bunun korkunç bir trajedi olduğunu ve unutulmaması gerektiğini söylemiştir. Ermeni soykırımının ne zaman resmen tanınacağı hakkındaki bir soruyu ise bu olayın zaten düzenli bir şekilde anıldığı ve tartışmaların devam ettiği şeklinde yanıtlamıştır.²³⁵

Konuya hukuk açıdan bakıldığında dışişleri bakanlarının hatta devlet başkanlarının beyanlarının Ermeni soykırımının resmen tanınması için yeterli olmadığı görülmektedir. Bu bağlamda Meclis Dışişleri Komisyonunun oybirliği ile onayladığı kararın, Meclis Genel Kurulunca kabul edilmedikçe hukuksal açıdan bir anlamı veya etkisi yoktur. Bu durumda bir ülkenin Ermeni soykırımını hukuken tanınması için Meclisinin veya Hükümetinin bu konuda bir karar alması gerekmektedir.

Konuya siyasi açıdan bakıldığında ise, Dışişleri Komisyonunun oy birliğiyle kara verdiği dikkate alınarak, Çek Cumhuriyetinin Ermeni soykırım iddialarını “manen” kabul etmiş olduğunu söylemek mümkündür.

11. ROMANYA

Romanya Türkiye ile yakın ilişkilerinin etkisi altında Ermeni soykırım iddialarını tanımış değildir. Ancak AB ülkedeki aktif Ermeni azınlığının faaliyeti nedeniyle Ermeni soykırımını konusu zaman zaman gündeme gelmektedir. Bu durumda Romen ilgililerin bazı ara formüller üreterek üzerlerindeki baskıyı azaltmaya çalıştıkları görülmektedir.

Bu çerçevede Romanya Başkanı Klaus İohannis “100. Yıl” münasebetiyle yayınladığı bir mesajda Ermeni trajedisinin tanınmasının kin, hoşgörü eksikliği ve yabancı düşmanlığından kurtulmak için önemli ve gerekli olduğunu, bu korkunç cinayetin insanlığı gölgelediği ve herkesi (Türkiye anlaşılmalıdır) tanıma ve uzlaşmaya mecbur ettiğini söylemiştir. Böylece Romen Başkan soykırım sözcüğünü kullanmamakla bereber Ermenileri memnun eden bir beyanda bulunmuştur.²³⁶

235 “Czech MFA: Our Country Will Continue Discussions on Armenin Genocide”, *News.am*, 25 Haziran 2015.

236 “éBrief. Iohanis Recognition of Armenian Poeples Tragedy, A Necessary Signal for Eliminating Hatred, Intolerance, Racism, xenophobia”, *Agerpress*, 24 Nisan 2015.

12. BULGARİSTAN

Ermeni sorunun Bulgaristan’da varlığı iki nedene dayanmaktadır. Birincisi, bu ülkede Tehcirden sonra sayıları artan ve halen 30.000 kadar oldukları tahmin edilen bir Ermeni cemaatinin bulunmasıdır. Bu kişiler geleneksel olarak Türkiye ve Türkler aleyhindedirler.

İkincisi ise ülkede öteden beri mevcut olan ve Komünizmin yıkılmasından sonra da daha da güçlenmiş olan milliyetçi siyasi akım ve partilerdir. Bunlar da Türkiye ve Türkler (özellikle Bulgaristan Türkleri) aleyhindedir ve bu çerçevede Ermeni soykırım iddialarının desteklemektedir. Günümüzde bu partiler arasında ATAKA ön plana çıkmaktadır.

Söz konusu iddiaların Bulgar parlamentosu tarafından kabulü için birçok girişim yapılmış ve ancak, Türkiye ile iyi ilişkiler içinde olmaya önem veren Hükümetlerin karşı çıkmasıyla bu başarısız olmuştur.²³⁷ Bunun üzerine bir taktik değişikliğine giderek, Parlamentodan karar çıkartmak çabalarından vazgeçmeden bazı şehir (belediye) meclislerinden böyle kararlar alınmasına yönelinmiş ve bunda kısmen başarı sağlanmıştır. Yaklaşık on kadar şehir meclisinden böyle kararlar alınabilmiş, ancak bu şehirlerle “kardeş şehir” statüsünde olan Türk kentleri bu statüye son verince Bulgar şehirlerinden bazıları “soykırım” kararından vazgeçmiştir.

Türkiye ile ilişkilere özel önem veren Başbakan Boyko Boykov’un, 2012 yılında Ermenistan’ı ziyareti sırasında Soykırım Aıtına da gitmesi bu konuya Bulgaristan’da görüldüğünden fazla önem verilmekte ortaya koymuştur.

ATAKA partisi Ermeni “soykırımının” tanınması konusu bu yılın Nisan ayında yeniden Bulgar parlamentosunun gündemine getirmiştir. Ancak Başbakan Borisov müdahale ederek tasarıdaki “soykırım” sözcüğünün değiştirilmesini istemiş ve doğru kavramın “toplu katliam” olacağını ileri sürmüştür.²³⁸ Sonunda Parlamento 1915-1922 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğundaki Ermenilerin kitle halinde imha edildiklerini tanıyan bir karar kabul etmiştir. Karar metninde Bulgaristan’ın Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti arasında bir ayırım yaptığı ve tarihi gerçek konusunda Türkiye ve Ermenistan arasında diyalogu desteklediği de belirtilmiştir. Ayrıca 24 Nisan “kurbanları anma günü” olarak ilân edilmiştir.²³⁹

237 Bu konuda bkz. *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 45 (2013), ss. 31-33. Ayrıca Sayı 20-21, ss. 20, 46-47; Sayı 25, ss. 24-25; Sayı 27-28, ss. 35, 36; Sayı 29, ss. 15-17; Sayı 32, ss. 53-54.

238 “Parliament Passes Resolution on Armenian Mass Extermination in Ottoman Empire in 1915–1922 Period”, *Bulgarian News Agency*, 24 Nisan 2015. Bu yazıda Başbakan Borisov’un “kitle halinde imha” ile “soykırım” sözcüğünü eşanlamlı olarak gördüğü belirtilmektedir.

239 “Bulgaristan 1915 için ‘katliam Kararı aldı’”, *Anadolu Ajansı*, 24 Nisan 2015.

Yapılan oylamada Bulgaristan Türklerinin çoğunlukta olduğu Hak ve Özgürlükler Partisi hariç katılanlar karara olumlu oy vermişlerdir.

Böylece başka sözcükle de olsa Bulgaristan Parlamentosu Ermeni soykırım iddialarını kabul etmiştir. Ayrıca “kurbanlar günü” nedeniyle bu konunun her yıl 24 Nisan’da gündeme geleceği ve olasılıkla Parlamento’da tören ve/veya saygı duruşu yapılacağı anlaşılmaktadır.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı şu açıklamayı yaparak Hükümetin tepkisini dile getirmiştir:

No: 134, 25 Nisan 2015, Bulgaristan Parlamentosunca 1915 Olaylarına İlişkin Kabul Edilen Karar Tasarısı Hk.

Bulgaristan’da aşırı milliyetçi, yabancı düşmanı, ırkçı ve Avrupa-Atlantik değerleri karşısı ATAKA Partisi’nin girişimi sonucu, 24 Nisan 2015 tarihinde Bulgaristan Parlamentosunda kabul edilen 1915 olaylarına ilişkin karar Türkiye’ye karşı dostça olmayan bir tavır ortaya koymuştur. Türkiye, tarihine yöneltilen bu iftirayı reddetmektedir.

Komşu ülke Bulgaristan Parlamentosu, Türkiye’nin bu tarihi konuda ortaya koyduğu insani ve somut açılımları görmezden gelerek, bünyesindeki aşırı unsurların maalesef esiri olmuştur.

Kararın Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde olumsuz izler bırakacağı açıktır. Bu görüşlerimiz bugün Bakanlığımıza çağrılan Bulgaristan’ın Ankara Büyükelçisine de bildirilmiştir.

13. LÜKSEMBURG

Avrupa’nın bu küçük (2586 km², nüfus 509.000) ancak çok zengin ülkesi (kişi başına milli gelir 82.440 dolar) genellikle dış politikada ihtilafli konulardan uzak duran ve bunları Avrupa Birliği içinde çözümlenmek isteyen bir politika izlemektedir. Tüm komşularının Ermeni soykırım iddialarını kabul etmesi, Avrupa Parlamentosunun 15 Nisan’da Ermeni soykırımı konusunda bir karar alması ve nihayet Papa’nın 12 Nisan konuşması Lüksemburg siyasi çevrelerini, izole olmamak için, Ermeni iddialarını kabule yöneltmiştir.

Bu konudaki öneri Hristiyan Sosyal Halk Partisinden gelmiştir. Hükümet itiraz etmeyince bu konuda bir karar almanın zor olmayacağı anlaşılmıştır. Lüksemburg’daki Türk cemaati bir gazeteyle ilan vererek bu tasarıya karşı

çıkılmış,²⁴⁰ Büyükelçi Levent Şahinkaya milletvekillerine bir mektup göndererek tasarının iki ülke ilişkilerine hizmet etmeyeceğini bildirmiş²⁴¹ ancak bu tasarının kabul edilmesi hakkında Parlamentoda oluşan kanaat değişmemiştir.

5 Mayıs 2015 tarihinde oy birliği ile kabul edilen tasarıda, özetle, şu hususlar bulunmaktadır: Kanımızca kararın gerekçe bölümünün en önemli fikiri Ermenilere karşı işlenmiş soykırımı tanınmasının Türkiye için onurlu bir jest olacağını belirtmesidir. Oysa Türkiye’de aksi bir kanı mevcuttur.

İşlem bölümünde ise 1915’ten itibaren Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilere uygulana trajik hareketlerin bir soykırım oluşturduğu, Lüksemburg Millet Meclisinin 1,5 milyon Ermeni kurbanını saygı ile andığı, aynı şekilde tüm soykırım ve insanlığa karşı suçların kurbanlarını da saygı ile anmakta olduğu ve Avrupa Parlamentosunun soykırımların anılması için uluslararası bir gün ihdas edilmesi çağrısına katıldığı belirtilmektedir. Ayrıca Recep Tayyip Erdoğan ve Ahmet Davutoğlu’nun bildirimlerini selamlanmakta (takdir edilmekte) ve Türkiye Cumhuriyeti makamlarını geçmişle yüzleşmeleri için ve Türkiye ve Ermenistan’ı da ilişkilerinin normalleşmesi için çalışmaya teşvik etmektedir.

Görüldüğü üzere karar yumuşak bir üslupla kaleme alınmıştır. Ancak esas olan soykırımı iddialarının tanınmasıdır ki bu kararda açıklıkla belirtilmiştir.

Lüksemburg Dış İşleri Bakanı Jean Asselborn kararın kabul edilmesinden sonra yaptığı bir konuşmada, kararın Türkiye- Lüksemburg ilişkilerini ciddi şekilde kötüleştireceğini düşünmediğini, iki ülkenin karşılıklı dayanışma içinde olduğunu bu nedenle de Ankara ile stratejik ortaklığının güçlendirilmesi için çalışmaya devam edeceklerini söylemiştir.²⁴² Bakanın bu sözleri karar kabul edildiği takdirde bunun Türkiye ile ilişkileri kötüleştirmeyeceğine inandığını ifade etmektedir. Oysa Türkiye aksini söylemektedir. Diğer bir deyimle burada Türkiye bakımından bir inandırıcılık sorunu vardır. Türkiye, soykırım iddialarını kabul eden ülkelerle olan ilişkilerini sınırladığı takdirde diğer ülkelerin birçoğu benzer kararlar almaktan vazgeçebilirler. Ancak ilişkileri, özellikle ticari ve mali olanları sınırlandırmak Türkiye’ye de zarar verir. Bu itibarla ortada bir ikilem mevcuttur; bunu çözülememesi de soykırım kararlarının artması sonucunu vermektedir.

240 “Luxembourg’s Turkish community against use of word ‘genocide’”, *Luxemburger Wort*, 5 Mayıs 2015.

241 “Le Parlement reconnaît le génocide arménien”, *paperjam.lu*, 7 Mayıs 2015.

242 “Türkei ruft Botschafter aus Luxemburg zurück”, *Luxemburger Wort*, 7 Mayıs 2015.

Türkiye Dışişleri Lüksemburg Parlamentosunun kararından sonra aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

No: 144, 7 Mayıs 2015, Lüksemburg Parlamentosu Tarafından Alınan 1915 Olaylarını Soykırım Olarak Tanıyan Karar Hk.

Lüksemburg Parlamentosu'nun tarihi gerçekleri ve hukuku çarpıtarak almış olduğu haksız kararı kınıyor ve şiddetle reddediyoruz.

Karar, Lüksemburg Parlamentosu'nun, atıfta bulunduğu 1948 tarihli BM Sözleşmesini anlamaktan çok uzak olduğunu ve örnek aldığı bazı parlamentoların düştüğü yanı sıra ortak olduğunu göstermektedir. Parlamentolar, kendilerini uluslararası mahkemelerin yerine koyup, soykırım gibi çok ciddi bir suç hakkında hüküm vermeye kalkarlarsa, tarihi ve hukuku istismar etmiş olurlar.

Türkiye, Ermenilerle ortak tarihinin acılı sayfalarını onurlu bir şekilde ve karşılıklı saygı içinde anmaya devam edecektir.

Konuya ilişkin görüşlerimiz Bakanlığa çağrılan Ankara'daki Lüksemburg Büyükelçisine iletilmiştir.

Türkiye'nin Lüksemburg'daki Büyükelçisi Levent Şahinkaya ise istişareler için Ankara'ya çağrılmıştır.

14. HOLLANDA

Hollanda Parlamentosu 21 Aralık 2004 tarihinde Ermeni soykırım iddialarını tanımış ve Türkiye ile olan ilişkilerde bu konunun gündeme getirilmesini Hükümetten istemişti.

Bu ülkedeki çok aktif Ermeni cemaati zaman zaman Parlamentonun yeniden “soykırım” konusunu ele alması için uğraşmaktadır. “100. Yıl” için de böyle olmuş ve Ermeni taraftarı bir grup milletvekili, aralarında Hollanda Kralı ve Başbakanını 24 Nisan münasebetiyle Erivan'a gitmesini de isteyen bazı önerileri Parlamenta sunmuşlar,²⁴³ ancak bunlar reddedilmiştir. Buna karşılık 10 milletvekilinin Türkiye ve Ermenistan'ın kendi geçmişleriyle ilgili ortak bir anlaşmaya varması önerisi kabul edilmiştir.²⁴⁴

243 “Hollanda meclisi'nde '1915 olayları' önerileri”, *Kanal B*, 10 Nisan 2015.

244 “Ermeni soykırımı için kral gitsine ret”, *Dünya*, 10 Nisan 2015.

Hollanda Meclisindeki Türk kökenli iki milletvekili, Tunahan Kuzu ve Selçuk Öztürk, bütün önerilere ret oyu vermişlerdir.²⁴⁵

15. BREZİLYA

Türkiye Latin Amerikanın en büyük ve dünyanın hatırı sayılır ülkelerinden olan Brezilya ile uzun yıllardan beri normal siyasi ve ticari ilişkiler yürütmektedir. Ancak coğrafi uzaklık, ortak sorunların olmaması, kayda değer bir Türk topluluğu bulunmaması söz konusu ilişkileri yüzeysel kılmıştır.

Buna karşın bu ülkede yaklaşık 40.000 kişilik ve genel olarak dayanışma içinde hareket eden, varlıklı ve nüfuz sahibi bir Ermeni topluluğu vardır. Bu topluluğun son 30 yıldan beri Brezilya'nın resmen Ermeni soykırım iddialarını tanımasına çalıştığı, ancak federal makamları (federal hükümet ve meclisler) ikna etmenin güçlüğü karşısında eyaletlerden ve büyük kentlerden bu tür kararları geçirmeye çalıştığı, bu stratejinin kısmen başarılı olduğu ve Rio da Jeneiro, Parana, Ceara ve Sao Paulo eyaletleri parlamentolarından ve bazı kent meclislerinden Ermeni soykırımını savını kabul eden kararlar çıkartıldığı anlaşılmaktadır.²⁴⁶

“100.yıl” münasebetiyle medyada soykırım iddialarının yoğun bir şekilde gündeme gelmesi, ardından Papa'nın 12 Nisan'da selefi Jean-Paul II'e atfen de olsa Ermeni soykırım iddialarını kabul etmesi Brezilya'da siyasi çevrelerde etkili olmuş ve bunun sonucu olarak da Brezilya Senatosunu 1 Haziran 2015 tarihinde oybirliği ile aldığı bir kararla Ermeni soykırım iddialarını kabul etmiş, kurbanlarını saygı ile selamlamıştır. Ayrıca Ermeni asıllı Brezilyalıların ülkenin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamına katkıları için takdirlerini bildirmiştir.²⁴⁷

Türkiye Dışişleri Bakanlığı bu olay münasebetiyle aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

No: 171, 8 Haziran 2015, Brezilya Senatosu'nun 1915 Olaylarına İlişkin 2 Haziran 2015 Tarihli Kararı Hk.

Brezilya Senatosu'nun 1915 olaylarına ilişkin tarihi gerçekleri tahriş eden ve hukuku hiçe sayan kararını bir sorumsuzluk örneği olarak değerlendiriyor ve kınıyoruz.

245 “Kuzu ve Öztürk, Denk Hareketi'nin İlkelerini Tanıttılar”, *Zaman Hollanda*, 15 Şubat 2015.

246 “The Story of the Armenian Genocide Recognition by Rio de Janeiro”, *Prensaarmenia*, 27 Temmuz 2015.

247 “Brazilian Senater Recognizes Armenian Genocide”, *RFE/RL*, 3 Haziran 2015.

Ermeni lobisinin tesiriyle alınan bu tür siyasi kararların ne tarihi olguları ne de hukuki normları değiştirmesi mümkündür.

Bu çerçevede görüşlerimiz, 3 Haziran 2015 tarihinde Dışişleri Bakanlığı'na çağrılan Brezilya'nın Ankara Büyükelçisi'ne bildirilmiştir.

Türkiye'nin Brezilya Büyükelçisi Hüseyin Diriöz de istişareler için Ankara'ya çağrılmıştır.

Brezilya Senatosunun söz konusu kararının federal hükümeti zora sokmuş olduğu kanısı edinilmektedir. Brezilya Dışişleri bakanlığı, henüz ülkesine dönmemiş olan Türkiye Büyükelçisini davet ederek, geri çağrılmasından duyulan üzüntü ifade edilmiş, Brezilya'daki siyasi sistem ile Senato'nun görevleri hakkında bilgi vermiş ve Brezilya Hükümetinin tutumunda bir değişiklik bulunmadığı bildirmiştir. Aynı bilgiler Ermenistan Büyükelçisine de iletilmiştir. Ayrıca Brezilya Hükümetin her iki ülke tarafından stratejik olarak nitelendirilen ikili ilişkilerin yakında normale döneceği beklentisi içinde olduğu da söylenmiştir.²⁴⁸

Bu arada Brezilya Senatosunun almış olduğu kararın yasal açıdan bağlayıcılığı hakkında kuşkular bulunduğu ortaya çıkmıştır. Brezilya siyasi sistemine göre Federal Senato ülkenin eyaletlerini, Federal Meclis ise Brezilya Halkını temsil etmektedir. Buna göre Ermeni soykırım iddialarına ilişkin karar eyaletler için geçerli, halk düzeyinde ise geçerli değildir. Ayrıca bu karar kanun niteliği de taşımamaktadır. Brezilya'nın Ermeni soykırımını hukuken tanınması için Federal Meclisin bu konuda bir karar alması, bu kararın devlet başkanı tarafından bir kararname ile tasdik edilmesi gerekmektedir. Diğer bir yol Federal hükümetin böyle bir karar alması ve bunun federal meclislerce tasdikidir.

Kısaca, sadece Senatonun aldığı karar hukuken yeterli sayılmamaktadır.²⁴⁹

Hukuki durum böyle olmakla beraber, siyasi düzeyde bir ülke Senatosunun oy birliği ile soykırım kararı almış olduğunu gözden uzak tutmamak gerekmektedir.

248 "Foreign Ministry of Brazil "Regrets" Turkish Government Decision to Recall its Ambassador in Brazil", *Prensa*, 6 Haziran 2015.

249 "Beyond the Brazilian Vote: Three Decades of Activism and Counting", *Armenian Weekly*, 12 Haziran 2015.

16. ŞİLİ

Şili Senatosu 2007 yılında Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir karar kabul etmişti. Yaklaşık 8 yıl sonra bu kez Şili Millet Meclisi, 15 Nisan 20015 tarihinde aynı konuda bir kararı 77 lehte, 1 aleyhte ve 3 çekimser oyla kabul etmiş bulunmaktadır. Bu kararda, soykırımı uğramış Ermeni milleti ile dayanışma içinde olduğu ifade edildikten sonra, özetle,24 Nisan 2015 tarihinde Osmanlı İmparatorluğunda Ermenilerin sistemli bir şekilde ortadan kaldırılmasına başlandığı, 1915–1923 döneminde 1,5 milyon Ermeninin öldürüldüğü, bunun 20 yüzyılın ilk etnik temizliği olduğu belirtilmektedir.

Kararda ayrıca 1985 yılında BM Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonuna sunulan bir raporda Ermeni soykırımının tanındığı, esasen bu soykırımın Avrupa Parlamentosu ve Dünya Kiliseler Birliği gibi kuruluşlar tarafından da tanınmış olduğu belirtilmekte ve söz konusu BM kararına katılmanın Şili için ahlaki bir vecibe olduğu ifade edilmektedir.²⁵⁰

Söz konusu rapor, eski soykırımlar arasında Ermeni soykırımını da saymaktaydı. Raporun Alt Komisyonda incelenmesi sırasında Türkiye buna karşı çıkmış ve bazı ülkeler tarafından da desteklenmişti. Sonuçta Alt Komisyon bu rapor hakkında bir işlem yapmamış (mesela oya koymamış) ve not almakla yetinmişti. Buna rağmen Ermeni çevreleri uzun bir süre bu raporu BM'in Ermeni soykırımını tanıdığıнын delili olduğunu ileri sürmüşler sonra bu konuya pek değinmez olmuşlardır. Günümüzde bu rapora neredeyse hiç atıf yapılmazken Şili Parlamentosu kararının işlem bölümünün esasını oluşturması gariptir ve kanımızca Parlamentonun günlük gelişmeleri pek izlemediğinin işaretidir.

17. BOLİVYA

Bolivya Millet Meclisi 26 Kasım 2014 tarihinde oybirliğiyle kabul ettiği bir kararda Ermeni milletinin maruz kaldığı soykırım ve insanlığa karşı suçlara ilişkin inkârcı politikanın kınandığını bildirmiş, ayrıca taleplerinin gerçekleşmesi için yaptığı mücadelede, insan haklarının korunmasında ve adaletin yerine getirilmesinde Ermeni halkı ile dayanışma içinde olduğunu bildirmiştir.

250 “Chilean Parliament Once Again Condemn Armenian Genocide and Express Solidarity with Armenian People”, *Panorama.am*, 15 Nisan 2015.

Bolivya Senatosu Başkanı Zonia Guardia Melgar bu kararın Bolivya Dışişleri Bakanlığınca da tasvip edildiğini, Ermeni ve Kürt halklarını desteklediklerini de söylemiştir.²⁵¹

Bolivya Çok Uluslu Senatosu ise 3 Haziran 2015 tarihinde kabul ettiği bir bildiriye, Millet Meclisinin yukarıdaki kararına benzer bir şekilde, talepleri için verdiği mücadelede, insan haklarının korunmasında ve adaletin yerine getirilmesinde Ermeni halkı ile dayanışma içinde olduklarını ifade etmiş ve Ermeni milletinin soykırımı ile insanlığa karşı suçların inkârını kınamıştır.²⁵²

Bolivya'nın Ermeni (ve Kürt) görüşlerini bu denli desteklemesi için bir neden görülmemektedir. Belki Arjantin Ermenilerinin daha güçlü bir olasılıkla, Latin Amerika'da büyük nüfuzu olan Papa'nın etkisi altında hareket etmiş olunabilir. Ancak, Türkiye ile hiç bir sorunu bulunmayan Bolivya'nın Ermeni ve Kürtler nedeniyle bir sorun yaratması makul bir davranış değildir.

Ermenistan Dışişleri Bakanı Nalbantyan Bolivya Meclis ve Hükümetine şükranlarını ifade etmiş olmakla beraber²⁵³ Ermenistan basını bu olaya fazla ilgi göstermemiştir. Türkiye'den ise resmi bir tepki gelmemiştir.

18. ARJANTİN

Ermeni soykırım iddiaları hakkında en fazla sayıda karar alan ülke Arjantin'dir. Bu durum iki ülkenin ilişkilerini etkilemiş ve Başkan Kirchner'in bir süre önce Türkiye'yi ziyaretiyle bu duruma bir çare bulunmasına çalışılmıştır. Ne var ki, yıllarca askeri diktatörler tarafından idare edilen Arjantin'de şimdi insan hakları en önemli konu olarak addedilmekte ve Ermeni sorunu da bir insan hakları ihlali gibi takdim edildiğinden gündemdeki yerini korumaktadır. Bu arada herhalde 1915 yılında insan hakları kavramının bile olmadığı herhalde kimsenin aklına gelmemektedir.

Devlet Başkanı Bayan Cristina Kirchner 14 Nisan 2015 tarihinde Ermeni Cemaati temsilcileriyle bir araya gelerek Ermeni soykırımının 100. yılında onlarla dayanışma içinde olduğunu ifade etmiştir.²⁵⁴

251 "Bolivya Legislature Unanimously Recognize Armenian Genocide", *Asbarez*, 1 Aralık 2014.

252 "Declaracion Camaral No.122/2014-2015 Asamblea Legislativa Pluranacional de Bolivia Camara de Senadores", *Bolivia Plurinational Senate Assembly*, 3 Haziran 2015.

253 "Bolivya Legislature Unanimously Recognize Armenian Genocide", *Asbarez*, 1 Aralık 2014.

254 "Argentina President Expresses Solidarity on Armenian Genocide Centennial", *Asbarez*, 15 Nisan 2015.

Buenos Aires Kenti Meclisi ise Mart ayında aldığı bir kararla Osmanlı döneminde 1,5 milyon Ermeninin katledildiğini ifadeden sonra “100. Yıl”ın sembolü olan unutmama benî çiçeğini içeren logoların kentteki billboard'lara ve yeraltı treni ve otobüs duraklarındaki panolara yerleştirileceğini bildirmiştir.²⁵⁵

19. PARLATİNO

PARLATİNO Latin parlamentosu'nun kısaltılmış bir ifadesi olup Latin Amerika ve bazı Karayip ülkelerinin (toplam 23 ülke) parlamento temsilcilerinden oluşan, 1987 yılında kurulmuş, merkezi Panama'da olan bir iştişari organdır.

PARLATİNO 31 Temmuz 2015 tarihinde yapılan toplantısında Ermeni soykırım iddialarını tanıyan bir kararı, bir çekimse oyla kabul etmiştir.²⁵⁶

Bazı Latin Amerika ülkeleri arasında ekonomik işbirliğini düzenlemeyi amaçlayan ve kısa adı MERCOSUR olan (Mercado Comùn del Sur =Güney Ortak Pazarı) bir diğerkuruluş da 2007 yılında Ermeni soykırım iddialarını kabul etmişti.²⁵⁷

Bu iki kuruluşun aldığı kararların hukuki açıdan bir değeri yoktur. Ancak bu kararlar Latin Amerika kamuoylarının önemli bir bölümünün soykırım iddialarına inandığını ve bu konuda başka Latin Amerika ülkeleri parlamentolarının da benzer kararlar alabileceğini göstermektedir. Halen sırasıya Uruguay, Arjantin, Venezuela, Şili, Bolivya ve Brezilya parlamentoları Ermeni soykırımı iddialarını kabul etmiştir.

20. SURİYE

Suriye'de 100.000'in üzerinde bir Ermeni azınlığı bulunmasına ve bu topluluğun bir bölümünün her fırsatta Türkiye aleyhine bir eylem peşinde olmasına rağmen Suriye Hükümeti geçmiş yıllarda, Türkiye ile ilişkilerini dikkate alarak, bunlara pek izin vermemişti. İki ülke ilişkilerinin bozulmasından sonra ise Suriye'de bu konuda bir tutum değişikliği görülmüş ve bizzat Hafız Esed Türk topraklarında 1,5 milyon Ermeninin ve yarım milyon Süryani'nin öldürülmüş olmasından bahsetmeye başlamıştır.²⁵⁸

255 “Arjantin'den Ermeni Soykırımı Kararı”, *Demokrat Haber*, 15 Mart 2015.

256 “Latin American Parliament Recognizes Armenian Genocide”, *prensaarmenia.com*, 1 Ağustos 2015.

257 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 27-28, s. 37.

258 *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 49, ss. 42-43.

“100. Yıl” Ermeniler lehine olan söylemlerin artmasına neden olmuştur. Yukarıda değindiğimiz, 22–23 Nisan’da Erivan’da düzenlenen “Soykırım Suçuna Karşı Global Forum”a katılan Suriye Halk Konseyi Başkanı Muhammed Cihat el-Laham bir konuşmasında bu Forum’a iştirak etmelerinin Osmanlı İmparatorluğu döneminde yapılmış olan Ermeni soykırımını tanıdıklarının kanıtını oluşturduğunu söylemiştir.²⁵⁹

Başkan Esed 6 Mayıs 2015’te Şehitler Günü’nde yapmış olduğu bir konuşmada yüz yıl kadar önce Osmanlı İmparatorluğunun Suriyeli vatanseverleri idam ettirdiğini, ayrıca milyonlarca Ermeni, Süryani ve diğer gruplara mensup kişilerin katledildiğini, “kasap” olarak nitelendirdiği Cemal Paşa’nın ismini de vererek ifade etmiştir.²⁶⁰

Ermenistan Millet Meclisi Ermeni Suriye Dostluk Gurubu Başkanı Tasat Vardapetyan beraberinde milletvekillerinden oluşan bir heyetle birlikte 1–5 Mayıs’ta Suriye’yi ziyaret etmiş ve çeşitli kişilerle görüşmüştür. Vartapetyan Başkan Esed’in kendisine Suriye’nin yakın zamanda Ermeni soykırımını tanıyan ülkeler arasında yer alacağını söylediğini ifade etmiştir.²⁶¹ Bu konuda Suriye Arap Haber Ajansında çıkan bir haberde ise²⁶² Esed’e atfedilen bu sözler yoktur. Buna karşılık Esed’in Suriye ve Ermenistan arasında bir paralellik kurarak Osmanlıların yüz yıl önce Ermeni halkını katlettikleri ve günümüzde Recep Tayip Erdoğan tarafından temsil edilen Türkiye’nin Başta terörizm olmak üzere aynı araçları Suriye halkına karşı kullandığını söylediği kayıtlıdır.

Suriye Arap Haber Ajansı’nın resmi niteliği dikkate alındığında Vartapetyan’ın Suriye’nin Ermeni soykırımını tanıyacağı haberini uydurduğu sonucuna varılmaktadır. Bununla beraber, Suriye-Türkiye arasındaki gerginliğin ileride Suriye’nin böyle bir tanımayı yapmasına neden olması da muhtemel görülmektedir.

21. İSRAİL

İsrail Ermeni soykırımı iddialarını tanımak konusunda tereddütler yaşayan bir ülkedir. Halen gerek Filistin sorunu gerek “Mavi Marmara” olayı nedeniyle ancak “kötü” olarak nitelendirilebilecek ikili ilişkiler İsrail’de bazı çevreleri

259 “Syria Recognizes the Armenian genocide Committed by the Ottoman Empire, Parliament Speaker Says”, *Armradio*, 22 Nisan 2015.

260 “Bashar al-Assad Mentions Armenian genocide in his Martyrs Day Address”, *Armenpress*, 7 Mayıs 2015.

261 “Beşar Esad Yakında Ermeni soykırımını tanıyacağını bildirdi”, *Ermenihaber.am*, 1 Haziran 2015.

262 “President al-Assad: The Turks are using terrorism against Syria just as they did against the Armenian people”, *Sanasyria.com*, 4 Haziran 2015.

Ermeni soykırım iddialarının tanınması gerektiğini savunmaya götürmüştür. Ancak Başbakan Netanyahu ve Dışişleri Bakanlığı bunun Türkiye ile olan sorunları daha da vahim hale getireceği inancı içinde olduklarından bu tanımaya sıcak bakmamaktadır. Sonuç olarak Ermeni "soykırımı"nı tanımak konusunun zaman zaman İsrail Parlamentosunda görüşülerek Türkiye'ye gözdağı verilmeye çalışıldığı ve fakat ilgili tasarıların bir karar alınmadan komisyonlar arasında gidip geldiği, bu durumun da Türkiye'de kimseyi etkilemediği gözlenmektedir.

İsrail Ermeni soykırımı iddialarını tanımak konusunda tereddütler yaşayan bir ülkedir. Halen gerek Filistin sorunu gerek "Mavi Marmara" olayı nedeniyle ancak "kötü" olarak nitelendirilebilecek ikili ilişkiler İsrail'de bazı çevreleri Ermeni soykırım iddialarının tanınması gerektiğini savunmaya götürmüştür. Ancak Başbakan Netanyahu ve Dışişleri Bakanlığı bunun Türkiye ile olan sorunları daha da vahim hale getireceği inancı içinde olduklarından bu tanıma sıcak bakmamaktadır.

İsrail'in eski Cumhurbaşkanı Şimon Perez Ermeni soykırımı iddialarına karşı olmasıyla tanınmıştı. Günümüz Cumhurbaşkanı Reuven Rivlin ise, aslında Ermeni soykırımına inanmakla ve bunu Cumhurbaşkanı olmadan önce açıkça söylemekle beraber, yeni makamında soykırım sözcüğünü kullanmak istemez bir davranış içindedir.

Holkost'u Anma Günü vesilesiyle Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda yaptığı bir konuşmada, hiç yeri yokken Ermenilerin 1915'te katledildiklerinden bahsetmiş ancak soykırım sözcüğünü kullanmamıştır. Bununla birlikte Holokost ve Ermeni iddialarından aynı

kontekst içinde bahsetmesi bazı Ermeni çevrelerinde Başkanın soykırımı tanıdığı şeklinde yorumlanmıştır.²⁶³

Daha sonra "100. Yıl"ı anmak için düzenlenen bir toplantıda konuşan Rivlin yine soykırım sözcüğünü kullanmamış ancak "Ermeni halkı modern zamanların kitle halinde katliamlarının ilk kurbanıdır" sözleriyle soykırım kavramına yakın bir ifade kullanmıştır. Bu toplantıda hazır bulunan ve aşırı görüşleriyle tanınan Kudüs Patriği Nurhan Manukyan, Rivlin'in bu sözlerinden düş kırıklığı duyduğunu söylemiştir.

Görüldüğü gibi Rivlin'in bu tutumu ve genel olarak İsrail Hükümetinin Ermeni soykırımı iddialarına yaklaşımı Ermeniler ve Türklerce tasvip edilmemektedir ancak aynı zamanda çok büyük itirazlara da neden olmamaktadır. Muhtemelen İsraililerin istediği de budur.

263 "Israel President Implicitly Recognizes Armenian Genocide", *Armradio*, 29 Nisan 2015.

GENEL DEĞERLENDİRME

Bu bölümde üç konuyu ele alacağız. Ermenistan ve Diaspora'nın düzenlediği "100. Yıl" etkinlik ve eylemlerinin amacı ve ne ölçüde başarılı olduğu, Türkiye'nin bu eylem ve etkinliklere ne derecede karşı koyabildiği ve gelecek için ne gibi gelişmeler beklenebileceği.

1. Ermenistan ve Diaspora Tarafından Düzenlenen "100. Yıl Etkinlik ve Eylemlerin Amaçları ve Alınan Sonuçlar

Önce söz konusu etkinlik ve eylemlerin gerek Ermenistan gerek Diaspora için bir tür psikolojik ihtiyaç olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Uzun yıllardan beri "100. Yıl" varılması gereken bir hedef olarak gösterilmiş olduğundan Ermeni kamuoylarında bu yıla kavuşmak için büyük bir istek doğmuştur. Ermenistan'da ve Diaspora ülkelerinde düzenlenen çok kere gösterişli olan törenler ve dini ayinler bu isteği geniş ölçüde karşılamış olsa gerektir.

"100. Yıl" için yapılan etkinlik ve eylemlerin "anma" dışındaki amacının, soykırım iddialarına dayanarak Türkiye'yi yermek ve Ermeni taleplerinin, kısmen olsun, kabul edilebileceği bir ortam yaratmak Türkiye'yi yermeye göreceli bir başarı söz konusudur. Ancak propaganda politika değildir, politikanın kullandığı bir araçtır. Genelde Ermeni çevrelerinde propagandada başarılı olunca politikada da başarılı olduğu gibi yanlış bir kanı vardır. Oysa tüm karalamala çabalarına karşı Türkiye'nin tutumunda hiçbir değişiklik olmamıştır. Aksine, başka ülkelerin de katkıda bulunduğu aşırı eleştirilerin Türkiye'nin direnme iradesini arttırdığı görülmektedir.

"100. Yıl"ın, 1915 olaylarının anılması dışında, Ermenistan ve Diaspora'nın Türkiye'den olan taleplerinin açıkça ortaya konacağı ve taleplerin gerçekleşme sürecinin başlayacağı bir yıl olması bekleniyordu. Ancak şimdiye kadar bu olmadı. Ermenistan hükümeti yetkilileri konuşmalarında yer alan soykırımın tanınması ve sınırların açılması dışında, Türkiye'den resmen talepte bulunmadılar. Bununla beraber önümüzdeki dönemde bu taleplerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bunlardan hukuki olanlar için Perinçek davasının sonuçlanması bekleniyor olabilir. Diğer yandan Türkiye'ye yapılacak baskıların zamana yayılması da hedeflendiğinden geçikmenin nedeni bu da olabilir.

Kanımızca Ermeni talepleri konusunda en büyük sorun Ermenistan'ın Türkiye karşısında yalnız kalmak istememesidir. Bu talepler sadece ikili alanda ortaya atılırsa Türkiye bunlara önem vermeyebilir. O nedenle taleplerin başka

ölkelerce desteklenmesi bu ölkelerin, özellikle uluslararası kuruluşlarda Ermenistan'a yardım etmesi gerekecektir. Ancak Türkiye'ye karşı böyle bir "koalisyon" kurmak çok zordur. Kim Ermenistan için elini ateşe sokabilir? Daha ziyade lâf üreten Fransa, etkisiz Güney Kıbrıs, kendi sorunlarıyla baş edemeyen Yunanistan ve Suriye dışında Ermenistan'a yardıma talip ölkeler görülmemektedir. Uluslararası kuruluş olarak AB akla gelse de, İcra kolu olan Avrupa Komisyonunun Ermeni soykırımı konusundan itina ile uzak durduğu hatırlanmalıdır. Ermenistan'ın yeni üye olduğu Avrasya Birliği içinde Türkiye karşıtı bir politikanın şekillendirilmesi de, Rusya'nın isteksizliği ve bu Birliğin üyeleri olan Kazakistan ve Kırgızistan'ın kesin muhalefeti nedeniyle imkânsız gibi görülmektedir.

Sonuç olarak Ermenistan için kolay dönemin (1915'i anma etkinlik ve eylemlerinin yapılması) bittiği ve zor dönemin (taleplerin ileri sürülmesi ve bunların gerçekleştirilmeye çalışılması) başladığı söylenebilir.

2. Türkiye'nin "100. Yıl" Etkinlik Ve Eylemlerine Karşı Koyması ve Sonuçları

Yaklaşık elli yıl önce başlayan ve giderek artan Ermeni eleştirileri ve kınamalarına karşı Türkiye'nin tutumu hep tepkisel ve kendini savunmaya yönelik olmuştur. Bundan bir süre önce Türkiye'nin, savunmayı devam ettirmekle birlikte, mevcut sorunların çözümüne yönelik bazı girişimlerde bulunmaya başladığı görülmüştür. Bunları zaman içinde şöyle sıralayabiliriz. 2005 yılı tarihçiler komisyonu önerisi, Türkiye'den ziyade Ermenistan'ın lehine olan 2009 protokollerinin imzalanması, Karabağ konusunda, Ermenistan'ın bir rayondan çekilmesi gibi küçük bir taviz vermesi karşılığında sınırların açılması, Türkiye'deki Ermeni Cemaatinin sorunlarının çözümlenmesi, Ermeni Disporası ile doğrudan temas edilerek uzlaşma ve barış yolunu kapamalarının önlenmeye çalışılması ve son olarak Erdoğan'ın ve Davutoğlu'nun iyi niyet mesajları.

Hemen söylemek gerekir ki bu uzlaşma arayışları hemen hiçbir sonuç vermemiştir. Cumhurbaşkanı Erdoğan bunu "elimiz havada kaldı" sözleriyle dile getirmiştir. Başbakan Davutoğlu ise bu konudaki Ermeni direniş ve bağınazlığı için "Konuşursanız tuzak, taziye yayınlarsanız yetmez, mesafe koyarsanız zaten Türkler açık görüşlü değil (diyorlar), peki ne yapmamız isteniyor? Acıları paylaşalım diyorsunuz, hayır sizin acılarınız unutulsun, bizim acıları anlayın, bizim acılar için özür dileyin (diyorlar). Gelin konuşalım (diyorsunuz), önce siz soykırımı kabul edin, sonra konuşuruz (diyorlar). Böyle bir anlayışla yol almak mümkün değil" demiştir.

Kısaca Türkiye, iyi niyetine rağmen Ermenistan ile uzlaşma arayışlarında bir çıkmaz içindedir. Ermenistan da aynı durumdadır. Ancak Ermenistan taviz vereceği korkusuyla esasen mevcut durumun devamını istemektedir.

“100. yıl” münasebetiyle Ermenistan’ın düzenlediği etkinlik ve eylemlerin diğer ülkeleri etkilemeye ve Ermeni görüşlerinin desteklenmeye başlaması karşısında Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Başbakan Davutoğlu bizzat müdahale etmek durumunda kalmışlar ve Türkiye’nin görüş ve tutumunu güçlü bir şekilde savunmuşlardır. Bu durumu vurgulayabilmek adı geçenlerin yaptıkları konuşmalara yukarıda geniş yer verdik. Bu davranış Türkiye’nin “100. yıl”dan fazla zarar görmesini önlemiştir. Nitekim Almanya dahil bazı ülkeler soykırım iddiaları konusunda karar alınmasını ertelemişler bazıları ise kararlarında günümüz Türkiye’sini suçlamaktan kaçınmışlardır.

Türkiye, iyi niyetine rağmen Ermenistan ile uzlaşma arayışlarında bir çıkmaz içindedir. Ermenistan da aynı durumdadır. Ancak Ermenistan taviz vereceği korkusuyla esasen mevcut durumun devamını istemektedir.

Cumhurbaşkanı ve Başbakan’ın bu konuya müdahil olmalarının bir sonucu da, Türkiye’de Ermeni görüşlerinin, ağır da olsa yayılmasını eğilimini durdurması ve Ermeni sorununun, bir insan hakları sorunu olmaktan öte, Türkiye için bir güvenlik sorunu olduğunun daha iyi anlaşılmasını sağlamış olmasıdır. Kısaca Türkiye’de bu konudaki geleneksel tutuma bir dönüş söz konusudur.

Bu kısmi başarı tablosu içinde eksik görünen husus Türkiye’de bilimsel alanda yeterince araştırma yapılmamasıdır. Oysa soykırım iddiaları tarihi bir olayla ilgilidir ve bu olayın belgeleri Türkiye arşivlerindedir. Akademik alandaki bu yetersizlik Cumhurbaşkanı ve Başbakanın “sahaya” inmelerinin nedenlerinden biridir.

Bu arada bazı Üniversitelerimizin ile az sayıda düşünce kuruluşunun “100. Yıl” münasebetiyle bilimsel toplantılar düzenlediğini şükranla anmak isteriz. Ne var ki diğer ülkelerde düzenlenen bilimsel toplantıların sayıları, boyutları ve kamuoyundaki etkileri bizimle kıyas kabul etmeyecek ölçüdedir.

Bu arada Türkiye’nin “100.yıl” münasebetiyle uğradığı “zararın” bir bilançosunu çıkarmak ta mümkündür. Tüm uğraşılara rağmen soykırım iddialarını tanıyan ülkelerin sayındaki artış beştir. Bunlar Avusturya, Bulgaristan, Lüksemburg, Brezilya ve Bolivya’dır. 28 Avrupa Birliği ülkesinden 14’ü bu iddiaları tanımaktadır. Ancak, son yedi yıldır Ermeni soykırım iddialarından uzak durmuş olan Avrupa Parlamentosunun bu yıl üç

kez, biri münhasıran soykırım konusunda olmak üzere, bu iddiaları dile getirmesi önemli bir olaydır ve Türkiye'nin tam üyelik sürecini, hâlâ böyle bir süreç varsa, olumsuz yönde etkileyecektir. Vatikan'ın Ermenileri destekleyen tutumu da Hıristiyan dünyasında aleyhte yankılanacaktır. Kanımızca Türkiye en büyük zararı Avrupa kamuoyunun ve özellikle medyasının artık Ermeni soykırım iddialarını çekincesiz destekler hale gelmesiyle görmüştür. Bu kısmen ABD için de doğrudur.

3. Önümüzdeki Dönemde Ne Gibi Gelişmeler Olabilir?

Yukarıda değindiğimiz gibi Ermenistan için bundan sonra başlıca sorun Türkiye'den olan taleplerin ne zaman ve ne şekilde ortaya atılacağı ve hangi ülke ve/veya uluslararası kuruluşun desteğinin alınacağıdır. Yukarıda değindiğimiz gibi Ermenistan için bu desteğin sağlanması çok zordur. Daha ziyade propagandanın politika zannedilmesiyle Ermenistan yayında yer alan Avrupa ve kısmen Amerika kamuoylarının desteği ile karalama kampanyasına devam edilmesi daha olasıdır.

Bu arada Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı izlemeye çalıştığı bu politikanın Azerbaycan'la olan sorunları nedeniyle olumsuz etkilenmesi de mümkündür. Karabağ'da bazı bölgelerde çatışmaların çok artması, kısmen olsun toprak kaybı Türkiye'den taleplerde bulunmak politikasının, bir süre için olsun sona erdirebilir. Aksine, Karabağ'da olumlu gelişmeler olması da, Türk sınırının açılması olasılığı gündeme getirdiğinden, Türkiye'ye karşıtı bir politikayı çok kısıtlayacaktır.

Kısaca, önümüzdeki dönemde Rusya'nın Kafkaslarda sorun çıkmasını istemediği ABD'nin de çeşitli nedenlerle Türkiye'nin işbirliğine ihtiyacı olduğu, AB'nin ciddi bir ihtilafa karışmak istemediği düşünüldüğünde Ermenistan'ın sonunda Türkiye'ye karşı yürütmek istediği politikanın beklediği sonuçları vermesi pek mümkün görülmemektedir.

Türkiye bakımından ise durum hayli farklıdır. Yukarıda değindiğimiz ve bizzat Erdoğan ve Davutoğlu'nun dile getirdiği gibi, Ermenistan'la uzlaşma politikası bir sonuç vermemiştir. Ancak yapılan konuşmalardan yine de böyle bir politikaya devam edilmek istendiği, ana muhalefet partisi CHP'nin de bunu istediği anlaşılmaktadır. Ancak daha fazla taviz vermeden bu politikanın nasıl yürütülebileceği, yürütülse de ne gibi bir sonuç alınacağı belli değildir.

Bu ana sorunun dışında Türkiye için önemli olan, Fransa'nın daha makul bir tutum izlemeye çalışmasını sağlamak, Vatikan'ın gizlice yürüttüğü Türkiye

karşıtlığına mani olmaya gayret etmek ve Latin Amerika'nın tamamen Ermeni tarafına geçmesini engelleyecek bir strateji geliştirmek olduğu görülmektedir. Ermeni sorununun ikili ilişkilerin gelişmesini engel olacağını vurgulayan ve gerektiğinde bunu da fiilen uygulayan bir politikanın başarılı olma şansı vardır.

Diğer yandan, Ermeni sorununun tehcirin ellinci yılında yeniden canlanmasından sonra izleyen elli yılda boyutlarını ve yoğunluğunu gittikçe arttırarak devam ettiğini, bu sorunun değil kısa vadede, orta vadede dahi ortadan kalkma olasılığının az olduğunu, bu nedenle makul uzlaşma çabalarını sürdürürken, her alanda bir mücadeleye devam etmenin kaçınılmaz bulunduğunu idrak etmek gerekmektedir.

Son olarak Türkiye'nin en zayıf alanlarından birinin bilimsel çalışmalar olduğunu, Türk diplomasisinin akademik desteğe ihtiyaç duyduğunu, bilimsel alanda ciddi eğitim, koordinasyon ve işbirliği yapmanın vaktinin çoktan geldiğini ve bunu ancak devletin sağlayabileceğini de belirtelim.

EKLER

- I - PAN-ARMENIAN DECLARATION ON THE CENTENNIAL OF THE ARMENIAN GENOCIDE
- II - GLOBAL FORUM AGAINST THE CRIME OF GENOCIDE
- III- CUMHURBAŞKANI ERDOĞAN'IN 24 NİSAN 2015 GÜNÜ İSTANBUL ERMENİ PATRİKHANESİ'NDE YAPILAN DİNİ TÖRENE GÖNDERDİĞİ MESAJ
- IV- BAŞBAKAN DAVUTOĞLU'NUN HRANT DINK'IN ÖLÜM YILDÖNÜMÜ VESİLESİYLE YAPTIĞI AÇIKLAMA (19 OCAK 2015)
- V- BAŞBAKAN DAVUTOĞLU'NUN İMPARATORLUĞU'NUN YIKILIŞ DÖNEMİNDE HAYATINI KAYBEDEN OSMANLI ERMENİLERİNE İLİŞKİN AÇIKLAMASI (20 NİSAN 2015)
- VI- MESSAGE OF HIS HOLINESS POPE FRANCIS ON THE OCCASION OF THE CENTENARY OF METZ YEGHERN AND THE PROCLAMATION OF ST GREGORY OF NAREK AS DOCTOR OF THE CHURCH
- VII- POPE FRANCIS: OPENING ADDRESS TO ARMENIAN CHRISTIANS DURING MASS ON DIVINE MERCY SUNDAY
- VIII- EUROPEAN PARLIAMENT RESOLUTION ON THE CENTENARY OF THE ARMENIAN GENOCIDE (2015/2590(RSP))
- IX- TBMM'NİN AVRUPA PARLAMENTOSUNUN 15 NİSAN 2015 TARİHLİ KARARINA İLİŞKİN BİLDİRİSİ
- X- COUNCIL OF EUROPE PARLIAMENTARY ASSEMBLY (WRITTEN DECLARATION)
- XI- STATEMENT BY THE US PRESIDENT ON ARMENIAN REMEMBRANCE DAY

EK: I

PAN-ARMENIAN DECLARATION ON THE CENTENNIAL OF THE ARMENIAN GENOCIDE²⁶⁴

The State Commission on the Coordination of Events Dedicated to the 100th Anniversary of the Armenian Genocide, in consultation with its regional committees in the Diaspora,

-expressing the united will of the Armenian people,

-based on the Declaration of Independence of Armenia of 23 August 1990 and the Constitution of the Republic of Armenia,

-recalling the United Nations Universal Declaration of Human Rights of 10 December 1948, whereby recognition of the inherent dignity and of the equal and inalienable rights of all members of the human family is the foundation of freedom, justice and peace in the world,

-guided by the respective principles and provisions of the United Nations General Assembly Resolution 96(1) of 11 December 1946, the United Nations Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of 9 December 1948, the United Nations Convention on the Non-Applicability of Statutory Limitations to War Crimes and Crimes Against Humanity of 26 November 1968, the International Covenant on Civil and Political Rights of 16 December 1966 as well as all the other international documents on human rights,

-taking into consideration that while adopting the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, the United Nations specifically underlined the importance of international cooperation in the struggle against that criminal offence,

-emphasizing the inadmissibility of impunity of the constituent elements of the crime of genocide and the non-applicability of statutory limitation thereto,

-condemning the genocidal acts against the Armenian people, planned and continuously perpetrated by the Ottoman Empire and various regimes of Turkey in 1894-1923, dispossession of the homeland, the massacres and ethnic

264 "The Pan Armenian Declaration on the 100th Anniversary of the Armenian Genocide was Promulgated at the Tsitsernakaberd Memorial Complex", *President of the Republic of Armenia*, 1 Ocak 2015. <http://www.president.am/en/press-release/item/2015/01/29/President-Serzh-Sargsyan-visit-Tsitsernakaberd-Genocide/>

cleansing aimed at the extermination of the Armenian population, the destruction of the Armenian heritage, as well as the denial of the Genocide, all attempts to avoid responsibility, to consign to oblivion the committed crimes and their consequences or to justify them, as a continuation of this crime and encouragement to commit new genocides,

- also considering the 1919-1921 verdicts of the courts-martial of the Ottoman Empire on that grave crime perpetrated “against the law and humanity” as a legal assessment of the fact,

- appreciating the joint declaration of the Allied Powers on May 24, 1915, for the first time in history defining the most heinous crime perpetrated against the Armenian people as a “crime against humanity and civilization” and emphasizing the necessity of holding Ottoman authorities responsible, as well as the role and significance of the Sevres Peace Treaty of 10 August 1920 and US President Woodrow Wilson’s Arbitral Award of 22 November 1920 in overcoming the consequences of the Armenian Genocide:

1. Commemorates one-and-a-half million innocent victims of the Armenian Genocide and bows in gratitude before those martyred and surviving heroes who struggled for their lives and human dignity.

2. Reiterates the commitment of Armenia and the Armenian people to continue the international struggle for the prevention of genocides, the restoration of the rights of people subjected to genocide and the establishment of historical justice.

3. Expresses gratitude to those states and international, religious and non-governmental organizations that had political courage to recognize and condemn the Armenian Genocide as a heinous crime against humanity and even today continue to undertake legal measures to that end, also preventing the dangerous manifestations of denialism.

4. Expresses gratitude to those nations, institutions and individuals, who often endangering their lives, provided multifaceted humanitarian assistance and rescued many Armenians facing the threat of total annihilation, created safe and peaceful conditions for the survivors of the Armenian Genocide, thus promoting orphan care and the international Armenophile movement.

5. Appeals to UN member states, international organizations, all people of good will, regardless of their ethnic origin and religious affiliation, to unite their

efforts aimed at restoring historical justice and paying tribute to the memory of the victims of the Armenian Genocide.

6. Expresses the united will of Armenia and the Armenian people to achieve worldwide recognition of the Armenian Genocide and the elimination of the consequences of the Genocide, preparing to this end a file of legal claims as a point of departure in the process of restoring individual, communal and pan-Armenian rights and legitimate interests.

7. Condemns the illegal blockade of the Republic of Armenia imposed by the Republic of Turkey, its anti-Armenian stance in international fora and the imposition of preconditions in the normalization of interstate relations, considering this a consequence of the continued impunity of the Armenian Genocide, Meds Yeghern.

8. Calls upon the Republic of Turkey to recognize and condemn the Armenian Genocide committed by the Ottoman Empire, and to face its own history and memory through commemorating the victims of that heinous crime against humanity and renouncing the policy of falsification, denialism and banalizations of this indisputable fact.

Supports those segments of Turkish civil society whose representatives nowadays dare to speak out against the official position of the authorities.

9. Expresses the hope that recognition and condemnation of the Armenian Genocide by Turkey will serve as a starting point for the historical reconciliation of the Armenian and Turkish peoples.

10. Proudly notes that during the last century the Armenian people, having survived the Genocide,

- Demonstrated an unbending will and national self-consciousness and restored its sovereign statehood, lost centuries ago,

- Preserved and developed national values, achieved the renaissance of their national culture, science and education, bringing its unique contribution to the development of world heritage,

- established a powerful and effective network of religious and secular institutions in the Armenian Diaspora, thus contributing to the preservation of their Armenian identity in Armenian communities worldwide, the shaping of a respected and esteemed image of the Armenian, and the protection of the legitimate rights of the Armenian people,

- united and restored the national gene pool that was facing extermination as a result of the Genocide, through a pan-Armenian cooperation and extensive repatriation program,

- made its valuable contribution to international peace and security during the First and the Second World Wars and won glorious victories in the heroic battle of Sardarapat and the Artsakh war.

11. Considers the 100th anniversary of the Armenian Genocide an important milestone in the ongoing struggle for historical justice under the motto “I remember and demand”.

12. Calls upon the coming generations of Armenians to protect their sacred native heritage with patriotism, consciousness and intellect and resolutely struggle and serve for:

- a stronger Homeland, free and democratic Republic of Armenia,
- the progress and strengthening of independent Artsakh,
- the efficient unity of Armenians worldwide,
- the realization of the centuries-old sacrosanct goals of all Armenians.

EK: II

GLOBAL FORUM AGAINST THE CRIME OF GENOCIDE - 23 APRIL 2015²⁶⁵

The Global Forum

Paying tribute to the memory of the innocent victims of the Armenian Genocide, the genocide of Greeks and Assyrians, Holocaust, the genocides in Rwanda, Cambodia, Darfur and other crimes against humanity,

Recalling the United Nations Charter, the Universal Declaration of Human Rights, the UN Convention for the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide,

Being concerned about the recurring cases of genocides and crimes against humanity, despite the existing appropriate international prevention mechanisms,

Being also concerned about recent alarming outspread of violence, extremism and terrorism in different regions of the world directly threatening the ethnic and religious minorities,

Bearing in mind the emergence and the evolution of the international criminalization of genocide in the international law,

Having discussed the issues of impunity, individual and state accountability for the crime of genocide, the appropriate means of addressing the consequences of this crime,

Noting the importance of the global struggle against genocides and crimes against humanity,

Emphasizing the role that various governments, parliaments, international organizations and civil society have in the prevention of genocide and their contribution to fostering prevention mechanisms,

- Acknowledges that genocide is the ultimate crime with irreversible consequences, and calls upon all states to bring their utmost contribution to the strengthening of genocide prevention mechanisms,

265 "Global Forum's Declaration read During Armenian Genocide Commemoration", *News.am*, 24 Nisan 2015.

- Reaffirms that the primary genocide prevention mechanisms remain the ones existing in the framework of the United Nations and welcomes the adoption of UN Human Rights Council resolution on March 27, 2015 entitled “Prevention of Genocide”,
- Stresses that genocide prevention depends on the efficiency of human rights protection, the strength of the culture of tolerance and non-discrimination,
- Recognizes that denial, in particular on a state level, is unacceptable and underlines that timely condemnation of genocides and efficiently addressing their consequences may serve as important tools for prevention and reconciliation,
- Calls upon the international community on the eve of the Centennial commemorations of the Armenian Genocide to support the continuous efforts aimed at its worldwide recognition.

EK: III

**CUMHURBAŞKANI ERDOĞAN'IN 24 NİSAN 2015 GÜNÜ İSTANBUL
ERMENİ PATRİKHANESİ'NDE YAPILAN DİNİ TÖRENE
GÖNDERDİĞİ MESAJ²⁶⁶**

Sayın Aram Ateşyan,

Türkiye Ermenileri Patrik Genel Vekili

Ermeni vatandaşlarımız için özel bir anlam taşıyan bu günde, Birinci Dünya Savaşı şartlarında hayatını kaybeden tüm Osmanlı Ermenilerini bir kez daha saygıyla anıyor, çocuklarına ve torunlarına taziyelerimi sunuyorum.

Osmanlı İmparatorluğu'na ve Cumhuriyetimize yaptıkları ekonomik, sosyal, kültürel, siyasi katkıları daima takdirle hatırladığımız Ermeni toplumunun, coğrafyamızın her köşesindeki hatıralarını güzel duygularla yâd ediyorum.

Bu vesileyle, rahatsızlığı sebebiyle tedavi gören Patrik Sayın Mesrob Mutafyan'a da şifa temenni ediyorum.

Değerli Ermeni vatandaşlarım,

İnsanlığın en büyük felaketlerinden olan Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde de her milletten milyonlarca insan ebediyete intikal etti.

Bu savaş sırasında, etnik ve dini kimliği ne olursa olsun, benzer şartlar altında hayatlarını yitiren Osmanlı vatandaşlarının tamamını da rahmetle ve hürmetle anıyorum.

Türkiye Cumhuriyeti devletini, bu acıları unutmadan ama bunlarla baş etmesini de bilerek kurmayı başardık.

Bugün de, huzur, barış ve kardeşlik temelinde daha güzel günlere ulaşmak için, etnik ve dini kimliğine bakmaksızın, tüm vatandaşlarımızla, dostlarımızla birlikte çalışıyor, mücadele ediyoruz.

Yüz yıl önce, ortak vatanımızı işgal için dünyanın dört bir yanından gelenlerin

266 "Sayın Cumhurbaşkanımızın 24 Nisan 2015 Günü İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nde Yapılan Dini Törene Gönderdiği Mesaj", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Açıklaması*, 24 Nisan 2015. http://www.mfa.gov.tr/sayin-cumhurbaskanimizin-24-nisan-2015-gunu-istanbul-ermeni-patrikhanesi_nde-yapilan-dini-torene-gonderdigi-mesaj.tr.mfa

torunlarını, bugün, savaşı lanetlemek, barışı ve dostluğu yüceltmek için Çanakkale’de coşkuyla ağırlayabilen bir kültüre sahibiz.

Ermeni toplumunun geçmişte yaşadığı üzüntü verici hadiseleri bildiğimizi ve acınızı samimiyetle paylaştığımı bir kez daha ifade ediyorum.

Osmanlı Ermenilerinin dünyanın her yerindeki torunlarına gönül kapılarımızın sonuna kadar açık olduğunu da bilmenizi istiyorum.

Sizleri en kalbi duygularıyla selamlıyor, hepinize sevgilerimi, saygılarımı sunuyorum.

Recep Tayyip Erdoğan

Cumhurbaşkanı

EK: IV

BAŞBAKAN DAVUTOĞLU'NUN HRANT DİNK'İN ÖLÜM
YILDÖNÜMÜ VESİLESİYLE YAPTIĞI AÇIKLAMA (19 OCAK 2015)²⁶⁷

Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı İmparatorluğu'ndan devraldığı önemli meselelerden birine duygu ve düşünceleriyle ışık tutmaya çalışan Hrant Dink aramızdan ayrılmış sekiz yıl oldu. Dink'in kederli ailesine ve tüm sevenlerine sabır diliyoruz.

Hrant Dink, Ermeni kökeninden de, Türkiye'ye bağlılığından da ödün vermeden Türkler ile Ermenilerin ortak geleceklerini inşa edebilmelerinin yol ve yöntemini arayan değerli bir Anadolu aydınıydı. Türk-Ermeni dostluğunu özünde birleştiren, köklü acıların aşılması, tarihi birlikteliğin hatırlanması için yüreğini ve aklını ortaya koyan Dink'in dostluk yoluna tuttuğu meşalenin ışığında zihinlerde ve gönüllerde kapılar açmak istiyoruz.

Bu anlayışla, Türk-Ermeni dostluğuna inanan herkesi yeni bir başlangıca katkıda bulunmaya davet ediyor ve tüm Ermenilere seslenmek istiyoruz:

Savaş şartlarında başvuru zorunlu yer değiştirme politikalarının, 1915 dâhil, gayri insani sonuçlar doğurduğunu daha önce de açıklayan Türkiye, Ermenilerin acılarını paylaşmakta, iki halk arasında yeniden duygudaşlık kurulması için sabır ve kararlılıkla gayret göstermektedir. İlişkilerimizi esir alan husumetin aşılması için başta diyalog olmak üzere nasıl hareket edilmesi gerektiğinin ipuçlarını veren 23 Nisan 2014 tarihli taziyeye mesajı bu yaklaşımın en somut ifadesidir. Zamanı 1915'te donduran büyük travmayı geride bırakmanın yolu tabuların yıkılmasıyla başlar. Türkiye, kendi adına bu noktayı aşmış, geçmişten miras basmakalıp söylemleri, genellemeleri geride bırakmıştır.

İki kadim halkın birbirini anlama ve birlikte geleceğe bakma olgunluğuna ulaşmaları mümkündür. Aynı coğrafyayı ve uzun bir tarihi paylaşan Türkler ve Ermeniler, tüm meselelerini yalnızca kendi aralarında konuşabilirler; çözüm yollarını da yine yalnızca birlikte arayabilirler. Karşılıklı güven ve işbirliği anlayışını geliştirmemiz; 800 yıllık ortak tarihimizin ışığında birbirimizi yeniden tanımamız; insani ilişkiler içinde olmamız elzemdir. Bu anlayışla Ermeni dostlarımızı Türkiye'yi daha fazla ziyaret ederek karşılıklı önyargıları kaldırmaya davet ediyoruz.

267 "Sayın Başbakanımızın Hrant Dink'in Ölüm Yıldönümü Vesilesiyle Yaptıkları Açıklama", *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Açıklaması*. <http://www.mfa.gov.tr/sayin-basbakanimizin-hrant-dink-in-olum-yildonumu-vesilesiyle-yaptiklari-aciklama.tr.mfa>

Ayrıca, Ermeni kültür varlıkları ile Osmanlı/Türk kültürüne değerli katkılarda bulunmuş Ermeni şahsiyetlere hak ettikleri biçimde ve önemle sahip çıkmaya devam edilecektir.

Acılara ortak olmak, yaraları sarmak ve tekrar dostluklar kurabilmek arzumuz samimidir.

Ufkumuz dostluk ve barıştır.

EK: V

BAŞBAKAN DAVUTOĞLU’NUN İMPARATORLUĞU’NUN YIKILIŞ DÖNEMİNDE HAYATINI KAYBEDEN OSMANLI ERMENİLERİNE İLİŞKİN AÇIKLAMASI (20 NİSAN 2015)²⁶⁸

Sayın Başbakanımızın Osmanlı İmparatorluğu’nun Yıkılış Döneminde Hayatını Kaybeden Osmanlı Ermenilerine İlişkin Açıklaması

“Osmanlı İmparatorluğunun son yıllarında, asırlardır barış ve kardeşlik içinde bir arada yaşamış olan farklı etnik ve dini kökenden pek çok Osmanlı vatandaşı, hafızalarda derin izler bırakan büyük acılar yaşadılar.

Birinci Dünya Savaşı koşullarında bu acıları yaşayan, farklı etnik ve dini kökene mensup milletlerin torunları olarak yaşananları anlıyor, hayatını kaybeden masum Osmanlı Ermenilerini saygıyla anıyor, torunlarına taziyelerimizi sunuyoruz.

Osmanlı Ermenilerinin hatırasına ve Ermeni kültürel mirasına sahip çıkmak Türkiye için tarihi ve insani bir görevdir.

Bu anlayışla, bu yıl 24 Nisan günü Ermeni Patrikhanesince düzenlenecek dini bir törenle, Osmanlı Ermenileri tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de anılacaktır.

Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan’ın Başbakan olduğu dönemde, 23 Nisan 2014 tarihinde yayınladığı mesajda belirtildiği gibi, ‘Türkiye ve Ermenistan’ın, birlikte, kendilerine yakışır bir törenle’ Osmanlı Ermenilerini anmaları çok daha anlamlı olurdu.

Tarih siyasete alet edilmediğinde, bu olgun ve erdemli duruşun gerçekleştirileceğine inanıyoruz.

Kadim Anadolu medeniyeti tarihimize sahip çıkmayı, sevincimizi ve acımızı birlikte anmayı, yaralarımızı birlikte sarmayı ve geleceğe birlikte bakmayı öğretmiştir.

Hrant Dink’in ölüm yıldönümü vesilesiyle 20 Ocak 2015 tarihinde yayınladığım mesajda ifade ettiğim üzere ‘iki kadim halkın birbirini anlama ve birlikte geleceğe bakma olgunluğuna ulaşmaları mümkündür.’

268 “Sayın Başbakanımızın Osmanlı İmparatorluğu’nun Yıkılış Döneminde Hayatını Kaybeden Osmanlı Ermenilerine İlişkin Açıklaması, *Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Açıklaması*. http://www.mfa.gov.tr/sayin-basbakanimizin-osmanli-imparatorlugu_nun-yikilis-doneminde-hayatini-kaybeden-osmanli-ermenilerine-iliskin-aciklamasi.tr.mfa

Bugün de, tarihi sorumluluğumuzun ve insani görevimizin bir gereği olarak, acılar arasında ayırım gözetmeden yüzyıl önce yaşanan olaylarda hayatını kaybedenleri saygıyla hatırlıyoruz,

Öte yandan, acılarımızın hafiflemesi için hayatını kaybedenleri hatırlamak kadar, geçmişle dürüstçe yüzleşmenin de önemli olduğunu inanıyoruz. Birinci Dünya Savaşı'nda yaşananların nedenlerini ve sorumlularını tespit etmek mümkündür.

Ne var ki, her şeyi tek bir kelimeye indirgeyerek, sorumluluğu genellemeler yoluyla sadece Türk milletine yüklemek, hatta bunu bir nefret söylemiyle birleştirmek vicdanen de hukuken de sorunludur.

Yüz yıl önce Türk ve Müslüman Osmanlı vatandaşlarının maruz kaldığı sürgün ve katliamların derin izleri bugün de hafızalardadır.

Bu gerçeği görmezden gelmek, acılar arasında ayırım gözetmek, tarihi bakımdan yanlış olduğu kadar vicdanen de kabul edilemez.

Nitekim geride bıraktığımız yıllar, çatışan hafızaların birbirine dayatılmasının sonuç getirmeyeceğini göstermiştir.

Bu çerçevede, tüm Osmanlı vatandaşlarının hafızasına ve vicdanına saygı gösterilmesi, seslerine kulak verilmesi gerekmektedir.

Hakikate ulaşmak için adil hafıza, duygudaşlık, saygılı bir dil, makul ve nesnel bakış yeterlidir.

Türkiye, tüm görüşlerin serbestçe dillendirilip, özgürce tartışılabildiği, her türlü belge ve bilginin soruşturulabildiği bir ortam sağlayarak, ortak geleceği inşa etme hedefi doğrultusunda önemli pozitif adımlar atmaktadır.

Yüz yıl önce, sevinç ve hüzünde aynı kaderi paylaşmış iki halkın torunları olarak bize düşen ortak sorumluluk, yüzyılın yaralarını sarıp, insani bağlarımızı yeniden tesis etmektir.

Türkiye, bu sorumluluğa kayıtsız kalmayacak, dostluk ve barış için elinden geleni yapmaya devam edecektir.

Bütün üçüncü taraflara da tarihi yaraları deşmek yerine, adil hafızaya ve ortak barışçıl geleceğe dayalı bir tutum benimsenmesi çağrısında bulunuyoruz.

Bu duygu ve düşüncelerle, 1915 yılında, tehcir sırasında hayatını kaybeden Osmanlı Ermenilerini bir kez daha saygıyla anıyor, çocuklarının ve torunlarının acılarını paylaşıyoruz.”

EK: VI**MESSAGE OF HIS HOLINESS POPE FRANCIS ON THE OCCASION OF THE CENTENARY OF METZ YEGHERN AND THE PROCLAMATION OF ST GREGORY OF NAREK AS DOCTOR OF THE CHURCH²⁶⁹**

Dear Armenian Brothers and Sisters,

A century has passed since that horrific massacre which was a true martyrdom of your people, in which many innocent people died as confessors and martyrs for the name of Christ (cf. John Paul II and Karekin II, *Common Declaration, Etchmiadzin, 27 September 2001*). Even today, there is not an Armenian family untouched by the loss of loved ones due to that tragedy: it truly was “*Metz Yeghern*”, the “Great Evil”, as it is known by Armenians. On this anniversary, I feel a great closeness to your people and I wish to unite myself spiritually to the prayers which rise up from your hearts, your families and your communities.

Today is a propitious occasion for us to pray together, as we proclaim Saint Gregory of Narek a Doctor of the Church. I wish to express my deep gratitude for the presence here today of His Holiness Karekin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians, His Holiness Aram I, Catholicos of the Great House of Cilicia, and His Beatitude Nerses Bedros XIX, Patriarch of Cilicia of Armenian Catholics.

Saint Gregory of Narek, a monk of the tenth century, knew how to express the sentiments of your people more than anyone. He gave voice to the cry, which became a prayer, of a sinful and sorrowful humanity, oppressed by the anguish of its powerlessness, but illuminated by the splendour of God’s love and open to the hope of his salvific intervention, which is capable of transforming all things. “Through his strength I wait with certain expectation believing with unwavering hope that... I shall be saved by the Lord’s mighty hand and... that I will see the Lord himself in his mercy and compassion and receive the legacy of heaven” (Saint Gregory of Narek, *Book of Lamentations*, XII).

Your Christian identity is indeed ancient, dating from the year 301, when Saint Gregory the Illuminator guided Armenia to conversion and baptism. You were the first among nations in the course of the centuries to embrace the Gospel of

269 “Message of His Holiness Pope Francis On the 100th Anniversary of ‘Metz Yeghern’ and Proclamation of St Gregory of Narek as a Doctor of the Church”, *Vatican Pontifical Messages*, 12 Nisan 2015. http://w2.vatican.va/content/francesco/en/messages/pont-messages/2015/documents/papa-francesco_20150412_messaggio-armeni.html

Christ. That spiritual event indelibly marked the Armenian people, as well as its culture and history, in which martyrdom holds a preeminent place, as attested to symbolically by the sacrificial witness of Saint Vardan and his companions in the fifth century.

Your people, illuminated by Christ's light and by his grace, have overcome many trials and sufferings, animated by the hope which comes from the Cross (cf. *Rom* 8:31-39). As Saint John Paul II said to you, "Your history of suffering and martyrdom is a precious pearl, of which the universal Church is proud. Faith in Christ, man's Redeemer, infused you with an admirable courage on your path, so often like that of the Cross, on which you have advanced with determination, intent on preserving your identity as a people and as believers" (*Homily*, 21 November 1987).

This faith also accompanied and sustained your people during the tragic experience one hundred years ago "in what is generally referred to as the first genocide of the twentieth century" (John Paul II and Karekin II, *Common Declaration*, Etchmiadzin, 27 September 2001). Pope Benedict XV, who condemned the First World War as a "senseless slaughter" (*AAS*, IX [1917], 429), did everything in his power until the very end to stop it, continuing the efforts at mediation already begun by Pope Leo XIII when confronted with the "deadly events" of 1894-96. For this reason, Pope Benedict XV wrote to Sultan Mehmed V, pleading that the many innocents be saved (cf. *Letter* of 10 September 1915) and, in the Secret Consistory of 6 December 1915, he declared with great dismay, "*Miserrima Armenorum gens ad interitum prope ducitur*" (*AAS*, VII [1915], 510).

It is the responsibility not only of the Armenian people and the universal Church to recall all that has taken place, but of the entire human family, so that the warnings from this tragedy will protect us from falling into a similar horror, which offends against God and human dignity. Today too, in fact, these conflicts at times degenerate into unjustifiable violence, stirred up by exploiting ethnic and religious differences. All who are Heads of State and of International Organizations are called to oppose such crimes with a firm sense of duty, without ceding to ambiguity or compromise.

May this sorrowful anniversary become for all an occasion of humble and sincere reflection, and may every heart be open to forgiveness, which is the source of peace and renewed hope. Saint Gregory of Narek, an extraordinary interpreter of the human soul, offers words which are prophetic for us: "I willingly blame myself with myriad accounts of all the incurable sins, from our first forefather through the end of his generations in all eternity, I charge

myself with all these voluntarily” (*Book of Lamentations*, LXXII). How striking is his sense of universal solidarity! How small we feel before the greatness of his invocations: “Remember, [Lord,]... those of the human race who are our enemies as well, and for their benefit accord them pardon and mercy... Do not destroy those who persecute me, but reform them, root out the vile ways of this world, and plant the good in me and them” (*ibid.*, LXXXIII).

May God grant that the people of Armenia and Turkey take up again the path of reconciliation, and may peace also spring forth in Nagorno Karabakh. Despite conflicts and tensions, Armenians and Turks have lived long periods of peaceful coexistence in the past and, even in the midst of violence, they have experienced times of solidarity and mutual help. Only in this way will new generations open themselves to a better future and will the sacrifice of so many become seeds of justice and peace.

For us Christians, may this be above all a time of deep prayer. Through the redemptive power of Christ’s sacrifice, may the blood which has been shed bring about the miracle of the full unity of his disciples. In particular, may it strengthen the bonds of fraternal friendship which already unite the Catholic Church and the Armenian Apostolic Church. The witness of many defenceless brothers and sisters who sacrificed their lives for the faith unites the diverse confessions: it is the ecumenism of blood, which led Saint John Paul II to celebrate all the martyrs of the twentieth century together during the Jubilee of 2000. Our celebration today also is situated in this spiritual and ecclesial context. Representatives of our two Churches are participating in this event to which many of our faithful throughout the world are united spiritually, in a sign which reflects on earth the perfect communion that exists between the blessed souls in heaven. With brotherly affection, I assure you of my closeness on the occasion of the canonization ceremony of the martyrs of the Armenian Apostolic Church, to be held this coming 23 April in the Cathedral of Etchmiadzin, and on the occasion of the commemorations to be held in Antelias in July.

I entrust these intentions to the Mother of God, in the words of Saint Gregory of Narek:

“O Most Pure of Virgins, first among the blessed, Mother of the unshakeable edifice of the Church, Mother of the immaculate Word of God,

(...)

Taking refuge beneath your boundless wings which grant us the protection of your intercession, we lift up our hands to you, and with unquestioned hope we believe that we are saved”.

(Panegyric of the Theotokos)

From the Vatican, 12 April 2015

EK: VII

POPE FRANCIS: OPENING ADDRESS TO ARMENIAN CHRISTIANS DURING MASS ON DIVINE MERCY SUNDAY — SUNDAY, APRIL 12, 2015²⁷⁰

“On a number of occasions I have spoken of our time as a time of war, a third world war which is being fought piecemeal, one in which we daily witness savage crimes, brutal massacres and senseless destruction. Sadly, today too we hear the muffled and forgotten cry of so many of our defenceless brothers and sisters who, on account of their faith in Christ or their ethnic origin, are publicly and ruthlessly put to death - decapitated, crucified, burned alive – or forced to leave their homeland.

Today too we are experiencing a sort of genocide created by general and collective indifference, by the complicit silence of Cain, who cries out: “What does it matter to me? Am I my brother’s keeper?” (cf. Gen 4:9; Homily in Redipuglia, 13 September 2014).

In the past century our human family has lived through three massive and unprecedented tragedies. The first, which is widely considered “the first genocide of the twentieth century” (JOHN PAUL II and KAREKIN II, Common Declaration, Etchmiadzin, 27 September 2001), struck your own Armenian people, the first Christian nation, as well as Catholic and Orthodox Syrians, Assyrians, Chaldeans and Greeks. Bishops and priests, religious, women and men, the elderly and even defenceless children and the infirm were murdered.

The remaining two were perpetrated by Nazism and Stalinism. And more recently there have been other mass killings, like those in Cambodia, Rwanda, Burundi and Bosnia.

It seems that humanity is incapable of putting a halt to the shedding of innocent blood. It seems that the enthusiasm generated at the end of the Second World War has dissipated and is now disappearing. It seems that the human family has refused to learn from its mistakes caused by the law of terror, so that today too there are those who attempt to eliminate others with the help of a few and with the complicit silence of others who simply stand by. We have not yet learned

270 “Pope Francis: Opening address to Armenian Christians During Mass on Divine Mercy Sunday”, *Independent Catholic News*, 12 Nisan 2015.
<http://www.indcatholicnews.com/news.php?viewStory=27182>

that “war is madness”, “senseless slaughter” (cf. Homily in Redipuglia, 13 September 2014).

Dear Armenian Christians, today, with hearts filled with pain but at the same time with great hope in the risen Lord, we recall the centenary of that tragic event, that immense and senseless slaughter whose cruelty your forebears had to endure. It is necessary, and

indeed a duty, to honour their memory, for whenever memory fades, it means that evil allows wounds to fester. Concealing or denying evil is like allowing a wound to keep bleeding without bandaging it!

I greet you with affection and I thank you for your witness. With gratitude for his presence, I greet Mr Serzh Sargsyan, the President of the Republic of Armenia. My cordial greeting goes also to my brother Patriarchs and Bishops: His Holiness Kerekin II, Supreme Patriarch and Catholicos of All Armenians; His Holiness Aram I, Catholicos of the Great House of Cilicia, His Beatitude Nerses Bedros XIX, Patriarch of Cilicia of Armenian Catholics; and Catholicosates of the Armenian Apostolic Church and the Patriarchate of the Armenian Catholic Church.

In the firm certainty that evil never comes from God, who is infinitely good, and standing firm in faith, let us profess that cruelty may never be considered God’s work and, what is more, can find absolutely no justification in his Holy Name. Let us continue this celebration by fixing our gaze on Jesus Christ, risen from the dead, victor over death and evil!”

EK: VIII

EUROPEAN PARLIAMENT RESOLUTION ON THE CENTENARY OF THE ARMENIAN GENOCIDE (2015/2590(RSP))

The European Parliament,

– having regard to the United Nations Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of 1948,

– having regard to its resolution of 18 June 1987 on a political solution to the Armenian question(1),

– having regard to its resolution of 12 March 2015 on the Annual report on human rights and democracy in the World 2013 and the EU policy on the matter(2),

– having regard to the Protocol on the Establishment of Diplomatic Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey and the Protocol on Development of Relations between the Republic of Armenia and the Republic of Turkey signed in Zurich on 10 October 2009,

– having regard to Rule 123(2) and (4) of its Rules of Procedure,

A. whereas 2015 marks the centennial of the Armenian Genocide perpetrated in the Ottoman Empire;

B. whereas an increasing number of Member States and national parliaments recognise the Armenian Genocide perpetrated in the Ottoman Empire;

C. whereas one of the main motivations for the European unification movement is the will to prevent the recurrence of wars and crimes against humanity in Europe;

D. whereas Turkey and Armenia have embarked on a process of diplomatic normalisation, signing protocols in 2009 in Zurich on establishing and developing relations;

E. whereas the importance of keeping alive the memories of the past is paramount, since there can be no reconciliation without truth and remembrance;

1. Pays tribute, on the eve of the centenary, to the memory of the one-and-a-

half million innocent Armenian victims who perished in the Ottoman Empire; joins the commemoration of the centenary of the Armenian Genocide in a spirit of European solidarity and justice; calls on the Commission and the Council to join in the commemoration;

2. Recalls its resolution of 18 June 1987 in which inter alia it recognised that the tragic events that took place in 1915-1917 against the Armenians in the territory of the Ottoman Empire represent a genocide as defined in the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide of 1948; condemns all occurrences of crimes against humanity and genocide, and strongly deplors any attempts at their denial;

3. Pays tribute to the memory of the innocent victims of all genocides and crimes committed against humanity; proposes that an International Remembrance Day for Genocides be established, in order to recall again the right of all peoples and all nations throughout the world to peace and dignity;

4. Stresses that the timely prevention and effective punishment of genocides and crimes against humanity should be among the main priorities of the international community and the European Union;

5. Welcomes the statements by the President of the Republic of Turkey, Recep Tayyip Erdoğan, and the Prime Minister of the Republic of Turkey, Ahmet Davutoğlu, offering condolences and recognising atrocities against the Ottoman Armenians as a step in the right direction; encourages Turkey to use the commemoration of the centenary of the Armenian Genocide as an important opportunity to continue its efforts, including the opening of the archives, to come to terms with its past, to recognise the Armenian Genocide and thus to pave the way for a genuine reconciliation between the Turkish and Armenian peoples;

6. Invites Turkey to respect and realise fully the obligations which it has undertaken to the protection of cultural heritage and, in particular, to conduct in good faith an integrated inventory of Armenian and other cultural heritage destroyed or ruined during the past century within its jurisdiction;

7. Invites Armenia and Turkey to use examples of successful reconciliation between European nations and to focus on an agenda that puts cooperation between peoples first; trusts that this will contribute to the historic reconciliation of the Armenian and Turkish people in a spirit of truth and respect; supports civil society initiatives between Turkey and Armenia working towards the normalisation of relations; urges Turkey and Armenia to proceed

to a normalisation of their relations by ratifying and implementing, without preconditions, the protocols on the establishment of diplomatic relations, by opening the border and by actively improving their relations, with particular reference to cross-border cooperation and economic integration;

8. Instructs its President to forward this resolution to the Council, the Commission, the Vice-President of the Commission / High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy, the governments and parliaments of the Member States, the Government and Parliament of the Republic of Armenia, and the Government and Parliament of the Republic of Turkey.

EK: IX

TBMM’NİN AVRUPA PARLAMENTOSUNUN 15 NİSAN 2015 TARİHLİ KARARINA İLİŞKİN BİLDİRİSİ²⁷¹

“TBMM olarak Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu’nun 1915 olayları konusunda 15 Nisan 2015 tarihinde kabul ettiği kararı, her bakımdan fevkalade talihsiz buluyor ve esefle karşılıyoruz” denilen açıklamada, Avrupa Parlamentosu’nun Osmanlı İmparatorluğu’nun tüm İmparatorluk halkı için trajik olan bir dönemine yönelik seçici ve tek taraflı yaklaşımını bir kez daha ortaya koyduğu, Birinci Dünya Savaşı koşullarında Anadolu’daki tüm halkların çektiği acıya duyarsız kalarak sadece Ermenilerin acılarını yücelttiği bu yakışıksız kararın, kabulünün mümkün olmadığı ve yok hükmünde bir karar olduğu vurgulandı.

Bu kararıyla Avrupa Parlamentosu’nun, Avrupa Birliği adına hukuka aykırı şekilde adeta yargılama yetkisini eline alarak, Türkiye’ye ilişkin tarihsel gerçeğe bağdaşmayan haksız suçlamalarda bulunduğu ve kanaat üzerinden insafsızca hüküm verdiği ifade edilen açıklamada şunlar kaydedildi:

“Parlamentonun, kendini tarihçilerin ve uluslararası mahkemelerin yerine koyarak tarih yazması ve soykırım gibi çok ciddi bir suç hakkında hüküm vermesi, hem insan haklarını, hem adaleti, hem de tarih ve hukuku hiçe sayması anlamına gelmektedir.

Ermenilerin Birinci Dünya Savaşı sırasında, diğer Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı herkes gibi yaşadıkları acıları paylaşmak tabiatıyla bir insanlık vazifesidir. Ancak bu acıları, evrensel değerleri göz ardı ederek ve uluslararası hukuku çarpıtarak, siyasi amaçlarla ve Türkiye karşıtlığı için istismar etmek kesinlikle kabul edilemez.

Avrupa Parlamentosu, çağrılarımıza rağmen, sorunu derinleştirmeyi tercih etmekte, konunun tarafsız ve bilimsel şekilde araştırılmasından kaçınan Ermeni tarafını bu yönde diyaloga teşvik etmek yerine iki toplum arasındaki uçurumu daha da derinleştirmektedir.

Avrupa Parlamentosu’nun var oluş nedenini teşkil eden, savaş ve çatışma yerine barış, hoşgörü ve ortak geleceğin oluşturulması fikri hilafına benimsediği bu tarafgir yaklaşımı şiddetle kınıyoruz.”

NOT: Bu Bildiri HDP (Halkların Demokrasi Partisi) hariç diğer Partiler tarafından kabul edilmiştir.

271 “Soykırım İddialarına Karşı Meclisten Ortak Bildiri”, *NTV*, 16 Nisan 2015.

<http://www.ntv.com.tr/turkiye/soykirim-iddialarina-karsi-meclisten-ortak-bildiri.L9BzjYtye0mURcZwZoeLA>

EK: X

COUNCIL OF EUROPE PARLIAMENTARY ASSEMBLY²⁷²

Written declaration No. 591 | Doc. 13770 | 16 July 2015

Commemoration of the Centennial of the Armenian genocide

(This written declaration commits only those who have signed it.)

Genocide is an unconceivable crime for a society which is founded on tolerance and protection of human rights and fundamental freedoms. Early prevention of such crimes can surely stop the escalation of conflicts, tragedies and humanitarian catastrophes. The absence of unequivocal and timely condemnation of the Armenian genocide largely contributed to the failure to prevent future crimes against humanity such as the Holocaust and other genocides.

24 April 2015 marks the Centennial of the Armenian genocide. 1,500,000 Armenians perished as a result of this hideous crime perpetrated in the Ottoman Empire. The undersigned parliamentarians pay tribute to the memory of innocent victims and condemn all forms of crimes against humanity and genocide and deeply deplore attempts at their denial.

Prevention of genocides and crimes against humanity should be amongst our priorities. Further development of the international capacities in this regard is instrumental. The Council of Europe has an important role to play within the international efforts in contributing to the prevention of crimes against humanity. It should encourage its member States to come to terms with their own past and prepare grounds for future reconciliation between peoples.

272 "Commemoration of the Centennial of the Armenian Genocide", *Parliamentary Assembly*, Written Declaration No. 591, Doc. 13770, 16 Temmuz 2015. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=22003&lang=en>

EK: XI

STATEMENT BY THE PRESIDENT ON ARMENIAN REMEMBRANCE DAY

The White House - Office of the Press Secretary - For Immediate Release April 24, 2014

Today we commemorate the Meds Yeghern and honor those who perished in one of the worst atrocities of the 20th century. We recall the horror of what happened ninety-nine years ago, when 1.5 million Armenians were massacred or marched to their deaths in the final days of the Ottoman Empire, and we grieve for the lives lost and the suffering endured by those men, women, and children. We are joined in solemn commemoration by millions in the United States and across the world. In so doing, we remind ourselves of our shared commitment to ensure that such dark chapters of human history are never again repeated.

I have consistently stated my own view of what occurred in 1915, and my view has not changed. A full, frank, and just acknowledgement of the facts is in all of our interests. Peoples and nations grow stronger, and build a foundation for a more just and tolerant future, by acknowledging and reckoning with painful elements of the past. We continue to learn this lesson in the United States, as we strive to reconcile some of the darkest moments in our own history. We recognize and commend the growing number of courageous Armenians and Turks who have already taken this path, and encourage more to do so, with the backing of their governments, and mine. And we recall with pride the humanitarian efforts undertaken by the American Committee for Syrian and Armenian Relief, funded by donations from Americans, which saved the lives of countless Armenians and others from vulnerable communities displaced in 1915.

As we honor through remembrance those Armenian lives that were unjustly taken in 1915, we are inspired by the extraordinary courage and great resiliency of the Armenian people in the face of such tremendous adversity and suffering. I applaud the countless contributions that Armenian-Americans have made to American society, culture, and communities. We share a common commitment to supporting the Armenian people as they work to build a democratic, peaceful, and prosperous nation.

Today, our thoughts and prayers are with Armenians everywhere, as we recall the horror of the Meds Yeghern, honor the memory of those lost, and reaffirm our enduring commitment to the people of Armenia and to the principle that such atrocities must always be remembered if we are to prevent them from occurring ever again.

KAYNAKÇA*Birincil Kaynaklar*

“12 Nisan 2015 Tarihinde Vatikan’daki Ayinde Kullanılan İfadeler Hk.”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Açıklaması, No: 110, 12 Nisan 2015. http://www.mfa.gov.tr/no_-110_-12-nisan-2015_-12-nisan-2015-tarihinde-vatikan_daki-ayinde-kullanilan-ifadeler-hk_.tr.mfa

“Address By H.E. Serzh Sargsyan, President of the Republic of Armenia, at the International Social and Political Global Forum Against the Crime of Genocide”, President of Republic of Armenia Press Release, 22 April 2015. <http://www.president.am/en/press-release/item/2015/04/22/President-Serzh-Sargsyan-Genocide-global-forum-April-22/>

“Address by President Serzh Sargsyan at the 5th Media Forum ‘at the Foot of Mounth Ararat’”, President of the Republic of Armenia Press Release, 18 Mart 2015. <http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2015/03/18/President-Serzh-Sargsyan-speech-Media-forum-speech>

“Address by the President of the Republic of Armenia Serzh Sargsyan at the Opening Meeting of the Fourth Ordinary Sessin of the Euronest Parliamentary Assembly”, President of the Republic of Armenia Press Release, 17 Mart 2015. <http://www.president.am/en/statements-and-messages/item/2015/03/17/President-Serzh-Sargsyan-National-Assembly-Euronest-Parliamentary-Assembly-speech>

“Bizimle ve Ermeni Kardeşlerimizle Sorunu Olan Diasporadır, Ermenistan Devleti’dir”, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 18 Nisan 2015. <http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/31859/bizimle-ve-ermeni-kardeslerimizle-sorunu-olan-diasporadir-ermenistan-devletidir.html>.

“Commemoration of the Centennial of the Armenian Genocide”, Parliamentary Assembly, Written Declaration No. 591, Doc. 13770, 16 Temmuz 2015. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=22003&lang=en>

“Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Kalın’dan Sarkisyan’a Cevap: Bir Devlet Adamının Ağzına Yakışmayacak Bu İfadeleri Aynen İade Ediyoruz”, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 31 Ocak 2015. <http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/2755/cumhurbaskanligi-sozcusu-kalindan-sarkisyana-cevap-bir-devlet-adaminin-agzina-yakismayacak-bu-ifadeleri-aynen-iade-ediyoruz.html>

“Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Tanju Bilgiç’in Basın Bilgilendirme Toplantısı”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 17 Şubat 2015, Ankara.

http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanligi-sozcusu-tanju-bilgic_in-basin-bilgilendirme-toplantisi_-17-subat-2015_-ankara.tr.mfa

“Enerjimizi güçlü ekonomiye, dış politikaya ve müreffeh bir toplum inşasına yoğunlaştırmalıyız”, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 6 Ocak 2015.

<http://www.tccb.gov.tr/haberler/170/91874/enerjimizi-guclu-ekonomiye-dis-politikaya-ve-mureffeh-bir-toplum-insasina-yogunlastirmaliyiz.html>

“Ermenistan Cumhurbaşkanı’nın 29 Ocak 2015 Tarihli Beyanı Hk.”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, No: 45, 31 Ocak 2015.

http://www.mfa.gov.tr/no_-45_-31-ocak-2015_-ermenistan-cumhurbaskani_nin-29-ocak-2015-tarihli-beyani-hk_.tr.mfa

“Fransa Cumhurbaşkanı Hollande’in Erivan’daki Etkinlikte Yaptığı Konuşma ile Başbakan Valls’in Paris’teki Açıklamaları Hk.”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Açıklaması, No: 132, 24 Nisan 2015.

http://www.mfa.gov.tr/no_-132_-24-nisan-2015_-fransa-cumhurbaskani-hollande_in-erivan_daki-etkinlikte-yaptigi-konusma-ile-basbakan-valls_in-paris_teki.tr.mfa

“In Washington President Serzh Sargsyan Takes Part in Ecumenical Prayer in Memory of Armenian Genocide Victims”, President of the Republic of Armenia Press Release, 8 Mayıs 2015.

<http://www.president.am/en/press-release/item/2015/05/08/President-Serzh-Sargsyan-at-Washington-Church-Armenian-Genocide/>

“Message of His Holiness Pope Francis On the 100th Anniversary of ‘Metz Yeghern’ and Proclamation of St Gregory of Narek as a Doctor of the Church”, Vatican Pontifical Messages, 12 Nisan 2015.

http://w2.vatican.va/content/francesco/en/messages/pont-messages/2015/documents/papa-francesco_20150412_messaggio-armeni.html

“Öne Sürülen Ermeni İddialarının Hepsi Dayanaksızdır, Mesnetsizdir”, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 23 Nisan 2015.

<http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/31981/one-surulen-ermeni-iddialarinin-hepsi-dayanaksizdir-mesnetsizdir.html>

“Papa’nın 1915 Olaylarına İlişkin İfadeleri Hk.”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Bakanlık Açıklaması, No: 163, 8 Haziran 2013.

http://www.mfa.gov.tr/no.-_163_-8-haziran-2013_-_papa_nin_1915-olaylarina-iliskin-ifadeleri-hk.tr.mfa

“Pope Francis: Opening address to Armenian Christians During Mass on Divine Mercy Sunday”, Independent Catholic News, 12 Nisan 2015.
<http://www.indcatholicnews.com/news.php?viewStory=27182>

“President Serzh Sargsyan Pays Tribute to Memory of Armenian Genocide Victims at Tsitsernakaberd”, President of the Republic of Armenia Press Release, 24 Nisan 2015. <http://www.president.am/en/press-release/item/2015/04/24/President-Serzh-Sargsyan-Genocide-April-24/>

“Rusya Federasyonu’nun 1915 Olaylarına Yaklaşımı Hk.”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Açıklaması, No: 129, 24 Nisan 2015. http://www.mfa.gov.tr/no_-129_-24-nisan-2015_-rusya-federasyonu_nun-1915-olaylarina-yaklasimi-hk_.tr.mfa

“Sayın Cumhurbaşkanımızın 24 Nisan 2015 Günü İstanbul Ermeni Patrikhanesi’nde Yapılan Dini Törene Gönderdiği Mesaj”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Açıklaması, 24 Nisan 2015. http://www.mfa.gov.tr/sayin-cumhurbaskanimizin-24-nisan-2015-gunu-istanbul-ermeni-patrikhanesi_nde-yapilan-dini-torene-gonderdigi-mesaj.tr.mfa

“Sayın Başbakanımızın Hrant Dink’in Ölüm Yıldönümü Vesilesiyle Yaptıkları Açıklama”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Açıklaması. http://www.mfa.gov.tr/sayin-basbakanimizin-hrant-dink_in-olum-yildonumu-vesilesiyle-yaptiklari-aciklama.tr.mfa

“Sayın Başbakanımızın Osmanlı İmparatorluğu’nun Yıkılış Döneminde Hayatını Kaybeden Osmanlı Ermenilerine İlişkin Açıklaması, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Açıklaması. http://www.mfa.gov.tr/sayin-basbakanimizin-osmanli-imparatorlugu_nun-yikilis-doneminde-hayatini-kaybeden-osmanli-ermenilerine-iliskin-aciklamasi.tr.mfa

“State Commission On Coordination of Events for Commemoration of 100th Anniversary of Armenian Genocide Holds Its Fifth Session”, President of the Republic of Armenia Press Release, 29 Ocak 2015. <http://www.president.am/en/press-release/item/2015/01/29/President-Serzh-Sargsyan-participation-100th-anniversary-of-the-Armenian-Genocide-session/>

“State Commission On Coordination Of Events For Commemoration Of 100th Anniversary Of Armenian Genocide Holds Its Fifth Session”, President of Republic of Armenia Press Release, 29 Ocak 2015

<http://www.president.am/en/press-release/item/2015/01/29/President-Serzh-Sargsyan-participation-100th-anniversary-of-the-Armenian-Genocide-session/>

“Tarihçilerin İşini Din Adamları Aldığı Zaman, Oradan Hakikat Değil, Hezeyan Çıkar”, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 14 Nisan 2015. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/30148/tarihcilerin-isini-din-adamlari-aldigi-zaman-oradan-hakikat-degil-hezeyan-cikar.html>

“The Pan Armenian Declaration on the 100th Anniversary of the Armenian Genocide was Promulgated at the Tsitsernakaberd Memorial Complex”, President of the Republic of Armenia, 1 Ocak 2015. <http://www.president.am/en/press-release/item/2015/01/29/President-Serzh-Sargsyan-visit-Tsitsernakaberd-Genocide/>

“Üzerimizde Soykırım Diye Bir Leke, Bir Gölge Söz Konusu Değildir”, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 15 Nisan 2015. <https://www.tccb.gov.tr/haberler/410/30155/uzerimizde-soykirim-diye-bir-leke-bir-golge-soz-konusu-degildir.html>

“Yeni Yargı Reformu Stratejisi Başbakan Davutoğlu tarafından açıklandı.”, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Duyuruları. http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/_Article/pg_Article.aspx?Id=2d68b3f5-5bb3-42db-a4a1-ceba48d62323

İkincil Kaynaklar

“Amaçları İmam Hatiplere Kilit Vurmak”, *Hürriyet*, 26 Nisan 2015.

“‘Allahın Bankerleri mi’ Papa’ya ‘soykırım’ dedirtti?”, *Sabah*, 15 Nisan 2015.

“AB Bakanı Bozkır: Karar yok hükmünde”, *T24*, 15 Nisan 2015.

“AB Bakanı Volkan Bozkır: Papa’nın Açıklamaları Yok Hükmünde”, *Milliyet*, 14 Nisan 2015.

“Acıları tek taraflı okumak Papa’ya yakışmamıştır”, *memurlar.net*, 12 Nisan 2015.

“Adres of Armenian FM Nalbandian at Conclusion of Global Forum ‘Against the Crime of Genocide’”. *Tert.am*, 23 Nisan 2015.

“Ahmet Davutoğlu’ndan Diaspora Açıklaması”, *Anadolu Ajansı*, 21 Nisan 2015.

“AKP 7 Haziran 2015 Genel Seçimleri Seçim Beyannamesi”,
<http://www.akparti.org.tr/site/dosyalar#!/2015-secim-beyannamesi-fasikulleri>.

“All of Mankind Remembers the Armenian Genocide, Says Senior Vatican Official”, *Asbarez*, 28 Ekim 2015.

“Almanya’dan ‘soykırım’ açıklaması”, *T24*, 8 Temmuz 2015.

“Ankara should understand, the way it’s chosen doesn’t lead anywhere: Armenia’s Deputy FM”, *armenpress*, 22 Nisan 2015.

“Ankara’dan Papa’nın soykırım açıklamasına tepki”, *Hürriyet*, 12 Nisan 2015.

“AP Başkanı: Tepkinizi anlıyorum”, *Aljazeera*, 16 Nisan 2015.

“AP’den skandal ‘soykırım’ açıklaması”, *gazetevahdet.com*, 14 Nisan 2015.

“AP’ye AB ve Soykırım resti”, *yeniakit*, 18 Mart 2015.

“Argentina President Expresses Solidarity on Armenian Genocide Centennial”, *Asbarez*, 15 Nisan 2015.

“Arjantin’den Ermeni Soykırımını Kararı”, *Demokrat Haber*, 15 Mart 2015.

“Armenia Again Slams Turkish ‘Preconditions’ for Normalization”, *RFE/RL*, 26 Şubat 2015.

“Armenia Condemns Deadly Blast in Turkey”. *RFE/RL*, 21 Temmuz 2015.

“Armenia President Responds to Erdoğan Invitation”, *NEWS.am*, 16 Ocak 2015.

“Armenia Unimpressed by Fresh Turkish Condoleance”, *RFE/RL*, 21 Nisan 2015.

“Armenia Unimpressed by Fresh Turkish Condoleance”, *RFE/RL*, 21 Nisan 2015.

“Armenian Church Makes Saints of 1,5 Million Genocide Victims”.
Agence France Pres, 23 Nisan 2015.

- “Armenian Church to Canonize Victims of 1915 Genocide in the Ottoman Empire”. *Itar-Tass*, 27 Eylül 2013.
- “Armenian Divided Over Turkish Border Opening”, *RFE/RL*, 21 Nisan 2015.
- “Armenian Genocide vivid historical fact to need more proof – parliament official”, *tert.am*, 20 Mart 2015.
- “Armenian killings were genocide – German President” *BBC*, 23 Nisan 2015.
- “Armenian Official Comments On Status Of Zurich Accord On Turkish Relations”. *Public Television of Armenia*, 17 Şubat 2015.
- “Armenian Official Comments on Status of Zurich Accord on Turkish Relations”, *Public Television of Armenia*. 17 Şubat 2015.
- “Armenian President Sarkysyan says Zurich protocols not dead”. *Today's Zaman*, 19 Mart 2015.
- “Atatürk’ün Mozolesine çelenk konması bize acı veriyordu”, *Milliyet*, 28 Nisan 2015.
- “Austrian parliamentarians acknowledge Armenian genocide”, *DW*, 22 Nisan 2014.
- “Bahçeli: Avrupa Parlamentosu’nun kararı insanlık vicdanına aykırı, paçavra”, *Cihan*, 16 Nisan 2015.
- “Bakan Bozkır’dan Belçika’ya ‘soykırım’ tepkisi: Karar yok hükmündedir!”, *Hürriyet*, 25 Temmuz 2015.
- “Bakan Bozkır’dan Belçika’ya ‘soykırım’ tepkisi: Karar yok hükmündedir!”, *Hürriyet*, 24 Temmuz 2015.
- “Bashar al-Assad Mentions Armenian genocide in his Martyrs Day Address”, *Armenpress*, 7 Mayıs 2015.
- “Başbakan Davutoğlu Azınlıklar Buluşmasında Konuştu”, *DHA*, 11 Şubat 2015.
- “Başbakan Davutoğlu Kars Mitinginde Konuştu”, *NTV*, 5 Mayıs 2015.

- “Başbakan Davutoğlu: İstanbul’un en zenginleri Ermeni”, *Hürriyet*, 22 Nisan 2015.
- “Başbakan: Batı Kibri”, *Hürriyet*, 19 Nisan 2015.
- “Başbakandan muhalefete ermeni açılımı eleştirisi”, *sanalbasin.com*, 19 Nisan 2015.
- “Belgian Parliament Recognizes Genocide”, *Asbarez*, 24 Temmuz 2015.
- “Berlin, 21.01.2015: “Bundesregierung will keine eigene Gedenkveranstaltung zum Genozid an den Armeniern durchführen“, *Aga-online*, 23 Ocak 2015.
- “Beşar Esad Yakında Ermeni soykırımını tanıyacağını bildirdi”, *Ermenihaber.am*, 1 Haziran 2015.
- “Beyond the Brazilian Vote: Three Decades of Activism and Counting”, *Armenian Weekly*, 12 Haziran 2015.
- “Bishops’ Synod Considers Canonization of Genocide Victims”, *asbarez.com*, 30 Eylül 2013.
- “Bolivya Legislature Unanimously Recognize Armenian Genocide”, *Asbarez*, 1 Aralık 2014.
- “Brazilian Senater Recognizes Armenian Genocide”, *RFE/RL*, 3 Haziran 2015.
- “Bulgaristan 1915 için ‘katliam Kararı aldı’, *Anadolu Ajans*, 24 Nisan 2015.
- “Canonization ceremony of Armenian Genocide martyrs to be aired in Greece”, *armenpress.am*, 12 Mart 2015.
- “Cemil Çiçek Batıyı İkiyüzlülükle Suçladı”, *Ermenisorunu.gen.tr*, 22.04.2015.
- “Cemil Çiçek Ermeni Diasporasının Hedef Aldı”. *DHA*, 23 Nisan 2015.
- “Cemil Çiçek’ten Flaş Açıklama”, *Anadolu Ajans*, 13 Nisan 2015.
- “Chilean Parliament Once Again Condemn Armenian Genocide and Express Solidarity with Armenian People”, *Panorama.am*, 15 Nisan 2015.

- “Cumhurbaşkanı Erdoğan France24’e konuştu”, *Milliyet*, 28 Mart 2015.
- “Czech MFA: Our Country Will Continue Discussions on Armenian Genocide”, *News.am*, 25 Haziran 2015.
- “Czech President Recognizes genocide”, *Asbarez*, 31 Ocak 2014.
- “Çavuşoğlu Gündeme İlişkin Soruları Yanıtladı”, *Diyadinnet.com*, 13 Mart 2015.
- “Çavuşoğlu: Bu sene Ermeni dostlarımızdan olumlu bir karşılık beklemiyoruz”. *AGOS*, 21 Nisan 2015.
- “Çavuşoğlu’ndan Sarkisyan’a gönderilen mektup hakkında açıklama”, *hurhaber*, 16 Ocak 2015.
- “Çek Cumhuriyeti de Ermeni Soykırımını tanıdı”, *T24.com.tr*, 15 Nisan 2015.
- “Davutoğlu Fake Apology Offers No Recognition”, *Asbarez*, 20 Nisan 2014.
- “Davutoğlu İle Azınlık Temsilcilerinin Bir Araya Geldiği Görüşmede, Kilise Yapılması Kararlaştırıldı” *Anadolu Ajansı*, 2 Ocak 2015.
- “Davutoğlu: Ermeni Diasporası İntikam Almak İstiyor”, *haberler.com*, 22 Nisan 2015.
- “Declaracion Camaral No.122/2014-2015 Asamblea Legislativa Pluranacional de Bolivia Camara de Senadores”, *Bolivia Plurinational Senate Assembly*, 3 Haziran 2015.
- “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Ermenistan protokollerin içini boşalttı”, *Anadolu Ajansı*, 25 Şubat 2015.
- “Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Papa ayrımcılık yapıyor”, *Anadolu Ajansı*, 13 Nisan 2015.
- “Dimitry Medvedev Sends A Message to Armenian Prfime Minister Hovik Abrahamyan on the 100th Anniversary of the Armenia Genocide”, *States News Service, Russia*, 28 Nisan 2015.
- “Diner annuel du CCAF en présence de François Hollande”, *NAM*, 29 Ocak 2015.

- “E. Nalbandian Met en Gadre l’Europe Contre L’Attitude Négative de la Turquie Dans le Conflit du Karabagh”. *NAK*, 20 Mart 2015.
- “éBrief. Iohanis Recognition of Armenian Poeple Tragedy, A Necessary Signal for Eliminating Hatred, Intolarance, Racism, xenophobia”, *Agerpress*, 24 Nisan 2015.
- “En Soutien à Özdemir, Deux élus Quittent le CDH”, *Belga*, 13 Haziran 2015.
- “EP’s Armenian Genocide Resolution A Message to Turkey to Come to Term With its Past – Nalbandyan”, *ARKA*, 16 Nisan 2015.
- “EPP’s Resolution is a Serious Blow to Turkish Denialist Policy”, *ARKA*, 3 Mart 2015; “Avrupa Halk Partisi Soykırımın 100. Yılına İlişkin Bir Tasarı Kabul Etti”, *news.am*, 4 Mart 2015.”.
- “Erdogan Says European Parliament’s 1915 Vote Shows Enmity Against Turkey”, *Hürriyet Daily News*, 16 Nisan 2015.
- “Erdogan’s visit would have been signal to both Armenians and Turks – Serzh Sargsyan” *tert.am*, 28 Nisan 2015.
- “Erdoğan Va Combattre les “Allégations” de Génocide Arménien”. *Collectif VAN*, 8 Ocak 2015.
- “Erdoğan, Papa’nın yanında uyardı: Tavsiyelerimizi dikkate alın”, *haber.star*, 28 Kasım 2014.
- “Erdoğan’dan flaş ‘Ermeni soykırımı’ açıklaması”, *timeturk.com*, 11 Şubat 2015.
- “Erdoğan’dan Putin’e Sert Cevap”, *Yeni Şafak*, 27 Nisan 2015.
- “Ermeni gazetesinden Atatürk Anıtı’na protesto çağrısı”, *Medyatava.com*, 4 Mart 2015.
- “Ermeni Kilisesinde 100. Yıl Sonra Bir İlk”. *DHA*, 24 Nisan 2015.
- “Ermeni Kilisesinden çok tartışmalı bir karar”, *internethaber.com*, 27 Eylül 2013.
- “Ermeni soykırımı için kral gitsine ret”, *Dünya*, 10 Nisan 2015.

- “Ermenistan Dışişleri Bakanı: Türkiye başka bir dilden anlamıyor”, *ermenihaber.am*, 13 Nisan 2015.
- “European Parliament Urges EU Member States to Recognize Genocide”, *Armenian Weekly*, 12 Mart 2015.
- “Exclusion Özdemir: Manifestation Devant le Siège du CDH”, *Armenews*, 30 Mayıs 2015.
- “Ey Diaspora açıklaması: Erdoğan, eski Türkiye’nin liderleri gibi inkâr istiyor”, *Marksist.org*, 19 Mart 2015.
- “FM E.Nalbandiyan’s Interview to Sloven Daily Newspaper ‘Dnevnik’”, *Groong:escu.edu*, 14 Mart 2015.
- “Foreign Ministry of Brazil ‘‘Regrets’’ Turkish Government Decision to Recall its Ambassador in Brazil”, *Prensa*, 6 Haziran 2015.
- “Gayrimüslim Ruhani Liderleri Ağırlayan Başbakan A. Davutoğlu, Türkiye Toprakları ile Musevi İnancı Arasında Bağ Kurdu”, *kehaber.com*, 4 Ocak 2015.
- Gaidz Mimassian (2015), *Les Arméniens - Le Temps de la Délivrance*, Paris.
- “Gazeteler Papa’nın Soykırım Açıklamasını Nasıl Gördü?”, *AGOS*, 13 Nisan 2015.
- “Génocide arménien - Une Bataille Menée Uniquement Côté Francophone?”, *Armenews*, 12 Haziran 2015.
- “Génocide arménien: Discours de François Hollande en Arménie”, *Collectif Van*, 25 Nisan 2015.
- “Genocide Scholar: We are ready to fight for recognition of genocide against Armenians”, *panorama.am*, 22 Nisan 2015.
- “German Parliament’s ‘genocide’ motion remains undecided”, *AA*, 24 Nisan 2015.
- “Germany ambassador: Armenian Genocide resolution not yet over in Bundestag”, *News.am*, 1 Haziran 2015.
- “Global Forum’s Declaration read During Armenian Genocide Commemoration”, *News.am*, 24 Nisan 2015.

- “Global Forum’s Declaration read During Armenian Genocide Commemoration”, *News.am*, 24 Nisan 2015.
- “Görmez. En Büyük Zararı Vatikan Görür”, *Sözcü*, 14 Nisan 2015.
- HART Report on the Global Forum Against the Crime of Genocide*, 22-23 Nisan 2015, Yerevan. Erişim Tarihi: 15 Eylül 2015. <http://www.hart-uk.org/wp-content/uploads/2015/05/HART-Report-on-the-Global-Forum-Against-the-Crime-of-Genocide1.pdf>
- “HDP 2015 Seçim Bildirgesi”, <http://www.hdp.org.tr/images/UserFiles/Documents/Editor/HDP%20Se%0C3%A7im%0Bildirgesi%20Tam%20Metin.pdf>
- “His Holiness Karekin II addresses Global Forum ‘Against the Crime of Genocide’. *a1plus.am*, 22 Nisan 2015.
- “Hollanda meclisi’nde ‘1915 olayları’ önermeleri”, *Kanal B*, 10 Nisan 2015.
- “Impunity enjoyed by Turkey gave rise to Hitler, Mussolini – Eduard Sharmazanov”, *tert.am*, 17 Nisan 2015.
- “Israel President Implicitly Recognizes Armenian Genocide”, *Armradio*, 29 Nisan 2015.
- “Kremlin Hopes for Turkey’s Understanding on Putin’s Visit to Armenia”, *ITAR-TASS*, 22 Nisan 2015.
- “Kuzu ve Öztürk, Denk Hareketi’nin İlkelerini Tanıttılar”, *Zaman Hollanda*, 15 Şubat 2015.
- “La Députée Mahinur Özdemir Exclue du CDH Pour Ne Pas Avoir Reconnu Le Génocide arménien”, *Armennews*, 29 Mayıs 2015.
- “La Turquie ne Permettra Pas de Déformer les Faits Historiques Selon La Président Turc”. *Armenews*, 7 Ocak 2015.
- “Latin American Parliament Recognizes Armenian Genocide”, *prensaarmenia.com*, 1 Ağustos 2015.
- “Lavrow Says Invitation to V-Day Parade Not a Court Summoning”, *Today’s Zaman*, 5 Mayıs 2015.

- “Le message de M. Davutoğlu aux Arméniens est une manoeuvre primitive”, *Armenews*, 29 Ocak 2015.
- “Le Papa François Reçoit l’Eglise Arménienne Catholique”, *Radio Notre Dame*, 10 Nisan 2015.
- “Le Parlement reconnaît le génocide arménien”, *paperjam.lu*, 7 Mayıs 2015.
- “Le Papa François reçoit l’Eglise arménienne catholiques”, *radinrue*, 10 Nisan 2015.
- “Le Premier ministre Charles Michel, au nom du gouvernement belge, reconnaît le génocide arménien”, *sudinfo.be*, 18 Haziran 2015.
- “Les forces politiques arméniens commentent le message du PM turc”, *Armenews*, 29 Nisan 2015.
- “Levon ter-Petrosyan calls to stop putting pressure on Turkey over ‘genocide’”, *vestnikkavkaza.net*, 27 Mart 2015.
- “Levon Ter-Petrosyan: Diaspora Should Draft its own Genocide Agenda: Recognition Not A Cornerstone of Armenia Foreign Policy”. *Hetq.am*, 24 Mart 2015.
- “Los Angeles City Officials Raise Number of March for Justice Participants to 160,000”, *The California Courier Online*, 14 Mayıs 2015.
- “Luxembourg’s Turkish community against use of word ‘genocide’”, *Luxemburger Wort*, 5 Mayıs 2015.
- “Manoyan: Withdrawal of Protocols a Welcome step, But Not Enough”. *Armenian Weekly*, 16 Şubat 2015.
- “Manuel Valls: Türkiye’de soykırımın tanınmasını savunmak hayatınıza mal olabilir”, *Cihan*, 25 Nisan 2015.
- “Message of Catholicos Karekin II”, *radiovaticana*, 12 Nisan 2015.
- “MHP’li Vural’dan kilise çıkışı”, *gerçekgundem.com*, 4 Ocak 2015.
- “Milli Güvenlik Kurulu’ndan Açıklama”, *NTV*, 29 Nisan 2015.

- “Milliyetçi Hareket Partisi 7 Haziran 2015 Seçim Beyannamesi”,
http://www.mhp.org.tr/usr_img/mhpweb/MHP_Secim_Beyannamesi_2015_tam.pdf
- “Najat Vallaud-Belkacem Ouvre le Colloque International du CSI à la Sorbonne”, *NAM*, 26 Mart 2015.
- “Papa sözde Ermeni soykırımını ayini yapacak iddiası”, *turkishny*, 13 Kasım 2014.
- “Par sa Déclaration Charles Michel Engage la Belgique à Reconnaître le Génocide arménien”, *Le Soir*, 19 Haziran 2015.
- “Parliament Passes Resolution on Armenian Mass Extermination in Ottoman Empire in 1915–1922 Period”, *Bulgarian News Agency*, 24 Nisan 2015.
- “Pope Francis Hosts Armenian Catholicos at Vatican”, *Asbarez*, 8 Mayıs 2015.
- “Pope Francis Urges Armenian Catholics to Remember Their Martyrs”, *Catholic News Agency*, Eylül 2015.
- “President Serzh Sargsyan Meets With U.S. Senators In Washington DC”, *Armenpress*, 6 Mayıs 2015.
- “President al-Assad: The Turks are using terrorism against Syria just as they did against the Armenian people”, *Sanasyria.com*, 4 Haziran 2015.
- “Réaction de CCAF aux Déclaration de Davutoğlu”, *Armenews*, 21 Nisan 2015.
- “Recognition and condemnation of Armenian genocide stems from Turkey’s interest” *arka.am*, 18 Mart 2015.
- “Response to the Statement by Turkish Prime Minister Ahmet Davutoğlu on the Commemoration of Hrant Dink”, *Armenian News Network/Groong*, 21 Ocak 2015.
- “Russian State Duma Adopts Statement on Armenian Genocide Centenary”, *Armradio*, 24 Nisan 2015.
- “Sarkisyan: Papa’nın sözleri Türk halkının kalbine dokunacaktır”, *ermenihaber.am*, 13 Nisan 2015.

- “Sarkisyan: Soykırımı anmak Türkiye karşıtlığı değil” , *demokrathaber.com*, 22 Mart 2015.
- “Sarkisyan: Türkiye’ye önkoşul belirtmedik” , *demokrathaber.com*, 7 Nisan 2015.
- “Sarkisyan’dan Vatikan’a Ziyaret” , *haberler.com*, 19 Eylül 2014.
- “Seçim Bildirgesi 2015” , <http://yasanacakbirturkiye.com/CHP-SECIM-BILDIRGESI-2015.pdf>
- “Serzh Sargsyan Sent Thank-You Note to Belgian Prime Minister Charles Michel” , *Armenpress*, 24 Temmuz 2015.
- “Sharmazanov: Turkey continues its traditional policy of denialism” . *Panorama.am*, 11 Mart 2015.
- “Siz bu toprakların asli çocuklarıdır” , *Agos*, 12 Şubat 2015.
- “Soykırım Gerilimi, Rusya ile İlişkileri Zora Sokabilir” , *Haberler*, 29 Nisan 2015.
- “Soykırım İddialarına Karşı Meclisten Ortak Bildiri” , *NTV*, 16 Nisan 2015.
- “Soykırım Oylaması Öncesinde Türkiye’nin Dostları’ndan AP’ye Dengeli Karar Çağrısı” , *Avim*, 15 Nisan 2015.
- “Soykırım yasasında Türk imzası” , *Gazetevatan*, 24 Temmuz 2015.
- “Sümeyye Erdoğan’dan İhraç Protestosu” , *Hürriyet*, 2 Haziran 2015.
- “Syria Recognizes the Armenian genocide Committed by the Ottoman Empire, Parliament Speaker Says” , *Armradio*, 22 Nisan 2015.
- “TBMM Başkanı Çiçek Washington’da” , *Avim*, 25 Mart 2015.
- “TBMM’den Ermeni tasarısını kabul eden Avrupa Parlamentosu’na yanıt” , *Milliyet*, 16 Nisan 2015.
- “Ter-Petrosyan Critique Sarkissian et La Diaspora arménienne” . *Armenews*, 12 Şubat 2015.
- “Ter-Petrosyan No Longer Deems Meeting With Sarkisian ‘Necessary’” . *Azatutyun*, 21 Şubat 2015.

- “The Story of the Armenian Genocide Recognition by Rio de Janerio”, *Prensaarmenia*, 27 Temmuz 2015.
- “They did not succeed in erasing us from the earth: Armenian president interview”, *euronews.com*, 22 Nisan 2015.
- “Tigran Balayan: Ermenistan, Soykırım gerçeğini asla şüphe altında bırakmaz” *Armeniangenocide100.org*, 29 Mart 2015.
- “Turkey Cannot Accept Armenian Genocide Label, Says Erdogan”, *The Guardian*, 15 Nisan 2015.
- “Turkey Vows to Actively Counter Armenia Genocide Allegations”. *Global Post*, 6 Ocak 2015.
- “Turkey Will Never Recognize Genocide, Says Turkish Foreign Minister”. *Asbarez*, 6 Kasım 2014.
- “Turkey’s EU ambitions complicated by row over Armenia genocide: Hahn”, *Reuters*, 30 Nisan 2015.
- “Turkey’s increasingly isolated on sinking boat of denialism, says Nalbandian”, *armenianow*, 17 Nisan 2015.
- “Turkish Foreign Minister Reiterates Conditions for Opening Border”, *Asbarez*, 20 Şubat 2015.
- “Turkish PM’s Message ‘New Melody With Old Words’”, *Tert.am*, 21 Ocak 2015.
- “Turkish Prime Minister Unveils Condition For Opening Border With Armenia”, *ARKA*, 13 Şubat 2015.
- “Turkologists Characterize Davutoğlu’s Statement as Chep Trick” *Armenpress*, 21 Ocak 2015.
- “Türk kamuoyu Ermeni meselesine üzgün ama...” *Hürriyet*, 25 Aralık 2014.
- “Türkei ruft Botschafter aus Luxemburg zurück”, *Luxemburger Wort*, 7 Mayıs 2015.
- “Türk-Ermeni Sınırı Keşke Açılrsa”, *Hürriyet*, 1 Aralık 2014.

“Two Day International Social and Political Global Forum against the Crime of Genocide Launched in Yerevan”. *Armedia.am*, 22 Nisan 2015.

“UN Chief won’t call 1915 Slaughter of Armenians ‘genocide’”, *Timesofisrael.com*, 14 Nisan 2015.

“Vatican and Ankara Relations will escalate when Pope Francois canonizes the killed bishop: La Stampa”, *armenpress*, 10 Ağustos 2015.

“Vatikan’dan Papa’nın ‘Soykırım’ İfadesine İlişkin İlk Resmi Açıklama”. *DHA*, 15 Nisan 2015.

“We Demand Recognition of the Armenian Genocide and Reparation from Turkey Stated His Holiness Aram I”, *Catholicosate of Cilicia*, 12 Nisan 2015.

“Yereyan Objects to Trying Normalisation of Armenian-Turkish Relations to Karabagh Settlement Process”, *Interfax*, Russia, 14 Şubat 2015.

Abdullah Karakuş, “Ermenistan’a Uzattığımız El Havada Kaldı”. *Milliyet*, 12 Şubat 2015.

Damla Doğan, “Ermenistan Cumhurbaşkanı Sarkisyan: Umarım Erdoğan 24 Nisan’da”, *Hürriyet*, 22 Nisan 2015.

Deniz Altınbaş (2011), “Avrupa Birliği Kurumlarında ‘Ermeni Meselesi’”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı.39.

Elif Akgül, “Diaspora Bakanı Hakopyan’dan Türkiye’ye Altı Soru”, *Bianet*, 18 Mart 2015.

Elif Akgül, “Gazetecilerden ‘At the Foot of Arart’ Media Deklarasyonu”, *Bianet*, 21 Mart 2015.

Emil Lazarian, “Proclamation au Sujdet Des Saints Martyrs Tombes Pour La Foi Et La Patrie Lors Du Genocide des Armeniens”, 25 Nisan 2015.

Eric Burgraff, “Analyse ‘Un Nationalisme Turc Pregnant’”, *Le Soir*, 1 Haziran 2015.

Eyüp Serbest, “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Ey Ermeni diasporası, belgelerimiz burada”, *Hürriyet*, 19 Mart 2015.

Fatih Çekirge, “Hıristiyan Dünyasıyla Türkiye için 24 Nisan Krizi nasıl Önlendi? Papa ‘soykırım’ diyecek mi?”, *Hürriyet*, 30 Mart 2015.

Gallipoli Campaign, *Wikipedia Ansiklopedisi*, Erişim Tarihi: 15 Eylül 2015.

Heath Lowry, “The Story Behind Ambassador Morgenthau’s Story”, ISIS Press, İstanbul, 1990.

Hırant Kasparyan, “Ermenistan ve Diaspora’dan Ortak Deklarasyon”, *Demokrathaber.net*, 31 Ocak 2015.

Hye-Tert, 19 Nisan 2015. Michael Daniel Findikian,

Nana Martirosyan, “Siz American States Adopting a Joint Resolution on Armenian Genocide Centennial”, *Arminfo*, 25 Nisan 2015.

Otranto, *Wikipedia Ansiklopedi Maddesi*, Erişim tarihi: 15 Eylül 2015.

Siranush Ghazanchyan, “Denial not opening the door to reconciliation: Armenian Fm”, *armradio*, 14 Nisan 2015.

Tatevik Shahunyan, “Eduard Sharmazanov: Erdogan’s failure in parliamentary elections in Turkey may trigger changes in Armenian-Turkish relations, *arminfo*, 9 Haziran 2015.

EMEVİ-ABBASİ İDARESİNDE KAFKASYA ERMENİLERİ VE DİNİ-KÜLTÜREL GELİŞİMLERİ

(CAUCASIAN ARMENIANS IN ADMINISTRATION
UMAYYAD-ABBASIDS AND RELIGIOUS-CULTURAL DEVELOPMENT)

Doç. Dr. Mehmet ÇOG
KTÜ, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Öz: Bu çalışmada Ermeni tarihinin önemli bir periyodu olan Ermenilerin Arap hâkimiyetindeki devirleri ele alınacaktır. Ortaçağ'da Bizans ve Sasaniler arasında varlık mücadelesi veren Kafkasya Ermenileri, Sasaniler'in yıkılmasıyla birlikte Arap egemenliğine girmişlerdir. Anadolu Ermenileri büyük oranda Bizans sınırları içinde kalırken Kafkasya'daki Ermeniler uzun yıllar Emevi-Abbasi idaresinde yaşadılar. Bizans döneminde Ermeniler siyasi ve dini olarak İstanbul'un baskısı altında, hatta merkeze bağlı bir vilayet olarak kontrol edilmeye çalışıldı. Araplar ilk fetih yıllarında itibaren Ermenilere özerk statü vermiş, bilhassa Emeviler döneminde yarı bağımsız bir yapıya kavuşmuşlardır. Kafkasya Ermenileri söz konusu yıllarda Bizans'ın dini baskısından uzak yaşadıkları için Anadolu Ermenilerine göre dini kurumsallaşmada ve mimari yapılanmada önemli ilerlemeler kaydetmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Ermeni, Ermeni dini yapılanma, Ermeni-Arap İlişkileri

Abstract: This work will be discussed revolutions in the Arab domination Armenians which is an important period in the history of Armenian. In the Middle Ages the struggle between the Byzantines and the Sassanids that being Caucasian Armenians, entered the Arab domination following the fall of the Sasanids. Anatolia Armenians while staying largely within the borders of the Byzantine, in the Caucasus Armenians lived in the Umayyad-Abbasid administration in the Caucasus for many years. They lived pressure Constantinopolis during in the Byzantine period , even was administered as to provincial centers. Arabs have given autonomous status to Armenians from their first conquest year, particularly the Umayyad period have been able to structure an independent of quasi. Caucasian Armenians According to Anatolian Armenians have made significant progress religious architecture and embodiment the said year because they live far from the Byzantine religion pressure.

Keywords: Caucasus, Armenians, Armenian religious structure, the Armenian-Arab relations

GİRİŞ

Kafkasya ilk çağlardan itibaren stratejik konumu, zengin kaynakları ve yaşamaya elverişli coğrafyası nedeniyle farklı milletlerin yaşam alanı olmuştur. Aynı özelliklerinden dolayı ilk ve ortaçağda da imparatorlukların vazgeçmek istemedikleri coğrafyalardan biriydi. Öncelikle Bizans-Pers arasında çekişmeye sahne olan Kafkasya, ardından uzun yıllar Bizans Sasani siyasi ve dini kavgalarının ortasında kalmıştır. Ermeniler söz konusu mücadelede Gürcülerle birlikte aynı kaderi paylaşarak iki medeniyet arasında sık sık konum değiştirmek zorunda kaldılar. V. Yüzyılda Bizans'ın Hristiyanlığı yaymasına karşılık Sasaniler de Zerdüştlüğü yayarak egemenliklerini sağlamlaştırmanın arayışı içine girdiler. V.-VI. Yüzyıllarda dönemin iki süper gücü arasındaki kavgalar çok çetin geçti ve arada kalan Ermeniler en ağır bedel ödeyen milletlerden biri olarak kaldılar.¹

Ermeniler ve Gürcüler her ne kadar son tercihlerini Hristiyanlıktan dolayıyla batı medeniyetinden yapmış olmalarına rağmen Fars kültüründen kalan izleri bünyelerinde barındırdılar. Ermenilerin Bizans tarafında yer almaları sadece Sasani tehlikesini bertaraf etmişti. Hristiyanlıkla birlikte Bizans egemenliğine giriş ilerleyen yıllarda Ermeniler için sonu gelmez yeni kavgaların başlangıcı anlamına geliyordu. Çünkü Bizans Ermeni topraklarını kendisinin sıradan bir vilayeti gibi görmesi, Kadıköy konsilinde alınan dini kararları devletin her köşesinde zorla uygulamaya çalışması, ibadetin Ermenice yapılmasına izin verilmemesi gibi teolojik tartışmalar Ermeni ve Bizanslıları asırlarca ayrı tutan temel problem olarak kaldı.²

Arapların Sasani devletini yıkıp İran topraklarına hakim olmaları, Kafkasya'da dengelerin tamamen değişmesine neden oldu. Şimdiye kadar Bizans ve Sasani mücadelesine sahne olan bölge, bundan sonra uzun yıllar Bizans-Arap ve Arap-Hazar arasındaki mücadelelerin tampon bölgesi durumunu almaktan kurutulamadı. Söz konusu mücadele de İslam devletinin ilk yıllarından itibaren Kafkasya Ermenileri büyük oranda Arap tahakkümüne girerken, Doğu Anadolu'daki Ermeniler Selçukluya kadar Bizans otoritesinde yaşamışlardır. Emeviler Ermenilere Bizans'ın vermediği bir nevi yarı özerklik statüsü verdiler. Uzun yıllar Bizans baskısında yaşayan Ermeni din adamları ve aydınları bu huzur ortamında dini ve milli gelişmelerini sağlayacak çok sayıda

1 Cyrill Taumanoff, "Armenia and Georgia", *The Cambridge Medieval History*, IV, (The Byzantine Empire Part I), Cambridge 1966, s. 593; Mehmet Tezcan, *Klasik ve Ortaçağ Döneminde Karadeniz ve Kafkasya*, Serander Yayınları, Trabzon 2012, s. 232.

2 Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi*, çev: Ziya Bünyatov, Haz: Yusuf Gedikli, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, s.130; R. W. Thomson, "Armenia in Fifth and Sixth Century", *CAH*, Vol. XIV, Cambridge University Press, 2007, s. 662-677.

ürün ortaya koymuşlardır. Abbasiler döneminde ise Emevilerin tersine merkezileştirme politikası izlenmiştir. Ancak halifelikle iyi diplomatik ilişkiler kurmayı başaran bazı Ermeni valiler, yine dini ve siyasi anlamda hatırı sayılır kazanımlar elde etmeyi başarisını göstermişlerdir.

İLK ARAP FETİHLERİ VE ERMENİLER

Hız. Ömer devrinde başlayan İran fetihleri kaçınılmaz olarak Kafkasya'nın da hedefe girmesini sağladı. Müslüman Arap birlikleri Hız. Ömer'in emriyle bir taraftan Ermenistan içlerine, diğer taraftan Hazarların önemli şehri Babü'l Ebvâb üzerine fetih hareketlerine devam ettiler. Süraka b. Amr, Abdurrahman b. Rebia, Bukeyr b. Abdullah ve Habib b. Mesleme idaresindeki ordular iki koldan Kafkaslara yöneltiler. Bunlardan Abdullah b. Rebia, Bâbü'l Ebvâb (Derbend) şehrini alarak (640) Hazar sınırlarına ulaşmış oldu.³ Halife Osman yıllarında ise Şam Valiliği yapan Muaviye Bizans ve Kafkasya serflerini bizzat organize ederek Güney Kafkasya'da önemli ilerlemeler kaydetti. Bundan sonraki gelişmeleri bir anlamda Emevi devri olarak nitelemek yanlış olmaz.

Emeviler Ermenilere Bizans'ın vermediği bir nevi yarı özerklik statüsü verdiler. Uzun yıllar Bizans baskısında yaşayan Ermeni din adamları ve aydınları bu huzur ortamında dini ve milli gelişmelerini sağlayacak çok sayıda ürün ortaya koymuşlardır.

Bu bağlamda Muaviye'nin yaptığı ilk yaptığı düzenleme, Bizans savaşlarında oldukça tecrübeli bir komutan olan Habib b. Mesleme'yi, (645) Ermeniye⁴, yani Doğu Anadolu ve Güney Kafkasya fethiyle sorumlu komutan ataması olmuştur.⁵ Bu sayede Ömer devrinde yarıda kalan fetihlerini tamamlama imkânı bulan Mesleme, Erzurum, Dvin ve Nahçıvan'ı alarak Ermeni topraklarında hâkimiyet sağladı.⁶ Bu yıllarda Bizansın dini ve siyasi baskısından bunalan Ermenilerden bir kesim Arap işgaline pek de soğuk yaklaşmamıştı. Bundan dolayıdır ki Araplardan gelen ittifak tekliflerine sıcak bakıyorlardı. Arap saldırılarının devam ettiği bu yıllarda Bizans İmparatoru II. Constans (Konstantin) Ermenileri ve Kafkas milletlerini Grek Ortodoksluğuna

3 Taberi, *Târih el-Rüsûl ve'l-Mülûk*, IV, Beyrut 1987, s. 157; İbnü'l-Esir, *El Kâmil Fi't-Târih*, Beyrut 1993, III, s. 14; Ahmet Önkâl, "Abdurrahman b. Rebia Bahili", *DİA*, İstanbul 1991, s. 483.

4 Ermeniye kavramı Asurlulardan beri gelen coğrafya adıdır. Yukarı ülke anlamında olup, Fırat'ın kuzeyini ifade etmekte olup, Ermenistan kavramıyla ilgili değildir. Salim Çöhçe, Ermenistan'ın Tarihi Coğrafyası ve Ermeniler, Tarihte Türkler ve Ermeniler, TTK, Ankara 2014, s. 1-15.

5 Ali İpek, "İlk İslâmi Dönem Müslüman-Ermeni İlişkileri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 135, Aralık 2001, s. 137.

6 Belazuri, *Fütûhu'l-Buldân*, çev. M. Fayda, Ankara 1987, s.224.

geçirme çalışmalarını sürdürmekteydi. Bizans bir yandan mezhep baskılarını sürdürürken öte yandan Güney Kafkasya’da nüfuz sahibi olan iki feodal güçten Bakraduni’leri müttefik olarak kabul etti. Buna karşın Bakraduni’lerden daha kuvvetli olan ve aynı zamanda, yakın geçmişteki zulümlerinden dolayı, Bizans’tan intikam almak için fırsat bekleyen Rüşduniler Müslümanlarla işbirliği yapmakta gecikmediler. Muaviye bu fırsatı kaçırmayarak Teodor Rüşduni’yi (653) Ermenistan ve havalisinin valisi olarak tanıdı. Kendisine vergi indirimi ve siyasi olarak geniş yetkiler verilerek özerk bir idari yapıyla serbest bırakıldı.⁷ Muaviye-Teodor Rüşduni ittifakının hemen ardından İmparator Constans (Konstantin) Kafkaslar üzerine tahminen 100 bin kişilik bir orduyla hareket etti. Amacı Ermeniler, Gürcüler, Albanlar ve diğer gayr-i müslim halkı büyük bir cezaya tabi tutmaktı. Bu meydan okumaya karşı ilk aşamada ne Ermeniler ne de Gürcüler geri çekilmediler. Constans Erzurum’dan Dvin’e kadar katliam tehdidiyle ilerledi. Ancak Ermenilerin en saygın din adamı olan III. Nerses’in yoğun çabaları ve yalvarması sonucu bu istiladan vazgeçildi. Ayrıca Kafkas Hıristiyanları zorla ve göstermelik olarak Kadıköy konsülü kararlarını kabul ettiklerini bildirdiler.⁸

Güney Kafkasya’da fetih hareketleri devam ederken bir taraftan da Hazarlarla çetin mücadeleler başlamış bulunuyordu. Belencer şehri etrafında dönen çarpışmalarda Müslümanlar zaman zaman ağır kayıplar vermişlerdir. Çok geçmeden Güney Kafkasya’nın hemen hemen tamamını teşkil eden coğrafya İrminiye Valiliği olarak ayrı bir yönetime tahsis edildi. Abbasiler devrinde ise Gürcistan, Azerbaycan ve Ermenistan adeta ayrı birer vilayet olarak idare edilmeye başlandı. Bizans saldırılarının tehlikeli boyutlara ulaşması sonucu Ermeni bölgesi için Dvin merkez olarak seçilerek idaresine ayrı bir özen gösterildi.⁹ Bizans, Hıristiyan Kafkas halklarını yanına çekerek Müslümanları Güney Kafkasya’da durdurmak, en azından İstanbul’a yapılan seferlerin hızını kesmek için yeni arayışlara girdi. Bu bağlamda başta Ermeni beyleri olmak üzere Gürcüleri desteklemiş, Hazar Türkleriyle iyi ilişkiler kurmanın yollarını aramıştır.¹⁰

7 Sebeos, *Sebeos’ History*, Trans: Robert Bedrosyan, New York 1985, chap: 31- 36; Rene Grousset, *Başlangıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi*, çev: Sosi Dolanoğlu, İstanbul 2005, s. 289.

8 Ziya Bünyatov, *Azerbaycan (VII. IX. Asırlar)*, Bakü 2004, s.72; Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 287.

9 Mükrimin Halil Yınanç, ” Ermeniye”, *İA*, IV, Eskişehir 1997, s. 323.

10 Kevin Alan Brook, “Hazar-Bizans İlişkileri” *Türkler Ansiklopedisi, Cilt II, 12. Bölüm, Balkan Ciltevi, Ankara, 2002, s.473-480*; Ernst Honigman, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev: Fikret Işıltan, İstanbul 1970, s. 40; Casim Avcı, *İslâm- Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003, s.70.

EMEVİ İDARESİNDE ERMENİLER VE KÜLTÜREL GELİŞİMLERİ

Muaviye Şam valiliği esnasında Teodor Ruşduni vasıtasıyla başta Ermeniler olmak üzere Güney Kafkasya sorununu halletmiş, bölgede geçici bir barış ve huzur ortamı sağlanmıştı. Ancak Ruşduni ailesinden sonra Ermenilerin sorumluluğuna getirilen Mamıgonyan sülalesi Ali-Muaviye çekişmesinden fırsat bularak Bizans tarafına geçtiler.¹¹ Muaviye Ermenilerin bu tercihlerini unutmamış, iktidarının ilk yıllarından itibaren gerekli girişimlere başlamıştır. İlk olarak Mamıgonyan sülalesinden Krikor Mamıkonyan'ı İşkhan (Vali) olarak tayin etti. Krikor'un yaklaşık yirmi yılı aşan idaresi, yerel tarihçiler tarafından da onaylandığı üzere Ermeni halkın en rahat dönemi olarak yorumlanmaktadır.¹²

Ermeni topraklarındaki huzur ortamı, efendileri olan Arapların iç huzurunun bozulmasına paralel olarak değişti. 680 yılında Kerbela vakasıyla başlayan iç savaşlar İslâm devletini oldukça derinden etkiledi. Hz. Ali dönemindeki gibi Müslümanlar tekrar büyük kayıplar verdiren mücadelelere girdiler.¹³ Ermeniler, Ağvanlar ve Gürcüler bu fırsattan istifade ederek Müslümanlara karşı ayaklandılar. Bu arada Hazarlar da Gürcü topraklarına akın ettiler. İslâm hükümetine sadık olan Krikor Mamıkonyan yine verdiği sözden dönmemiş sadakatini devam ettirmiştir. Anlaşma ilk yıllar bazı Ermeni din adamları tarafından büyük tepkiyle karşılanarak şeytanla işbirliği diyecek kadar lanetlediler.¹⁴ Yüzyılın Ermeni tarihçisi Sebeos ise olaya daha farklı yaklaşarak bunu paganist olarak nitelediği Bizans kalkedonculuğundan kurtulma, hatta tanrının dinden sapmış Bizans'a verdiği bir ceza olarak yorumlamıştır

Ancak bu sadakatin bedelini hayatıyla ödemiş, isyancı Ermeniler tarafından öldürülmüştür.¹⁵ Araplar, bu gelişmeler üzerine klasikleşecek olan Ermeni politikası gereği başka bir sülaleyi Ermenilerin başına vali olarak atadılar. Bakraduni sülalesinden Aşod Bakraduni 686 yılında göreve geldi. Doğu eyaletlerinden vazgeçmeyen Bizans, Ermenileri rahat bırakmayarak II. Jüstinyen'in kararıyla Ermeniler üzerine büyük bir sefer düzenledi (689). Bir bakıma Ermenileri cezalandırmak girişimi olarak tarif edilen söz konusu seferde

11 Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 292.

12 Ghevont, *Ghevont's History*, Trans: Robert Bedrosyan, New York 1985, chap. 4; Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 293.

13 Ünal Kılıç, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye*, İstanbul 2001, s. 215-220; Ahmet Turan Yüksel, *İhtirastan İktidara Kerbela*, Konya 2001.

14 Sebeos, *History*, chap. 35-38.

15 Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 295.

asıl amaç Arap hâkimiyetine son vermektir. Neticede Bizans ve Arap ordusu arasında kalan Ermeniler bu yıllarda oldukça zor günler geçirdiler.¹⁶

Abdûlmelik b. Mervan (685-705) devrinde Ermenilere karşı sert bir tavır sergilenmiştir. Aslında bu tutum sadece Ermenilere karşı değil, devletin tüm tebaasına karşı uygulanmıştı. Çünkü yeni halifenin ideali, devlet otoritesini sağlamlaştırmak ve merkezi otoriteyi güçlendirmektir.¹⁷ Diğer Emevi halifeleri

Ermeniler Muaviye dönemi ile başlayan ve kısmi kesintilere rağmen Bizans döneminde göremedikleri yarı özerklik ve Arap koruması sayesinde geçmişe göre oldukça rahat bir ortama kavuştular. Doğal olarak bu serbestlik onların siyasi, dini ve kültürel yapılanmalarına da gözle görülür bir katkıyı da beraberinde getirmiş oldu. Zira yaklaşık iki yüzyıldır Bizans'ın siyasi ve dini baskısından kurtulan Kafkasya Ermenileri, Emevi idaresinde mimari ve edebi çok sayıda kalıcı ürün ortaya koyma imkanını elde ettiler.

döneminde Emevilerin Ermenilere karşı tavrı genelde sert ve baskıcı bir politikaydı. Ancak bu baskı halk tabakasına değil, daha ziyade Ermeni feodal liderlere yönelik uygulanmıştır. Emevilerin böyle bir tercihte bulunmalarında Müslümanların verdikleri imtiyazlara rağmen her fırsatta ayaklanıp İslâm kuvvetlerine kayıplar verdirmeleri, otoritenin her zaafında isyan etmeleri büyük etken olmuştur. Ermeni feodal sistemi asırlardan beri gelen bir gelenek olup, Ermeni toplumunda ileri gelen ailelere bağlılık vatana ya da millete bağlılıktan daha önemli sayılıyordu. Bundan dolayıdır ki Ermeni liderler genel faydadan ziyade bireysel çıkarlarını önemsedikleri için her fırsatta hakim güçler arasında taraf değiştirmekteydiler. Roma ve Bizans'tan beri gelen bu politikaları Ermenilerin sık sık ya sürgün

edilmelerine ya da cezalandırılmalarına neden olmuştur.¹⁸ Muaviye halifeliği dışında Ermenilerin rahat ettiği diğer bir dönem olarak Ömer b. Abdülaziz'i gösterebiliriz. Kısa süreli de olsa Ermeniler bu yıllarda rahat etmiş, sürgüne giden idarecileri geri dönmüşlerdir. Ancak Müslümanların bütün iyi niyetlerine rağmen, bazı Ermeni dini liderler, bu yaklaşımı İslamlaştırma politikasının bir uzantısı olarak yorumladılar.¹⁹

16 M.F. Brosset, *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, ter: Erdoğan Merçil, Ankara 2003 157; Grousset, *Ermenilerin Tarihi*, s. 296.

17 Bahriye Üçok, "Emevi Döneminde Abdûlmelik Dönemine Bir Bakış", *Necati Lugal Armağanı*, Ankara 1968, s.769.

18 Kevork Aslan, *Ermeni Tarihi Hakkında Tarihi İnceleme*, Paris 1909, s. 165; M. Aktok Kaşgarlı, "Ortaçağ Ermeni Tarihleri Kritiği", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Sempozyumu*, Erzurum 1984, s. 323-330.

19 Marshall Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, I, çev: Metin Karabaşoğlu, İstanbul 1993, s. 221; İsmail Hakkı Atçeken, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdûlmelik*, Ankara 2001, s. 166.

Ermeniler Muaviye dönemi ile başlayan ve kısmi kesintilere rağmen Bizans döneminde göremedikleri yarı özerklik ve Arap koruması sayesinde geçmişe göre oldukça rahat bir ortama kavuştular. Doğal olarak bu serbestlik onların siyasi, dini ve kültürel yapılanmalarına da gözle görülür bir katkıyı da beraberinde getirmiş oldu. Zira yaklaşık iki yüzyıldır Bizans'ın siyasi ve dini baskısından kurtulan Kafkasya Ermenileri, Emevi idaresinde mimari ve edebi çok sayıda kalıcı ürün ortaya koyma imkanını elde ettiler.

Dönemin din bilgini ve tarihçisi Şiraglı Anania'ya (610-685) göre Ermenilerin söz konusu yıllardaki birleşimi tarihinde hiç görülmemiş bir olaydı ve bunun çok iyi değerlendirilmesi gerekiyordu. Anania yazdığı coğrafya kitabında Gürcüstan, Azerbaycan, Doğu Anadolu topraklarını da içeren bir geniş bir coğrafyayı içine almaktaydı. Ermeniler bu çalışmayla gerek komşuları olan Gürcüler ve Albanlar, gerekse diğer milletlerle olan ilişkilerini belirleyen büyük Ermenistan ideallerinin temelini atmış oldular.²⁰ Kendi din adamlarınca idare edilen Ermeniler artık dini ürünler vermede de gecikmediler. Nitekim Aziz Krikor ve Azizeler Hripsime ve Kayane kültleri adı geçen yıllardaki kiliselerin ikonalarında başlıca unsur olarak işlenmeye başlamıştır. Aynı zamanda 691'lerden itibaren Ermeni kilisesi İstanbul kilisesinin dayatmalarına aldırış etmeden ayinlerini kendi programlarıyla icra ettiler. Ayrıca kendi kültürel miraslarını da ortaya koydular. Örneğin II. Nerses kendi eserlerini, I. Anastasius, Ermeni takvimini, I. İsrayel ise Ağvan kilisesinin yeniden yapılanmasında önemli ilerlemeler kaydetti.²¹

İslam'ın kilise yapımına olan kısıtlamalarına rağmen Ermenilere verilen siyasi özerklik, dini mimarinin de serbest bırakılmasını etkiledi. Bunun uzantısı olarak Ermeniler bilhassa Dvinde dini mimaride orijinal eserler ortaya koydular. Vağarşabad'da Surp Kayane, Masdarada Surp Hovhannes Kilisesi, Dvinde Surp Sarkis Kilisesi inşa ettirildi. Yine Katolikos Nerses tarafından Arşaguni başkenti yakınlarında gökyüzü melekleri Zıvartnos adına yapılan kilise inşa edildi. Bu inşa çalışmaları Arakadzon'da Talin Katedralinin yapımıyla zirve noktasına çıktı. Bu yıllar Ermenilerin yeniden doğuşu olarak kabul edilmektedir.²² Emeviler Ermenilerin isyanlarına rağmen kilise yapılanması ve dini müsamahaya devam ettiler. Kilise her ne kadar dini başkentleri olan Dvin şehrini Araplara kaptırmış olsa da, teşkilat yapılandırmasını ve toplum üzerindeki etkisini sürdürmeyi elden bırakmadı.

20 Ananias of Şiraks, *The Geography of Ananias of Şiraks*, The Long and Short Recensions, Introduction, Translation and Commentary, By: Robert H. Hevsen, Wiesbaden -Reicherd1992, s.53-58.

21 Gerard Dedeyan, *Ermeni Halkının Tarihi*, çev: Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015, s. 190; Tamas Guzsik, "Traditions and Development in Armenian Sacral Architecture", *Periodica Polytechnica Architecture*, Vol, ¼, , Budapest 1992, p. 169-174

22 Recep Şahin, *Türk İdarelerinin Ermeni Politikaları*, İstanbul 1988, s. 33; Gerard Dedeyan, *Ermeni Halkının Tarihi*, s. 193.

Örneğın Ermeni kilisesini yeniden yapılandırın ve kilise hukukunun temellerini atan Otzunlu Hovhannes (718-729) alışmalarını bu dönemde gerçekleştirdi. Yine Sevan gölü civarında bulunan Magenots manastırı kilise ayınlarının düzen ve intizamının belirlenmesiyle ön plana çıkacaktır.²³

Dönemin ileri gelen din adamlarından Hovhannes Bizans'ın bitmek bilmeyen Kalkedon konsülü doktrinlerini uygulatma politikalarına yine Arap desteğıyle

Abbasiler dönemi sonu gelmeyen Ermeni isyanlarının neticesi, Arapların bölgeyi tamamen işgal etmesi, Kafkasya'da Arap nüfusun artırılması, daha da önemlisi Ermeni derebeylerin direnç ve nüfuzunun kıracak kadar baskıyla geçti. Belki de en önemlisi Abbasiler İslam'ı yayma politikası Ermenileri daha da zor duruma bıraktı. Gerçi bu konuda ciddi din değıştirme örnekleri olmasa da Ermeniler Emevi dönemini çok aradılar denilebilir.

reddetti. Hovhannes bu kararını 726 yılında Suriye Piskoposlarıyla ortaklaşa düzenlediğı Malazgirt Sinodunda açıkça ifade temekten çekinmedi. Başarılı ve roformist din adamı kimliğinin yanı sıra usta bir diplomat olarak da kendini kabul ettiren Hovhannes Ermeni kilisesinin yararına halife Ömer b. Abdülaziz'den bir takım imtiyazlar elde etmeyi girişiminde bulundu. Neticede Ermenilerin dini özgürlükleri biraz daha genişletilmesi, kilise ve ruhban sınıfının vergilerinin azaltılması, önceki yıllarda esir alınanların serbest bırakılması gibi önemli haklar elde ederek başarılarını sürdürdü. Bu anlaşmada Ermeni din adamının diplomatik başarısı olayı tek başına izah etmeyeceğini izaha gerek yoktur. Zira adaleti ve

hoşgörüsüyle iz bırakan halifenin kısa iktidarında sadece Ermenilere değıl, Müslüman ya da gayri müslim bütün tebaa en rahat günlerini yaşamıştır.²⁴

ABBASİ İDARESİNDE ERMENİLER

Abbasiler dönemi sonu gelmeyen Ermeni isyanlarının neticesi, Arapların bölgeyi tamamen işgal etmesi, Kafkasya'da Arap nüfusun artırılması, daha da önemlisi Ermeni derebeylerin direnç ve nüfuzunun kıracak kadar baskıyla geçti. Belki de en önemlisi Abbasiler İslam'ı yayma politikası Ermenileri daha da zor duruma bıraktı. Gerçi bu konuda ciddi din değıştirme örnekleri olmasa da Ermeniler Emevi dönemini çok aradılar denilebilir.²⁵

23 Karekin I, "Ecumenical Trends in Armenians Church", *The Ecumenical Review*, Vol.51, Issue 1, January 1999, p. 339.

24 Aziz s. Atiya, *Doğru Hristiyanlığı Tarihi*, ev: Nurettin Hiçyılmaz, Doz yayınları, İstanbul 2005, s. 358; Gerard Dedeyan, *Ermeni Halkının Tarihi*, s. 197.

25 Ter-Ghewondyan, *The Arab Emirates in Bagratid Armenia*, Erevan 1965, N. Garsoian, Lizbon 1975, s. 52-55.

Abbasiler Emeviler kadar müsamahalı davranmamış olsa bile yine İslami kuralların yeni kilise yapmaya izin vermemesine rağmen IX. Yüzyılda Aşot Bagratunin kızı Taron bölgesinde kilise, Sunikte kırk kilise, Ararat'da küçük çok sayıda kilise inşa edildi. Aynı şekilde Bizans kilisesiyle birleşme girişimleri Abbasiler döneminde de ciddiye alınmadı.²⁶

Arapların siyasi hoşgörüsü altında dini ve milli değerlerini koruyan ve geliştiren Ermeniler, söz konusu politika sayesinde uluslararası siyasi ve dini tartışmalardan da en az zararla sıyrılmayı başardılar. Abbasiler döneminde Bizans'ı ve doğu Hristiyanlık dünyasını bir hayli uğraştıran iki olay İkonaklazma ve Pavlikalık meselesiydi. Yıkıcı tesirini Abbasiler devrinde göstermekle birlikte, ortaya çıkışı Kafkasya'ya dayandırılan, ancak ziyadesiyle Bizans'ın doğu sınırlarında dini ve siyasi ciddi tehlikelere yol açan Maniheist kökenli Pavlikanlar²⁷ Kafkas Ermenileri için fazla sorun yaratmadılar. Tarihçiler bunu Araplar sayesinde sağlanan dini bütünlüğe ve siyasi egemenliğe bağlamaktadırlar.²⁸ Yine Bizans ve doğu Hristiyan dünyasında kanlı tartışmalara sebep olan İkonaklazma hareketi doğu Ermenilerini fazla etkilemedi,. Zira Ermenilerin gerek Arapları arkalarında hissetmeleri gerekse iyice yapılandırılmış kilise teşkilatlarıyla Bizans otoritelerini pek dikkate almamaları söz konusu tehlikeden en az zararla kurtulmalarını sağladı.²⁹

Emevi ve Abbasi döneminde yazılan Ermeni tarihleri de Ermenilerin milli benliklerinin oluşmasında mühim katkılar sağladı. Gerçi bu eserler Arapları öven değil bilakis onlara karşı verilen mücadeleyi destansı bir üslupla anlatmaktadır. Gevont'un " Ermenistan'da Arapların Savaşları ve Fetihleri Tarihi" VII. Yüzyıldaki direnişi ve Ardızruni prenslerinin öldürülmesini duygusal ifadelerle anlatır. Ayrıca V. Yüzyılın Ermeni tarihçisi Moses Khorenatsi³⁰ yeni bir ulus yaratmak girişiminde bulunarak Ermenilerin Sasanilerle olan savaşlarını abartılı bir şekilde kaleme almış hem onların sarsılan onurlarını kurtarıp hem de milli bir şuur oluşturmaya çalışmıştı. Yine Movses Khorenatsi'nin eseri Ermenilerin soyunu Nuh'a dayandırarak, ermeni

26 J. Laurent, *L'Armenie entre Byzance et l'Islam*, Paris 1919, s. 45-50.

27 Mehmet Çog, "İslâm-Bizans İlişkileri Bağlamında Pavlikanlar Üzerine Bir Değerlendirme", *FÜİFD*, 13/2, Elazığ 2008, s.73-87; N. Garsoian, "The Paulician Heresy", *Middle East Studies*, Paris, April 1967, s. 150-167.

28. Malachia Ormanian, *The Church of Armenia*, Trans:Marcar Geregory, A.R. Mowbray and Co Limited, Londra 1955, s. 38;Leon Arpee, *History of Armenian Christianity from the Beginning to Our Own Time*, Princeton University Press at Princeton, New Jersey1946, s. 101.

29 Gerard Dedeyan, *Ermeni Halkının Tarihi*, s. 197; Malachia Ormanian, *The Church of Armenia*, s. 35.

30 Moses Khorenatsi, *History of the Armenians*, Trans: Robert Thomson, Harvard 1980; Ayrıca Bkz.David Muskhelishvili, "Ortaçağda Gürcistan-Ermenistan Siyasi İlişkileri", *Ermeni Gürcü Tarihine Dair Bazı Sorunlar*, Ed. David Muskhelishvili, Gürcistan Bilimler Akademisi, Tiflis 2009, s. 130-140. (Давид Мухелишвили, Некоторые вопросы истории Грузии и армянской историографии, Тбилиси 2009.)

milli ve dini kimliğinin temellerini attı diyebiliriz. Ancak Moses'le başlayan bu tarih yazımı özellikle Arap egemenliği yıllarında işlenerek geliştirildi ve sadece milli sınırlarla kalmayarak, komşu halkları asırlarca rahatsız edecek büyük Ermenistan ideolojisine dönüşmüştür.³¹

Sonuç

Yaklaşık üç asır süren Müslüman Arapların Güney Kafkasya egemenliği ortaçağ ve güncel Ermeni kaynaklarında nerdeyse baskı ve zulmün hakim olduğu bir devir olarak yorumlanmaktadır. Ancak son yıllarda yapılan gerek batılı gerek yerli tarafsız araştırmacılar, yaşanan sıkıntılara rağmen söz konusu dönemin Ermeniler için kazançlı bir dönem olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Emeviler merkeze sadakatleri devam ettikçe ve vergilerini düzenli ödediği müddetçe gayri Müslim tebaanın özel yaşamlarına müdahale etmemişlerdi. Hatta aynı müsamahayı Müslüman halkın bulamadığını söylemek bile abartılı olmaz kanaatindeyiz. Zira Emeviler Arap milliyetçisi oldukları için, çoğu zaman İslam adına Araplaştırma politikası uygulamışlardır. Hristiyan halkın İslamlaşmasından pek umut beklemedikleri için onların vergileri ve Bizans karşıtı olmaları Emeviler için yeterliydi. Bundan dolayıdır ki Arap idaresinde Ermeniler Bizans korkusu olmadan dini ve milli sahada hatırı sayılır eserler ortaya koydular. Kimi batılı araştırmacılar bunları Ermenilerin sanatsal yeteneğine bağlamaktadır. Bu doğrudur, ancak aynı çalışmaları Bizans döneminde gerçekleştirme imkanı bulamamaları, ancak İslam'ın hoşgörüsü ve Emevi politikaları ile açıklanabilir. Nitekim aynı uygulamaların daha ilerisi Selçuklu ve Osmanlı idaresinde de yaşanmış, Ermeniler iktisadi ve kültürel bağlamda rahat bir hayat sürdürmüşlerdir.

31 Dedeyan, *Ermeni Halkının Tarihi*, s. 201.

KAYNAKÇA

Arpee, Leon, *History of Armenian Christianity from the Beginning to Our Own Time*, Princeton University Press at Princeton, New Jersey 1946.

Aslan, Kevork, *Ermeni Tarihi Hakkında Tarihi İnceleme*, Paris 1909.

Ananias of Şiraks , *The Geography of Ananias of Şiraks* ,The Long and Short Recensions, Introduction, Translation and Commentary, By: Robert H. Hevsen, Wiesbaden –Reicherd 1992.

Atçeken, İsmail Hakkı, *Devlet Geleneği Açısından Hişam b. Abdülmelik*, Ankara 2001.

Atiya, Aziz S., *Doğu Hristiyanlığı Tarihi*, çev: Nurettin Hiçyılmaz, Doz yayınları, İstanbul, 2005.

Avcı, Casim, *İslâm- Bizans İlişkileri*, İstanbul 2003, s.70; Şahin Uçar, *Anadolu'da İslâm-Bizans, Mücadelesi*, İstanbul 1990.

Belazuri, *Fütûhu'l-Buldân*, çev. M. Fayda, Ankara 1987.

Brook, Kevin Alan, "Hazar-Bizans İlişkileri" *Türkler Ansiklopedisi*, Cilt II, Ankara 2002.

Brosset, M.F., *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)*, ter: Erdoğan Merçil, Ankara 2003.

Bünyatov, Ziya, *Azerbaycan (VII. IX. Asırlar)*, Bakü 2004.

Çog, Mehmet, "İslâm-Bizans İlişkileri Bağlamında Pavlikanlar Üzerine Bir Değerlendirme", *FÜİFD*, 13/2, Elazığ 2008.

Çöhçe, Salim, "Ermenistan'ın Tarihi Coğrafyası ve Ermeniler", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, TTK, Ankara 2014.

Dedeyan, Gerard, *Ermeni Halkının Tarihi*, çev: Şule Çiltaş, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2015

Hodgson, Marshall, *İslâm'ın Serüveni*, I, çev: Metin Karabaşoğlu, İstanbul 1993.

Garsoian, N. Garsoian, “The Paulician Heresiy’, Middle East Studies, Paris, April 1967.

Grousset, Rene, *Başlangıcından 1071’e Ermenilerin Tarihi*, çev: Sosi Dolanoğlu, İstanbul,2005.

Honigman, Ernst, *Bizans Devletinin Doğu Sınırı*, çev; Fikret Işıltan, İstanbul 1970.

İbnü’l-Esir, *El Kâmil Fi’t-Târih*, Beyrut 1993.

İpek, Ali, “İlk İslâmi Dönem Müslüman-Ermeni İlişkileri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 135, Aralık 2001.

Kalankatlı Moses, *Alban Tarihi*, çev: Ziya Bünyatov, Haz: Yusuf Gedikli, Selenge Yayımları, İstanbul 2006.

Karekin I, “Ecumenical Trends in Armenians Church”, *The Ecumenical Review*, Vol.51, Issue 1, January 1999.

Kaşgarlı, M. Aktok, “Ortaçağ Ermeni Tarihleri Kritiği”, *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumuna İle İlişkileri Sempozyumu*, Erzurum 1984, s. 323-330.

Kılıç, Ünal, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid b. Muaviye*, İstanbul 2001.

Laurent, J. *L’Armenie entre Byzance et I’islam*, Paris 1919.

Moses Khorenats’i, *History of the Armenians*, Trans: Robert Thomson, Harvard 1980;

Muskhelishvili, David, “Ortaçağda Gürcistan-Ermenistan Siyasi İlişkileri”, *Ermeni Gürcü Tarihi ne Dair Bazı Sorunlar*, Ed. David Muskhelishvili, Gürcistan Bilimler Akademisi, Tiflis 2009, s. 130- 140. (Давид Мухелишвили, Некоторые вопросы истории Грузии и армянской историографии, Тбилиси 2009)

Ormanian, Malachia, *The Church of Armenia*, Trans:Marcar Geregory, A.R. Mowbray and Co Limited, Londra 1955.

Önkal, Ahmet, “Abdurrahman b. Rebia Bahili”, *DİA*, İstanbul 1991.

Sebeos, *Sebeos’ History*, Trans: Robert Bedrosyan, New York 1985.

Taberi, *Târih el-Rüsûl ve'l-Mülûk*, IV, Beyrut 1987.

Taumanoff, Cyrill, "Armenia and Georgia", *The Cambridge Medieval History*, IV, (The Byzantine Empire Part I), Cambridge 1966.

Ter-Ghewondyan, *The Arab Emirates in Bagratid Armenia*, Erevan 1965, N. Garsoian, Lizbon 1975.

Tezcan, Mehmet, *Klasik ve Ortaçağ Döneminde Karadeniz ve Kafkasya*, Serander Yayınları, Trabzon 2012.

Thomson, R. W., "Armenia in Fifth and Sixth Century", *CAH*, Vol. XIV, Cambridge Universty Press, 2007.

Üçok, Bahriye, "Emevi Döneminde Abdülmelik Dönemine Bir Bakış", *Necati Lugal Armağanı*, Ankara 1968.

Yüksel, Turan, *İhtirastan İktidara Kerbela*, Konya 2000.

ERMENİ KOMİTELERİNİN MALİ KAYNAKLARI

(FINANCIAL RESOURCES OF THE
ARMENIAN COMMITTEES)

Yrd. Doç. Dr. Güler YARCI
Marmara Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

“Merkez Komite Çar’ın, İngiltere Kraliçesi’nin, Fransa Cumhurbaşkanı’nın ve İtalya Kralı’nın resmî desteğini elde etmiştir. Fakat, Ermenistan şimdi Rusya için yeni bir Bulgaristan; İngiltere için yeni bir Mısır; Fransa için yeni bir Cezayir ya da yeni bir Tunus’tur”

(BOA, HR.SYS, 2788/23)

Öz: 13 Temmuz 1878’de Berlin Anlaşması’nın imzalanmasından sonra Batı diplomasisinde ortaya çıkan Ermeni Meselesi, kısa zamanda Osmanlı aleyhtarı propagandalarla devletin yıkılmasına kadar devam etmiştir. Ermeni Meselesi’ni siyaseten ortaya atan yabancı devletler; ihtilal yanlısı Ermeniler’i maddî olarak da desteklemişlerdi. Ermeni Meselesi, kadîm Şark Meselesi’nin 1880’lerde yeni bir tezahürü idi. Bunun içindir ki, Şark Meselesi’nde adı geçen Rusya, İngiltere, Fransa gibi devletler, ilk adımda muhtariyet, daha sonra bağımsızlık amacıyla kurulan Ermeni komitelerine yardımlarını esirgemediler. Avrupa’da İsviçre, daha Batı’da ABD, Asya’da İran, hatta Hindistan Ermeniler’e maddî destek verdiler. Osmanlı, Rus ve Kafkas Ermenileri tarafından kurulan komitelerin silahlanması, propaganda ve terör hareketlerinin malî, kaynakları genellikle bu ülkelerde yaşayan Ermeniler ve mahallî halk tarafından karşılandı. Bu arada komiteciler, finansman sağlamada da kısmen gönüllülerden bağış topladılar; çoğu zaman şiddete başvurdular. Ermeni Meselesi’nin tarihî gelişimi bugüne kadar çok sayıda yerli ve yabancı araştırmacı tarafından taraflı ya da tarafsız surette ortaya konulmuştur. Bu araştırmalarda, yurt içi ve yurt dışında komiteciler yararına toplanan maddî yardımlara da yer yer atıflarda bulunulmuş; ancak, müstakil çalışmalar yapılmamıştır. Bu makalede, komitecilerin hangi ülkelerde, ne kadar aynî ve nakdî yardım topladıkları; yardımların hangi şahıs ve kurumlar aracılığıyla nerelerde, kimlere ve nasıl dağıtıldığı; servet denilebilecek büyük miktarlara ulaşan bu uluslararası nakdî varlığın gerek komitecileri, gerek yabancı hükümet ve

kamuoylarını nasıl birbirine düşürdüğü arşiv belgeleri üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 19.-20.yy. Ermeni, Komite, Para, Silah, Yabancı Devletler

Abstract: *The Armenian Problem, that existed after signed The Berlin Pact in 13 July 1878 in The Western Diplomacy, continued to fall down of The Ottoman Empire by means of the negative propagandas. The Foreign States that created the Armenian Problem for Diplomacy, supported the Armenian that aimed revolution, with money as well. Armenian problem was a new version of the Ancient Eastern Problem in 1880's. Because of this, The States, acting in The Eastern Problem for example Russia, England, French, supported The Armenian Committees that founded for firstly autonomy, after independence. Swiss in Europe, The United States in easter, Iran an deven India in Asia supported the Armenian with money. The Money sources for weapons, propagandas and terror acts of the committees that found The Ottoman, Russian and Caucasian Armenians, procured by Armenians settled in these Countries and native folks. The Committee members collected donations from the volunteers and used forces frequently for financement. The historical development of the Armenian Problem was exposed as objective or subjective by the native and foreign investigators until today. In the investigations of these investigators, cited for the donations and moneys that collected by the members of committee, but an investigation for this topic was not realized.*

In this article, in which countries and how much donations collected by the members of committee; the distributions of these donations were evaluated. In addition, we explained the competitions for these donations between the members of committee and between governments and citizens.

Keywords: 19th -20th Century, Armenian, Committee, Money, Weapon, Foreign States.

Giriş

Asırlardır Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Boğazlar'ı ele geçirmek, Doğu Anadolu ve Kilikya üzerinden Akdeniz'e çıkmak, Balkan Yarımadası'nı kontrolü altına almak isteyen Çarlık Rusyası¹, *Ermeni Meselesi'nin Atlası* kabul edilen 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Anlaşması'nın 16. maddesi üzerinden "*Büyük Rusya ve Pansilavizm*" adına tarihî bir fırsat yakalamıştı. Ancak, Batı diplomasisi Rusya'ya geçit vermemiş; 4 ay 10 gün sonra Berlin Anlaşması imzalanmış ve Osmanlı Ermenileri'nin geleceğini tartışma inisiyatifi ağırlıklı olarak Avrupa'nın tasarrufuna terk edilmişti.

Ayastefanoskararları Berlin'de tâdil edilmiş olsa dahî, Avrupa Çarlık Rusyası'nı tamamen dışlamamıştı. Anlaşmanın, *Düvel-i Muazzama* denilen altı imzacı devleti arasında Petersbug yönetimi de yerini almıştı. Bu arada, Ayastefanos'un 16. maddesi yerine Berlin'in 61. maddesi getirilmiş; *muhtariyet* bekleyen Ermeniler tekrar cesaretlendirmişti. Fakat, aynı yıl gerçekleşen gizli *Kıbrıs Konvansiyonu*; I.Dünya Savaşı arefesinde Alman asıllı Prof. B. D. Pletneff'in, "*1878 yılından sonra ortaya çıkan Ermeni Meselesi'ne Rus Meselesi de denilebilir*" şeklindeki tespitinin, genişletilerek yeniden tanımlanması gerektiğini gösteriyordu. Zira bu mesele, 1890'lardan başlayarak bir *Avrupa Meselesi*; 1918'den sonra bir *Amerikan Meselesi* olarak da adlandırılabilir.

7 Nisan 1914 günü Tiflis'te, "*Ermeni Meselesi ve Almanlar*" başlıklı konferansında yukarıdaki sözleri sarfeden Pletneff, konuşmasına şöyle devam etmişti: "*Büyük Petro'nun hedeflerini gerçekleştirmek için bugün büyük bir fırsat doğmuştur. Ermeniler'in Ruslar'la elele vermeleri ve Osmanlı Devleti'nin de Giritliler gibi Anadolu'daki Ermeniler'emuhtariyet vermesi gerekir*".²

Çar yönetimi ve Batı dünyası Ermeniler üzerinden Osmanlı Devleti'ni bölme plânları yaparken, Ermeniler çoktan organize olmuşlardı. Daha önce, '93 Harbi'nde Ruslar'la birlikte olup; tâbi bulunduğu Osmanlı Devleti'ne karşı savaştan Ermeniler, Berlin'deki müzakerelerde muhtariyet taleplerini yüksek

1 Rus yayıncılığı 14. yüzyılda mahallî idarenin Altınordu Hanı'nın hükümranlığından kurtarılmasıyla başlamış; Büyük Petro zamanında Kafkasya'yı zaptetmeye başlayan Ruslar,, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra da doğuda Müslüman-Türk nüfusaleyhine yayılmaya devam etmişlerdi. Bu sırada Ruslar, doğrudan veya Ermeniler vasıtasıyla Müslüman halka zulmetmiş, bazılarını katle çoğunugöçe zorlamıştı (Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyım (1821-1922)*, çev. Fatma Sarıkaya, Ankara 2012, s. 15, 76, 115).

2 Güler Yarcı, "Ermeni Komitelerinin Silahlandırılmasında Avrupa Silah Sanayiinin Rolü", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*; Edit: Mehmet Metin Hulâgu vd., c. 10 (*Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Yabancı Devletler*), Ankara-Nisan 2014, s. 132-133.

sesle ifade etmişler; bu süreçte kısmen *gönüllü*, genellikle şiddete başvurarak *insan kaynağı* sağlamışlardır.

Bazıları *çeteci*, *komiteci*; bir kısmı *fedai* adı altında devşirilen ihtilalci Ermeniler'in en önemli ihtiyaçları, şüphesiz *para* idi. Bugün olduğu gibi dönemin en önemli finans merkezleri Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, Almanya, İsviçre gibi devletlerde toplanmıştı. Böylece Ermeni liderleri Rusya, Kafkasya ve Osmanlı sermayesinin yanısıra; özellikle Amerika ve Avrupa'dan malî kaynak sağlamalıydı.

Komite merkezlerinin önceliği, iktisadî bakımdan güçlü hükümet merkezleri ile aralarındaki irtibatı sağlayacak vasıtaların belirlenmesi oldu. Bunlardan ilki, o ülkelerde yaşayan Ermeni firarî ve göçmenlerden faydalanmak; ikincisi, ilgili devlet ve hükümet üyeleriyle münasebetleri geliştirmek; üçüncü vasıta, bu ülkelerde siyasî, iktisadî, kültürel faaliyetlerde bulunarak, mesela şirketler kurmak; gazete, dergi ve kitap yayınlamak propaganda yapmak; mitingler toplamak; konferans, konser ve tiyatro gibi kültür-sanat faaliyetleri üzerinden mümkün olduğu kadar fazla para tahsil etmektir.

Batılı hükümetlere gelince, onlar para vermek yerine komitelere *yol göstermiş*; Ermeni komiteciler, bu hükümetlerden değil, halkından para toplamışlardır. Bu esnada Amerikalı ve Avrupalı sıradan vatandaş ya da aristokrat birçok devlet adamı ve siyasetçi, Ermeni komiteleri sayesinde büyük servet, şöhret ve itibar kazanmışlardır. Komiteler aynı zamanda, dünyanın her yerindeki üyelerinden aidat almış, gizli yardımlar toplamışlardır. Osmanlı vilayetleri ve yurt dışındaki Ermeni okul, hastane, kilise ve manastırlarından; Protestan ve Katolik diğer Hristiyan milletlerine ait benzer kurumlardan ve Museviler'den komite merkezlerine külliyetli paragelmıştır.

Osmanlı makamları arasında, 1890'larda, "*Rusya'da, Paris'te, Londra'da, Amerika'da hâlen toplanmakta olan îaneler büyük meblâğı bulmuş iken; bunlarla yetinilmeyerek, şimdi de tehditle cebren para istenilmeye başlanmıştır*" suretindeki yazışmalar,³ Osmanlı Hükümeti'nin bunları bildiğini göstermektedir. Ancak Bâbîâli, aldığı bütün önlemlere rağmen, komitelerin *akçe işlerine* gerektiği kadar nüfuz edemeyecek, engel olamayacaktır. Zira bu mesele, kendi hakimiyet sahasıyla sınırlı olmayıp; yabancı hükümetler, diplomat ve devlet adamları ile sermayedarların katkısıyla gerçekleşmektedir. Bunların çoğu, aynı zamanda komitelere silah satan, satışlara doğrudan ya da dolaylı olarak aracılık eden; Osmanlı memleketlerine gizlice silah sevkeden devlet ve hükümetlere mensuptur.

3 BOA, A. MKT. MHM, 501/13.

Bahis konusu devletler Amerika, İngiltere, Rusya, Fransa, Belçika, İsviçre, Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, İran, Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ'dır. Mısır ve Hindistan, statüleriyle ilgili idarî-siyasî meselelerine rağmen, Ermeni komitelerinin finans merkezleri arasındadır. Özellikle Mısır, aynı zamanda Batı menşeli silahların Habeşistan ve Yemen üzerinden İran, Kafkasya ve Rusya'ya; buralardan da Osmanlı memleketlerine sevkinde, kilit noktalardan biridir.⁴

Hatırı sayılır malî kaynaklara erişen ve silah-cephane stokları kuran Ermeni komiteleri, 1890'lardaki kanlı isyan ve katliamlarıyla finansörlerini dahî endişelendireceklerdir. Mart 1895'te kaydedilen şu sözler, ilgili devletlerin endişelerini veciz bir şekilde özetlemektedir: *"Merkez Komite Çar'ın, İngiltere Kraliçesi'nin, Fransa Cumhurbaşkanı'nın ve İtalya Kralı'nın resmî desteğini elde etmiştir... Fakat, Ermenistan şimdi Rusya için yeni bir Bulgaristan; İngiltere için yeni bir Mısır; Fransa için yeni bir Cezayir ya da yeni bir Tunus durumundadır"*.⁵

Hatırı sayılır malî kaynaklara erişen ve silah-cephane stokları kuran Ermeni komiteleri, 1890'lardaki kanlı isyan ve katliamlarıyla finansörlerini dahî endişelendireceklerdir.

Bu tespit son derece yerinde olup, Avrupa ve Amerika'da krallardan cumhurbaşkanlarına, muhafazakârlardan liberallere Batılı hükümetler ve kamuoyunu tamamen etkisi alan komiteciler; bugün, birlikte var ettikleri *Ermeni Meselesi*'ni canlı tutmakta, Türk ve dünya kamuoyunu meşgul etmektedirler.

Ermeni Komiteleri'nin Kurulması ve Malî Kaynak Arayışları

İhtilalci Ermeniler'in propaganda yapmak ve silahlanmak için büyük bir malî kaynağa ihtiyaçları vardı. Bu arayış içinde, 1870'lerde Ermeni yardım dernekleri kuruldu. 1880'li yılların sonunda geniş kapsamlı gizli komiteler ortaya çıktı. Osmanlı vilayetleri ve yurt dışında kurulan açık ya da gizli komiteler, tüzük ve programlarında finans kaynaklarının temini vesarfına dair maddeleri ayrı başlıklar altında gösteriyorlardı.

Buna göre, her komite öncelikle üye kabulleri sırasında *aidat* adı altında para toplamak yetkisine sahipti. Bir komite, aralarına katılan her şahsa *üyelik belgesi* verecek; karşılığında, *yıllık aidat* olarak, bir defaya mahsus muayyenbir para

4 Yarcı, *Komitelerin Silahlandırılması*, s. 129 vd.

5 BOA, HR.SYS, 2788/23.

alacaktı. Mesela Hınçaklar, üye kabullerinde herkese 2 kş karşılığında kimlik belgesi düzenliyorlardı.⁶ Üyeler ayrıca, bağlı buldukları komite şubelerine *aylık âidat*, yani her ay için *maktu*’ birpara ödeyeceklerdi. Bundan başka, komiteler varlıklı üyelere yüklü bağışlarda bulunmalarını teklif ediyor; başka milletlere mensup ahaliden *dehibe* kabul ediyorlardı.

Komite gelirleri yalnız üyeler veya cemiyetin tanınmış şahıslarından yapılan tahsilattan ibaret değildi. Komitecilerin yayınladığı gazete, dergi ve kitapları satın almak, süreli yayınlara gönüllü ya da zorunlu abone olmak, kısaca komitelere sürekli bir gelir kalemi sağlamak gerekiyordu. Komite şubeleri ve genel merkezler konferans, açık hava toplantıları, tiyatro, konser gibi faaliyetlerden bilet ve rozet satışlarından kazandıklarını komite sandıklarına aktarıyorlardı.

Asya’da Hindistan’dan Amerika kıtasına kadar birçok yerde oturan zengin ve nüfuzlu Ermeniler’e ulaşan komiteciler; kendileri ve komiteleri adına muvakkat veya daimî yardım alıyorlardı. Dünyanın her yerindeki Ermeni okulları, hastaneler, kilise ve manastırlara yapılan bağışlardan hisse alan komiteciler; yabancı misyonerler vasıtasıyla bütün Hristiyan ruhbanı ve kurumlarından iane topluyorlardı.⁷ Komiteciler, zengin-fakir, köylü-şehirli herkesten, yerine ve ihtiyaçlarına göre aynî yardım da topluyorlardı

Komiteciler, tüzük ve programları çerçevesinde toplayacakları yardımların Ermeni millî emellerini gerçekleştirmeye yetmeyeceğini biliyorlardı. Bu sebeple, büyük miktarda bağışta bulunabilecek şahıslara yöneliyorlardı. Onları önce üye olmaya zorlayan komiteler; aksi halde cebren para istiyor; komite fedaileri, gönülsüzlerden dahî bir yolunu bulup haraç alıyorlardı.

Bazen devletin sivil ve askerî depolarını yağmalayan komiteciler erzak ve para gasp ediyor; bankalara baskınlar düzenliyor ve nakit varlığı çalınıyordu. Yer yer köy ve mezreaları basan komiteciler, Müslüman halkın para ve eşyalarını almakla kalmayıp, canlarına kastediyorlardı. Bu gibi hadiseler, genellikle Ermeni isyanlarından hemen önce ve isyanlar sırasında yoğunlaşıyordu. Gerek yakalanan komitecilerin itiraflarında ve haklarında düzenlenen iddianamelerde; gerekse, bazı komitecilerin hatıratında bunlara dair çok sayıda misale rastlamak mümkündür. Yerli ve yabancı arşivlerde de hususa dair hayli belge bulunmaktadır.

6 *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri, 1914-1918*, yay. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, c. III (Ankara 2007), s. 616,

7 Tiflis Başşehbenderi Münir Süreyya Bey tarafından hazırlanan ve 9 Temmuz 1916’da İstanbul’da tamamlanarak takdim edilen kapsamlı birlayihada , komitelerin bu gibi faaliyetlerine geniş yer verilmiştir (Münir Süreyya Bey *Ermeni Meselesi’nin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, yay.: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2001).

Mesela, Londra ve Marsilya Ermeni Komitesi Ortak Sekreterliği tarafından 9 Ağustos 1892’de Adana Ermeni Başpiskoposu’na gönderilerek Osmanlı memleketlerindeki başlıca komitelere dağıtılan bir mektup, bu itibarla önemlidir. Talimat, tehdit ve tahkir ifadeleriyle dolu mektuptaakçe işleri ihmal edilmemiş olup; şu satırlara yer verilmiştir:⁸

“İhtilâlin nasıl olacağını biliyorsunuz. Mirî binaları yakarak yüksek dereceli memurları öldürecek, devlet hazinesinde ve nerede para varsa oraya saldırıp, yağmalayacaksınız... Galiçya’da muhbirlerle verilecek ücretler Karabet Guskderely’ye gönderilmiştir. O da bu ücretleri usulüne uygun olarak ödesin... Çerkesler’in muhacirlerle anlaşması bize çok yardım edecektir. Sis’in istifa ettiği doğru mudur? 60 adet Napolyon’un yarisını ona vermek lâzımdır... Türk kafalı olduğu bahanesiyle kaybettiğiniz bir yönetici mualliminiz vardı. Aşırı isteklerinin hoş görülmesini binlerce defa yazdık ve kendisine verilmek üzere çok miktarda para gönderdik. Siz bu parayı birbirinize yedirdiniz ve Katolik başrahibin de almasına izin verdiniz 200 Lira’dan ona hiçbir şey vermediğinizi göndermiş olduğunuz Kilikya’nın Bilançosu da teyid ediyor: Biliniz ki, Kilikya bu yıllarda hiçbir faaliyet gösteremediyse bu mualliminizle anlaşamamanızdan ileri gelmiştir. Katolıklara gönderilen paranın harcanmamasına dikkat etmek lazımdır... Bize çok para gönderiniz. Çünkü her şey parayla yapılmaktadır. Size ve bize gönderilen paranın çoğunu Avrupa Komitesi almaktadır. Çok para ve çok insan hazırlayınız”.

Osmanlı Merkez ve Taşrasında Ermeni Komiteleri: Teşkilat, Finansman

İhtilalci Ermeniler’in Osmanlı memleketlerinde kurdukları ilk örgüt, 1860 yılında faaliyete geçen *Hayırseverler Cemiyeti*’dir. Bu cemiyet K. Şişmanyar, M. Beşiktaşyan, N. Sıvacıyan, N. Tekvoryan ve K. Kâtibyan tarafından kurulmuştu. Cemiyetin amacı, *Kilikya’nın gelişmesi ve yükselmesini* sağlamaktı. Kuruculardan bazıları, 1862’de Zeytun İsyanı’na katılmışlardı. 1870-1880 yılları arasında Ermeniler, Van’da *Ararath*, Muş’ta *Doğu*, Erzurum’da *Milliyetçi Kadınlar* adı altında örgütlendiler. Bunların yanısıra Ermeni halkını silahlandırmak amacıyla 1878’de Van’da *Kara Haç*, 1881’de Erzurum’da *Müdafî Vatandaşlar Cemiyeti* kurulmuştu. Bu örgütler yalnız mahallî kaynaklarla hareket etmiyor; yabancı hükümetlerden maddî yardım alıyorlardı. Osmanlı hükümeti, 1882 yılında gizli Ermeni örgütlerinin varlığını ödeşifre etmiş, mensuplarını tutuklamıştı.⁹ Fakat, Kafkasya ve Avrupa’da kurulmakta olan yeni komiteler yurt içindekilerden daha tehlikeli idi.

8 BOA, HR.SYS, 2789/8.

9 Seyidova-Uslu, a.g.m.s. 64.

Ermeni Örgütlenmesinde Üç Komite-Üç Yardım Sandığı: Armanakanlar, Hınçaklar, Taşnaklar

Armenakanlar

1885 yılında Mıgırdiç Portukalyan adlı komiteci Fransa'ya giderek, *Ermenistan* adı altında bir gazete yayınlamaya başladı. Aynı yılın ortalarında İstanbul'a dönen Portakalyan, bu defa Osmanlı payitahtında *Armenakan* örgütünü kurdu. Örgüt programında, milliyetçi Ermeniler'in bir araya gelerek buldukları yerlerde komiteler kurmaları ve Ermeni halkını genel bir isyana hazırlaması teşvik ediliyordu. Bunun için de para gerekiyordu. Oysa Armenakan üyeleri, genellikle Petersburg'da öğrenim gören genç Ermeniler'den meydana gelmekte idi. Bunlara *Kuzeyli* deniliyordu. Başlarında, Konstantin (Katisyan) adlı biri bulunuyordu.¹⁰ Böyle bir komitenin malî kaynak temini kolay olmayacaktı.

Marsilya Başşehbenderliği'nin 30 Ocak 1895 tarihiyle itibariyle Paris'teki Büyükelçilik makamına gönderdiği resmî bir yazıda, bu komitenin bazı gelmelerinden bahsediliyordu. Buna göre, Mıgırdiç Portukalyan Marsilya'da kurduğu *Armenia* gazetesinin aynı zamanda başredaktörü olup; gazete, yılda 30 Frank karşılığında abone kaydediyor; yaklaşık 1.000-1.500 abonesinden yılda 3.000-3.500 Frank para kazanıyordu. *Armenia* gazetesi Londra ve Osmanlı Devleti'nin Doğu'daki vilayetlerine de gönderiliyordu.¹¹

Hınçak Komitesi: Avrupa Merkezli Ermeni Komiteleri ve Yabancı Sermaye

Hınçak Komitesi'nin temelleri 1886'da Fransa'da atıldı. Rus asıllı üniversite öğrencisi Avedis Nazarbekyan¹² ve iki arkadaşının başlattığı hareket, 1887'de İsviçre'de 9 maddelik bir parti programının ilânıyla birlikte Avrupa kamuoyunun dikkatini yeniden Ermeni Meselesi üzerine çekti. Nazarbekyan, Hınçak adıyla bir de gazete çıkardı. Sosyalizmi benimseyen ve parti programını buna göre düzenleyen Nazarbekyan ve diğer Hınçaklar'ın amacı, önce Osmanlı Ermenileri'nin bağımsızlığını sağlamak; sonra, İran ve Rusya Ermenileri'nin

10 Aynı yer, s. 64-65.

11 BOA, HR.SYS, 2788/16.

12 Nazarbekyan, Osmanlı istihbaratına göre 1863 yılında Tebriz'de, bazı kaynaklara göre Tiflis'de doğmuştur. Eşi, 1865 Tebriz doğumludur (BOA, HR.SYS, nr. 2778/23, 26.5.1892, orijinal nr.: 290-18, lef 8 (Zabtiye Nezareti'nden Sadaret makamına gönderilen tahrirat), lef 5 (Nazarbekyan'ın hüviyeti hakkında bilgi).. Nazarbekyan, genellikle ailesi ve kendisine yakın Hınçaklar'la birlikte zaman zaman Marsilya ve diğer Avrupa merkezlerine; A.B.D.'ne gitmekte, komitenin isyan hareketlerini plânlamakta, finansman ve silah akışını yönetmektedir.

bağımsızlığını temin ederek hepsini Federal Ermenistan bayrağı altında toplamaktı.¹³ Komite programında, amaca ulaşmak için silahlı terör faaliyetlerine girişecekleri; bu amaçla çalışacak merkez ve şubelerin paraya ihtiyaçlarının olduğu, malî kaynakların tedarik usulleri geniş yer tutuyordu.

Anadolu'da Sasun ve Zeytun İsyanları dahil, birçok isyan hareketini bizzat plânlayan ve uygulayan Hınçaklar; kendilerinin eseri olan bu hadiseleri istismar ederek, Avrupa ve Amerika'da yoğun bir iftira kampanyası başlattıklarında, komite sandığı da dolmuştu. İleride görüleceği gibi, Osmanlı saltanatı ve Müslüman tebea aleyhine iftiralarla dolu bir dizi kampanya yürüten Hınçaklar, ciddî surette nakit ve aynı yardım toplamaya devam edecek; ancak komite reisleri, gerek ideolojik farklılıklar, gerek paranın paylaşılmasında anlaşmazlığa düşerek, bir süre sonra yollarını ayıracaktı.

Hınçaklar'ın Bölünmesi: Yeni Hınçak Komitesi'nin Kurulması ve Maddî Sonuçları

Osmanlı vilayetlerinde Ermeni isyanlarının giderek şiddetlendiği 1896 yılı, aynı zamanda Hınçaklar için bir gerileme dönemi idi. Avetis Nazarbekyan'ın Marksist-Sosyalist görüş ve uygulamalarından rahatsızlık duyan bazı komite liderleri, o sene yollarını ayırmaya karar vermişti. Bu ayrılık, aynı zamanda komite sandığının ikiye bölünmesi; başka bir ifadeyle, malî kaynakların da paylaşılması demekti. Nazarbekyan'ı eleştiren komiteciler, iki yıl gibi uzun bir aradan sonra, 1898'de *Yeni Hınçak Komitesi*'ni resmen kurmuşlardı. Nazarbekyan'ın grubu ise, dağılmayı müteakip hemen Londra'ya geçmiş; 1896 yılı sona ermeden komitenin ikinci kurultayını yine Londra'da yapmış, programını değiştirmeden yoluna devam etmişti.¹⁴

Avrupa'da kurulan ve kısa zamanda ikiye ayrılan Hınçak Komitesi'ne karşılık, ilk defa Kafkasya'da kurulan ve dağılık surette faaliyet gösteren Ermeni komiteleri 1890'lı yıllara ittifakla girmişlerdi. Bu ittifak, finans kaynaklarının da tek sandıkta toplanacağı ve yönetileceğini işaret ediyordu.

Osmanlı saltanatı ve Müslüman tebea aleyhine iftiralarla dolu bir dizi kampanya yürüten Hınçaklar, ciddî surette nakit ve aynı yardım toplamaya devam edecek; ancak komite reisleri, gerek ideolojik farklılıklar, gerek paranın paylaşılmasında anlaşmazlığa düşerek, bir süre sonra yollarını ayıracaktı.

13 Seyidov, a.g.m., s. 64-66.

14 Seyidova-Uslu, a.g.m., s. 65.

Taşnaksütyun Komitesi: Tiflis Komitesi'nden Taşnak İttifakı'na “Para ve Terör”

Osmanlı bürokrasisinde Tiflis Komitesi olarak da zikredilen Taşnak örgütü,¹⁵ 1890'da Gürcistan'ın Tiflis şehrinde ortaya çıkmış;¹⁶ Kafkasya ve Rusya'da faaliyet gösteren ihtilalci Ermeni örgütlerini zamanla bir araya getirmişti. Kurucuları arasında Kristofor Mikoelyan, Stefan Zaryan ve Semyon Zavaryan adına rastlanılacağı gibi; üç komitecinin anlaşarak, gruplarını birleştirdikleri, diğer komite reislerini de yanlarına alarak, bundan sonra *Taşnaksütyun* olarak anılacak Taşnak Federasyonu'nu teşkil ettikleri bilinmektedir.

Taşnak İttifakı sağlandığında, bir ara Hınçaklar da federasyona katılmış; bu durum uzun ömürlü olmamıştır. Zira, kısa süre sonra Hınçak komite reisleri birlik idaresini kararsızlıkla suçlamış ve federasyondan çekilmişlerdir. Birlik ise, *Droşak/Truşak (Bayrak)* adlı bir gazete çıkararak faaliyetlerine devam etmiştir.¹⁷ *Truşak*, aboneleri vasıtasıyla komiteye malî kaynak sağlamış; propaganda nitelikli yayınlarıyla hedef kamuoyunu etkilemiş; aynı zamanda yabancı ülkelerde yardım toplamaya vesile olmuştur.

Taşnaksütyun Komitesi, bir parti kimliğiyle ilk kurultayını 1892'de Cenevre'de yapmıştır. Komite, burada ilân ettiği programla silahlı grupların kurulmasına karar vermiş; Doğu ve Batı Büroları'nı açarak, iki grup halinde çalışmaya başlamıştır. Doğu Bürosu Güney Kafkasya, Rusya ve İran ile civarında; Batı Bürosu Balkanlar, Mısır, Amerika ve Avrupa devletlerinde faaliyet göstermiştir. Kafkasya Ermenileri, özellikle Doğu Bürosu vasıtasıyla 1905-1907 yıllarında şiddet ve terör hareketiyle adından bahsettirmiştir¹⁸ Örgütün malî kaynakları, yine iki büro aracılığıyla tahsil edilmiş; her birinin masrafları, kendi bölgelerinde topladıkları paradan karşılanmıştır. Taşnaksütyun'un yapılanmasına bakıldığında, gizli finans kaynakları da rahatlıkla görülecektir.

Ermeni komitelerinin malî yapılanmasında dikkati çeken en önemli husus, Komite Merkezi'nin alt birimlere para hesabı vermek zorunda olmamasıdır. Taşnaksütyun bu yetkiyi çok katı bir şekilde uygulamıştır. Diyarbakır Valiliği'nden İstanbul Sıkıyönetim Mahkemesi Soruşturma Heyeti Başkanlığı'na gönderilen 9 Ekim 1914 tarihli bir yazının ekinde¹⁹, komitecilerden Diyarbakırlı Mardiros Setrak'a ait bazı evrak bulunmuş, bunlar

15 BOA, Y.PRK.TKM, 5/4.

16 Seyidova-Uslu, a.g.m., s. 65.

17 Aynı yer, s.65-66.

18 Seyidova-Uslu, a.g.m., s. ,66.

19 *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918*, yay.: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, c.1 (Ankara 2005), s. 37.

arasında bir de *Kızılhaç TeşkilâtıTüzüğü*'ne rastlanmıştı Yapılan araştırmada, bahis konusu *Kızılhaç*'in aynı adlı yardım teşkilâtıyla ilgisinin bulunmadığı; Taşnaksütyun'a bağlı ikinci derecede bir örgüt olduğu anlaşılmıştı. Aynı zamanda, tüzüğün beşinci sayfasından başlayarak *Kızılhaç*'in *akçe işlerine* dair hükümler sıralanmakta idi. Bunlardan ikisi hayli tehditkâr ifadeyle kaydedilmişti ve şöyle deniliyordu: “*Toplanan paralar Taşnaksütyun Teşkilâtı merkezlerine gönderilecek, para için kimse merkezden hesap sormayacaktır*”; “*KomiteErmeni siyasî mağdurlarına, çetelerin çatışmaları esnasında sakat kalanlara ve ölenlerin ailelerine yardımda bulunacaktır*”.

Kafkasya'dan Taşnaklar'a Finans Desteği: Azerî Petrolleri ve Petrol Zengini Ermeniler'den Haraç Tahsili

Ermeni siyasî örgütlenmesinin ilk döneminde finans ihtiyacı Kuzey Azerbaycan, Kafkasya ve Osmanlı memleketlerinde yaşayan varlıklı Ermeniler'den karşılanıyordu.²⁰ Özellikle Bakü'de petrol sanayiinin gelişmesiyle birlikte sermayedar Ermeniler daha da zengin olmuşlardı. Bunda, Ruslar'ın Ermeni iş adamlarına öncelik vermesinin de rolü vardı. Mesela, 1872 Şubatı'nda *iltizam sistemi* kaldırıldıktan sonra Bakü petrol sanayii biraz daha gelişmiş; A.İ. Mantaşev ve Q. M. Lianozov gibi Ermeni sanayiciler Azerî petrolleri sayesinde servetlerine servet katmışlardı. Yalnız Mantaşev, Taşnaksütyun Komitesi'ne 1.000.000 Gümüş Lira vermişti. Bu miktar, Taşnaklar'ın bir yıl içinde 165.000 âzâsından topladığı *üyelik âidatna* bedeldi.²¹ Böylece varlıklı Ermeniler, Taşnak Komitesi'nin millî ideolojileri ve sinsi plânlarının gerçekleşmesine yardımcı oluyorlardı.

Taşnaklar'ın birçok şehirde tesis edilen merkez komiteleri arasında Bakü'de *Askanapad*, Tiflis'te *Büyük Şehir*, Medz-Kagak Batum'da *Navagankist*, Kars'ta *Carapert*, Erivan'da *Mirkastan*, Aleksandropol/Gence'de *Kar*, Şuşa'da *Aparay*'ı saymak mümkündür. Komite yönetimi Tahran, Tebriz, Erzurum ve Van'da da benzeri örgütler kurmuşlardı. Taşnaklar'ın merkez komitelere bağlı özel teşkilâtları ise, *Kızıl Haç*, *Vehime*, *Talebe Teşkilâtı*, *Potarik* gibi örgütlerdi. Bunların faaliyetlerine devam etmeleri için ciddi bir maddî yardım almaları gerekiyordu. Bakü'deki Ermeni milyarderlerden adları daha önce de geçen Mantaşev ve Lianozov komiteye para veriyor; Ter Kukasov, Melikyants, Balabek Lalayev, Artyom Babayants, İsay Ter Osipov ve varlıklı diğer Ermeniler de maddî yardım misyonunu üstlenmiş görünüyorlardı.²²

20 Seyidova-Uslu, a.g.m., s. 63.

21 Aynı yer, s. 63-64.

22 Gös. yer, s. 67.

Taşnaklar'ın, bölgedeki devlet adamlarından bürokratlara kadar sivil ya da asker kimleri katlettiğine bakılacak olursa; şu da bir gerçektir ki, zengin Ermeniler'in çoğubu büyük yardımları gönüllü surette yapmıyor; tehdit edildikleri için vermek zorunda kalıyorlardı. Üstelik hiç kimse, paranın ne kadarının komite kasasına girdiğini herhalde sorgulayamıyordu.

Bu finans desteği sayesinde Taşnaklar, 100.000 asker/zinvor besleyecek duruma gelmişlerdi. Bazı kayıtlara göre, komite bu orduya, 10.000.000 Ruble harcıyordu. Bir askere, ayda 30 Ruble maaş ödeniyordu. Kısaca Taşnak örgütü, kendisine ait malî sistem sayesinde ordusu, basını ve emri altındaki çeşitli komite gruplarıyla küçük bir devlet haline gelmişti.²³ Bu sözde devlet, ayrıca bölgedeki Ermeni halkının gelirlerinden % 2'sini parti hesabına tahsil ediyor; aynı zamanda Ermeni Kilisesi ile sıkı bağı bulunuyordu. Kilise, Taşnaksütyun'un maddî ve manevî kaynağı idi. Çarlık Rusyası 1903 yılında çıkarttığı bir kanunla kilisenin mal varlığına elkoymuş; bunları, *Toprak ve Emlâk Bakanlığı'na* devretmişti. *Eçmiyazin Katagikosluğu* da bundan sonra bütün Romanovlar'ı ve Ruslar'ı lânetlemişti. Hatta, Taşnaksütyun'a bağlı Patorik teşkilâtının Ermeni Katagikosu aracılığıyla kiliselerde verdiği hususî nasihatler/*kondaklar'da*, Ermeni halkının, artık, hükümet kararlarını yerine getirmemeleri tavsiye edilir olmuş, dahası, hükümet aleyhtarı faaliyetlere teşvik edilir olmuşlardı. Rus arşiv belgeleri de kilisenin terörü ciddî manada desteklediğini göstermektedir.²⁴

Taşnaklar'ın nihaî amacı, Doğu Anadolu ve Kilikya arazisinde bir Ermeni Devleti kurmaktır. 1912 yılında komite, *Ermeni Millî Bürosu* adlı bir birim kurdu. Kurucu üyelerden Yepiskos Mesrop, Tiflis'teki varlıklı Ermeniler'in başkanı, Kafkas yöneticisi Vorontsov Daşkov'un eşinin yakın bir arkadaşı idi. *Millî Büro'nun* şekillenmesinden sonra Taşnaklar, Ermeni Katagikos'u V. Gevorka'tan, Çar II. Nikola'ya giderek, "*Ermeniler'in Çar'ın sâdik oğulları olduğunu*" söylemesini ve "*Osmanlı tebeası kardeşlerinin –güyâ- mâruz kaldıkları zulmü sona erdirmesini*" istemişlerdi. I. Dünya Savaşı'na girerken

23 Gös. yer.

24 Aynı yer.

Taşnaklar, topladıkları 2.000.000 Ruble'yi Rusya'nın Kafkas Ordusu'na teslim etmişti.²⁵ Taşnaklar'ın para yardımı kısa sürede karşılığını buldu. Çar II. Nikola, 1914'te Tiflis'te Ermeni Katagikosu ile yaptığı görüşmede, “*savaş sonunda müzakereler için masaya oturduklarında Ermeni isteklerini halledeceğini*” vaad ediyordu.²⁶

Amerikan Yardımları ve Avrupa Kamuoyu'ndan Malî Destek

Amerikan Misyonerleri, Propapaganda ve Yardım Kampanyaları

Ermeni komiteleri yabancı menşeli ilk yardımları Amerikan misyonerlerinden aldılar. Aslında, 1843 yılında Erzurum, Trabzon ve Bursa'ya gelen Amerikalı papazlar Ermeniler arasında Protestan mezhebini yaymaya çalışırken kendilerinden şikâyetçi olan Ermeniler;²⁷ '93 Harbi'nden sonra Protetan din ve devlet adamlarıyla yakın dostluk kurmuşlardı. Bunda, Gregoryen ve Katolik Ermenileri Ortodoks mezhebine katılmaya teşvik eden Fener Rum Ortodoks Patrikhanesi ve Çarlık Rusyası kadar; Katolik olmayan Ermeniler'i mezheplerine kazanmak isteyen Vatikan, Fransa ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun da etkisi vardı. Nihayet, 19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak Ermeniler'in büyük gruplar halinde Amerika'ya firar veya göç etmeleri; burada, önemli bir Ermeni nüfusun varlığına yol açmıştı. Göçmen Ermeniler arasında Protestanlık hızla yayılırken; Ermeni komiteciler de misyonerler kuruluşları aracılığıyla Amerikan halkından yardım toplamaya başlamışlardı

Washington'daki Osmanlı Sefiri Aleksander Mavroyeni Bey, 21 Mart 1893'te, “*Buradaki merkezleri New York olan Amerika Ermenileri'nin gerek mitingler düzenleyerek, gerek basın yoluyla yalan haberler yayarak, 'Bulgarlar gibi'²⁸ muhtariyet elde etmek istediklerini; Amerikalı misyonerler vasıtasıyla Protestanlığı kabul eden Ermeniler'in, muhtariyet için de misyonerlerden yardım beklediklerini*”²⁹ bildiriyordu. Amerikalı misyonerler Ermeniler'e gerçekten yardım ediyor; özellikle malî yardımlar artarak devam ediyordu. Bu yardımların arkasında, devletlerarası siyasî rekabetin yanısıra din ve mezhep farklılıkları üzerine tesis edilmiş *Amerikan politikası* vardı.

25 Seyidova-Uslu, a.g.m., s.72.

26 Gös. yer.

27 BOA, HR.MKT, 4/18.

28 Bulgar İsyancıları'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin 1878'de Berlin Anlaşması ile Bulgar halkına muhtariyet vermesi ve otonom Bulgaristan Emareti'nin kurulması üzerine, Ermenikomitecilerin muhtariyet talebi, bu gelişmeye nispetle *Bulgar Yolu* olarak da anılmıştır.

29 BOA, Y.PRK.EŞA, 17/19.

1893'ün yaz aylarında, New York'taki Ermeniler adına Oskanyan adlı şahsa gönderilen bir yazıda, “*Amerika’da ikamet eden Ermeniler’in menfaatlerini savunacak bir Amerikan gazetesine 10.000 Ermeni’nin abone olacağı*”³⁰ bildiliyordu. Anlaşılan, komiteler bir miktar para bulmuş ve Amerikan kamuoyunu yanlarına çekmeye azmetmişlerdi. Bu hususta en büyük yardımcıları, misyoner cemiyetleri idi.

Amerikan Misyonerleri Cemiyeti

Boston’daki Osmanlı Başşehbenderliği ve Boston tüccarından Mösyö Bogigian, buradaki Hınçak Cemiyeti hakkında önemli bilgiler edinmiş ve Aralık 1893’te bu malumat Bâbîâlî’ye de gönderilmişti. Osmanlı istihbaratının elindeki bilgiler, Amerikan Misyonerleri Cemiyeti’nin Hınçak Komitesi’ne manevî desteğinin yanısıra, maddî yardımda bulunduğuna şüphe bırakmıyordu. O tarihte Worchester’da ruhanî bir cemiyet şeklinde ortaya çıkan Hınçak Cemiyeti, sadece birkaç ay önce kurulmuştu. Başkanı, Karekin Çitçiyen adlı bir Ermeni rahip idi. Ecnebi Misyonerleri Cemiyeti, Çitçiyen aracılığıyla Hınçak Cemiyeti’ne her yıl i.in 800 Dolar tahsis etmişlerdi. Boston’daki Hınçak Cemiyeti üyeleri, aslında Atina Hınçak Komitesi mensuplarından ibaretti. Misyonerler Cemiyeti, güyâ bunu öğrendiğinde tahsisatı kesmişti. Dahası, yine o günlerde İstanbul’daki Robert Kolej’e devam etmek için Misyonerler Cemiyeti’nden tahsisat almakta olan bir Ermeni gencinin de Hınçak Cemiyeti’ne üye olduğunu bildiren Osmanlı sefirinin isteği üzerine, bundan sonra ona da para verilmeyeceği bildirilmişti.³¹

Osmanlı Hariciyesi’ne göre, “*Hınçak Cemiyeti Ruslar’ın parasıyla iş görüyor; Karekin Çitçiyen adlı Ermeni rahip, Worcester’da bile Protestan Ermeniler’e fesat telkinlerde bulunuyordu*”.³² Kısaca, Misyonerler Cemiyeti beyanlarında samimi değildi. Osmanlı hükümetinin tepkisi üzerine, *Yabancı Memleketlerde Bulunan Amerikalı Misyonerler Cemiyeti* kâtibi Rahib Judson Smith, “*Misyonerler Cemiyeti’nin kendisine tâbi kiliselerde fesat fikirler telkin edilmesine asla izin vermeyeceklerini*” açıklarken; bu sözlerin gerçeği yansıtmadığını iki taraf da biliyordu. Misyonerlerin asıl endişesi, Osmanlı şehirlerindeki kurumlarını âkıbeti idi. Amerikan Misyonerleri bunu, “*Ermeniler ile meskûn Osmanlı vilâyetlerde bulunan ve bizce gâyet kıymetdâr*

30 BOA, Y.A.HUS, 275/121, 13 Haziran 1893.

31 Boston’daki Osmanlı Başşehbenderi ile Boston tüccarından Mösyö Bogigian’dan gelen iki yazıya istinaden Washington Sefareti tarafından 23 Aralık 1893 tarih ve 257 numara ile Hariciye Nezareti’ne gönderilen hususi ve gizli yazı tercümesi: BOA, Y.A.HUS, 288/21, 30 Aralık 1893. Hınçaklar hakkında bu araştırmaları yapan Osmanlı sefiri, Hariciye Nezareti’ne Robert Kolej eski müdürlerinden Syrus Hamlin’in kendisine yardımcı olduğunu bildirmektedir; ancak, bir süre sonra Hamlin’in Ermeni komitecilerine yardım ettiği ortaya çıkacaktır.

olan müesseselerimizin tahribine izin veremeyiz”³³ diyerek, muhtelif yerlerde ifade etmişlerdi. Sonunda, Bâbîâlî'nin baskısıyla Çitciyan Hınçak Cemiyeti'nin idaresinden ayrılmak zorunda kaldı.³⁴ Fakat, Misyonerler Cemiyeti'nin düşümceleri değişmemişti. Osmanlı hükümetini bir süre daha oyalayacaklar, komitecilere gizli surette maddî yardıma devam edeceklerdi.

Halk Toplantıları: Mitingler, Konferanslar Yoluyla Para Toplanması

Hınçaklar'ın Amerika'daki ilk etkili faaliyetlerinden biri halk toplantıları olmuş; bunların öncülüğünü Garabedian yapmıştır. Hınçak Komitesi kurucularından Nişan Garabedian 1890 yılında Amerika Ermenileri arasına gönderilmiş; burada örgütün gizli şubelerini kurmuş, propaganda yapmış, mitingler ve açık hava toplantıları sırasında Ermeni göçmenlerden para toplamıştı.³⁵ Worcester'da 600-700 göçmenin katıldığı böyle bir toplantıda, Garabedian ve yardımcısı Bedros Keljik, “Osmanlı vilayetlerindeki -sözde- zulümden bahsederek, silahsız bağımsızlık olamayacağını; fakat, ihtilâl için savaşmanın çok masraflı olduğunu” söyleyerek, 1894 yılına kadar Amerika'da 10.000 Dolar toplamıştı.³⁶

Christian Herald gazetesi, Amerikan basınında Ermeniler lehine yardım kampanyaları düzenleyen ve komitelere maddî kaynak aktaran kuruluşların başında gelir. Bu gazete yalnız Amerika'da değil Osmanlı vilayetlerinde benzer kampanyalar gerçekleştirmiştir. 1896'da gazetenin teşvikiyle Ermeniler'e para yardımında bulunan bazı Amerikan misyonerlerinin yedi adet yardım komitesi kurdukları bilinmektedir.

Aynı yolu izleyen Taşnaklar, Amerika'daki Ermeni göçmenlerine yakınlık göstermiş; burada, 1903 yılında 36, 1907'de 48, 1914'te 77 komite kurmuşlardır. Hınçaklar, Amerika'da eğitilmiş 1.700 kadar fedai toplamışlardır.³⁷ Hepsinin ihtiyaçları, şüphesiz Amerika'ya yerleşen Ermeniler ve Amerikan halkı tarafından karşılanmıştır.

32 BOA, HR.SYS, 2830/1.

33 Aynı yer..

34 BOA, Y. PRK. HR, 18/47.

35 Şimşir, a.g.m., s. 105.

36 Robert Mirak, *Torn Between Two Lands, Armenians in America (1890 to World War I)*, Cambridge 1983, s. 207.

37 Bilâl N. Şimşir, “Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine”, *Tarih Boyunca Türkler'in Ermeniler'le İlişkisi Sempozyumu (8-12 1984, Erzurum)*, Ankara 1985, s. 105.

Basın ve Propaganda Faaliyetleriyle Para Toplanması

Christian Herald gazetesi, Amerikan basınında Ermeniler lehine yardım kampanyaları düzenleyen ve komitelere maddî kaynak aktaran kuruluşların başında gelir. Bu gazete yalnız Amerika'da değil Osmanlı vilayetlerinde benzer kampanyalar gerçekleştirmiştir. 1896'da gazetenin teşvikiyle Ermeniler'e para yardımında bulunan bazı Amerikan misyonelerinin yedi adet yardım komitesi kurdukları bilinmektedir.³⁸ Bunların ilki Van'da, Miss Grace Kimball³⁹ ile Mösyö ve Madam Reynolds'un yönetiminde olup; bu tarihe kadar 52.500 Frank toplamıştı. İkincisi Erzurum'da, Rahip Chambers'ın; üçüncüsü Erzincan'da Madam Chambers'ın; dördüncüsü Harput'da Rahip Barnum'un; beşincisi Diyarbakır'da Rahib Gates ve Ellie'nin idaresi altında faaliyet gösteriyordu ve bu dört komite 20.000 Frank toplamıştı. Altıncı komite Mardin'de, Rahip Andrus'un idaresinde kurulmuş, 2.500 Frank toplamış; yedincisi Gemerek'te, Fowle'un yönetiminde çalışmış ve yine 2.500 Frank yardım temin etmişti. Christian Herald Gazetesi'nin topladığı nakdî yardımlar arttıkça, Amerikan Misyonerler Cemiyeti enzdindeki nakit miktarı da artıyordu. Gazete, zaten cemiyete bağlı misyonerler tarafından yönetiliyordu. Misyonerler, gazetenin ümit ettiği gibi Bitlis, Antep, Urfa ve Sivas'ta da birer komite tesis ederlerse, Osmanlı hükümetinin herhangi bir teftiş ve nezareti olmadan faaliyetlerine devam edenilecekler, Ermeniler üzerindeki nüfuzları da artmış olacaktı.⁴⁰

Misyonerlerin bu hesapları yaparken, Osmanlı hükümeti boş durmuyordu. Bâbiâli, özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında istihbarat faaliyetlerini zorunlu olarak güçlendirmişti. 1915 yılında Emniyet-i Umumiye Müdürlüğü'nün D. Pitt adlı şahıs hakkında yaptığı soruşturmada, bu şahsın *Babil House/İncil Evi* denilen binada ikamet ettiğini, Amerikalı misyonerlerin yayın aracı olan Herald Gazetesi ile New York ve Boston'da yayınlanan bütün gazete ve haftalık dergilerin İstanbul muhabiri ve İstanbul'daki Misyoner Cemiyeti'nin veznedar ve genel sekreteri olduğunu öğrendi.⁴¹ Başka bir ifadeyle D. Pitt, bu gazete ve cemiyetin Ermeniler'le ilgili para işlerini de en iyi bilen şahıstı.

Amerika'daki Ermeni Göçmenlerden Zorla Nakdî Yardım Alınması

Osmanlı vilayetleri, Kafkasya ve Rusya'dan Amerika'ya firari veya göçmensfatıyla gelen Ermeniler, ya komitelerin yardımıyla Yeni Dünya'ya

38 27 Ocak 1896 tarihi itibarıyla Washington'daki OsmanlıSefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 25 numaralı yazının tercümesi: BOA, HR.SYS, 2834/32.

39 Miss Kimball, Osmanlı hükümeti aleyhtarı yazılarıyla tanınıyordu. 1896'da Dahiliye Nezareti, Vanvilayeti aracılığıyla Kimball, bu hususta resmenikaz edilmiştir (Aynı yer).

40 BOA, HR.SYS, 2834/32.

41 *Ermeni Faaliyetleri*, c. I, s. 189.

gidiyor veya Amerika'ya ayak bastıklarında karşlarına ilk olarak komiteciler çıkıyordu. Varlıklı Ermeniler'den bağış talep eden komiteciler; çoğu fakir olan diğer göçmenleri takibe alıyor; istihdamlarıyla yakından ilgileniyor, ilk fırsatta *iane* istiyordu.

Temmuz 1890'da Osmanlı vilayetlerine gitmek üzere pasaport almak için NewYorkŞehbendeliği'ne gelen Harputlu üç Ermeni, "*Marsilya'ya ulaştıklarında Armenia gazetesi, yazarlarından Portakalyan'a 12 Osmanlı lirası vermezlerse Bâbiâli'ye ihbar edileceklerine dair Worchester'daki dostlarından bir mektup aldıklarını*" haber veriyorlardı. Serkiz Bogosyan, Simon Bağdikoğlu ve Serab oğlu Bogos adlı şahısların anlattıklarına bakılırsa, bunda, Worchester'da yaşayan komiteci Portakalyan'ın rolü bulunuyordu.⁴²

Aynı günlerde, Worchester'daki Ermeniler, Protestan telkinlerine karşı şehirde bir Ermeni kilisesi inşa etmek için para topluyorlardı. Hatta, Tophaneliyan adlı bir Ermeni kısa süre öncebu maksatla Marsilya'ya gidip-dönmüştü.⁴³ Vaktiyle Worchester Şehbender Vekâleti'ne tayin edilmek içinçok uğraşan Tophaneliyan, Marsilya'da iken 2.500 Frank toplamış; fakat hastalanmış ve plânladığı tarihten önce Amerika'ya dönmek zorunda kalmıştı. Bu arada Paris ve Londra'yı dolaştıktan sonra Worchester'a dönen ve 3.000 Dolar toplamış bulunan Ermeniler, Worchester'dakilise tesisi için arsa satın almışlardı. Elleriindeki nakitînşa çalışmasına yetmediğinden, yardım toplamaya devam ediyorlardı.⁴⁴

Yukarıdaki misaller, istisnaları olsa bile Amerika'da yeni bir hayata başlayan Ermeniler'in mücadeleleri ile komitelerine finans kaynağı arayan Ermeniler'in aynı vasıta, fakat farklı amaçlarla nasıl bir araya geldiklerini göstermektedir.

Sâlib-i Ahmer Cemiyeti

Amerikan Hükümeti'nin *Ermeni Meselesi* hakkında kamuoyu baskısıyla gergin bir politika izleyebileceğinden rahatsızlık duyan ve Amerikalılar'ın Ermeniler'e *mazlum* değil, *Hristiyan* oldukları için yakınlık gösterdiklerini bilen Osmanlı hükümeti, bu hususları müzakre etmek amacıyla Washington hükümeti nezdinde birka. Defa girişimde bulunmuştu. Nihayet, 1895'te *Sâlib-i Ahmer Hadisesi* de iki hükümetin arasını iyice açmıştı. Ermeniler'e maddi yardım toplamak üzere kurulan bu cemiyet, Osmanlı tarafının bütün itirazlarına

42 BOA, HR.SYS, 2823/15, 26 Temmuz 1890).

43 1 Temmuz 1890 tarihli itibariyle Washington Sefareti Maslahatgüzarı tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 102 numaralı yazının tercümesi: BOA, HR.SYS, 2823/15, 26 Temmuz 1890.

44 BOA, HR.SYS, 2823/15, 26 Temmuz 1890).

rağmen Amerikan Hariciye Nezareti tarafından resmen onaylanmıştı. 1896'dan başlayarak cemiyet reisi Mösyö Barton'ın idaresinde çalışan cemiyet, her fırsatta *Bâbîâli, Türk kavmi ve diyânet-i İslâmiye aleyhine* iftiralarla dolu mitinglerde hazır bulunmuştu.⁴⁵

Amerika'ya Ermeni Göçünün Hızlanması ve Yardım Faaliyetlerinin Artması

Şubat 1891'de, Ermeniler'in Amerika'ya göçleri dikkati çekecek surette artmıştı.⁴⁶ Ermeni firari ve göçmenlerin bir kısmı Amerikan tabiiyetine geçtikleri halde, içlerinde, binlerce mil katederek Osmanlı vilayetlerine gidip-dönenler vardı. Washington'daki Osmanlı Sefareti, 22 Haziran 1893 tarihi itibarıyla Hariciye Nezareti'ne gönderdiği resmî yazıda, "*Amerika'ya gelen Alman ve İrlandalılar hemen hiçbir vakit memleketlerinde kalmak üzere vatanlarına avdet etmiyorlar*"⁴⁷ diyor; Osmanlı Ermenileri'nin niçin defalcageri geldiklerini araştırıyorlardı. Önemli tespitlerden biri, Amerika'ya yalnız Osmanlı tebeası göç etmiyor; Almanlar, İrlandalılar da göç ediyorlardı. İkinci husus, aslında buraya göç edenler yalnız Ermeniler değildi. Osmanlı Müslüman tebeasından da göç edenler bulunuyordu. Fakat, Atlas Okyanusu'nun iki yakası arasında devamlı seyahat eden ve Osmanlı sınırlarından bazen Aöerikan pasaportuyla, çoğu zaman kaçak olarak geçen Ermeniler genellikle komiteci olup; para ve silah naklediyorlardı.

Eski "Osmanlı", Yeni "Amerikalı" Ermeniler Arasında Rekabet ve Bunun Nakdî Yardımlara Yansıması

Ermeniler, komite ya da çeteler halinde hareket etmenin Müslümanlar üzerinde daha etkili daima inanmış; malî kaynak arayışlarında bunu göz ardı etmemiş; yardımları cemiyetler/komiteler adına toplamışlardı. Mesela, Ermeni, Bulgar, hatta Hristiyan Arnavut çetelerinin birlikte hareket ettikleri *Makedonya Meselesi* yeni bir döneme girerken, 1902 yılında, Antranik çetesinin başarılı olacağı iddiasıyla yardımlarının devamını isteyen Hınçak yanlıları ile Truşaklar'a güvenmeyen New York'taki zengin Ermeniler, *Şubat 1902'de Haygagan Inknabache Banoutian Enquérouitioun* adı altında, bir cemiyet kurdular.⁴⁸ Bu tarihe kadar hiçbir Ermeni komitesine katılmayan ve *tarafsız*

45 BOA, HR.SYS, 2864/82.

46 Washington Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 6 Şubat 1891 tarih ve 12 numaralı yazının tercümesi: BOA, HR.SYS, 2823/49, 24 Şubat 1891

47 BOA, HR.SYS, 2851/29, 12 Temmuz 1893.

48 New York Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 10 Şubat 1902 tarih ve 34 numaralı yazının tercümesi: BOA, HR.TO, 357/77, 13 Mart 1902.

olarak tanınan Amerika'daki zengin ve güya akli başında Ermeniler'in kurdukları bu komite, aslında diğer Ermeni komitelerini *protesto* amacıyla ortaya çıkmıştı. Buna rağmen, komite "*onlar gibi para toplayacak, Osmanlı Ermeni köylülerine gönderecek, bu paralarla çeteler kurulacak ve Müslümanlar'a karşı Ermeniler'in güvenliğini sağlayacaktı*". Komite idaresi şöyle belirlenmişti: Rahib Papasyan, kâtip; Maşdotzadlı bir Ermeni, geçici başkan; halı tüccarından Agob Aleon, sandikkâr. Anlaşıldığı kadarıyla varlıklı New York Ermeniler'i, komite kasasını bir halı tâcirine teslim etmişlerdi Bu sırada New York'taki Ermeniler 200-300 civarında olup; hemen hepsi komiteye üye kaydedildi. Bazı üyeler, halen Osmanlı Devleti ileticari münasebetleri devam ettiğinden üye kaydını takma isimlerle yaptırıldılar; ilk toplantıda 322 Dolar para topladılar.⁴⁹

Osmanlı Hükümeti'nin Para Yardımlarını Önleme Çabaları

New York Şehbender Vekili Mehmed Fuad Bey'in İstanbul'a bildirdiğine göre, Hınçak Cemiyeti reislerinden Nişan Garabedian, Atina'daki komite merkezi tarafından Ermeniler'in ikamet ettiği ecnebi memleketlerinigezerek, cemiyet adına para toplamaya memur edildiğinde Amerika'daki Ermeni ahaliye müracaatla iâne toplamış, onları silah satın almaya ve asker talimine sevketmişti. Bâbüâli Garabetyan'ı izletmiş, Amerikan hükümeti ve Misyonerler Cemiyeti nezdinde diplomatik girişimlerde bulunarak, kendisini etkisiz hale getirmeye çalışmıştı.

Amerika'da oturan Osmanlı Devleti tebeasının Sadaret, Seraskerlik ve diğer bazı makamlara gönderdikleri 17 Nisan 1894 tarihli bir yazıdan, buradaki Müslüman Osmanlı tebeasının da Ermeni komitecileri takip ve ihbar suretiyle hükümete yardımcı oldukları anlaşılıyordu. Bu ihbarlardan birinde, komitelere iane toplayanlar arasında İstanbul'dan Amerika'ya gelen Mıgırdiç adlı birinin varlığından bahsediliyor; Mıgırdiç'in, bir ara Van'da ticaret reisi olarak görev yaptığı bildiriliyordu. Bu şahıs Simon Bey'den komite hesabına 15.000 Lira aldırılmıştı.

Muhbir, Amerika'daki Ermeniler'den öğrendiği kadarıyla Anadolu'da komiteciler adına nakdi yardım toplayanları şöyle sıralıyordu: Maraş'ta tacir Harikyan Hacı Avedis; Haçin'de Agop oğlu Kara Serkis; İzmir'de Balyozoğlu'nun kayınbiraderi Miran Kahraman, Agop Filcancıyan, İzmir Mahkemesi İstfnâf Dairesi Müdde-i Umumisi Artin Çizmecıyan ve kâtibi olan Ermeni ilerkek kardeşi Belez (?). Adı geçenler şirket [komite] üyeleri olup, Ermeniler'e silah satın almak için para topluyor, silah alımında bizzat aracılık

49 Aynı yer.

ediyorlardı. Kendilerine Avrupa'dan da para geliyordu. Böyle bir alış-veriş için Londra'daki şirketlerin direktörü Hınçakyan Named (?) eliyle Amerika'ya 20.000 Lira gönderilmişti. Maraş'tan toplanarak Amerika'ya gönderilen silah parası 3.000, Haçin'den gelen 2.800 Osmanlı Lirası idi. Ayrıca, Amerika'da Ermeniler kendi aralarında paratopluyorlardı. Komiteler, her Ermeni'den ayda 10 kş./sent iane tahsil ediyor, her yıl kişi başına 2 Lira/Dolar istiyor, vermeyenlerden zorla alıyorlardı. Komitenin Amerika'da topladığı nakit, Osmanlı şehir ve kasabalarından gelen paranın dört mislini buluyordu. Komite, bu paranın bir kısmıyla silah alıyor ve Osmanlı vilayetlerine sevk ediyordu.⁵⁰

1894'teki Sasun Ayaklanması sonrasında Osmanlı Ermenileri'ne yardım etmek üzere harekete geçen Amerikan kuruluşlarından Misyonerler Cemiyeti, Amerikan Protestan Kilisesi, Amerikan Kızıllaçıcı ve başta Christian Herald Gazetesi olmak üzere diğer bazı Amerikan gazeteleri kısa zamanda seferber edilmişlerdi. Washington'daki Osmanlı sefiri Mavroyeni Bey, "bu bir dini ayaklanmadır" diyor; Amerika'nın Dışişleri Bakanlığı'na nota üstüne nota gönderiyordu.⁵¹ Fakat, özellikle Protestan Kilisesi kampanyayı giderek şiddetlendirmişti.

Sonunda, birkaç yıl içinde yalnız Sivas Ermenileri'ne Amerika'dan yaklaşık 150.000 Dolar gönderilmişti. Bunlara, 1896 yılında 50.322 Dolar, 1897'de 55.594 Dolar, 1898'de 23.678 Dolar, toplam 148.896 Dolar verilmişti. Diğer yerlerde dağıtılan Amerikan yardımları daha fazladır. Para, Amerikan misyonerleri tarafından dağıtılmış, bir kısmı doğrudan Taşnak ve Hınçak komitelerine teslim edilmişti.⁵²

Christian Herald Gazetesi, 1895'te Amerika'da yürütülen Ermeni yardım kampanyalarında toplanan paraları W.W. Howard adlı biri vasıtasıyla Van'a göndermişti. Bâbîâli, Washington'daki Osmanlı sefaretinden "*Howard'ın Türk düşmanı*" olduğu istihbaratını alınca, 4 Ekim 1895'te Amerikan Hariciyesi ikaz edilmişti.⁵³ Bu gelişmelere rağmen, Amerikan misyonerleri Osmanlı vilayetlerinde yılda 283.000 Dolar harcamakta idi. Zikredilen tarihe kadar yapılan harcamaların toplamı 10.000.000 Dolar'ı aşmış, yarıdan fazlası Amerika halkından toplanmıştı. Bu sırada Osmanlı Lirası, 4.40 Dolar olup;⁵⁴ bahis konusu yardım, yaklaşık 2.500.000 Osmanlı Lirası civarında idi.

50 BOA, Y. PRK. MYD, 14/85.

51 Şimşir, a.g.m., s. 101-102.

52 Aynı yer.

53 Gös. yer.

54 Şimşir, s. 68-69, 87.

Amerikan Halkının Tepkileri ve Yardımların Azalması

1900'lü yılların başında Amerikan halkının Ermeni komitelerine yaptığı yardımlar azalırken; buraya yerleşmiş ve son çeyrek asırda zengin olmuş Ermeniler'in yardımlarında artış gözlenmeye başlamıştı. Bâbîâli bu sırada Balkanlar'da meşgul olup, *Makedonya Meselesi* sebebiyle zor günler geçiriyordu. Osmanlı hükümeti üzerindeki yabancı baskılarının arttığı bir sırada, Washington'daki Osmanlı Sefareti tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 2 Şubat 1902 tarihli bir yazıda, New York Başşehbenderliği'nin yaptığı istihbarata dayanarak, Amerika'ya dağılmış bulunan Ermeni komiteleri hakkında bilgi paylaşıyordu. Nakdî yardım faaliyetlerini de ihtiva eden yazı, 9 Mart 1902'de padişaha arz edilmişti.⁵⁵

Başşehbender Kaymakam Aziz Bey, komiteleri yakından izletmiş ve ayrıntılı raporlar düzenlemiştir. "*Amerika'da oturan bütün Ermeniler'in ya komiteci ya da bunlara meyilli olduklarını*"⁵⁶ bildiren başşehbender, istihbaratının önemli bir kısmını komitelerin ianesine ayırmıştı. Komitelerin üye kayıt ve kabulleri düzenli olmayıp, her komite diğerinden farklı hareket ediyor; hepsi merkez komiteye bağlı bulduklarından, Ermeniler mensup oldukları komitenin toplam üye sayısını bilmiyorlardı. Her şehirde komite şubesi bulunduğu hepsinin malumu idi. Fakat, *Amerika'da Ermesi Meselesi'nin modası geçmişti*. Ermeniler, Amerikalılar'ın *muhabbet ve hayırseverliğinden* 3-4 yıl önceki kadar faydalanamıyor; *bazı serseriler ara-sıra para koparmak için bunu ileri sürseler* de kamuoyu artık lâkayt davranacaktı.⁵⁷

Aziz Bey'in tahminiyle, o sırada Amerika'da 12.000-15.000 arasında Ermeni nüfus bulunuyordu.⁵⁸ Bunlar en fazla New York, Boston, West Hoboken, Philadelphia, Paterson/N.J.Providence/R.I, Worcester/Massachousette, New England'ın sanayi bölgeleri, Chicago ve Fresno/California'da toplanmış ve cemiyetler kurmuşlardı. Cemiyetler, doğrudan Londra, Cenevre ve diğer Avrupa şehirlerindeki komite merkezlerine bağlı idi. Her cemiyetin Amerika genelinde *umumî vekili* olup; bu vekillerin belirli bir ikametgâhı yoktu; şehir şehir dolaşır, şubeleri teftiş ederlerdi. İhtilal komitelerinin başlıca işi para toplamaktan ibaretti. Amerika'daki bütün Ermeniler'in işleri yolunda olduğundan, komitecilerin bütün ümitleri onlara mâtufdu. Âdetâ bunları kendileri için *sağmal inek* ve Amerika'yı da *münbit bir mer'a* gibi telâkki etmekte idiler.⁵⁹ Her komite haftada bir toplanır; Haziran-Eylül ayları arasında

55 BOA, İ.HUS, 1319 Za/129.

56 Aynı yer.

57 Hariciye Nezareti'nin 1 Aralık 1901 tarihli bir yazısı: BOA, İ.HUS, 1319 Za/129.

58 Bir numaralı melfuf rapor tercümesi: BOA, İ.HUS, 1319 Za/129.

59 Aynı yer.

rastlayan 9 aylık dönemde konferanslar, mitingler, eğlenceler düzenlenirdi. Her faaliyetin sonuna doğru para toplanır, komiteye teslim edilir, *umumî vekil* ve şube reislerinin maaşları toplanan paralardan ödenirdi.⁶⁰

Başşehbenderin raporundan, Amerika'daki Hınçaklar'ın erken bir tarihte iki gruba ayrıldıkları anlaşılmaktadır. 1902'de bir kısım komiteciler Nazarbekyan, diğerleri Alpierre taraftarıdır Alpierre taraftarları *Yeni Hınçaklar* olup, Nazarbekyan yanlılarını *ellerindeki parayı doğru* kullanmamakla suçluyorlardı.⁶¹ Suçlamalara muhatap olanlardan biri de Protestan rahipliğinden atılan Karekin Çitçiyani idi. 1898'de New York Patrik Meclisi, Zeytun Ermenileri yararına bir eğlence düzenlemiş ve 700 Dolar toplamıştı. Çitçiyani, bu faaliyete katkıda bulunmuş, karşılığında hasılatın bir kısmına elkoymuştu. Bu parayı *Dikris* adlı gazeteyi satın alırken kullanan Çitçiyani, gazetenin adını *Tazein Haireniatz* olarak değiştirmiş, Worcester'da neşretmiş; bir hayli aradan sonra Piskopos Saracyan da fikirlerini yaymak için bu gazeteye para yardımında bulunmuştu.⁶²

Komiteler, nakdî yardımlar için her fırsatı değerlendiriyorlardı. Massachusetts Eyaleti'nde Haverhill şehrinde Khoylou Mektebi komitesi bir şenlik düzenleyerek, 140 Dolar toplamıştı. Amerikan basını, Mösyö Aleksandre Menteşof'un Paris'te bir Ermeni Gregoryen Kilisesi inşaatı için arsa tedarik etmek üzere 80.000 Dolar vermesini teşvik gayesiyle makaleler yayınlıyor; bu ise, komitelerin tepkisini çekiyordu. Hatta komite gazeteleri, "*yabancı bir memlekette kilise inşasının gerekli olmadığını*" açıklayarak; "*bu paranın vatanlarını kurtarmak için 10.000 Ermeni'yi silahlandırmak uğruna kullanılmasının daha faydalı olacağını*" yazmakta idi.⁶³ Tepkiler gittikçe büyüyordu.

Nashua/New Hampshire'da kurulan Taşnak komite şubesi, 14 Ocak 1902'de bir toplantı yapmış; Amerika'daki Ermenileri komitelere yardım etmemekle suçlamış; buna rağmen, Muş civarında bulunan Antranik Çetesi için 113 Dolar 5 sent toplamıştı. Silah ve cephane satın almak üzere Antranik'e gönderilecek olan bu para, tüzük gereği Cenevre Merkez Komitesi'ne teslim edilecekti.⁶⁴ West Pullman'da mahallî komite reisi Gabreilyan ise, Sason ihtilalcilerine verilmek üzere 67 Dolar toplamış, Cenevre'ye göndermişti. Hammond/İllinois'daki Taşnak komite reislerinden Halmazyan ve Kanderyan

60 Gös. yer.

61 BOA, İ.HUS, 1319 Za/129.

62 2 numaralı raporun tercümesi: BOA, İ.HUS, 1319 Za/129.

63 Aynı yer.

64 3 numaralı raporun tercümesi: BOA, İ.HUS, 1319 Za/129.

da kendi bölgelerinde 57 Dolar toplamış, Sason'daki hemşehrilerine gönderilmesi isteğiyle Truşak gazetesine teslim etmişlerdi. Komite şubeleri ortak faaliyetler de düzenliyorlardı. Mesela, Worchester'da toplanarak merkezî komite yararına 11 Aralık 1901'de *Garib* adlı bir tiyatro oyunu sergileyen komiteciler, hasılatın tamamını merkeze göndermişlerdi.⁶⁵

İngiltere ve Sömürgeleri: Ermeni Komitelerine Malî Yardım Seferberliği

Birleşik Krallık Hükümeti ve İngiliz-Ermeni-Hayır Cemiyetleri

Osmanlı vilayetlerinde komite hareketlerinin şiddet kazandığı Ağustos 1895'te, Çarlık Rusyası'nda basın, "*İngilizler'in kendi siyasetlerine hizmet etmeyen 'Ermeni Meselesi' konusunda bir 'Yahudi' gibi davrandıklarını, bu sebeple Ermeniler'e metelik vermeyeceklerine*"⁶⁶ dair bazı haberler yayınlıyordu.

Doğrusu Rus basını, birkaç yıldır *Ermeni Meselesi*'ni yeteri kadar sahiplenmiş görünen Londra hükümetini gerçekçi bir gözlemle değerlendiriyordu. Fakat bir hususu ihmal ediyorlardı. Zira Ermeni komiteleri, Amerika Birleşik Devletleri'nde olduğu gibi Londra'da da hükümetten para yardımı görmüyor; ancak, halktan toplanan aynî ve nakdî yardımlar büyük meblağlara ulaşıyordu.

1890'lı yıllarda İngiltere'de çok sayıda Ermeni hayır cemiyeti kurulmuş, Ermeni halkına ve komite sandıklarına servet değerinde para gönderilmişti. Londra hükümeti, bunlara para vermek bir tarafa tahsil ettikleri meblağın önemli kısmını kendisi tasarruf etmişti.

1890'lı yıllarda İngiltere'de çok sayıda Ermeni hayır cemiyeti kurulmuş, Ermeni halkına ve komite sandıklarına servet değerinde para gönderilmişti. Londra hükümeti, bunlara para vermek bir tarafa tahsil ettikleri meblağın önemli kısmını kendisi tasarruf etmişti. Mesela, hayır cemiyetlerinin Ermeniler yararına topladığı paralar; komite merkezleri üyelerine hesap vermek zorunda olmadıklarından, kolayca komitelerin kasasına girmiş; komitelerin yalan ve iftiralarını desteklemek şartıyla, işaret edilen adreslere nakledilmişti. Öyle ki, İngiliz siyasetçi ve aristokratlarının başında bulunduğu sözde hayır cemiyetlerine aktarılan bu paraların *esrarlı yolculuğunu* takip edebilmek gerçekten mümkün değildi.

65 Aynı yer.

66 BOA, HR.SYS, 1321/64.

İngiltere'nin sırlarla dolu Ermeni hayır cemiyetlerinden biri, *Grosvenor House Komitesi*'dir. Londra'nın en varlıklı soylularından *Westminster Dükü*'nün⁶⁷ başında bulunduğu komite, Londra'daki İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin, 1895'te bölünmesi ve *çalışkan (!)* üyelerinden ikinci bir komitenin kurulması kararlaştırıldığında ortaya çıkmıştır. Malum toplantıları Dük'ün ikâmetgâhı olan *Grosvenor House*'da yapıldığından, komite de bu adla tanınmıştır.⁶⁸

İngiliz Ermeni Cemiyeti'nin niçin bölündüğüne gelince, muhtemelen, yönetici ve üyelerinin Gladstone ve Bryce gibi politikacılarından kurulu olması; bunların iktidardan uzaklaştıkları dönemlerde hükümetin komite üzerindeki kontrolünün zayıflaması olsa gerekir. Bu görüşü destekleyen belgeler hiç de az değildir. Mesela, Londra'da *Vatanperver Komitesi*'ne mensup Ermeniler, şehrin bazı yerlerine yayılmış, sayıca bir hayli fazla olup; özellikle genç avukatlar, yazarlar ve öğrencilerin devam ettiği *Debating Club*'lara devam ediyorlardı. Komite reisi Agopyan da bu kulübe geliyor, konuşmalar yapıyordu. Sullivan adlı eski bir gazetecinin yönettiği *Debating Club*'lar; Gladstone'un partisine taraftar kazandırmak için çalışıyor, personel, Gladstone'un komitesinden maaş alıyorlardı.⁶⁹ Müsteşarlık, parlamento üyeliği ve bakanlık görevlerinde bulunmuş olan Bryce ise, kraliyet sarayının lütfuyla sonradan bazı ünvanlar kazanmış olmasına rağmen, *Ermeni Meselesi*'ne dair Osmanlı aleyhtarı İngiliz diplomasi belgelerinin yayınlandığı *Mavi Kitap*'tan dolayı komitecilerin gönlünü kazanmış; muvakkaten bazı makamlar işgal etmişti.

İngiltere'de, 1890'lı yıllarda kurulan Ermeni komiteleri, muhtemeldir ki, sözde *masum ve mazlum Ermeni dul ve yetimleri* için kuruş kuruş topladıkları paraları; yukarıda kaydedildiği gibi yabancı devlet adamları ve aristokratlarla paylaşmış; komite reisleri de genellikle Amerika ve Avrupa'daki büyük merkezlerde lüks içinde yaşamışlardır.⁷⁰ Osmanlı vilayetlerine gönderilen küçük meblağlar ise, taşrada görevli yabancı konsoloslar ve yardımcıları tarafından gizlice dağıtılmıştır. Mesela, Mart 1898'de İngiltere'nin Van Konsolos Vekili avlanmak bahanesiyle vilayet dahilindeki seyahatini dikkati çekecek derecede arttırmış; aslında yardım dağıtmakta olan İngiliz diplomatın, yakında İran'a doğru gideceği öğrenilmişti.⁷¹ Diplomatik misyon vasıtasıyla

67 İngiliz aristokrasisinde bu unvan, Kraliçe Viktora döneminde ihdas edilmiştir. Grosvenor House Komitesi, 1890'lı yıllarda Westminster Dükü olan Hugh Richard Arthur Grosvenor (1879-1853)'un başkanlığında faaliyet göstermiştir (http://www.ukdukes.co.uk/the_dukes/the_duke_of_westminster/2nd_duke_of_westminster/)

68 Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne gönderilen 21 Mayıs 1895 tarih ve 391 numaralı yazının tercümesi: BOA, Y.A.HUS, 329/80.

69 BOA, HR.SYS, 2823/7.

70 Ayrıntılı bilgi için bkz.: Güler Yarci, "Lyonel Bondy'nin "Dinamit ve Diplomatlar" Başlıklı Makalesi ve İhtilalcı Ermeni Hınçak Komitesi", Osmanlı'dan Günümüze Eşkiyalık ve Terör, Editör: Doç. Dr. Osman Köse, Samsun 2009, s. 187.

dağıtılan paranın mahreci, Büyük Britanya Adası; toplanma mahalleri ise kültür merkezleri, mitingler, kongreler idi.

Cardiff Kongresi

Londra Sefareti, 27 Eylül 1898'de Hariciye Nezareti'ne, Ermeniler yararına Cardiff'te yapılan konferans hakkında bilgi vermiş; son iki yıldır Londra'da kurulmuş yardım dernekleri ve bunların tahsilatına dair özetle kaleme alınan bir broşür gönderir.⁷² Az sayıda basılmış olan bu broşürün muhtevası oldukça ilgi çekicidir.

22 Eylül 1898'de Cardiff'te açılışı yapılan konferansta konuşmacılar, *Osmanlı Devleti'nin baş düşmanı Rusya'ya karşı kendileri de düşmanca tavır sergilemişlerdir*. Ölen Ermeniler için Landaf Kilisesi'nde bir âyin yapılmıştır. Âyini kilisenin başdiyakozu Rahip Ruseldi yönetmiş; vaazında, Anadolu'da 30.000 Hristiyan'ın sebepsiz yere öldürüldüğü propagandasıyla, cemaati *Ermeni Muhibban Cemiyeti'nin* Anadolu'ya misyonerler yollayacak bir hale gelebilmesi için yardımda bulunmaya teşvik etmişti. Vaaz sırasında kiliseye gelen oniki Ermeni'nin daha önce bu derneğe önemli para yardımında bulunan zengin tacirlerden oldukları sanılıyordu. İngiliz ileri gelenlerinden âyine katılanlar arasında Cardiff Belediye Başkanı ve eşi, eski bakanlardan James Bryce, Newport Belediye Başkanı, Rahip MacColl Tompson, Dr. Rendel Harris, Mösyö Edward Millar, Mösyö Monroe Ferguson, Amerikan hükümetinin Cardiff konsolosu ve Ermeni Muhibbanı Cemiyeti'nin İngiltere'deki görevlisi Dr. Ruprend Philip ile Prof. Conway de bulunmuştur. Conway, derneğin sekreteri; Rahip Tompson, Cardiff Şubesi Başkanı; Ferguson, derneğin sekreteridir.

23 Eylül'den başlayarak Bryce başkanlığında devam eden toplantılarda; Bryce, Rahip Ruseldi'nin vaazında olduğu gibi Anadolu'da yardıma devam etmenin para toplanmasına bağlı olduğunu, bu amaçla dernek şubelerinin ortak çalışması gerektiğini söylemiş; Merkez Komitesi Başkanı Lady Cavendish'in bu işte kullanılmak üzere 30 İngiliz Lirası gönderdiğini belirterek maddî yardımları teşvik etmiştir.

Ermeni Hayır Cemiyeti Merkez Komitesi, Victoria sokağı, 47 numaralı dairede faaliyet gösteriyordu. Bryce'ın açıklamalarına göre, İngiltere ve Amerika hükümetleri cemiyete yardımcı oluyorlardı. Aslında Hınçak Komitesi

71 Van Vali Vekili Ferik Şemsi imzasıyla Mâbeyn-i Hümâyün Başkâtâbeti'ne yazılan 1 Mart 1898 tarihli şifre telgraf: BOA, Y.PRK.UM, 41/23.

72 Londra Sefareti'nden Hariciye Nezareti'ne 27 Eylül 1898 tarihi itibarıyla gönderilen 386 numaralı yazı ve ekleri: BOA, Y.A.HUS, 391/5.

üyelerinden kurulu bu cemiyet, Cardiff Konferansı'na kadar İngiltere, Amerika, Fransa, Almanya ve İsviçre dahil beş devletten maddî yardım almıştı. Fransa ve Almanya'dan gelen yardımlar beklenenin üzerinde idi. O güne kadar yaklaşık 600 Ermeni yetiminin eğitiminde kullanılmak üzere İsviçre'den 800.000 Frank gelmişti.

Tarihçi, parlamenter ve eski bakan sıfatlarıyla tanınan Bryce, Cardiff Konferansı'ndaki konuşmalarında, "*Şark Meselesi hakkında fikirlerini açıkladıkları takdirde İngiltere hükümetini güç durumda bırakacağını; o sırada Girit Meselesi'nin devam ettiğini; Cardiff'e gelenlerin farklı partilere mensup olduklarını; dolayısıyla siyasî konulara girmediklerini*" vurguluyordu. Konferansın nasıl amacının Ermeniler'e yardım ve felâkete uğramış olanları kurtarmak olduğu yönünde bir tavır sergileyen Bryce; "*yardımseverlerin bu tutumlarını daha da güçlendirmelerini, yardımların dağıtılmasında en uygun araçları araştırdıklarını; bundan sonra da derneklerin birbiriyle münasebetlerini geliştirmekle meşgul olacaklarını*" sözlerine ekliyordu.⁷³

Prof. Ramsey, Cardiff'te Ermenisiz Ermenistan kurmak istediği iddiasıyla Çarlık Rusyası'nı şiddetle eleştirmiş; padişahın Ruslar'a güvenmediğini, "*Ermeni Muhibbani Cemiyeti'nin Osmanlı tabiiyetindeki kimselere yardım etmekle, aslında padişaha hizmet ettiğini*" söyleyecek kadar ileri gitmişti. Ramsey, "*Ermeni Merkez Komitesi'nin Kıbrıs Adası'nda kurulduğunu, orada Ermeniler'in tarım, ticaret ve san'atla uğraşacaklarını*" söylemekle de Londra hükümetinin *Kıbrıs Konvansiyonu*'nu istismarını kamuoyu önünde itiraf ediyordu.

Ermeniler'e yapılacak maddî yardımlardan şahsî nüfuz ve servet kazanacakları yakında anlaşılacak olan konuşmacılardan, Mösyö Stevenson, İngilizler'i "*biraz daha cömert ve iyiliksever olmaya*" çağırıyordu. Bu çağrılar etkisini göstermiş; yaklaşık 400 kişinin katıldığı üçüncü toplantının sonunda 31 İngiliz Lirası, 9 Şilin, 4 Pens toplanmıştı.⁷⁴

73 Konferansta, vaktiyle bir süre Erzurum ve Urfa taraflarında kalmış olan Mösyö Harris, Ermeni muhtaçlarına yardımlarından dolayı yabancı konsoloslara teşekkür etmiş; Urfa'dan yeni dönen Mösyö Millar, Harris'in *yaklaşık 15.000 Ermeni çocuğunun aç ve çıplak olup, köpeklerle atılan ekmeği yedikleri* şeklindeki bir ifadesinin *abartılı olmadığını* söyleyerek Ermeni propagandası yapıyordu (Aynı yer).

74 Cardiff Konferansı toplantı serisinin sonuncusu 24 Eylül'de yapılmıştır. O gün Mösyö Arnol adında biri, Ermeniler'in oturdukları sancaklarda gelişen haberleri vermek üzere büyük bir gazete çıkarılmasını teklif etmiş; bu gazetenin "*İngilizler'in Ermeniler'i hatırlaması ve onlara yardımda bulunmasını*" sağlamak için gerekli olduğunu öne sürmüştür. Avrupa'da Ermeni komitelerine silah-cephane temini, komite şubelerinin kurulması ve ayakta kalmasında kadınların önemli rol üstlendikleri iyi bilinmektedir. Cardiff Konferansı'na katılanlar arasında İngiliz bayanlar da olup; bunlardan Miss Marshall, "*Urfa'dan ihraç edilen malların zararına satıldığını, Ermeniler'e ticareti öğretmeye devam edeceğini; Ermeniler'in sanatlarında faydalı oldukları görülür ve Osmanlı hükümeti ihracat malları üzerine aşırı vergi uygulamaya başlarsa bu malların satılamayacağından korktuğunu*" söyleyecek kadar ileri gitmiştir (Aynı yer).

Londra Sefareti, konferansı özetleyen yukarıdaki hususları Osmanlı hariciyesine nakletmekle beraber, gönderdiği broşürle komitecilerin İngiltere'deki yardım derneklerinin kurulması, şubeleri ve faaliyetleri hakkında inkâr edilemeyecek resmî belgeler sunuyordu. Bu broşür; başka milletler lehine iftira kampanyalarıyla kendi halkından para toplayan bazı Avrupalılar'ın bunlarla nasıl güçlendiğini; nakdî yardımların ne kadarının komitelere aktarıldığını; bu hesaplara nüfuz edebilen çoğu fakir Ermeni komite reislerinin kısa zamanda nasıl zengin ve nüfuz sahibi olabileceği hakkında da fikir vermektedir.

Eylül 1896'da, Avrupalı diplomat Lyonel Bondy tarafından Eylül 1896'da Almanya'da *Berliner Tageblatt* gazetesinde yayınlanan "*Dynamit und Diplomaten*" başlıklı makaleden⁷⁵ birkaç cümleyi burada kaydetmek yerinde olacaktır. "*New York, Londra, Marsilya, Sofya ve Atina'daki gençler avuçlarını oğuşturuyorlar, toplantılar yapıyorlar, bildiriler yayınlıyorlar, hattâ büyük devletlerin sefirlerini tehdit ediyorlar... Onların bol paraları var. Bu paraları sadece zengin Ermeniler'den almıyorlar, ihtilâl komitesi adına haraç topluyorlar. Akir kapıcılar, odabaşları ve hamallardan daayda 15 Piastre alıyorlar ki, bu meblâğ, bu insanların kazançlarının yarısı ediyor*".

Şöyle ki, İngiltere'deki Ermeni yardım cemiyetleri, üç yıldan kısa sürede sözde *Ermeni muhtaçları* için yaklaşık 250.000 İngiliz Lirası toplamışlardır. Bu paranın Frank olarak karşılığı 5.600.000'i geçiyordu. Yardımların amacı ve miktarı soru-cevap şeklinde yazılı olarak da sunulmuştu. Mesela,

"1894, 1895 ve 1896 Savaşı'nda ölenlerin ve açlıktan can verenlerin miktarı nedir?"

Bu konuda derin araştırmalar yapan Avrupalılar, ölenlerin sayısını 100.000'e çıkarmaktadırlar.

"Ermeniler'in ihtiyaçlarını hafifletmek için İngiltere ve diğer devletlerden yardım olarak ne kadar paragelmıştır?"

1897 yılı Mart ayı sonuna kadar İstanbul'daki Ermeni Komitesi'ne verilen para 224.000 Lira [Sterlin]'dir. Bugüne kadar yalnız İngiltere'den gönderilen yardımlar 150.000 [Sterlin]'dir. Lira'ya ulaşmıştır.

75 Yarcı, *Dynamit ve Diplomatlar*, 187. Yazının tam metni için, bkz.: Aynı makale, s. 186-188.

“Yardımlar nasıl dağıtılmıştır?”

1896 yılı Haziran ayı sonuna kadar toplanan yardımlar para ve eşya olarak dağıtılmış; bu tarihten sonra ev yapımı, köylülerin hayvan ve alet-edevat tedariki, yetimlerin eğitim-öğretimine tahsis edilmiştir”.

“Ermeniler kendi dindaşlarına yardım etmişler midir?”

İstanbul Yardım Komitesi, Ermeniler tarafından 16.000 Lira [Osmanlı Lirası olmalı] verildiğini bildirmektedir. Bakülü Mösyö Hodorof yardım olarak birkaç bin lira, Amerika Ermenileri, Dr. Bartum vasıtasıyla 30.000 Lira göndermişlerdir“.

“Türkler ne kadar para aldılar?”

Valiler yardımların dağıtılması esnasında genellikle kolaylık göstermişlerdir. Zor ve şiddet dolayısıyla çok az zarar-ziyan olmuştur. İstanbul Komitesi bu ziyanın % 0,5 oranında olduğunu bildirmektedir”.

“İngilizler’den ne zamana kadar yardım istenecektir?”

Önemli şehirlerin çoğu bugün için yardıma ihtiyaç duymamaktadır. Ermeniler daha önce yardım dilenmedikleri gibi, şu anda da yardım dilenmiyorlar. Ancak çocukların eğitim-öğretimi uzun bir zamanı gerektirmektedir. Bu sebeple daha birçok kişinin bu insanî yardıma memnuniyetle katılacakları ümit edilmektedir”.

Broşür’de yaklaşık 1/3’ü doğrudan kadınlar veya eşleriyle birlikte kadınların 1895-1897 yılları arasında kurdukları 19 Ermeni Yardım Derneği/Komitesi hakkında bilgi verilmektedir. Yedi şehirde faaliyet gösteren bu örgütlerin çoğu kraliyet merkezi, Londra’da olup, 10 adettir. İkinci sırada, 3 örgütle Manchester; 3. sırada 2 örgütle Dublin/İrlanda bulunmakta; Cambridge, İskoçya, Gall ve Cardiff’te ise birer örgüt kurulmuştur. Her birinin muhasebe özeti aşağıda verilmiştir.

Tablo 1: 1890'lı Yıllarda İngiltere'de Faal Ermeni Yardım Dernekleri

Adı, kuruluş tarihi, yeri	Sermayesi/Gelirleri	Giderleri
Armenian Relief, 1895, Londra	1895 hadiseleri üzerine toplanan yardımlar 101.000 Lira[Sterlin] üzerindedir; <i>millî para</i> ⁷⁶ niteliği kazanmıştır.	12.000 Lira[Sterlin]: Bulgaristan'a sığınan Ermeniler'in ihtiyaçlarına; kalanı [89.000 Lira[Sterlin] İstanbul Merkez Komitesi'ne aktarılmıştır. İngiliz konsolosları, konsolos vekilleri ve Amerikan misyonerleri aracılığıyla Anadolu'da dağıtılmıştır
Womens Armenian Relief, Mart 1895, Londra		Van vilayetinin Kürtler tarafından tahribi üzerine Van şehrine sığınan binlerce Ermeni'ye giyecek dağılmıştır. Nisan 1896'da 22.000 kişinin geçimi sağlanmış; Ermeniler'e bir süre haftada 499 Lira[Sterlin] verilmiştir. Haziran 1896'da Van vilayetinde çıkan karışıklıklarda ölen Ermeniler ⁷⁷ dolayısıyla yeniden yardım toplamaya başlanmıştır. Amerikan misyoneri Dr. Raynold tarafından yetimhane kurulmuştur.
Friend Armenian Relief, Haziran 1896 [Londra]	17.463 Lira[Sterlin] 18 Şilin 8 Pens	Mösyö ve Madam Rendel Harris tarafından Ermeniler'e nakit ve eşya olarak dağıtılmıştır.
Armenian Refugees, 1896 [Londra]	Birkaç bin lira[Sterlin]	Öldürülen Ermeniler'in eşlerinin Kıbrıs Adası'na yerleştirilmesi amacıyla kurulmuştur. Madam Sheldon Amosi, Eylül 1896'da bir düşkünler yurdu açmış, bu yurt bir süre sonra Larnaka'ya nakledilmiş, ilk sığınmacı kafilesi İstanbul'dan; 200 sığınmacı 1897'de Bitlis ve Antep'ten gelmiş, daha sonra bunlara iş bulunarak istihdamları sağlanmıştır.

76 Metinde bu açıklamayla kaydedilmiştir.

77 İddiaya göre, 10.000 kişidir (Aynı yer).

Adı, kuruluş tarihi, yeri	Sermayesi/Gelirleri	Giderleri
Cyprus Relief, Londra	500 Lira[Sterlin]	Keswick'teki [İngiltere] bir komiteden Rahip Canon Evans aracılığıyla alınan 500 Lira [Sterlin] ile St.Macar Manastırı'ndan 8 yılığına 100 dönüm arazi alınmış, birkaç aile yerleştirilmiş, ipek böceğı yetiştiriciliğini öğretmek üzere Mösyö Von Milingen'in gözetimi altında bir okul açılmıştır. Bu okulda çoğı Ermeni 60-70 kişi yetiştirilmiştir.
Eastern and Collonial Association, Londra		Prof. Patrick Gede tarafından kurulmuştur. Kıbrıs'taki çiftçiler ile göçmenlerin durumunu düzeltmek, tarım yapabilecek Ermeni sığınmacılara iş bulmak amacıyla kurulmuştur ⁷⁸ .
Armanian Homes of Refugee, 1896 ilkbaharı, Londra	6 Aralık 1897 tarihine kadar, 1.496 Lira [Sterlin] 4 Şilin 4 Pens	Londra'ya gelen kimsesiz Ermeniler'e yardımda bulunmak amacıyla kurulmuştur; Eylül 1896'da Kingdom sokağında bir ev kiralanmış; 18 ay boyunca Osmanlı Devleti'nin 60 şehir ve köyünden gelmiş 370 sığınmacı yerleştirilerek bakımları üstlenilmiştir. Bunlardan 125'ine daimmiş bulunmuş, 70-80 kadarı İngiltere dışındaki ülkelere gönderilmiş, kalanı yakınlarının yanına dönebilecek hale getirilmiştir.
Armenian Rescue, 1896, Londra	Manchester halkından F.C.Crosly tarafından verilen 1.000 Lira [Sterlin] Toplam: 3.101 Lira[Sterlin]	Anadolu'da zulme uğramış bazı Ermeniler'in İran ve Rusya'ya göç etmelerini kolaylaştırmak amacıyla, Amerikalı Mösyö William Wilard Howard ⁷⁹ 'ın teklifi üzerine kurulmuştur.

78 Broşür'de, "bir zamanlar çok verimli olan Kıbrıs Adası, Osmanlı Devleti'nin kötü idaresi yüzünden harap olmuş ise de, bugün İngiliz yönetimi işbaşında olduğundan İngiltere hükümeti bu adamın bayındır hale gelmesi için büyük harcamalar yapmaktadır. Ticari bakımdan önemli başarılar elde edeceği beklentisi hâkimdir"suretinde bir kaut bulunmaktadır (Gös. yer).

79 W. W. Howard, Eylül ayında İran'a gitmek üzere Londra'dan ayrılmıştır. Howard'ingirişimleri ve Amerikalı misyonerlerin yardımıyla Nasturi ve Ermeniler'den 12.000 kişi 1896 yılında Osmanlı tabiiyyetinde çıkarılmıştır (Aynı yer).

Ermeni Komitelerinin Mali Kaynakları

Adı, kuruluş tarihi, yeri	Sermayesi/Gelirleri	Giderleri
British Womens Tamprensi Association, [Londra]		Kadınlar tarafından kurulmuştur. Anacı, yardım toplamak ve kamuoyu oluşturarak Ermeniler adına önemli hizmetlerde bulunmak; 1896 kışında bu komiteden Bulgaristan'a sığınanlara giyecek verilmesi talebinde bulunulunca, Varna'ya 80 denk eşya göndermiştir.
Friend of Armenia, Londra	Nakit:11.002 Lira[Sterlin]10 Şilin, 1,5 Pens [Ayrıca] aynı yardım	Birçok Ermeni yetime bakmıştır
Cambridge'de Harris Homes, Cambridge	3.849 Lira[Sterlin]	Urfa'da Madam Shaton'ın idaresinde Ermeniler'den 33 kız ve 22 erkek, Malatya'da 68, Bitlis vilayetinde Mogonk'ta 20, Bitlis şehrinde 30, Erzurum'da 69, Eğin'de 70 çocuğun bakımını üstlenmiştir.
Manchester'da Şehremini/ [Manchester], Manchester, Ağustos 1895	5.741 Lira[Sterlin]12 Şilin 8 Pens Dük Westminster Komitesi'ne nakledilmiştir	Manchester'da oturan Mösyö Manukyan ve Andresyan'ın isteği üzerine kurulmuş, Kasım 1896'da dağılmıştır.
Manchester Armenian Aid	7.070 Lira[Sterlin]	"Şehremini [Manchester]" Komitesi ile ortak çalışmıştır. Toplanan paraların büyük bölümü Amerika misyonerleri aracılığıyla, halkı kısmen Ermeni olan Osmanlı vilayetlerinde dağıtılmak üzere doğrudan İstanbul'daki Mösyö Plit'e gönderilmiştir.
The Manchester and Salford Womens Armenian Relief, Manchester, Kasım 1896	2.319 Lira[Sterlin] 10 Şilin 5 Pens	İki genç kız tarafından kurulmuş. 5 Mayıs 1897'de kapanmıştır

Adı, kuruluş tarihi, yeri	Sermayesi/Gelirleri	Giderleri
İskoçya'da Scottish Armenian Association, İskoçya, Ekim 1895	4.072 Lira[Sterlin] Temmuz 1898'e kadar toplanan para 30.000 Lira[Sterlin]	Çok sayıda konferans düzenlemiş; halkı kısmen Ermeni olan Osmanlı vilayetlerinin durumuyla ilgili görüşmeler yapılmasını sağlamış; Contemporary Rewiew adlı süreli yayının Ağustos 1895 tarihli sayısında Dr. Delons tarafından yayınlanan önemli bir makalenin 15.000 kopyasını ve binlerce broşür dağıtmış; halka açık toplantılar düzenlemiş, bu toplantılarda benimsenen fikirleri İngiltere Hariciye Nezareti'ne iletmiştir. 1896 yılı sonunda, komite üyelerinden biri Atina'da Ermeni sığınmacılara yardım etmek üzere Yunanistan'a gitmiştir.
İrlanda'da İreland Armenian Relief, 23 Ekim 1895 Dublin	31 Aralık 1896'ya kadar topladığı para 1.619 Lira[Sterlin] 3 Şilin 1 Pens 1897, 1898 yıllarında 292 Lira[Sterlin] 13 Şilin 9 Pens'e ulaşmış Tamamı Dük Westminister Komitesi'ne aktarılmıştır	23 Ekim 1895'te Dublin'de yapılan halka açık bir toplantı sonrasında kurulmuştur.
Ladies Auxiliary of the Friend of Armenia, Dublin, 20 Mart 1897	31 Aralık 1897'ye kadar 567 Lira[Sterlin] 10 Şilin 4 Pens	Halkının bir kısmı Ermeni olan Osmanlı vilayetlerinden gelen bir kadın ⁸⁰ tarafından düzenlenen toplantı sonrasında kurulmuştur. Paranın büyük kısmı Antep'teki yetimhanede bulunan 71 Ermeni çocuğun bakımı için gönderilmiştir. Adapazarı, Diyarbakır ve Harput'ta da bazı yetimlere bakmıştır.
Gall'de Armenain Relief, Gall, Mart 1896	Tamamı Gall'de toplanan 2.650 Lira[Sterlin] 2.000 Lirası Dük Westminister Komitesi'ne, 650 Lirası Womens Relief ve The Friend of Armenia'ya ilettiği komitelere aktarılmıştır.	1897'de, The Friend of Armenia Komitesi tarafından Kuzey Gall'de birçok şube açılmıştır. Bunlardan Bangor'daki şube, Malatya'da 20 yetime bakmıştır
Cardiff Cardiff Armenian Relief, Cardiff, 1896	500 Lira[Sterlin]'den fazladır Dük Westminister Komitesi'ne aktarılmıştır	

Kaynak: BOA, Y.A.HUS, 391/5.

80 Merzifon Amerikan Koleji'nde öğretmenlik yapan ve Ankara Mahkemesi'nde yargılanan komiteci Tomacıyan'ın eşi olmalıdır.

Broşürde adı geçmeyen, fakat Ermeni-İngiliz işbirliğiyle kurulduğu bilinen ve Ermeniler'e maddî kaynak sağlayan başka komiteler de bulunuyordu. Birleşik Krallık'ın Asya'daki en önemli sömürge merkezi Hindistan'dan dahî komitecilere para gönderiliyordu.

Hindistan

İngiltere'nin Asya'daki sömürge merkezi Hindistan'da yaşayan Ermeniler'in⁸¹ komitecilere malî yardımları konusunda kaleme alınmış Osmanlı belgeleri yok denecek azdır. Nadiren rastlanan bu belgelerden biri, Şubat 1888'de Londra'daki Osmanlı Sefareti'nin Hariciye Nezareti'ne gönderdiği “*Ermenistan Meselesi*” ile ilgili olarak Londra'da kurulan *Ermeni Vatanperver Komitesi*'nden bahseden bir yazıdır. Sefir, Hindistan ve Ermeniler'e dair kısa bir ayrıntıya girilmiştir. Buna göre, adı geçen komitenin kurucusu olup; uzun süredir Londra'da ikamet eden Agopyan'ın, aslında maddî güce sahip olmayıp, rivayete göre bir Ermeni ticarî kuruluşunda çalıştığı; uzun süredir, Hindistan ahalisinden olan ve o günlerde vefat eden zengin bir Ermeni tarafından verilen nakdî yardımla geçindiği bildirilmiştir. Sefir, Agopyan ile temasta bulunan kişiler arasında oldukça hatırı sayılır biri varsa, bunun da Mösyo Gladstone'un son kabinesinde Dışişleri Bakanlığı Müsteşarlığı yapmış olan parlamento üyesi Mösyo Bryce olduğunu⁸² kaydeder.

Rusya ve Ermeniler

Çarlık Rusyası'nın Ermeni Komiteleri'ne Maddî Yardımları

19. yüzyılın ilk çeyreği ve 20. yüzyıl başlarında Kafkasya'da yaşayan ünlü Rus gazetecei ve tarihçi Vasil Lvoviç Veliçko, Tiflis'te yayınladığı Kafkas gazetesinin editörü olduğu günlerde Maverâ-yı Kafkasya'nın her tarafını dolaşmış, izlenimlerini makale ve kitaplarına aktarmıştı. Veliçko, “*Kafkas: Rus İşî Kabileler Arası Meseleler*” adlı bir eserinde, “*Ermeniler'in Rus Hükümeti ile ilişkileri çetrefillidir. Yakındoğu'daki Rus misyonunun önemini kavrayan I.*

81 Ermeniler'in Hindistan ile münasebetleri, somut bir şekilde 16. ve 17. yüzyıllarda, ticaret yollarını İran üzerinden doğuya doğru genişleten Ermeni tacirleri vasıtasıyla kurulmuştu. Buraya yerleşen Ermeniler, genellikle Madras, Agra ve Bombay'da oturmuşlardı. 1794'te Hindistan'daki ilk Ermenice gazete olan *Azdarar*'ın bugünkü adı *Chennai olan* Madras'ta yayımlandığı bilinir. 19. yüzyılda, Hindistan'daki Ermeni iskânının merkezi, İngiltere yönetimi altında ülkenin başşehri olan Kalküta (Kolkata) idi (George Bournation, *A History of the Armenian People*, Mazda Publishers, vol. 2 (1994), 1500 A.D. to the Present. s. 43-51; David Zenian, “The Armenians of India”, *AGBU News Magazine*, 1 Temmuz 2001).

82 Londra'daki Osmanlı Sefareti'nden 25 Şubat 1888 tarihi itibarıyla Hariciye Nezareti'ne gönderilen 61 numaralı yazının tercümesi: BOA, HR.SYS, 2822/28.

Petro, kuşkusuz Hristiyanları Müslümanlara yeğ tutmuştur” diyordu.⁸³ Rus yazara göre, Ermeni-Rus ilişkilerinde yakınlaşma, II. Katerina döneminde başlamıştı.

Çar yönetimi, Ermeniler’e yaptığı yardımları başta *Eçmiyazın Katagikosluğu*⁸⁴ olmak üzere kiliseler; mektepler; diplomatlar; askerî kurumlar; banka gibi iktisadî kuruluşlar; gerekli gördüğünde ticarî, şirketler ve şahıslar üzerinden yapıyordu. Yardımlar genellikle, Osmanlı vilayetlerindeki Ermeniler arasında padişah ve Bâbiâli aleyhtarı basın-yayın ve propagandalar; Ortodoks olmayan

Ermeniler’in bu mezhebe kazandırılması; komitelerin teşkilâtlanmaları ve silahlandırılmaları; isyan hadiselerinin başlatılması amacıyla kullanılıyordu.

Çar yönetimi, Ermeniler’e yaptığı yardımları başta Eçmiyazın Katagikosluğu olmak üzere kiliseler; mektepler; diplomatlar; askerî kurumlar; banka gibi iktisadî kuruluşlar; gerekli gördüğünde ticarî, şirketler ve şahıslar üzerinden yapıyordu.

Rus hükümeti, Ermeni komitecilere diplomatik misyonları ve askerî teşkilatları aracılığıyla doğrudan yardımda bulunduğu gibi; Amerika ve Avrupa devletlerinden gelen yardımların bir kısmını komitelere aktarıyor; İran’dan destek alıyor; Kafkasya’da kontrol edebildiği hükümet ve milletler aracılığıyla nakdî ve aynı yardım politikasını

sürdürüyordu. 1899’da Osmanlı vilayetlerindeki Ermeni çeteleri ve komiteciler Rus ordusunda bulunan silahlarla silahlandırılmışlardı.⁸⁵ Bu sırada Rusya, “*Osmanlı Devleti’nin Alman ve Fransızlar’a terk ettiği maddî menfaatlerden Rusya’nın hiçbir şekilde hissedar olmadığı...*” gerekçesiyle pasaportu bulunan Ermeniler’in ticaret yapmak üzere iki ülke arasında gidip-gelmelerinde ısrar ediyordu. Bâbiâli ise, II. Abdülhamid’in bir iradesi üzerine, bu yılın sonlarında Rusya’da bulunan bütün Ermeni ve Katoliklerin pasaportları olsa dahi Osmanlı memleketlerine girişini kesinlikle yasaklıyordu.⁸⁶

Rusya her fırsatta Osmanlı aleyhtarlığı yaptığı halde, mesela Şubat 1900’de Erzurum’daki konsolosluğunda 2. kançılar sıfatıyla görev yapan ve 7-8 yıldır bu memuriyette bulunan Mösyö Prjevalsky’nin, aslında Rus ordusunun

83 Ziyad Emrahov “Rus Tarihi Yazımında Ermeni Meselesi ve Sorunun Oluşumunda Çar Rusyası’nın Rolü”, *Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu (23 Ocak 2014, Ankara) Bildiriler*; Ankara 2015, s. 92.

84 Katagikosluk hakkında bilgi için, bkz.: Ali Arslan, “Ermeniler ve Eçmiyazın Papalığı”, *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Gerçeği*, Edit: Bülent Bakar-Needet Öztürk- Süleyman Beyoğlu, İstanbul-Nisan 2007, s. 78-86.

85 Hariciye Nazırı Tevfik Paşa’dan Hüsni Paşa’ya hitaben yazılan 20 Kasım 1899 tarihli yazı: BOA,HR.SYS, 2773/56.

86 BOA, Y.PRK.HR, 28/35.

istihkâm miralaylarından olduğu; ara sıra Tiflis'e gidip-geldiği; Osmanlı Ermenileri'ni Ortodoks mezhebine çekmeye çalıştığı ve mezhep değiştirdikleri takdirde devlete ödeyecekleri vergilerin Rus Hükümeti tarafından karşılanacağını vaad ediyordu.⁸⁷ Aynı günlerde Antranik adlı komite reisi de adamlarıyla birlikte Muş'ta dolaşüyor; Ermeni ahaliden zorla para, silah, elbise ve erzak topluyor; vermeyenleri öldürüyor ya da yaralıyordu.⁸⁸ Kısaca Ruslar, bir taraftan mezhebdaş kazanmak üzere maddî menfaatler teklif ederken, diğer taraftan Ermeni halkının maddî imkânlarını komiteciler aracılığıyla gasp ediyorlardı.

Çoğu 1896'dan sonra Osmanlı vilayetlerden Rusya ve Kafkasya'ya firar eden Ermeniler, genellikle Tiflis, Revan, Kars, Batum ve Bakû ile buralara bağlı nahiyelerinde, kalabalık cemaatler halinde yaşıyor; fabrikalarda işçi olarak istihdam ediliyorlardı. Bunlar, gittikleri yerde bir süre ikametden sonra tabiiyet hakkı kazanmalarına rağmen, Osmanlı uyruğunu kaybetmek istemiyor, geriye dönmeye çalışıyor, mevcut sermayelerini de geri getirmek istiyorlardı.⁸⁹ Gerek Rus, gerekse Gürcü halkı, firarilerin Rusya'da ikametine şiddetle muhalefet ediyor; Rus amelesi, "yabancı amelenin kendilerine tercih edilmesine" karşı çıkıyordu. Bu durumda, mesela 1903 yılı başlarında, Ermeniler'den bazılarının Amerika'ya, bir kısmının Fransa'nın Marsilya şehrine göç ettikleri anlaşılıyordu⁹⁰ Ermeniler'in Ermeni muhacirleri ile varislerine Rusya tabiiyetine geçirildikleri tarihten 20 yılsonrasına kadar Kafkasya'da emlak ve arazi tasarruf hakkını engelleyen yeni kanunî düzenlemeler ile 1903 yılından başlayarak Ermeni firarisi erkek nüfusun Rusya ahalisi gibi Ahz-ı Asker Kanunu'na tâbi tutulmaları;⁹¹ fakat, Osmanlı kanunlarına göre askerlik yükümlülüklerinin bulunmaması da önemli rol oynamakta idi.

Eçmiyazın Katagikosluğu

Çar hükümeti nezdinde en önemli Ermeni kurumlarından biri, İstanbul'daki Ermeni Patrikliği; diğeri, Eçmiyazın Katagikosluğu idi. Siyasî hadiseleri yönlendirebilmek için önce dünya Ermenileri nezdinde büyük bir ruhanî nüfuza

87 Vali Rauf Bey'den Dahiliye Nezareti'nin gönderilen 24 Şubat 1900 tarihli şifre telgraf: BOA, Y.PRK.UM, 49/88.

88 Muş'tan gönderilen ve Bitlis Valisi Hüsnü imzasıyla Yıldız Sarayı'na sunulan 23 Kasım 1901 tarihli şifre yazı: BOA, Y.PRK.UM, 57/12.

89 Tiflis Başşehbenderliği'nden Hariciye Nezareti'ne gelen 5 Ocak 1901 tarih ve 6903 numaralı yazının tercümes sureti: BOA, HR.SYS, 2840/37.

90 Batum Başşehbenderliği'nde Hariciye Nezareti'ne gelen 10 Ke 1902 tarih ve 130 numaralı yazının tercemesi: BOA, HR.SYS, 2840/37.

91 Gös. yer.

sahip Katagikosluğu harekete geçirmek gerekiyordu. Avrupa devletleri ve Amerika da bu kurumlarla yakından ilgileniyordu.⁹²

Mesela Fransa’da, Eçmiyazın ile Bâbîâli arasındaki münasebetler Débats gazetesinin 2 Kasım 1892 tarihli nüshasında kamuoyuna şöyle yansıtılıyordu. “Osmanlı Ermenileri Katolik ve Gregoryen olarak iki mezhebe ayrılmıştır. Patrikleri İstanbul’da oturur. Nüfusu az olan Ermeni Katolikleri devletin sâdık tebeasıdır, politika ve mezhep heyecanlarına pek katılmazlar; Patrikleri alışıldığı üzere Bâbîâli ile güzel münasebetlerde bulunur. Gregoryen Ermeniler ise bilâkis ziyade yaygaracıdırlar. Bedbaht hâlleri üzerine Avrupa’nın dikkatini çekmek ve Berlin Kongresi’nde vaad edilen ıslâhâtı talep etmekten geri kalmazlar. En büyük ruhânî reislikleri, Katagikoslarıdır. Katagikos Rusya’da Erivan civarında Eçmiyazın’de ikamet ettiğinden, Bâbîâli’nin Gregoryenler ile münasebetleri bir kat daha nazikleşmiştir”.⁹³

Fransızlar’ın Eçmiyazın’daki ruhânî idareye bakışı hakkında ipuçları veren bu satırlar, laşeme alınırken; birkaç yıl sonra Eçmiyazın’de yaşanacak hadiseler henüz olgunlaşmamıştır. Oysa Katagikosluk, Çarlık Rusyası’nın *Ermeni Meselesi*’ndeki tarihî rolünü etkileyecek ve dünyada Ermeniler lehine nakdî yardım toplamada siyasî kimliği ruhânî hüviyetinin önüne geçecek bir kurumdu. 20. yüzyılın hemen başlarında seyreden gelişmeler de buna işaret ediyordu.

Çar, 1903’te *Eçmiyazın Manastırı* ve Rusya’daki bütün Ermeni kilise ve okullarının nakit ve mal varlığına el koyarak, yönetimlerini Rus hükümetine bağladığını ilân ettiğinde;⁹⁴ kararını Katagikosluk ve Patrikhaneye tebliğ etmişti. “*Eçmiyazın Kürsüsü bütün Ermeniler’cemuteber olduğundan*” Ermeniler kararı protesto etmiş; Erivan, Tiflis ve Elizabetpol/Gence’de gösteriler yapmış; fakat, Osmanlı hükümetinden aracı olmasını istememişlerdi. Bâbîâli ve Saray, Ermeni Patrikhanesi’ni temsilen Katagikos seçimlerine üye göndermek gibi nispeten müdahil olabildiği bu keyfilige⁹⁵ tamamen engel olamamıştı. Ötedenberi Ermeni komitelerinin en büyük finansörlerinden biri olan Katagikosluğun malî kaynaklarının hiçbir zaman Osmanlı’nın hayrına kullanılmayacağı âşikârdı; ancak, Rus hükümetinin kilise sandığına elkoyması, tehlikenin giderek büyüdüğünü gösteriyordu.

Berlin Anlaşması’ndan sonra Çar Hükümeti’nin her fırsatta kışkırttığı

92 BOA, Y. MTV, 61/93.

93 Paris’te yayınlanan Débats gazetesinin 21 Te tarihli nüshasında görülen bendin 31 Ekim 1892 tarih ve mütercim Bogos imzalı tercümesi: Y. PRK. TKM, 26/42

94 BOA, Y.MTV, 249/133; Y.PRK.AZN,23/82.

95 BOA, Y.MTV, 251/67.

Ermeniler'in Rusya'da kurdukları *Tiflis Komitesi*'nin başlıca amacı isyancı Ermeniler'e silahve cephane dağıtmaktı.⁹⁶ Katagikosluk, en etkin vasıta idi. 1895'te Petersburg-İstanbul arasında geçen aşağıdaki haberleşme evrakı da meseleyi açıklamaya yetiyordu. Tiflis'deki Osmanlı Başşehbenderliği, 15 Haziran 1895 tarihli bir telgrafnamesine ek olarak 18 Haziran 1895'te Petersburg'daki Sefarete gönderdiği resmî yazıda,⁹⁷ üç gün önce de kaydettikleri gibi, Ermeniler'in Avrupa'dan silah siparişleri hakkında çok önemli bilgiler veriyordu. Eçmiyazin'de kilise yararına toplanan 100.000 Ruble'nin yalnız 1.000 Ruble'si kilise sandığına konulmuş; kalan 99.000 Ruble Katogikos Mıgırdiç Kırımian tarafından Osmanlı memleketlerindeki isyancı Ermeniler'e sevkedilmek üzere silah satın almak amacıyla İngiltere'ye gönderilmişti.⁹⁸

Ermeni yardımlarının Petersburg'a değil Londra'ya yönelmesi, tamamen Avrupa'daki Ermeni komite merkezlerinin kararları idi. Zira bu tarihte Eçmiyazin'in mal varlığı henüz Rus hükümetine geçmemişti. Fakat, Katagikosluğun siyaseten de olsa Çarlık Rusyası'na mesafeli, İngiltere ve Amerika'ya yakın durduğu ortada idi. Bunda, Batı'da kurulan Ermeni komitelerindeki ruhban sınıfının nüfuzu önemli rol oynuyordu. Nisan 1897'de Kars Kale Kumandanı General Kadeyef, hususî bir sohbet sırasında yanındakilere, "*Osmanlı Ermenileri muhtâcîni için toplanmakta olan akçelerin daha sonra fesat uygulamalarda kullanılacağına şahsen kesinlikle inandığını, bu durumu özellikle ilgili makamlara resmen bildireceğini*" söylemişti.⁹⁹ Bir Rus generalinin bu ifadesi, Rus-Ermeni münasebetlerinin o tarihte gergin olup, Eçmiyazin ile Petersburg arasındaki mesafeyi de açıklıyordu. Nihayet Çar hükümeti, çok geçmeden kilisenin malvarlığına elkoymuştu.

1904 yılında Avrupa'da Ermeni komiteleri tarafından toplanan paralardan Rusya'ya gönderilen ianeler, Suşa'dan gelen ve Rusya tebeasından olan Melik Paşayef vasıtasıyla dağıtılmıştı. Amaç, 400 kadar Ermeni'yi silahlandırarak, Mayıs ayına doğru Erzurum vilayetinde yeni bir isyan çıkarmaktı.¹⁰⁰ Bu hususta Osmanlı Devleti'nin Tiflis Başşehbenderliği tarafından yapılan

96 BOA, Y.PRK.TKM, 5/4.

97 BOA, A.MKT.MHM, 729/8, lef 3. Bkz.: Güler Yarcı, "Ermeni Komitelerinin Silahlandırılmasında Avrupa ve Amerika Silah Sanayiinin Rolü", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, Edit:Mehmet Metin HULÂĞU vd., c. 10 (*Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Yabancı Devletler*), Ankara-Nisan 2014, s. 153.

98 Aynı yer.

99 BOA, A. MKT. MHM, 540/16.

100 Tiflis başşehbenderliği'nde Petersburg Osmanlı Sefareti'ne gönderilen 21 Şubat 1904 tarih ve 13 numaralı yazı:BOA,2864/52.

istihbarata bakılırsa, Şubat ayında Tiflis Hükümet Bankası'na Avrupa'dan 50.000 Ruble kadar bir nakit gönderilmiş; Ermeni komitesine verilmesi muhtemel paranın kime gönderildiği açıklanmamış; Mart ayı sonlarına kadar parayı bankadan henüz talep eden de olmamıştı.¹⁰¹

1905 yılında, bu defa İstanbul'daki Rus Sefiri, hükümetinin, "Rusya'da toplandığı söylenen" bir miktar ianeyi, Dr. Zavriyef adlı tıp doktorunun başkanlığında Bitlis Ermenileri'ne dağıtmak için izin isteyecektir.¹⁰² Rusya Hariciye nazırı Kont Lamsdorff'un girişimleriyle, doktor ve beraberindeki hekim ve hizmetkârlardan oluşan heyetin Bitlis'te hasta Ermeniler'i muayene ve kendilerine yardım edecekleri, dolayısıyla bir miktar tıbbî madde getirecekleri, bunlardan gümrük alınmaması talep olunur.¹⁰³ Bitlis valisi Ferid Bey'in ifadesiyle, Dr. Zavriyev daha sonra Muş'a gitmek istemiş; kendisine acilen para gönderilmesini bildirdiğinde, İstanbul'daki Rus Sefareti'ne bu amaçla 33.000 Frank havale edilmiştir. Rus konsolosuyla birlikte Bitlis'te Murahhas Haznik Efendi ile görüşmeler yapan Dr. Zavriyev'in kiöliğini araştıran Osmanlı yetkilileri, Haziran 1905'te, adı geçenin, Ermeni asıllı Baron Agob olduğunu öğrenmişlerdir.¹⁰⁴

Pasinler kazasının Bozvıran köyü civarında oturan Ermeni köyleri sakinlerinin yaşadığı yerlere görevli olarak giden ve 13 Eylül 1914'te bölgeyle ilgili bilgi veren sivil polis memurunun raporunda, "*Rusya'da bulunduğu sırada gerek doğu illeri meselesinin, gerekse Kafkasya'da ortaya çıkan ufak-tefek meselelerin çözümünde, Rus hükümetinin Ermeniler'e çok güvendiğini; onları kendi tarafına çekerek, Doğu Anadolu'da istediği zaman bir ayaklanma ve karışıklık çıkardığını ve devletin içişlerine bu surette müdahaleamacını götüüğünü*", resmi ve gayriresmi olarak duyduğunu anlatır. Ayrıca, "Petersburg'da bulunduğu son zamanlarda Ruslar'ınbu amaçla çok para harcadıklarını ve Ruslar'a karşı Ermeniler arasında uyanan bağlılığın Osmanlı memleketlerindeki Ermeniler'e de bulaştığını öğrendiğini"¹⁰⁵ bildirir. Rusya'nın Ermeni politikasının gelişmesinde, şüphesiz, çoğu genç yaşlarda Petersburg ya da Kafkasya taraflarından Avrupa ve Amerika'ya gitmiş; mesela Avadis Nazarbekyan gibi Ermeni asıllı nihilistlerin de payı bulunmaktadır.

101 Gös. yer.

102 BOA, Y.MTV, 273/70.

103 BOA, A.MKT.MHM, 625/3.

104 BOA, Y.PRK.UM,76/42.

105 Erzurum Vali Vekili Defterdar imzasıyla Üçüncü Ordu Komutanlığı'na gönderilen 14 Eylül 1914 tarihli yazı ve ekleri: *Ermeni Faaliyetleri*, c.1, s. 29-30.

Ermeni Vatanperver Cemiyetleri'nin Kurulması ve Nakdî Yardımlar

Osmanlı makamlarına göre, 1892-1893 yıllarında Van, Erzurum ve Harput'a Rus konsoloslarının tayin edilmesini müteâkip, bu vilâyetlerin çoğu mahallinde *Cemiyet-i Vatanperverâne* adı altında komiteler kurulmuş; bunlara, yüklü miktarda para ve silah verilmişti. “*Rus konsoloslarının himayesi ve Osmanlı memurlarının bunlara dokunmaktan çekinmeleri*” sebebiyle, cemiyetler rahatlıkla faaliyette bulunmuşlardı. Bazıları, *Cemiyet-i Mezhebiye*; bir kısmı, *Cemiyet-i Maârif*: en önemlileri *Jimnaz* adıyla tanınıyordu.¹⁰⁶

Fransa: Mısır'dan Kıbrıs'a, Tunus'tan Suriye'ye Ermeni Komiteleri ve Malî Yardımlar

Fransa'da Eğitim Yapan Ermeniler ve Komite Kurma Çabaları

İhtilalci Ermeniler'in Avrupa'da örgütlendikleri ilk ülkelerden biri, Fransa'dır. Buradaki ilk komiteciler, üniversite eğitimi için Fransa'ya gelen çoğu Rus uyruklu öğrenciler ile birkaç firari Osmanlı Ermenisi'dir. Hemen hepsi fakir ve parasızdır.¹⁰⁷ 1897'de İsviçre'de kurulan Hınçak Komitesi'nin temeli, 1896'da Marsilya'da atılmıştır. Rus nihilist Nazarbekyan ve ardaşlarının öncülük ettiği komitenin kurucuları ve ilk üyeleri genellikle bu öğrenci ve firarilerden bazılarıdır. Her birinin şiddetle paraya ihtiyacı olup; komite sayesinde zengin olacaklardır. Kurucu üyelerden Nazarbekyan ve sonradan evleneceği Marian hatırı sayılır bir servet edinmişlerdir. Nazar'ın Hınçak gazetesine bağışladığı bilinen paralar, aslında komiteden kazandığı servetin küçük bir kısmıdır.

Rus nihilist Nazarbekyan ve ardaşlarının öncülük ettiği komitenin kurucuları ve ilk üyeleri genellikle bu öğrenci ve firarilerden bazılarıdır. Her birinin şiddetle paraya ihtiyacı olup; komite sayesinde zengin olacaklardır. Kurucu üyelerden Nazarbekyan ve sonradan evleneceği Marian hatırı sayılır bir servet edinmişlerdir. Nazar'ın Hınçak gazetesine bağışladığı bilinen paralar, aslında komiteden kazandığı servetin küçük bir kısmıdır.

Nisan 1896'da Paris Sefareti, Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'yı bu hususta bilgilendirmiştir. Sefarete göre, “*Başkırtıcı Nazarbekyan'dır. Komiteciler Galata'yı isyan alanı olarak seçmişlerdir ve entrikalarının Paris, Londra ve Cenevre'de takip edilmesi gerekir. Önemli miktarda para imkânına sahip*

106 BOA, Y. PRK. AZJ, 33/31. 1892-1893.

107 Paris'teki Osmanlı Sefareti'nden 11 Eylül 1896 tarih ve 10402/477 sayı ile Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya gelen yazı: BOA, HR.SYS, 2802-4/ 2749/25

Londra Ermeni Komiteleri' hiç beklemediğimiz bir zamanda bunlara destek olabilir".¹⁰⁸ Sefir Münir Bey'in gizli kaydıyla gönderdiği yazıda kastedilen Ermeni komiteleri Marsilya ve Paris'te kurulmuşlardı.

Fransa Şehirlerinde Tesis Edilen Ermeni Komiteleri

Paris Yurtsever Ermeni Komitesi, 1895 yılı Aralık ayının son günlerinde Ermeniler lehine Rocheforte'un başkanlık ettiği bir toplantıyla Bâbîâlî'nin dikkatini çekmiştir.¹⁰⁹ Fakat Ermeni komiteciler, özellikle Marsilya'da etkili olmuşlardır. Zira Marsilya, firari Ermeniler'in yoğun göçüne sahne olmuş; komitecilerin gizlice gelip-gittikleri güvenli bir liman, para vesilâh naklinin önemli sevkiyat merkezlerinden biri olarak öne çıkmıştır.

Paris Sefiri D. Mavroyeni, 26 Ekim 1896'da Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya, Marsilya Başşehbenderliği'nin 17 Ekim 1896 tarihli bir yazısına istinaden, Marsilya'da yakında kurulan bir Ermeni komitesi ve üyeleri hakkında bilgi verir.¹¹⁰ Marsilya'da *Sığınmacı Ermeniler'e Yardım Komitesi* adı altında teşekkül eden örgüt, 29 Rue Estelle adresinde faaliyete geçmiştir. Komite reisliği, Marsilya Ticaret Mahkemesi Başkanı Girard Cornillon'a teklif edilmiş; Cornillon, valinin önerisi doğrultusunda teklif reddetmiştir. Daha sonra, *Journal de Marseille* Müdürü Eugene Rostand görevi kabul etmiştir.¹¹¹

Komite, kısa süre sonra bağış toplamak amacıyla mahallî gazetede bir çağrı yayınlamıştır.¹¹² Marsilya Başşehbenderliği sefaretî durumdan haberdar ettiğinde, sefir, Fransa hükümeti nezdinde girişimde bulunmuş, komitenin bu gibi faaliyetlerinin önlenmesi istenmiştir. Hükümetin sözde baskıları karşısında güvence vermek zorunda kalan komite sekreteri Amassian [Amasyalı], "*Fransız yasalarına göre üyelerinin hiçbir surette siyasî faaliyette bulunamayacaklarında*" ısrar etmiştir. Osmanlı diplomatlarına kalırsa, Marsilya halkına yaptığı yardım çağrısı, komitenin siyasî olduğunu göstermektedir. Amassian ise, "*amaçlarının sadece insanlık ve iyilikseverlik olduğunu*" tekrarlamakta, şunları eklemektedir: "*Komite, Marsilya'ya gelen*

108 Paris'teki Osmanlı Sefiri S. Münir Bey'den Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya, Nisan 1896 tarihli vezgizli yazı: BOA, HR.SYS, 2749/13.

109 Paris Sefiri Münir Bey tarafından Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya gönderine 30 Aralık 1895 tarihli telgraf: BOA, HR.SYS, 2749/2, Y.PRK.EŞA, 21/1.

110 Ekim 1896'da Paris Sefiri D. Mavroyeni'den Hariciye Nazırı Tevfik Paşa'ya gönderilen yazılar ve ekleri: BOA, HR.SYS, 2786-1/242. Aynı hususta, kezâ, HR.SYS, 2786-1/244, 249, 250).

111 Gös. yer.

112 Marsilya Başşehbenderliği'nden Paris Sefareti'ne gönderilen 20 Ekim 1896 tarih ve 404 sayılı rapor: BOA, HR.SYS, 2786-1/242.

*Ermeni göçmenlere yardım için kurulmuştur. Üyelerinin çoğu Osmanlı İmparatorluğu'nda büyük menfaatleri olan tacirlerdir. Halkın yardımsever duygularına çağrıda bulunarak hiçbir maddi imkânı olmayan, terk edilmiş, fakir ve zavallı insanlara yardım etmektedir. Komitenin tarafsızlığını sağlayabilmek için, üyeler, genellikle farklı mezheplerin temsilcileri arasından seçilmiştir. Aralarında Protestan Papazları Kurulu Başkanı Rahip Mouline, Hahambaşı Weyl, Protestan Derneği'nden İngiliz Albay Stitt ve Yüzbaşı Hodler bulunmaktadır.*¹¹³ Amassian'ın ısrarlı beyanlarına rağmen listedeki isimler, komitenin arkasında hangi güçlerin bulunduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Bu arada, komitecilerin yalnız Hristiyanlar'dan değil, Fransa'da Yahudiler'den de yardım gördükleri anlaşılmaktadır.

Paris'te oturan Hınçak Partisi eski üyelerinden Susi Kokaryan ve arkadaşları, 8 Mayıs 1897'de “*Hınçak Refiklere ve Şubelere Son Söz ve Teklif*” başlıklı bir mektup göndermiş; bu mektupta, “*Ermeni komitelerinin gelecekteki ümit ve hayal kaynağının Amerika ihtilalcilerinin yardımları olduğunu; isyanın, maddî ve manevî rıza ile yardımlaşmaya dayanması gerektiği; malî gücü yerinde olanların silahlanmaya yardımcı olmaları gerektiğini*” yazıyorlardı.¹¹⁴

Aynı mektupta, Ermeni isyan merkezlerinin her biri için yıllık 2.000 İngiliz Lirası (1897'de 50.000 Frank, 20.000 Ruble, 10.000 Dolar veya 500 Osmanlı Lirası demektir) harcadığı; bir yılda iki merkez için harcanan 4.000 İngiliz Lirası ile yaklaşık 2.000 tüfek alınabileceği kaydediliyor; “*Kim mâlen muktedir ise yardıma yetişin; toplanan yardımlarla silah satın alın! Silah, yalnız silah! Gazeteler ve merkezler isyan edemezler!*” deniyordu.

Osmanlı hükümeti, Paris ve Marsilya'daki komitelerin varlığından vaktinde haberdar olmuş ve takip ettirmiştir. İlk zamanlarda, sefaret yetkilileri meselenin önemini yeteri kadar idrak edememişlerdir. Mesela 1896 Eylülü'nde Hariciye Nazırını Ârifi Paşa'ya gelen bir yazıda, “*Paris'te gerçekten bir Ermeni toplumu vardır. Burada oturan Ermeniler maddî kaynaktan mahrum birkaç öğrenci ve siyasî entrikalara az meyilli görünen birkaç işadamdır. Çoğu yıllık âidatlarla yardımı hak eden talebelerdir*”.¹¹⁵ Muhtemelen Osmanlı diplomatlarının kısmen üzülen yaklaşıkları genç Ermeniler; aynı günlerde ihtilal örgütleri kurmuş, Osmanlı vilayetlerinde silahlı eylemler plânlamış; *din ve mezhep kardeşliği* üzerinden *Haçlı* zihniyetini canlandırmaya çalışmış; milyonlarca Frank toplamışlardır. Bu itibarla, komitelerin malî kaynak arayışında hangi değerleri istismar ettikleri incelemeye değerdir.

113 Aynı yer.

114 Aynı yer, s. 129.

115 BOA, HR.SYS, 2748/2.

Haçlı Propagandalarının Ermeni Sermayesine Tahvili

Katolik Ermeniler, İngiltere’de yaptıkları gibi Fransa’da da propagandada sınır tanımamışlardır. 1895’te komitecileri izlemekle görevli biri, “*özellikle İngiltere tarafından uydurulmuş bir masaldan ibaret olan Ermeni katliamına*” Paris halkının dikkatini çekmek için aynı salonda üç toplantı yapıldığını bildiriyordu. “*Hırs ve açgözlülük öyle bir alışkanlıktır ki, ahlâk üzerinde çok kötü etki yapar*” diyen aynı şahıs, sözü Avrupa kamuoyunda dolaşan Osmanlı karıştıftiralara getiriyor ve “*1852 yılında Çin gazetelerininaynı şekilde vehim ve hayalden ibaret yalanlarından*” bahsettikten sonra, her toplantı sonunda dinleyicilerden para toplayan Ermeni komitelerinin, “*bu gibi uydurmalar karşısında Çinliler’i geride bıraktıklarını*” yazıyor; “*işin esası, Mısır’ın İngiltere tarafından sürekli işgali meselesidir*”¹¹⁶ diyordu.

Komitecilerin Fransız ekonomi sahasından külliyetli para aldıkları kesindi. Paris hükümetinin de yıllardır Ermeniler’e verdiği maddî ve manevî desteğin faturasını mutlaka kesecekti. Ermeni gönüllülerden bir Şark Lejyonu’nun kurulmasıyla bu bedel nispeten ödetilmiştir.

İngiltere’den Çin’e uzanan iftiraların merkezinde Batı’nın propaganda silahını ne kadar etkili kullandığını gösteren misaller bulunuyordu. Ermeni komiteleri de propagandanın en etkili silah olduğunu görmüş; her ülkede mahallî şartlara uygun propagandaları benimsemişlerdi. Katolik

Fransa’da maddî yardım arayan komiteciler de Katolik Ermeniler’in öncülüğünde bir *Haçlı* propagandası başlatmışlardı. 2 Kasım 1896 sabahı Paris’teki Saint Clotilde Kilisesi’nde Hristiyanlar için mukaddes kabul edilen *Ölümler Günü* münasebetiyle bir tören düzenlenmiş ve Ermeniler de katılmışlardı. Bir Ermeni Katolik papazının icra ettiği âyinin ortasında, komite taarftarı Rahip Charmetan kısa bir konuşma yapmış; Fransızlar’a “*Haçlı Seferleri sırasında Ermeniler’in silah arkadaşlarını kurtardıklarını; bugün ise, Ermeniler’in binlerce şehit vererek yalvaran kollarını Fransa’ya uzatmakta olduklarını*” söylemişti. Konuşmadan hemen sonra, yaklaşık 150 kişilik cematten “*Ermeni halkını kurtarmak için bütün Fransızlar’ın hayrseverliklerine sığınarak*” para toplanmıştı.¹¹⁷

Komitecilerin Fransız ekonomi sahasından külliyetli para aldıkları kesindi. Paris hükümetinin de yıllardır Ermeniler’e verdiği maddî ve manevî desteğin faturasını mutlaka kesecekti. Ermeni gönüllülerden bir *Şark Lejyonu*’nun kurulmasıyla bu bedel nispeten ödetilmiştir.

116 BOA, HR.TO, 115.

117 BOA, HR.SYS, 2747/57.

Fransa'nın Doğu Akdeniz Politikasında Ermeniler: *Şark* ya da *Ermeni Lejyonu*

Yüzlerce yıldır Suriye ve Mısır'da hâkimiyet hayalleri kuran Fransa, *Şark Meselesi*'nin zirvesine oturan bu hayalini gerçekleştirmek için 1880'lerde yeni bir fırsat yakalamıştı. *Büyük Suriye*¹¹⁸ ideali için Kıbrıs Adası'nda Ermeni Lejyonu; Doğu Akdeniz'den Afrika ve Asya'da ilerlemek için de Mısır'da Bogos Nubar Paşa'nın *Ermeni Yardım Komitesi*, Fransa'nın işine yarayacaktı. Aynı zamanda İngiltere ve Rusya karşısında bir adım öne geçecekti. Ermenilerle iyi geçinmek gerekiyordu. Üstelik, *mazlum Ermeniler* adına toplanacak paralar, *Ermeni Lejyonu*'nun kurulması ve silahlanmasında kullanılacaktı. Kısaca Fransa, para harcamadan toprak kazanacaktı.

Bu sırada Fransız devlet adamları, komitecilere para dağıtıyorlardı. Doğrusu, hiçbiri şahsî servetinden bağışta bulunmuyor; komitecilerin halktan topladıkları parayı yine onlara veriyorlardı. Filibe'de çıkan *Emniyet* adlı Türkçe bir gazete, 25 Eylül 1896'da, "*Londra'daki bir Ermeni dergisinin kendilerine 10.000 Frank yardımda bulunan Fransa Hariciye Nazırı'na Ermeni Komitesi'nin bütün üyeleri adına teşekkür edildiğini*" yazmıştı. Bunu haber alan padişah, derhal araştırılmasını ve kendisine âcilen bilgi verilmesini istemiştir.¹¹⁹

Fransız devlet adamları ile komiteci Ermeniler arasındaki yakınlık bu suretle gelişirken, *Ermeni Lejyonu* da hayata geçirilmişti. Lejyonun finansmanı Ermeniler'den sağlanmıştır. Bu durum belgelerle sabittir. Fransa Dışişleri Bakanlığı'nın Sao Paolo'daki konsolosuna gönderdiği bir telgrafta, Paris hükümetinin *Ermeni gönüllüler* adı altında asker toplama kampanyasına nasıl baktığı açık surette anlatılmakta; "*Şark Lejyonu'nun karargâhı Kıbrıs Adası'dır*¹²⁰ ve Fransa, I. Dünya Savaşı'nda Kilikya dahil Büyük Suriye Projesi'nin malî finansmanını genellikle Ermeniler üzerinden tedarik etmeyi plânlamıştır"¹²¹ denilmektedir.

I. Dünya Savaşı sona erdiğinde, komiteciler ve finans kaynaklarından daha fazla yararlanmak isteyen Paris yönetimi, "*Ermeniler'e maddi ve manevî*

118 Napolyon Bonapart'la başlayan Fransa'nın Suriye serüveni, Berlin Anlaşması'ndan sonra Paris'i Doğu Akdeniz'de yeni bir maceraya sürükleyecektir. Fransız politikacılara göre, bu maceranın merkezinde Kilikya vardır; Kilikya'nın kilidi, Ermeniler'in elindedir. Yani Paris, Ermeni nüfusu olmadan *Küçük Ermenistan*'ı kuramayacağı kanaatindedir (Ayrıntılı bilgi için, bkz.: Dilan, a.g.m., s. 24).

119 BOA, Y.PRK.BŞK, 47/112.

120 Bogos Nubar, merkezi Paris'te bulunan Ermeni Milli Delegasyonu başkanı, Eçmiyazın Katagikosluğu'nun Avrupa temsilcisi idi (Hasan Berke Dilan, "Diplomatik Belgelerle Fransa'nın Ermeni Siyasetine Bakışı", *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, Edit:Mehmet Metin Hulâğu vd., c. 10 (*Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Yabancı Devletler*), Ankara-Nisan 2014, s. 17-18, 20-21.

121 Dilan, a.g.m., s. 24.

yardımda bulunulmalıdır”. çağrısınısrarla tekrarlamaktadır. Bu yardım, kendilerini sözde *tarafsız* ilân etmiş olan *Amerikan hükümeti, İsveç, İsviçre, Norveç, İspanya devletleri ile Amerikan Federal Kiliseler Konseyi, Kızılhaç, Californiya-San Diego Ermenistan Bağımsızlık Komitesi, Boston Ermenileri Koruma Birliği, Avrupa Ermeni Milli Delegasyonu, Eçmiyazın Katagikosluğu ve Vatikan*’dan gelir.¹²² *Suriyeli ve Ermeni Amerikan Yardım Komitesi* de *Amerikan Kızılhaç* ve *Protestan Kiliseleri* ile işbirliği yapar. Fransa, 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi imzalanana kadar Ermeni gönüllülerin örgütlenmesini tamamlamıştır. Mütarekenin imzalanmasıyla birlikte Fransız askerleri, *Ermeni Lejyonları* eşliğinde Anadolu’nun güneyini işgal eder. Ancak, Fransa’nın *Büyük Suriye* serüveni yarım kalacak ve kendilerine çok pahalıya mal olacaktır.

Rusya ve Batı Arasında Bir Merkez: İran ve Ermeniler

Ermeni-İran münasebetlerinin tarihî geçmişi binlerce yıl öncesine dayanır. Osmanlı Ermenileri’nin isyan etmesiyle birlikte, İran’daki Ermeni faaliyetleri ayrı bir önem kazanır 1878’den sonra İran, *Ermeni Meselesi*’nin aktif taraflarından biridir. Bir taraftan Kafkasya Ermenileri ve Çarlık Rusyası; diğer taraftan İngiltere’nin siyasî baskısı altında hareket eden İran, genellikle Petersburg’un etkisinde kalmıştır. Bu politika Muhammed Ali Mirza’nın şahlığı döneminde kuvvetle hissedilecektir.

1895’te İran Şahı olan Muzaffereddin Şah, 1906’da İran’ın ilk parlamentosunu açmış, meclis, anayasa hazırlıklarına başlamış; bir süre sonra ölen Muzaffereddin Şah’ın yerine oğlu Muhammed Ali Mirza geçmiştir. Yeni hükümdar, İngilizler’in İran’da Meşrutiyet taraftarlarına verdiği desteği geri çekerek Ruslar’la işbirliğine girmiştir.¹²³ Muzaffereddin Şah döneminde İran, Ermeni komitelerinin Rus ve İngiliz silahlarıyla silahlanması ve Osmanlı vilayetlerine sevkinde çok önemli rol oynar. Revan/Erivan, Hoy, Salmas, Heft ve özellikle Tebriz’in aralarında bulunduğu şehirler, komite faaliyetleriyle anılır.¹²⁴

1906 yılı sonlarında Tebriz’de *Veş [İntikam]* adlı örgüt bir toplantı yapar ve Taşnak Komitesi’ni gelişmelerden haberdar eder. 1907’de Viyana’da yapılan *IV. Taşnaksütyn Kongresi*’nde İran’ın durumu da incelenmiştir. Muhammed Şah’ın 1908 darbesinden sonra İran’da Rostom/Rüstem adıyla tanınan Ermeni

122 Dilan, s. 24.

123 Masoumeh Daei, “Ermeni Partilerin İran Meşrutiyet Devriminde Faaliyetleri (1905-1909)”, *Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu (23 Ocak 2014, Ankara) Bildiriler*; Ankara 2015, s. 77.

124 Geniş bilgi için, bkz.: Yarci, *Ermenilerin Silahlanması*, s. 154-158.

komite reisi Stepan Zorian Tebriz'e gelir. Amacı, 1907'de Reval [Tallin]'de yapılan Rus-İngiliz Anlaşması'nın uygulanmasına engel olmak ve İran'a menfaat sağlamak isteyen Şah'ın ikna edilmesidir. Zorian, Kafkasya'ya döner; Taşnaksütyun'un *Şark Bürosu*'na verdiği raporda, "*İran'da Meşrutiyet'in devam etmesi için Avrupa'da prppaganda yapmaya ve Ermeniler ile İranlılar'ın ortak hareket etmesine karar verdiklerini*" açıklar.¹²⁵ Ermeni-İran ortak hareketinin hangi malî kaynaktan besleneceği de mutlaka belirlenmiştir. Bundan sonra Taşnaklar, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin 1908'de yeniden açılması, Anayasa'nın yürürlüğe girmesi ve Ermeniler'e yeni haklar tanıyacak bir rejim değişikliği için İranlılar'la birlikte Anadolu'yu karıştırmaya devam eder.

Taşnak-Hınçak rekabeti İran'da da görülür. Tebriz'de Sattar Han'ın kuvvetleriyle birleşen Hınçaklar'ın reisi Ragael Mossyan komite tarafından Tiflis'e gönderilmiş, silah ve gönüllü toplamakla görevlendirilmiştir. Bu arada *Gilan Hadiseleri* başlar. Kafkasya'daki birkaç İranlı tüccar ve iş adamı Gilan'da mukavemet gösterenlerle gizlice haberleşir, bu yolla bölgeye silah ve gönüllü sevkederler. Gilan'daki hareketin liderleri Reşt şehrinde Karim Han ve Gilan bölgesi zenginlerinden Serdar Mühyi ve Abdülhüsey Han Müzi-sülтан'dır.¹²⁶

İran'ın Rumiye bölgesi ise, Ermeniler'in de içinde bulunduğu para-nüfuz-politikamücadelesinde öne çıkar. Rumiye'den gelen haberlerde, mahalli tacirin ifadesiyle Hekim Şat adında birinin bazen tacirlerden borç suretinde aldığı paraya karşılık, Tebriz'deki hekim Vaneman adına *çek-senet* verdiği söylenir. Bu tacirlerin de paralarını hekim Vaneman'dan aldıkları söylenmektedir. Rumiye'de esir edilen Rus zabıtları de maaşlarının Amerikan Konsolosluğu'ndan ve Hekim Şat aracılığıyla Tebriz'den gelmekte olduğunu itiraf eder. Amerikalılar'ın İran topraklarında bu kadar zamandan beri işledikleri cinayetler ve savaşta ihanetlerini engellememesi ve memnuniyetsizliğini belirtmemesi dolayısıyla İran Hükümeti tarafsızlık hukukuna uymamakla suçlanır.¹²⁷

Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve Almanya'nın Ermeniler'e Yardım Faaliyetleri

Ermeni komitelerinin Viyana hükümetinden nakdî yardım aldıklarına dair misaller fazla değildir. Fakat, komitelerin Avusturya'daki silah fabrikalarından

125 Aynı yer, s. 80.

126 Daei, a.g.m., 82-83.

127 Ermeni Faaliyetleri, c. II, s. 267.

silah ve mühimmat tedarik ettiklerine dair Osmanlı belgeleri sayıca bir hayli fazladır.¹²⁸

Almanya, Berlin Kongresi'nin ev sahibi idi; fakat, *Ermeni Meselesi* Almanlar'ı ikiye bölmüştü. Alman hükümetinin Ermeni siyaseti, özellikle I. Dünya Savaşı yıllarında müttefiki bulunan Osmanlı Devleti'nin zorunlu *Tehcir Kanunu*'nu çıkarmasındaki rolleri, bugün hâlâ tartışılmakta ve Ermeni aleyhtarı gibi gösterilmektedir. Almanlar'ın Ermeni komitelerini Amerikan halkı ya da İngiliz ve Fransızlar kadar desteklemedikleri doğrudur. Bununla beraber, Ermeni komitelerinin silahlandırılması ve Rohrbach gibi devlet radamları ve Lepsius gibi çoğu ilahiyatçı Ermeni muhiplerinin maddî-manevî destekleri de âşikârdır. İnancı ve görüşü ne olursa olsun meseleye insanî duygularlayaklaşan Almanlar ise, *Ermeniler'i sadece Hristiyan oldukları için 'mazlum'; Osmanlı padişahı ve hükümetini de sadece Müslüman oldukları için "zalim" olmakla suçlamayacaklardır.*

I. Dünya Savaşı devam ederken, Hanyonosh Mardirosyan tarafından Philadelphia'daki Vartanos Mardirosyan'a gönderilen bir mektupta, "*Bazıları Almanya galip geldi, bazıları Fransa diyorlar. Hangisi doğrudur? Çünkü gazeteciler her iki partiden de para almışlardır. Ümit ederiz, Almanya yenilecektir. Çünkü Almanya, Ermeni Meselesi'nde bize daima karşı olmuştur. Son nefesi kimin vereceğini bekleyelim*" diyordu.¹²⁹

Yukarıdaki satırlar Amerika'da yapılan Ermeni propagandalarının Ermeni göçmenler üzerindeki etkilerini gözler önüne sermektedir. Ancak, Bryce'ın yönettiği Londra'daki İngiliz-Ermeni Komitesi'nin daha önce bahsedilen raporlarından, Almanya, hatta İsviçre halkının da komitecilere nakdî yardımda buldukları belgelerle sabittir.

İsviçre

Samuel Tarpanyan, 1914'te Robert Kolej'den mezun olmuş bir komiteci idi. Vaktiyle veznedarlık ve öğretmenlik yapan komiteci, 22-23 Nisan 1916'da Osmanlı makamlarına verdiği yazılı ifadesine göre, Osmanlı vilayetlerinden topladığı malumatı komitenin İsviçre bürosuna iletmek ve bu bürodan para istemekle suçlanıyordu.¹³⁰ Tarpanyan, kendisini savunurken "*örgütün bir miktar parası olduğunu, bunun Haykagabank'ta olduğunu zannettiğini,*

128 Yarci, *Ermenilerin Silahlanması*.

129 Ermeni Faaliyetleri, c. I, s. 42.

130 Ermeni Faaliyetleri, c. 6, s. 49.

Balkan'dan gelen paranın ise bankaya yatırılmamış olup; Kirkor Mercanof adlı komitecinin elinde kaldığını"¹³¹ itiraf etmişti.

Bilindiği gibi İsviçre, özellikle Cenevre şehri, komitecilere maddî destek vermenin ötesinde; Ermeni komitelerinin Avrupa'daki "*doğum yeri*" idi. I. Dünya Savaşı yıllarında İsviçre'de oturan bazı Osmanlı Ermenileri, devlet aleyhinde gazete çıkarmaya devam ediyor; Osmanlı aleyhtarlığının derin izlerini taşıyan bu ülkede, kamuoyunu yeni bir harekete hazırlıyorlardı.¹³² Aynı günlerde, İsviçre'nin Raumont halkının büyük bir kısmı Fransızlar'a sempati duyuyor; dolayısıyla *Üçlü İttifak*'a sevgiyle bakıyor; bu da komitelerin işlerini kolaylaştırıyordu. Bu sırada, Cenevre'nin tanınmış ailelerinden birine mensup, Portestan ve vaktiyle Anadolu'da seyahat etmiş Mösyö Faver adlı biri de Ermeniler'i *himaye etmekle* meşguldü. Faver, güyâ "*işsiz-güçsüz Ermeniler'e maddî yardımında bulunduğu*"¹³³ beyanıyla, komitelere nakdî yardım aktarıyordu. O sene, İstanbul'dan ayrılarak İsviçre'ye yerleşen Ermeniler de beraberlerinde külliyetli miktarda para götürmüş ve Osmanlı Devleti aleyhinde harcamışlardı. Bunun üzerine Bâbiâli, paranın nakline engel olmayan Rum ve Ermeni demiryolu memurlarının sıkı gözetim altında tutulmalarını; yerlerine güvenilir Müslüman memurların alınması ya da sivil polis istihdam edilmesi talimatını vermişti.¹³⁴

Mısır Ermeni Yardım Cemiyeti Başkanı Bogos Nubar Paşa ve Cemiyetin Malî İmkânları

Bogos Nubar Paşa'nın Kahire'deki Faaliyetleri

Bogos Nubar Paşa, Mısır'ın ilk başbakanı Ermeni asıllı Nubar Paşa'nın oğludur. 1 Mayıs 1884'de Petersburg Sefiri Şakir Paşa'dan Mâbeyn-i Hümayun Başkâtibi Ali Rıza Paşa'ya gönderilen ve Sultan II. Abdülhamid'e takdim edilen bir yazıda, Cenevre'deki Ermeni komitelerinden ve Nubar Paşa'nın bunlara yaptığı malî yardımlarından şöyle bahsediliyordu:¹³⁵ "*İhtimal, Cebel-i Lübnan ve Şarkî Rumeli gibi otonom bir Ermenistankurulması ümidiyle ihtilâle hizmet edenlerin, kaâlen ve mâlen teşvikten geri kalmadıkları anlaşılıyor. Paris'te Mısır sarrafi Araron Bey ile*

131 Aynı yer,s. 3, 10.

132 *Ermeni Faaliyetleri*, c.I, s. 199.

133 Gös. yer.

134 Bern sefiri Fuad Selim Bey tarafından Hariciye Nezareti'ne gönderilen 16 Şubat 1916 tarihli yazı: BOA, HR.SYS, nr. 2882/25-1, 2.

135 BOA, Y.PRK.EŞA, 4/20.

Mısır'da Reis-i Vükelâ Nubar Paşa bu kısımda olmak lâzım geliyor".¹³⁶ Şakir Paşadüşüncelerindeyanılmıyordu. Baba Nubar Paşa'nın yıllar önce üstlendiği görevi, özellikle II. Meşrutiyet dönemindeoğlu devralacaktır.

O yıllarda İngiliz hakimiyeti altındaki Mısır'ın İskenderiye şehri, Ermeni komitecilerinin bir üssü durumundadır.¹³⁷ Balkan Savaşları'nın başladığı 1912'de, başta genel merkez Kahire olmak üzere bütün Ermeni komitelerinin birleştirilmesine karar verilir. Bunların dışında kalan Ermeniler'in tek çatı altında toplanması için kurulan ve aslında Hınçak Partisi'ne mensup olup, *Partiler ArasıUlusal Kurtuluş Örgütü* adını alan Hınçak, Taşnaksütyun ve diğer Ermeni komiteleri birlikte çalışmaya başlar.¹³⁸ *Mısır Ermeni Hayır İşleri Genel Merkezi* Başkanı Bogos Nubar Paşa,¹³⁹ Kahire'de Mad Bey Sokağı'nda faaliyet gösteriyor; bu adreste yer alan cemiyet merkezi, muhtelif Osmanlı şehirlerinde, Kafkasya'da, Amerika'da, Bulgaristan'da, Romanya'da ve Avrupa'nın diğer bazı yerlerindeki şubeleriyle dünyaya açılıyordu. Mesela Bulgaristan'da, Rusçuk ve Şumlu dahil birçok şubesi vardı. Kahire'den talimat alan cemiyet yetkilileri, özelliklezenginlerden büyük meblağlar tahsil ediyor; komitelere yüklü para veren *tüccar takımını* kendisine bağlıyordu.1911 yılı bilançosuna göre genel merkezin gelirleri toplamı, yıllık27.500 küsür Mısır Lirası idi.¹⁴⁰ Cemiyet, "hayır işlerine" de bütçe ayırıyor; bunu, adı gereği yapmak zorunda; bu yolla Ermeni halkının da kalbini kazanmaya çalışılıyordu.

24 Şubat 1915 gecesi komiteci Hrant Ağacanyan'ın evi arandığında, başkan Aram, kâtip Haykoni imzalı *Kahire Partiler Arası Ulusal Kurtuluş İdare Kurulu* mührü ele geçirilmiş; evrak arasında, 5 Temmuz 1914 tarihi itibariyle, Viram Şabuh adlı komitecinin kasadar olarak imzası bulunanbir makbuz görülmüştü. Kısaca Şabuh, komitenin para işlerine en vâkıf komitecilerinden biri idi.

Dördüncü Ordu Komutanlığı'nın 26 Nisan 1915 tarihli bir şifre yazıya cevaben 30 Nisan 1915 günü kaleme aldığı yazıda, "*Ermeni Yardımsever Cemiyeti'nin isminin ifade ettiği gibi bir işlevinin olmadığı; bu ad altında Mısır'dan ve diğer memleketlerden birçok komitecinin Adana, Halep ve Suriye civarına giderek silah satın aldıklarını ve siyasi örgütlenmeye çalıştıklarını, cemiyetin başkan*

136 BOA, Y.PRK.EŞA, 4/20.

137 BOA, Y.PRK.HR, 24/65. Ayrıca bkz.: Süleyman Kızıltoprak, "1890'lı Yıllarda Ermeni Komitelerinin Britanya İmparatorluğu'nun İşgali Altındaki Mısır'dan Lojistik Destek Alma Çabaları, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 40 (İstanbul 2004), s. 120.

138 Samoil Tomacyan ve Ağacanyan hakkında hazırlanan iddianame sureti: *Ermeni Faaliyetleri*, c. V (Ankara 2007), s. 119-121.

139 *Ermeni Faaliyetleri*, c. I, s. 215 vd.

140 Aynı yer. s. 215 vd.

ve üyelerinin de komitecilerden oluştuğunu”¹⁴¹ bildiriyordu. Komutanlık makamının açıkladığı gibi, *Bogos Nubar Paşa'nın başkanlığındaki Ermeni Yardımsever Cemiyeti'nin mesela Suriye'nin her tarafında şubeleri bulunuyordu.*¹⁴² *Paşa ve cemiyetin bütünüyeleri komiteci idi.*

Cemiyet, Balkanlar'da da şubeler açmıştır. Mesela Rusçuk'taki *Ermeni Hayır İşleri Cemiyeti*'nde 2. Başkanlık, kâtip H.G. Papasyan'a; 1. Başkanlık N. Saryat'a verilmişti. Gelir toplamı, 1.320,5 Frank idi. Fakat, üyelerin aidatı eşit olmayıp, 1,25-12 Frank arasında değişiyordu. Hüvünan T. Hüvnanyan'dan 5 Frank, Artin Minasyan, Mıgırđıç Herotyobnan, Arakel Herotyobnan ve Tatyos Kahvacıyan'dan 1,25'er Frank; Kalust Kasbaryan'dan 7.50; K.S. Papasyan'dan 11.25 ve Kirkor Kuyumcıyan'dan 12 Frank tahsil ediliyordu.

Cemiyetin Rusçuk Şubesi'ne ait aşağıdaki tablo, birimlerin malî kapasitesi hakkında fikir vermektedir. Bu tarihte başkan, N. Saryan; kâtip, Hrant K. Papasyan; veznedar, S. Vartanyan'dır.¹⁴³

Tablo 2: Kahire Ermeni Hayır İşleri Genel Birliği Rusçuk Şubesi Hesap Özetleri

Gelirler	Frank[Fransız]	Giderler	Frank[Fransız]
Geçen yıldan kalan	25.85	Posta ve pul	2.75
Üye gelirlerinden	1,320.05	Matbaa gideri	15.00
Girişücretlerinden	18.75	Oda için masraf	2.00
Piyangodan	174.00	Kutulara –masraf-	7.50
Gazete abonesinden	6.00	Mühür masrafı	5.00
Gezdirilen yardım kutusundan	155.45	Kutulara kilit masrafı	2.00
Hazırlanan rozetlerden	0.50	Çerçeve masrafı	2.00
		İstanbul'a üç defa <i>mandapostla</i> gönderilen	580.00
		Gönderilen paranın akçe [kur] farkı	79.90
		Mevcut sandık	1.004.45
Toplam	1.700.60	Toplam	1.700.60

141 *Ermeni Faaliyetleri*, c. I, s. 173.

142 Gös. yer, s. 174.

143 Aynı yer, s. 218.

Mısır'daki Ermeni Cemiyeti'nin Dahiliye Nazırı Talat Paşa'ya Karşı Suikast Girişiminde Oynadığı Rol

Kahire'deki Ermeni Hayır Cemiyeti'nin adı, Taşnaksütyun Komitesi'nin Balkanlar'da düzenlediği bir kongrede aldığı karar üzerine, Osmanlı hükümet üyelerine karşı düzenlenecek suikastlerle de anılmıştır. Bu suikast hadiselerinden biri, dönemin Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın öldürülmesi girişimidir. Mısır'da görevli komite reislerinden Sabah Gülyan vasıtasıyla İstanbul'a gönderilecek birkaç fedaiden, para karşılığında Talat Paşa'yı katletmeleri istenecektir. Bu sırada Ermeni komiteciler, muhalif fırkalardan Hürriyet ve İtilaf'ın ileri gelenleriyle birlikte hareket etmektedirler. Bunlardan Şerif (Paşa),¹⁴⁴ Sabah Gülyan'a 3.000 Lira vererek, suikastın gerçekleştirilmesini istemiş; ellerine 30-40 Lira verilerek İstanbul'a gönderilen fedailer yakalanmış ve infaz edilmişlerdir.

Mısır'da Diğer Ermeni Hayır Cemiyetleri: *Pangor Zagan*

Tehcir Kanunu'nun tartışıldığı bir sırada, 29 Nisan 1915 tarihli ve Emniyet Genel Müdürü İsmail imzalı bir belgede *Ermeni Yardım Cemiyetleri*'nden birinden bahsedilir Bu, *Pangor Zagan*,¹⁴⁵ yani *Yardımsever Cemiyeti olup*; birkaç yıl önce Mısır'da kurulmuştur. Görünürdeki amacı, Ermeni milletinin düşünce seviyesini yükseltmek, okullar açmak, tarım yöntemlerini geliştirmek, kısaca Ermeniler'in maddî ve manevî ihtiyaçlarını belirlemeye çalışmaktır. Gizli amacı, Ermeniler arasında her türlü milli girişimde bulunmaktır. Dolayısıyla siyasi bir amaca yönelik *Pangor Zagan*'ın bugünkü ismiyle hiçbir ilgisi kalmamıştır. Bu ad altında Mısır'dan ve diğer memleketlerden Anadolu ve Orta-Doğu'ya hareket eden birçok komiteci Adana, Halep ve Suriye civarına gelerek, silah alımına ve siyasi örgütlenmeye çalışmışlardır. Başkanları da komitecidir.

Balkan Devletleri: Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'da Kurulan Ermeni Yardım Cemiyetleri

1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Yunanistan'la başlayan Balkanlar'daki çözülme süreci, I. Dünya Savaşı sonuna kadar kademeli surette

144 Kürt Şerif Paşa olarak da tanınmıştır. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Paris'te Kürt iddiaları ile ilgili bir bildiri yayınlayan Şerif Paşa, kurulmasını istediği Kürt devletinin sınırlarında çizmiştir. Büyük bir tepkiyle karşılanan bu faaliyeti üzerine, Kürt ileri gelenleri kendisinden, "milyonlarca lira servet toplayarak Kürt devleti kunnak gibi hasis bir emel peşinde koşan bu kişinin çalışmasının tesirini anlamak üzere bir zaman için olsun bu havalıye gelsin, takdir armağanının bir kurşundan başka bir şey olmayacağını bizzat görecektir..." demişlerdir (Salahi R.Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, I, Ankara 1995, s. 27-28).

145 *Ermeni Faaliyetleri*, c. I, s. 173

devam etmiştir. Avrupalı diplomatların tâbiriyle, dönemin “Küçük Balkan Hükümetleri”; maddî imkânları yeterli olmayıp; Ermeni komitelerine kayda değer maddî yardımlarda bulunmamışlardır. Ancak, stratejik bakımdan önem arz eden bu bölgedeki Ermeni faaliyetleri, genellikle komite şubelerinin kurulması; basın-yayın yoluyla propaganda, silah sevkiyatı ve bölgedeki, Ermeni firarileri ve fedai ile *Düvel-i Muaazzama* istihbarat görevlisi Ermeniler’in mevcudiyetine sahne olmuştur. Kimi zaman nakit sıkıntısı çeken komiteler, büyük Avrupa merkezlerindeki yüksek bütçeli kurultaylar yerine Balkan şehirlerinde toplanmışlardır. Mesela, III. Taşnak Genel Kongresi 1904 yılı Şubat-Mart aylarında Sofya’da toplanmıştır.¹⁴⁶ Taşnaklar’ın V. Genel Kongresi ise, 1909 yılında, yine Bulgaristan’da, bu defa Varna’da düzenlenmişti.

Balkanlar’da komitelerin topladıkları aidat, bağış ve yardımlar, genellikle amele, hamal, kahveci, berber, terzi sıfatıyla mesleğini icra eden bu dar gelirli Ermeniler’den; haraçlar, varlıklı olanlardan toplanmış; Londra, İstanbul, Kahire gibi şehirlerde bulunan komite merkezlerine gönderilmiştir. Yardımların miktarı, hiçbir zaman yüksek meblağlara ulaşmamış; tahsilat, bazen bir şubenin ancak giderlerini karşılayabilmiştir. Buna rağmen, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya’da bulunan Ermeni yardım komitelerinin “akçe işleri” incelemeye değer bir tarihî seyir izlemiştir.

Ermeni Hayır İşleri Kahire Genel Birliği ve Bulgaristan

Ermeni komitelerinin Bulgaristan’daki nakit hareketi bunlarla sınırlı kalmamıştır. Mesela, 1 Ocak 1915’te *Ermeni Hayır İşleri Kahire Genel Birliği Şumlu Şubesi*’nden Kahire’de komiteci M. Antranikyan Efendi’ye gönderilen ve Paskalya’da oynanan tiyatronun gelirleri ile komitecilerin aylık aidatından oluşan toplam varidat, 400-500 Frank’tır.¹⁴⁷ Antranik, Hayır İşleri Ermeni Genel Birliği’nin veznedarı olup; birlik merkezi Mısır’da, Kahire şehri Mada Bey Sokağı, 33 numaralı binada faaliyet göstermekte; dünyanın her yerinden bu adrese malî yardım akmaktadır. Şumlu Şubesi 1. başkanı D. Vuskeriçyan ile 2. başkan, aynı zamanda komite kâtibi olan V. Haçaturyan, bu miktarın yeterli görülmeyeceği endişesiyle merkeze, “*şimdilik daha fazla göndermelerinin mümkün olmadığını*” bildirmekte, âdeta af dilemektedir. Adı geçen komite yöneticileri, kambyo işlemlerinden doğan mazeretlerini Kahire’dekilere şöyle açıklamaktadırlar: “*Bizim Bulgar piyasasında ‘ajyö’, herhangi bir paranın*

146 Bülent Yıldırım, *Bulgaristan’daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918)*, Ankara 2014, s. 77.

147 Aynı yer. 217.

gerçek değeri ile piyasa değeri arasındaki farktır ve çok yüksektir... Ajiyö% 30'a kadar yükselmiş, bankalar ve postalar para kabul etmemeye başlamışlardır. Havale olarak gönderilmesine de imkân bulunamadı. Marat Efendi havaleyi 'mutemedyan' vasıtasıyla da yapamadı. Bundan dolayı İstanbul'a da göndermedik".

Bulgaristan'da Faal Bir Ermeni Yardım Cemiyeti: Potorig

Taşnaksutyun Komitesi, 1899'da Bulgar-Makedon Komiteleri ile bir anlaşma imzalayarak, Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket etme kararı almışlardır. Bölgedeki faaliyetlerini finanse edebilmek amacıyla, Taşnaklar, iki yıl aradan sonra Nisan 1901'de, üst düzey Taşnak Komitesi temsilcilerinin de katıldığı bir törenle Filibe'de *Potorig (Firtna)* adını verdikleri bir örgüt kurmuşlardır.¹⁴⁸ Taşnak Komitesi kurucularından Kristapor Mikayelian başkanlığında tesis edilen *Potorig*, Kafkasya'daki varlıklı Ermeniler'i ölümle tehdit edecek, *anavatanın özgürlüğü* bahanesiyle para toplayacaktı. 1904'te Sofya'da düzenlenen *III. Taşnak Genel Kongresi*'nin *Potorig* tarafından finanse edilmesi,¹⁴⁹ örgüt kasasının dolduğuna işaret ediyordu.

Bulgaristan Emareti'nin İstanbul'daki diplomatik temsilcisi Dimitrof'un 8 Ekim 1896'da kendi hükümetinin başbakanı Dr. K. Stoilov'a gönderdiği hususî bir mektuptan, aynı zamanda İçişleri ve Dışişleri Bakanlığı'nı da yürüten başbakanın örgüt karşısında âciz kaldığı veya bütün gücüyle desteklediği anlaşılmaktadır. Mektupta, "İstanbul'daki ihtilalci Ermeni komitesinin "*Gregorgen ve İstanbul'daki varlıklı Ermeniler'e tehdit mektupları göndererek, para istemeye devam ettikleri; son olarak Ermeni Katolik Patriği'ne de böyle bir mektup göndererek 400 Osmanlı Lirası istedikleri*" bildirilmektedir.¹⁵⁰

Potorig, Taşnaklar'ın Nisan-Haziran 1898 tarihleri arasında Tiflis'te yaptıkları II. Genel Kongre sonundaki yeni kongre arayışları sırasında ortaya atılan fikirlerden doğmuştu. 1898 Kongresi dağılırken, üçüncü kongrenin 1900 yılı sonlarında düzenlenmesine karar verilmiş; fakat o tarihte gerek devletlerarası siyasetin elverişli olmaması, gerek finans güçlüğünden dolayı beklenen kongre yapılamamıştı. Bunun üzerine, komite büroları ve ilgili diğer birimlerin anlaşmasıyla, Taşnaksutyun iradesini temsil edenler Nisan 1901'de Filibe'de toplanmışlardı.

148 Yıldırım, *a.g.e.*, s. 69-70.

149 Aynı yer, 70.

150 Gös. yer.

Filibe'deki müzakere başlıklarından biri, icra kurulunun maddî kaynak sağlamadaki sorumlulukları idi. Ayrıca, ihtilalci bir Kızıl Haç kurulacak; Hınçaklar'la devam eden ve bir türlü sonuç alınamayan görüşmeler kesilecek; askerî gruplar tekrar harekete geçirilecek; Makedonyalılar ve Jön Türkler ile işbirliği yapılacaktı. Karara bağlanan her madde, komite sandığında yeni bir harcama kalemi açmak anlamına geliyordu. Karşılığı olmayan her kalem, yeni bir malî kriz demektir. Komitenin plânı, propaganda ve isyanların finansmanını yine terör, baskı, yağma ve tehditle para toplayarak hazır tutmak; gerekirse, "komiteye yardımcı olmayan duyarsız zengin Ermeniler'e suikast" düzenlemektir.¹⁵¹

Finans işlerinden, İstanbul Merkez Komitesi sorumlu olacaktı. *Potorig*, yani *Fırtına*, aslında bu projenin adı idi. Yürütmede görevli komiteciler ise, başkanları Kristapor ile birlikte Rosdom, Sev Ashbod (Yegigyan), Garen (Aram Hagopyan), Nitra (Harutyian Şahrigyan)'dır. Kristapor, 1902'de *Potorig*'i faaliyete geçirmek için Kafkasya'ya gitti; 1902'de adı geçen arkadaşlarıyla buluştu. Kristapor, ayrıca Onnig Nerouz, fedai grubu lideri Mihran, Markar Zamharyan ve Seris Parsagyan'ı da örgütüne atadı. İlk işleri, Karabağ Şuşa'daki Ermeni milyoner Isagah Zamharyan'dan 30.000 Ruble haraç istemek oldu. Zamharyan komitecilere bunun için söz verdi; fakat, zaman kaybetmeden Çar'a bağlı emniyet teşkilâtına komitecileri ihbar edince, kendisinden tehditle para isteyen Serkis Parsagyan tutuklandı. Üç ay sonra, Moskova'daki Zamharyan Mateos adlı bir Ermeni'nin Taşnak teröristlerden biri tarafından Ermeni kilisesinin avlusunda ve büyük bir kalabalığın ortasında hançerlenmesi, *Potorig* teşkilatının çevresine korku salmadaki başarısını gösteriyordu.¹⁵² Anlaşıldığı kadarıyla, örgütün sermayesi *şiddet*, misyonu *isekorkuyu paraya tahvil* etmekte.

Moskova'daki Zamharyan Mateos adlı bir Ermeni'nin Taşnak teröristlerden biri tarafından Ermeni kilisesinin avlusunda ve büyük bir kalabalığın ortasında hançerlenmesi, Potorig teşkilatının çevresine korku salmadaki başarısını gösteriyordu . Anlaşıldığı kadarıyla, örgütün sermayesi şiddet, misyonu isekorkuyu paraya tahvil etmekte.

Örgüt, bir yıl boyunca Rusya ve Kafkasya'da faaliyetlerine devam etti. Janpoladyan, Almian gibi Ermeni zenginleri haraç vermyi reddettikleri ya da direndikleri için ölümle cezalandırıldılar. Bununla beraber, varlıklı Ermeniler'in çoğu, hayatta kalmak endişesiyle taleplere rıza gösterdiler, bazen pazarlık yaparak daha az haraç verdiler. 1904'te Filibe'de toplanan III.

151 Aynı yer,s. 75.

152 Yıldırım, s. 75.

Taşnaksütyun Kongresi'ne Kristapor Mikaelyan tarafından sunulan raporda, Potorig örgütününe zamana kadar yaklaşık 432.500 Frank, yani 163.208 Ruble kadar para topladığı açıklanıyordu.

Potorig'in İstanbul'daki zengin Ermeniler'den de aynı yöntemle para tahsil ederek, servet sayılabilecek birikiminin olduğu bilinmektedir. Kuruluşundan yaklaşık 10 yıl kadar sonra, I. Dünya Savaşı başlarında, özellikle Mihran Damadyan'ın isteğiyle örgüt yeniden canlandırılmak istenmiştir. Silahlanma bahanesiyle Tašnaksütyun'un Batı Bürosu'na başvuran Damadyan¹⁵³, muhtemelen komite içi anlaşmazlıklar, Bulgaristan'ın Osmanlı Devleti ile aynı ittifakta yer alması, komitelerin Mısır'daki yeni yapılanması gibi birçok sebeple beklediği cevabı alamamıştı.

Taşnaksütyun Komitesi'nin mali kaynakları itibariyle *Potorig*'in, komiteye gerçekten çok büyük bir destek sağladığı söylenebilir. Kısaca, Taşnaklar'ın milletler arası propaganda vasıtalarından *Pro-Armenia*'nın finansmanı; II. Abdülhamid'e suikast girişimi; Sasun hadiseleri ve 1904 yılı boyunca Taşnaklar tarafından Anadolu'da çıkartılan muhtelif isyanlar; 1905 yılına rastlayan Ermeni-Azerî çatışmaları ve daha pek çok hadisenin nakdî gideri örgüt kasasındaki *kara paradan* havale edilmiştir.¹⁵⁴

Yunanistan

1887'de Cenevre'de kurulan Hınçak Komitesi'nin merkezi, İsviçre'den sonra Yunanistan'a taşınmış; Atina Hınçak Komitesi, Hınçak yanlıları için bir şube hükmünde olmayıp; Avrupa'daki genel merkezleri statüsünde faaliyet göstermiştir.¹⁵⁵

Romanya

4 Temmuz 1915'te, Sünne'deki Ermeniler hakkında yapılan bir araştırmaya göre, Savaş'tan önce Sünne'de kısmen Osmanlıuyruğu, kısmen Rusya ve diğer memleketlere tâbi olup; işçi ve amele olarak burada bulunan 500-600'den fazla Ermeni oturuyordu.¹⁵⁶ Savaşın başlamasından sonra, Osmanlı uyruklu olanlar

153 Yıldırım, s. 76.

154 Yıldırım, s.76.

155 Güler Yarci, "Yunanistan'ın Ermeni Politikası ve Atina Hınçak Komitesi", *Yeni Türkiye*, Özel Sayısı, c. IV (Ankara, Mart-Haziran 2015), s.4523-4545.

156 *Ermeni Faaliyetleri*, c. I, s. 191.

Ermeni komiteleri ile Rus konsoslos ve memurlarının teşvik ve yardımlarıyla Kafkasya'daki savaşa gönüllü olarak gitmiş; Rus uyruklu olanlar askerlik görevlerini yapmak için Rusya'ya gönderilmişlerdi. Bu maksatla, Romanya'daki Ermeni komiteleri tarafından gönderilen özel memurlar ve Dolabyan adlı biri, bölgedeki Ermeniler arasında karışıklık çıkartarak, para toplamıştı. Halen Sünne'de, çoğu Romanya uyruğundan 100 kadar Ermeni bulunuyordu. Çoğu yaşı geçmiş, güçsüz, kahveci berber, işçi olan Ermeniler, seferberlik ilân edilmesine rağmen çağrıya uymadıkları gibi, askerlik bedeli olan parayı vermemiş; Romanya hükümetinden oturma izni alarak, burada yaşamaya devam etmişlerdi. Şehirde kahvecilik yapan Kiğılı Karabet, Bitlisli Avedis ile berber Manuk vekurukahveci Karabet adlı şahıslar da Ermeni komiteleri için az miktarda da olsapara topluyorlardı.¹⁵⁷

Aynı günlerde, Romanya'nın her tarafından gün boyunca Ermeniler kabileler halinde Kalas şehrine geliyor, Ermeni Hayır Cemiyeti veya Ermeni Komitesi, her birine 50'şer lira harçlık veriyor; bu kabileler, Rus vapurlarıyla ve Tuna'nın İsmail ve Gulya koluyla ücretsiz olarak Kafkasya'ya sevk ediliyordu.¹⁵⁸ Sünne'deki Ermeniler, Uluslararası Tuna Komisyonu'nun Sünne Liman Başkanlığı başkâtibi olup; Osmanlı Devleti tebeasından Tekirdağlı Hristo Kurvartanisyon Efendi'den yardım görüyorlardı. Bu şahıs yaklaşık 50 yaşlarında, sakalsız Avrupa'da öğrenim görmüş; görünüşte iyiliksever, aslında riyakâr biri idi. Sünne'de Ermeni fesatçıları için para toplayanlar: kahveci Bitlisli Avedis Artin, kahveci Kiğılı Karabet Bogos, berber Kiğılı Evdasim Artin, kurukahveci Erzincanlı İstapan Kiragos, kahveci Bitlisli Muşak Markar ve kardeşi şekerçi Markar, kurukahveci Bogos Asadoryan idi.¹⁵⁹

Romanya'da faaliyet gösteren önemli bir şahıs da, Libaryet Nazaryan idi. Nazaryan, Rus tebeasından olup, I. Dünya Savaşı öncesinde Sofya'ya gelmiş; Hayasdan adlı Ermenice gazetesinin burada da yayınlanması kararını aldırılmış; gazete idaresine sermaye temini için Sofyalı Mösyö Gögas Minasyan'dan destek görmüştü. Savaş başladığında kendisini Sofya'da güvende hissetmeyen Nazaryan, Romanya'ya iltica etmişti. Bükreş'te, Taşnak Merkez Komitesi tarafından verilen Balkan Yarımadası Komiteleri 1. başkanı sıfatıyla faaliyet gösteriyordu. Bükreş ile Kafkasya arasında ticari ortaklık kurulması ve Romanya'da birikmiş paralarının Eçmiyazin Katagikosluğu'na aktarılmasına çalışıyordu.¹⁶⁰

157 Aynı yer, s. 192.

158 Gös. yer.

159 Aynı yer, s. 192-194.

160 *Ermeni Faaliyetleri*, c. II, s. 26-27.

Ağustos 1915'te Köstence'de Rus parasıyla yayınlanan Daçya adlı bir gazeteye Ermeniler'in denakdi yardımıda bulunarak, Osmanlı Hükümeti aleyhinde makaleler yayınlattıkları¹⁶¹ görülmüştür. Bu faaliyet, Ruslar ve Ermeniler'in bölgede birlikte hareket ettiklerini; Ermeni komitelerinin ise, toplanan nakdî yardımları basın yoluyla propaganda amaçlı olarak da kullandığına işaret etmektedir.

Ermeniler'e Dağıtılacak Yardımların Kontrol ve Denetimi: Osmanlı Hükümeti Tarafından Alınan Önlemler

Bâbîâli, I. Dünya Savaşı ederken, 1916 ilkbaharında Dahiliye Nazırı Talat Bey (Paşa) vasıtasıyla, “bundan sonra Ermeniler'e ancak hükümet memurları aracılığıyla ve mahallî yöneticilerin gözetimi altında para dağıtılması, bunun dışında dağıtımla ilgili hiçbir izin verilmemesi” gerektiğine dair ilgili mülkî birimlere birgenelge gönderdi. Burada, “Amerika'da oturan Ermeniler tarafından Osmanlı topraklarında meskûn Ermeniler'in ihtiyaçları için gönderilen paraların hangi yolla geldiğinin ve kimler aracılığıyla dağıtıldığının bildirilmesi isteniyordu. Gereken vilayetlere ve bunlara bağlı olmayan sancaklara tebligatta bulunulmuş; 25 Mart 1916'da hususa dair cevaplar nezarete gelmiş bulunuyordu.¹⁶² Başkomutanlıkân Dahiliye Nezareti'ne gelen 28 Ocak 1917 tarihli, hususa dair bir cevabi yazıda da “yalnız düşman devletler uyruklarına ve mülkiye memurları aracılığıyla para dağıtılacaktır; Ermeniler'e gizlice para dağıtılmasına izin veren veya bundan hemen haberi olan memurların şiddetle cezalandırılmaları ve sonucun bildirilmesi” isteniyordu¹⁶³. Bu yazışmaları müteakip, Osmanlı memurlarının kontrolünde gerçekleşen bir yardım, aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir.

161 Köstence Başşehbenderliği'nden Sadrazam ve Hâriciye Nâzırı Prens Saîd Halim Paşa'yayazılan 23 Ağustos 1915 tarih 1359/417 sayılı yazı: BOA, HR. SYS, 2880/8-1. Kezâ, Hâriciye Nezâreti'nin 24 Ağustos 1915 tarih ve 70941/1565 numara ile Dâhiliye Nezâreti ve Başkumandanlık Vekâleti'ne gönderdiği aynı mealde yazısı: HR. SYS, 2880/8-2.

162 23 Ocak 1916 tarih ve 9835 numaralı tezkereye cevaben, Emniyet-i Umumiye Müdiriyeti 2. Şube'den Osmanlı Orduları Başkomutanlığı'na gizli kaydıyla gönderilen 49316 sayılı yazı: *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri*, c.II, s. 5.

163 *Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri*, II, s. 5-7.

Tablo 3: Bazı Vilayetler Ermenileri'ne Amerika'dan Gelen Maddî Yardımlar ve Dağıtılması

Vilayet adı	Paranın geldiği yer	Dağıtım ile görevli şahıslar	Açıklama
Adana	Amerika	Haçin (Adana Saimbeyli) Amerikan Okulu Müdürü Misvon Vantelli, Kumpanya hekimisi Ermeni Protestanı Filib, Amerikan uyruklu Hekim Hasi	Ermeniler'e dağıtmıştır
Halep	Amerika	Halep Amerikan konsolosu	Ermeniler'e*
Elazığ	Amerika	Alman müesseseleri Müdürü Mösyö Ahman tarafından, Amerikan konsolosu ve Amerikan misyoneri Mister Riger aracılığıyla	Ermeni muhtaç ve fakirlerine
Diyarbakır	Amerika bu vilayet Ermenilerine para göndermemiştir		
Trabzon	Amerika	Amerikan Okulu Müdürü Mister Klarkorde	Ermeniler'e
Konya	Amerika'dan; posta ve banka aracılığıyla	Hekim Dad	Ermeniler'e
Bursa	Amerika'dan; Madam Alen adına gönderilmiştir	Amerikan Okulu öğretmenlerinden Madam Alen	Ermeniler'e dağıtmıştır
Ankara	Amerika'dan	Merzifon Amerikan Koleji'nden gelen özel memur	Ermeniler'e
Eskişehir	Amerika'dan	Eskişehir Amerikan Kız Okulu öğretmeni Kagoşyan ve Katolik delege vekili Agopyan	Ermeniler'e dağıtmıştır
Afyonkarahisar	Bu vilayet Ermenileri'ne para gönderilmemiştir		
Kayseri	Amerika'dan;	Din yarıcıları	Hapishanedeki Ermeniler'e
Zor [Suriye'de]	Amerika'dan henüz ne kimse, ne de para gelmemiştir		
Maraş	Amerikalı Pit tarafından Mister Vedli ve Laymin adlarına	Mister Vedli ve Laymin	Ermeniler'e dağıtmıştır
Samsun	Amerika'dan para gelip- gelmediği anlaşılamamıştır		
Niğde sancağı	Amerika'dan para gelmemiştir		
İzmit sancağı	Anlaşılamamıştır		Amerika'daki Ermeniler'in İstanbul'da Pit tarafından gönderildiği ve buna Beyoğlu'nda Singer Şirketi Şubesi'nde çalışan Gregor Kasbarya'nın yol gösterdiği öğrenilmiştir
Kütahya	Amerika'dan; İstanbul Tahtakale Cedid Han'da bulunan Ermenak Yağobyan tarafından Kütahya'daki kardeşi Bakkal Agobyan adına	Bakkal Agobyan	Ermeniler'e dağıtmıştır

Amerikan Siyasetinin Değişmesi: Washington ve İstanbul'un Yakınlaşması

1916 yılında, savaşı ortasında, Washington'un Bâbîâli'ye karşı tutumunda önemli bir değişim görülüyordu. Son zamanlarda Amerikalılar birdenbire Türkler'e karşı dikkat çekici bir şekilde nezaket göstermeye başlamıştı. Amerika'nın İstanbul elçisi İlkös, kendi vatandaşlarının menfaatlerinden çok Türk dostlarının iyiliğini istediklerini; Amerikan heyetleri, okul ve diğer kurumlarıyla, yardım etmekten başka bir arzularının olmadığını anlatıyordu. İngiltere ve Amerika, menfaatleri için kusursuz şekilde çalışan bir ruhani memur, öğretmen ya da kendi dinlerini tasdik etmekle birlikte "altın seslerini bekleyen maliyeciler" gibi görünüyorlardı¹⁶⁴. Özellikle Amerikalı misyonerlerin verdikleri zarardan sonra, kendilerine ne kadar güvenilebilirdi?

Amerika'nın nezaketi, aslında önemli bir ayrıcalık elde etmek içindi. Türkler'in paraya ihtiyaçlarının olduğu ve savaştan sonra da bu durumun devam edeceği hesaplanıyordu. Amerika, Türkler'in düşmanlarından ve müttefiklerinden "kum gibipara" kazanmıştı Buparayla, şimdi, Türkiye'de demiryolları inşası, maden ocakları satın almak ve işletmek gibi büyük ayrıcalıklar sağlamak istiyordu. Elçi Morgantov, kurnaz bir ticaret ehli olarak bu hususta hayli menfaat temin etmiş; az para ile bir banka imtiyazı kazanmıştı. Yerine gelen İlkös de aynı ayrıcalığı almaya gayret ediyordu. Özellikle Bağdat demiryolu hattının geleceği için dikkatli olmak gerekiyordu.¹⁶⁵

Washington'un bu tavrı uzun sürmez. Ağustos 1918'de, Amerikan hükümeti, İran'ın Tebriz şehrinde bulunan Hekim Vanerman'a para gönderir. Bu para, Rumiye'deki misyoner heyetine gelir Önceleri bu heyetin başkanı ve ilahiyat öğretmeni iken sonradan Rumiye'de Fahrî Amerikan konsolos yardımcılığı da yapmış olan Hekim Şat adlı şahıs, aldığı paraları Rumiye'de Osmanlı Devleti aleyhine çalışan ve Ermenistan hükümeti ile imzalanmış barışa razı olmayan, bu suretle Ermeni hükümetine de isyan eden Ermeni ve Nasturi çetelerinin teşkili, düzenlenmesine donanımına sarf edecektir.¹⁶⁶

Sonuç

1881'den *Şark Meselesi*'nin yeni bir döneme girmesiyle, *Düvel-i Muazzama*, önce Osmanlı Ermenileri'ni, zamanla Rusya ve İran'a tâbi milliyetçi ve

164 *Ermeni Faaliyetleri*, c. II, s. 51-52.

165 Aynı yer.

166 9. Ordu Komutanlığı Kurmay Başkanlığı 1. Şubesi'nin, 25 Ağustos 1918 tarih ve 3972/8758 numaralı yazısı: *Ermeni Faaliyetleri*, c. I, s. 283-284

sosyalist Ermeniler’i kendi halklarından topladıkları parayla finanse etmiş, silahlandırmıştı. *Düvel-i Muazzama*’ydan olmadığı halde, mesela İsviçre gibi bazı devletler de menfaatleri dolayısıyla bu sürece ortak olmuşlardı.

Rusya, Osmanlı Devleti’nin *daima karşısında* yer almış; Petersburg, bazı yıllarda Ermeni komitecilere silah yardımıyla bulunmuştur. Bu silahların nakdî karşılığı Rus hazinesinden çıkmayıp; genellikle Ermeni komiteleri aracılığıyla Avrupa ve Amerika’dan karşılanmıştır. Bu devletler de Ermeniler’e doğrudan para vermemiş; finansman, Batı’daki eski ve yeni Ermeni göçmenler ile yerli halktan sağlanmıştır.

Toplanan yardımların bir kısmı muhtaç Ermeniler’e dağıtılmış; ancak, ihtiyaç sahibi az sayıda Ermeni yardımlardan faydalanabilmiştir. Malî kaynakların miktarı hiçbir zaman öğrenilemeyen bir başka miktarı, komitelerin organize edilmesi, silahlandırılması, ve isyanların finansmanında kullanılmıştır.

Ermeni komiteleri, Berlin Anlaşması’nın kendilerini ilgilendiren maddelerini istismar ederek; Osmanlı Devleti, Kafkasya ve Rusya dışından sağladıkları malî yardımların çoğunu Amerika’da tahsil etmişlerdi. Bu fonların büyüklüğü, bazen komitecileri ve onlara yardım eden yabancı devlet adamlarını birbirine düşürmüştür.

Osmanlı diplomatlarından Kaymakam Aziz Bey’in, Ermeni komitelerinden bahsederken, “*hırs ve açgözlülük öyle bir alışkanlıktır ki, ahlâk üzerinde çok kötü etki yapar*”¹⁶⁷ sözü, Ermeniler’in malî kaynak arayışları sırasında yurt içi ve yurt dışında uyandırdıkları kanaati özetlemesi bakımından son derece önemlidir. Zira bu hırs ve açgözlülük, sonunda komitecileri birbirine düşürmüş; komitelere üye olmayan Ermeniler arasında dahî yolsuzluk ve yoksulluğu daha da derinleştirmiştir. *Düvel-i Muazzama*, Ermeniler lehine yürüttüğü millî-dinî propaganda ve aynî-nakdî yardım faaliyetleriyle, *Medenî Batı*’nın bilinmeyen bir yönünü dünyaya gösterdiği gibi; güven ve itibar kaybetmiştir.

1902’de New York Başşehbenderi olan Kaymakam Aziz Bey, “*komitelerin asıl fesat merkezinin Amerika olmadığını, buradan saedece para topladıklarını*” açıklamakta;¹⁶⁸ “*önemli olan o güne toplanan parayla ne yapıldığıdır*”, demektedir. Aziz Bey’in şu sözleri, hem Amerika, hem de dünyanın başka yerlerinde toplanan komite yardımları hakkında birçok soruya cevap niteliğindedir.

167 BOA, HR.TO nr. 115.

168 BOA, İ.HUS, 1319 Za/129.

“Protestan misyonerlerinin eski öğrencileri olup, İngilizceyi iyi bilenler, Amerika'nın iç kısımlarına girmekte, ailelerinin öldürüldüğünü, çocuklarının açlıktan helâk olduğunu söyleyerek büyük miktarda para toplamakta, bu parayla büyük şehirlerden birine gelip, ticaret hayatına atılmaktadırlar”.¹⁶⁹ *“Portakalyan, Nazarbekyan ve diğer komiteciler Amerika'ya giderek, hemşehrileri tarafından iyi karşılanmış ve ceplerini doldurup, güyâ memleketlerini kurtarmak için geri dönmüşlerdir”*.¹⁷⁰

169 Aynı yer.

170 BOA, İ.HUS, 1319 Za/129.

KAYNAKLAR:

Arşiv Belgeleri¹⁷¹

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı

(BOA),

Hariciye Nezareti (HR.):

Mektubi Kalemî (HR.MKT), Siyasi (HR.SYS), Tercüme Odası (HR.TO);

İradeler (İ.):

Hususi (İ.HUS);

Sadaret Evrakı (A.):

Sadâret Mektubî Kalemî Mühimme (A.MKT.MHM);

Yıldız Sarayı Evrakı (Y.)

Sadâret Hususi Maruzat (Y.A.HUS); Perakende Arzuhal ve Journaller (Y.PRK.AZN); Askeri Maruzat (Y.PRK.AS); Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y.PRK.AZJ); Perakende Mâbeyn Başkitabeti (Y.PRK.BŞK); Perakende Hariciye Nezareti Mâruzatı (Y.PRK.HR); Perakende Elçilik, Şehbenderlik ve Ataşemilîrlik Mâruzatı (Y.PRK.EŞA); Mütenevvi Maruzat (Y.MTV); Perakende Yâverân ve Maiyyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi (Y.PRK.MYD); Perakende Evrakı Tarhîrat-ı Ecnebiye ve Mâbeyn Mütercimliği (Y.PRK.TKM); Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahrîratı (Y.PRK.UM);

Yayınlanmış Vesikalar, Kaynak Eserler:

Arşiv Belgeleriyle Ermeni Faaliyetleri 1914-1918, yay.: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, c.1-II (Ankara 2005), c. III-IV (Ankara 2006), c. V-VI (Ankara 2007), c. VII-VIII (Ankara 2008).

Tiflis Başşehbenderi Münir Süreyya Bey, *Ermeni Meselesi'nin Siyasi Tarihçesi (1877-1914)*, yay.: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2001.

171 Belge numaraları dipnotlarında gösterilmiştir.

Araştırma ve İnceleme Eserleri:

Arslan, Ali, “Ermeniler ve Eçmiyazın Papalığı”, *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Gerçeği*, Edit: Bülent BAKAR-Necdet ÖZTÜRK,- Süleyman BEYOĞLU, İstanbul-Nisan 2007, s. 78-86.

Ata, Feridun, *İşgal İstanbulu'nda Tehcir Yargulamaları*, Ankara 2011.

Bournatian, George *A History of the Armenian People*, Mazda Publishers, vol. 2, 1994, 1500 A.D. to the Present. s. 43-51.

Daei, Masoumeh, “Ermeni Partilerin İran Meşrutiyet Devriminde Faaliyetleri (1905-1909)”, *Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu (23 Ocak 2014, Ankara) Bildiriler*, Ankara 2015, s. 77-88.

Dilan, Hasan Berke, “Diplomatik Belgelerle Fransa'nın Ermeni Siyasetine Bakışı”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, Edit: Mehmet Metin HULÂĞU vd., c. 10 (Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Yabancı Devletler), Ankara-Nisan 2014, s.15-28.

Emrahov, Ziyad, “Rus Tarihi Yazımında Ermeni Meselesi ve Sorunun Oluşumunda Çar Rusyası'nın Rolü”, *Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu (23 Ocak 2014, Ankara) Bildiriler*, Ankara 2015, s. 89-104.

Kızıltoprak, Süleyman, “Armenians in The Bureaucracy of Ottoman Egypt: The Carrier of Bogos Nubar Pasha (1824-1899)”, *History Studies*, vol 2/2 (2010), 223-242.

———, “1890'lı Yıllarda Ermeni Komitelerinin Britanya İmparatorluğunun İşgali Altındaki Mısır'dan Lojistik Destek Alma Çabaları”, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, sayı 40 İstanbul 2004), s.117-129.

McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyım (1821-1922)*, çev. Fatma Sarıkaya, Ankara 2012

Mirak, Robert, *Toin Between Two Lands, Armenians in America (1890 to World War I)*, Cambridge 1983, s. 207.

Özcan, Azmi, “1857 Büyük Hind Ayaklanması ve Osmanlı Devleti”, *İÜ İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, sayı IX (İstanbul 1995), s.269-280.

Seyidova, Sevinç-USLU, Ramazan, “Sultan II. Abdülhamid Dönemi ve Sonrasındaki Ermeni İsyanlarında Rusya’nın Rolü ve Kafkasya’daki Faaliyetleri (Osmanlı İmparatorluğu ve Güney Kafkas Ermeni Örgütlerinin Faaliyetleri), *Ermeni Ayaklanmaları (1894-1909) Sempozyumu (23 Ocak 2014, Ankara) Bildiriler*, Ankara 2015, s. 63-76.

Sonyel, Salahi R., Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika, I, Ankara 1995.

Şimşir, Bilâl N., “Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine”, *Tarih Boyunca Türkler’in Ermeniler’le İlişkisi Sempozyumu (8-12 1984, Erzurum)*, Ankara 1985, s. 79-124. -Aynı makale- “Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. X, s. 45-98.

Yarcı, Güler, “Ermeni Komitelerinin Silahlandırılmasında Avrupa Silah Sanayiinin Rolü”, *Tarihte Türkler ve Ermeniler*, Edit: Mehmet Metin HULÂGU vd., c. 10 (Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı ve Yabancı Devletler), Ankara-Nisan 2014, s. 127-172.

———, “Lyonel Bondy’nin ‘Dinamit ve Diplomatlar’ Başlıklı Makalesi ve Hınçak Ermeni Komitesi”, *Osmanlı’dan Günümüze Eşkiyalık ve Terör*, Ed.t.: Doç. Dr. Osman KÖSE, Samsun 2009, s. 179-192.

———, “Yunanistan’ın Ermeni Politikası ve Atina Hınçak Komitesi”, *Yeni Türkiye*, Özel Sayısı, c. IV (Ankara, Mart-Haziran 2015), s.4523-4545.

Yıldırım, Bülent, Bulgaristan’daki Ermeni Komitelerinin Osmanlı Devleti Aleyhine Faaliyetleri (1890-1918), Ankara 2014.

Zenian, David, “The Armenians of India”, *AGBU News Magazine*, 1 Temmuz 2001.

Dijital Kaynaklar

“The Dukes of the Peerage of the United Kingdom”
http://www.ukdukes.co.uk/the_dukes/the_duke_of_westminster/2
(erişim tarihi: 29 Ağustos 2015)

ERMENİSTAN'IN BOLŞEVİKLEŞMESİ SÜRECİNDE TÜRK-ERMENİ İLİŞKİLERİNE BİR BAKIŞ (1920-1921)*

(AN OVERLOOK TO TURKISH-ARMENIAN RELATIONS IN THE
PROCESS OF BOLSHEVIZATION OF ARMENIA(1920-1921))

Arş. Gör. Hasan DEMİRCİ

Batman Üniversitesi

Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı
e-mail: hasan.demirci@batman.edu.tr.

Öz: *Bu çalışmada, Bolşeviklerin iktidara geldiği 1917 yılından itibaren Kafkasya'da İngilizlerin "Kafkas Seddi" politikalarına karşı izlediği siyasetin başarılı bir neticesi olan 1920 yılı Ermenistan'da Bolşevik idaresinin kurulması sürecinde Anadolu'nun doğusunda meydana gelen Müslüman-Türk ahaliye yönelik Ermeni tecavüzleri karşısında Kazım Karabekir Paşa komutasındaki Kafkas Türk Ordusu'nun İleri Harekâtı çerçevesinde Türk-Ermeni ilişkileri ortaya koyulmuştur. Bu süreç verilirken bir yandan 1920'deki Anadolu Türkiye'sinin mevcut siyasi koşulları göz önünde bulundurulurken diğer yandan Ermenistan'daki Taşnak ve Bolşevik grupların Türkiye'ye karşı politik tavırları mercek altına alınmıştır. Anadolu'daki Kemalistlerin Ermenilere bakışının, tam bağımsızlık prensibi ve Sovyet Rusya ile ilişkiler açısından şekillendiği görülmüştür. Ermenilerin Kemalistlere karşı duruşunu ise Sevr vaatlerini kendilerine sunan ABD ve Sovyet Rusya'nın arka çıkması ve iktidardaki Taşnak Partisi'nin nasyonalist tutumu belirlemiştir. Eylül 1920'de başlayıp Aralık ayı başlarına kadar devam eden Türk İleri Harekâtı sonucunda Taşnakçı Ermenilerle imzalanan 2-3 Aralık 1920 tarihli Gümrü Antlaşması ve akabinde Ermenistan'daki Bolşeviklerin iktidarı Taşnakçılardan devralması hadiseleri, ikili ilişkilerde bir takım farklılıklara da yol açmıştır. Ermenistan'da Şubat 1921'de Taşnakçılarla Bolşevikler arasında patlak veren iç savaş Taşnak üyelerini Kemalist Anadolu'ya olan tavrının değişmesine neden olmuştur. Hatta Erivan'daki iç savaş yüzünden yüzlerce Taşnakçı Ermeni'nin Anadolu'ya sığınma talepleri olmuştur. Fakat TBMM bu konuda katıyen ödün vermemiştir. Ayrıca Ermenistan'da Milli Selamet Komitesi'nin Reisi Simon Vratzian'ın Mustafa Kemal'den yardım isteğine geçmişteki Taşnak siyasetinden ötürü kayıtsız kalınmıştır.*

* Bu makale, Atatürk Üniversitesi Türk-Ermeni İlişkileri Araştırma Merkez Müdürlüğü'nün 6-8 Mayıs 2015 tarihleri arasında Erzurum'da düzenlemiş olduğu *Sevk ve İskân Kanunu'nun 100. Yılında II. Uluslararası Türk-Ermeni İlişkileri ve Büyük Güçler Sempozyumu*'nda yazar tarafından tebliğ olarak sunulmuştur.

Anahtar kelimeler: *Gümrü, Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi, Kemalistler, Taşnakçılar.*

Abstract: *In this study, after 1917 that Bolsheviks dominated in Russia, in the process of Bolshevization of Armenia which in Caucasia Bolshevik Russians prevented successfully against "Caucasian Wall" politics of British, in East Anatolia massacres acted to Muslim-Tukish by Dashnakist Armenians in the light of Forward Attack of Caucasus Tukish Army Commander Kazım Karabekir Pasha are revealed. Examining to this process, the writer considered to the next two conditions. Firstly, available political conditions in Anatolia in 1920, and other, political attitudes against Kemalists of Dashnakists and Bolshevik Armenians. As result of this, it was understood that in Anatolia Kemalists's views to Dashnakist Armenians were limited with certain independence principle and that focused with Soviet Russia relations. In addition to these conditions, Dashnakist Armenians's attitude against Kemalists was determined with USA presenting themselves Sevres promises, supporting of Soviet Russsia, and nationalist behaviour of Dashnakist dominating. Had been conducted from September 1920 to early December, in result of Turkish Forward Attack, Gümrü Treaty was signed between Kemalists and Dashnakist Armenians in 2-3 December 1920 and then Armenia was bolshevized by Bolshevik Russia with collaborating Bolshevik Armenians. Owing to these two events, Kemalist-Dashnakist relations were differentiated. Also interior war in February 1921 erupted between Bolshevik Russians and Dashnakist Armenians brought about change to Dashnakist's attitude. Due to the interior war in Yerevan, hundereds of Dashnakist Armenians demanded for refuge to Anatolia. But in this the subject Turkish Grand National Assemble rejected it certainly. Besides it was disregarded that Armenia Salvation Comittee Chief Simon Vratzian demanded for support from Mustafa Kemal.*

Keywords: *Gyumru, Bolshevization of Armenia, Kemalists, Dahnakists.*

GİRİŞ

1920 yılı Türk-Ermeni ilişkileri açısından oldukça karmaşık ve çelişkilerle dolu olan bir süreci ifade etmektedir. Bu karmaşıklık tarafların bazen dostluğu simgeleyen bazen de art niyetli tutumlarından kaynaklanmıştır. İlişkilerin temel de dört etrafta şekillendiği görülmektedir. Bunlar: Anadolu'da *TBMM yani Kemalistler*, Ermenistan'da *Taşnakçı ve Bolşevik Ermeniler*, Rusya'da *Bolşevikler*. Bu çalışmada da, aslında, bir yandan Türk emelleri diğer yandan *Taşnakçı ve Bolşevik Ermenilerin emellerine* yer verilirken dört taraf açısından da bir denge unsuru olarak Bolşevik Rusya'nın emelleri kendi iç ve dış siyasî menfaatleri doğrultusunda ele alınacaktır. 1920 yılından itibaren tarafların politik durumları ve birbirlerine karşı izledikleri siyasî tavırları sunmadan önce yukarıda zikredilen tarihin birkaç yıl öncesinde gerek Türk gerekse Ermeni tarafının mevcut durumlarına değinmek Türk-Ermeni ilişkilerini, ele alacağımız dönem açısından daha anlaşılabilir kılacaktır.

I. 1920 Arifesinde Türk-Ermeni İlişkileri

Türk-Ermeni ilişkileri, 1920 yılının birkaç yıl öncesinde oldukça gergin ve anlaşmazlıkların yoğun olduğu bir dönemden geçmişti. Birinci Dünya Savaşı'na büyük umutlarla giren Osmanlı Devleti'nin birçok cephede İtilaf kuvvetleriyle harp halinde olması, cephe gerisinde kendilerine serbestî imkânı bulan ayrılıkçı Ermenilerin işini kolaylaştırmış ve bu Ermeniler, Hınçak ve Taşnak gibi komitacı terör örgütleriyle işbirliği yapıp Anadolu'nun doğu bölgelerinde Müslüman-Türk ahaliye yönelik bir imha hareketine girişmişlerdi.¹ Ermenilerin bu türden faaliyetlerine karşı devlet, önce 24 Nisan 1915'te çıkardığı bir kanunla Hınçak, Taşnak, Ramgavar gibi terör örgütlerinin elebaşlarını tutuklama kararı almış, isyan hareketlerinin devam etmesi neticesinde ise daha sonra 27 Mayıs 1915 tarihinde almış olduğu bir kararla Doğu ve Güney Anadolu'daki Ermenileri Suriye ve Şehr-i Zor'a göçe tabi tutmuştu.² Devletin olağanüstü dönemde almış olduğu bir güvenlik tedbirinin ifadesi olan bu "*Sevk ve İskân Kanunu*" daha o dönemde *sözde* bir soykırım olarak nitelendirilmiş ve Ermenilerle ilişkiler tamamen kopma noktasına

1 Ermenilerin Doğu Anadolu'da yaptığı mezalim hakkında arşiv belgeleri için bkz. *Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi I (1906-1918)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 23, Ankara 1995; *Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri I*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 49, Ankara 2001.

2 Kemal Çiçek, "Türk Ermeni İlişkileri ve Tehcir", *'Ermeni Soykırımı' İddiaları-Yanlış Hesap Talat'tan dönünce-*, (der: Mustafa Çalık), Cedit Neşriyat, Ankara 2013, s. 158, 161; Ermenilerin sevk ve iskânı hakkında geniş bilgi için bkz. Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü(1915-1917)*, TTK Basımevi, Ankara 2012.

gelmişti. Ancak devletin bu önlemlerine rağmen Ermeniler, yağma ve katliam hareketlerine yeniden koyulmuştu. Nitekim Osmanlı ordularının Çarlık ordularına karşı 1915 Ocak ayı başlarında aldığı Sarıkamış mağlubiyetinden sonra Rusların 1916 Ağustos ayına kadar Doğu Anadolu'yu bütünüyle işgal etmeleri³ Ermenilere yeni bir fırsat doğurmuştu. Bu fırsatı değerlendiren Ermeniler, Erzurum, Van, Muş, Bitlis gibi şehirlerde bir kıtal hareketine girişmişlerdi.

1917 Ekim ayında Rusya'da çıkan bir ihtilâl neticesinde Bolşeviklerin iktidarı ele geçirmesi, Türkler için bir dönüm noktası olmuştu. Çünkü Çarlık hükümetini deviren Bolşevikler, “*ilhaksız ve tazminatsız*” bir barış isteyerek savaştan çekilmesi demek Doğu Anadolu'nun ve Elviye-i Selâse'nin yeniden Türk hâkimiyetine girmesi anlamına geliyordu. Ancak şurası da vardı ki, Rus ordusu geri çekilirken boşalttıkları yerleri silah ve cephaneleriyle birlikte Ermeni komutanlarına bırakmışlardı.⁴ Bu sebeple Antranik'in başında bulunduğu Ermeni birlikleri, sivil Müslüman-Türk ahaliye yönelik yeniden bir imha politikasından geri durmamıştı. Bunun yanında Lenin'in 13 Ocak 1918 tarihli “13 No'lu Dekre” de vurguladığı *self-determination* (milletlerin kendi kaderlerini kendileri tayin etme) ilkesi ve Ermenilere Doğu Anadolu'dan bazı yerlerin verilmesi isteğinin belirtilmesi, Ermeniler için bir hayli cesaretlendirici olmuştu.⁵ Öte yandan ABD Başkanı Woodrow Wilson'un bizzat belirlediği 8 Ocak 1918 tarihli 14 Nokta'nın 12. maddesinin azınlıkların çoğunlukta oldukları yerlerde bağımsızlık verilmesi şeklinde olması, Ermenilerin imha politikalarını iyice artırmıştı. Çünkü Ermeniler, Doğu Anadolu'da hiçbir zaman çoğunluğu elde edememişlerdi, Müslüman-Türk nüfusu katlederek bunu elde etmeyi düşünüyorlardı.

Bu siyasî hava içinde Osmanlı Devleti, Kafkas Cephesi'nde harbi bitiren Brest-Litovsk Antlaşması'nı 3 Mart 1918'de pekte samimi olmayan ve önceleri barışa yanaşmayan Ruslar ile imzalamıştı. Bu antlaşmanın 4. maddesi, Elviye-i Selâse'yi oluşturan Kars, Ardahan ve Batum vilayetlerini Türklerle bırakıyordu.⁶ Yani Türkler, savaş yapmadan masa başında toprak kazanmıştı. Ancak bu barışı Ermeniler, bir türlü kabullenememişlerdi. Çünkü Lenin'in

3 Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya*, Ankara Üniversitesi DTCF Yay., Ankara 1970, s. 295.

4 Nurcan Yavuz, “Rusya'da 1917 İhtilâlinin Ermeniler Üzerine Etkisi”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3, 1995, s. 136-13; Çünkü Ermeniler, Geçici Kerenski Hükümeti zamanında alınan 9 Mayıs 1917 tarihli karar gereğince Ekim 1917'de Tiflis'te çoğunluğunu Taşnakçuların oluşturduğu bir kongre toplamış ve bu kongrede; Kafkasya ve Doğu Anadolu'yu da içine alacak Büyük Ermenistan kurulması şeklinde bir karar almışlardı. (Mim Kemal Öke, *Ermeni Meselesi 1914-1923*, Aydınlar Ocağı Yay. , İstanbul 1986, s. 152-153.)

5 Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılabı Tarihi*, III/4, TTK Basımevi, Ankara 1991, s. 120.

6 Esat Uras, *The Armenians in History and The Armenian Question*, Documentary Publications, İstanbul 1988, s. 908-909.

Doğu Anadolu'daki toprak vaatleri, Ermenileri oldukça umutlandırmıştı, bu barış ise onların umutlarını yok edecek derecedeydi.

Doğu Anadolu'da ve Elviye-i Selâse'de nüfusu kendi lehlerine değiştirmek isteyen Ermenilerin, Müslüman Türk artan zulüm ve dehşetleri karşısında Türk Ordusu'nun bir ileri harekât gerçekleştirmesi kaçınılmazdı. Zaten Brest-Litovsk Antlaşması ile Türkler bu bölgeleri meşru olarak geri almıştı. Bu sebeple III. Ordu Komutanı Vehip Paşa tarafından 12 Şubat 1918'de başlatılmış olan temizleme harekâtı daha Mart ayında meyvelerini vermişti. Bunun üzerine 1917'de Bolşevik İhtilâli'nden hemen sonra Ermeni, Gürcü ve Azerilerden müteşekkil olarak kurulmuş Maverayı Kafkas Hükümeti, bu harekâtın sonlanmasını isteyerek barış teklifinde bulunmuştu. Bu barış isteği üzerine 14 Mart-14 Nisan 1918 tarihleri arasında toplanan Trabzon Konferansı'ndan bir netice alınamaması Türkler için normaldi. Çünkü Gürcü isteklerinin yanında Ermeniler, Kars'ı Türklerle bırakmak niyetinde olmamışlardı.⁷ Konferans sürerken aslında Türk ordusu harekâta devam ediyordu. Nisan ayında Batum'a dahi girilmişti. Türklerin bu ilerleyişi Maverayı Kafkas Hükümeti'ni bir kez daha barışa zorlamıştı. Bunun neticesinde bu defa 11 Mayıs- 4 Haziran tarihlerinde Batum'da barış görüşmeleri başlamıştı.⁸ Türkler, artık Ahılkelek ve Ahıska'yı da istiyorlardı. Bu başarısızlığın ardından Maverayı Kafkas Hükümeti'de kendisini feshetti. Gürcüler, Azeriler ve Ermeniler ayrı ayrı bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. 28 Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden Ermenistan ile 4 Haziran'da barış yapıldı. Buna göre, Türkler, Ermenistan Cumhuriyeti'ni bağımsız bir devlet olarak tanıyordu. Buna karşılık Ermenistan Cumhuriyeti de Türklerin toprak bütünlüğünü önkoşulsuz kabul etmişti.⁹ Bu antlaşma Türk-Ermeni ilişkilerinde barışçıl bir dönemin başlaması açısından son derece önemliydi. Nitekim bu barış neticesinde akit taraflarca elçilikler dahi açılmıştı. Böylece Osmanlı Devleti nezdinde Türkler, Ermenistan Cumhuriyeti'ni tanıyan ilk devlet olmuştu.

Ancak bu dostane ilişkiler fazla uzun sürmeyecekti. I. Dünya Harbi'nde mağlup bir devlet olarak Osmanlı Devleti'nin, İngiltere ile imzaladığı 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin 24. maddesi, Vilayât-ı Sitte yani Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Van, Bitlis ve Mamüretü'l-aziz (Harput) vilayetlerinde İtilaf güçlerinin güvenliklerini tehdit edebilecek bir karışıklık çıktığı takdirde bu vilayetlerin İtilaf kuvvetlerince işgal edileceği şeklindeydi. Aslında mütarekenin İngilizce metninde zikredilen vilayetler, "the Six

7 Kurat, *Türkiye ve Rusya*, s. 470.

8 Stefanos Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri (Ekim Devrimi'nden Milli Mücadele'ye)*, İstanbul 1979, s. 22-25.

9 Abdurrahman Bozkurt, "Osmanlı Devleti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasındaki İlişkiler (1918-1920)", *OTAM Dergisi*, sayı: 34, Güz 2013, s. 24-25.

Armenian Vilayets” yani “6 Ermeni vilayeti” şeklinde belirtilmişti.¹⁰ Bu sebeple kısa süreli dostane ilişkiler yerini yeniden bir çatışma ve anlaşmazlık dönemine bırakmış bulunuyordu.

Mondros Mütarekesi’yle Vilayât-ı Sitte’nin Ermeni vilayetleri biçiminde ifade edilmesi, Ermeniler için eşi bulunmaz bir fırsattı. Ancak İtilaf güçlerinin özellikle İngilizlerin, bu maddeyi koydurmakta asıl amacı, Ermenistan’ın daha fazla toprak kazanması ya da “Büyük Ermenistan” idealinin gerçekleşmesi değil, Bolşeviklerin güneyden Kafkaslara inip Bakü petrollerini

Ancak İtilaf güçlerinin özellikle İngilizlerin, bu maddeyi koydurmakta asıl amacı, Ermenistan’ın daha fazla toprak kazanması ya da “Büyük Ermenistan” idealinin gerçekleşmesi değil, Bolşeviklerin güneyden Kafkaslara inip Bakü petrollerini ele geçirip Batum limanını almasını engellemektir.

ele geçirip Batum limanını almasını engellemektir. Öte yandan Kafkaslarda Dağıstan’a kadar giden Türk orduları, mütareke gereği Ocak 1919’da tamamen bölgeden Erzurum’a çekilince Ermeniler, Elviye-i Selâse’yi ve Vilayât-ı Sitte’yi ele geçirmek için harekete geçmişlerdi. Türk orduları bölgeden çekilmesine rağmen Ermenilerin işgal hareketlerine karşı, bu defa yerli Müslüman-Türk ahali milli teşkilatlanmaya gitmiş, ilk 5 Kasım 1918’de Kars’ta¹¹ olmak üzere şuralar teşekkül etmişti. Zamanla bölgesel şuralar birleşerek, 17/18 Ocak 1919’da III. Kars Kongresi’nden sonra Kars merkezli Elviye-i Selâse sınırlarını

içerisine alan Cenûb-i Garbî Kafkas Hükümeti¹² bünyesinde Ermenilere karşı bir mücadele başlatmışlardı. Nitekim Hükümet, İngilizlerce önceleri tanınsa da Kars’a gelen İngiliz Askeri Temsilcilerinin bölgeye Ermenilerin yerleştirilmesi tekliflerini kati suretle reddetmişti.¹³

Ermeniler, mütarekenin kendilerine verdiği Doğu Anadolu ve Elviye-i Selâse topraklarını elde etmek için İtilaf Devletleri nezdinde bir takım siyasî propagandaya girişmekte gecikmemişlerdi. Bu fırsatı ise I. Dünya Harbi’nde mağlup devletlerle yapılacak olan barış anlaşmalarının şartlarını belirlemek üzere 18 Ocak 1919’da toplanan Paris Barış Konferansı’nda bulmuşlardı. Bu konferansta Ermeni taleplerini iletmek üzere iki delegasyon katılmıştı. Birinci delegasyon bütün Ermenileri temsilen Boghos Nubar Paşa’nın öncülüğündeki heyetti. İkincisi ise Ermenistan Cumhuriyeti’ni temsil ediyordu ve başında

10 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, Ankara 1953, s. 524.

11 M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Milli Mücadelede Kars*, I, İstanbul, 1960, s. 8.

12 Ahmet Ender Gökdemir, *Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti*, ATAM Yayınları, Ankara 1989, s. 90.

13 Fahrettin Erdoğan, *Türk Ellinde Hatıralarım*, Yeni Matbaa, İstanbul 1954, s. 186-188.

Avetis Aharonian bulunmaktaydı. İki delegenin amaçları aynıydı fakat talepleri farklıydı. Aharonian, altı vilayetle birlikte Karadeniz'e geçişin bir koridor ile sağlanması gerektiğini savunurken Boghos Nubar, Kilikya diye adlandırdığı bölgenin de Ermenistan'a katılıp Akdeniz'e çıkışın sağlanmasını istiyordu.¹⁴ Bu anlaşmazlık kısa sürede çözülmüştü ve 12 Şubat 1919'da ikili, konferansa bir muhtıra sunmuşlardı. Buna göre; "Büyük Ermenistan" devletinin kurulması vurgulanıyor ve Kilikya bölgesinden başka Vilayât-ı Sitte'de isteniyordu.¹⁵ Aharonian ve Boghos Nubar, 26 Şubat'ta ise bu taleplerini konferansta dile getirmişlerdi. Ermeni heyeti muhtıraya ilaveten I. Dünya Harbi'nde Ermenilerin gönüllü olarak Rus safında savaşa katıldıklarını bu sebeple zikredilen sınırlarda bağımsızlığın hakları olduğunu dile getirmişlerdi. Ermeni taleplerini aralarında münakaşa eden İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri, sorunun ABD mandaterliğinde çözüleceğine inanmışlardı. Bunun üzerine Başkan Wilson, Ermenistan'ın mandaterliğinin uygun olup olmadığı konusunda General Harbord Heyeti ile King-Crane Heyetini bölgeye gönderme kararı almıştı. Ancak her iki heyette raporlarında, mandaterliğin uygun olmayacağını bildirmişlerdi. Amiral Bristol de bu doğrultuda Washington'a bir fikir ileri sürmüştü. Çünkü tüm bu raporlarda Ermeni nüfusunun hiçbir yerde çoğunluk teşkil etmediği ve Ermenilere yönelik bir katliam hareketinin olmadığı ifade edilmişti.¹⁶

Ermeni heyeti, Paris'teki konferans salonunda Osmanlı'dan istedikleri parçayı koparıp idealleri doğrultusundaki Ermenistan'ı kurma peşindeyken ve buna oldukça inanmışken gerek İtilaf Devletlerinin gerekse Ermenilerin hesaba katmadıkları, daha doğrusu düşünmedikleri bir gerçek bulunmaktaydı. Bu gerçek, mütarekeden sonra Anadolu'da başlayan ve mütareke hükümlerini hiçe sayan *yeni ve tam bağımsız bir devlet kurma* amacını taşıyan Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki Kemalistlerin "Müdafaa-i Hukuk" hareketiydi. Kemalistlerin "tam bağımsızlık" ülküsüyle hareket ettikleri göz önünde bulundurulursa Ermeni taleplerini ve arzularını kabul etmesi elbette beklenemezdi. Ermeni meselesi hakkında Mustafa Kemal, 23 Temmuz 1919'da Erzurum Kongresi'nin açılış gününde yaptığı konuşmada, Ermenilerin Kilikya'da ve Vilayât-ı Sitte'de iki Ermenistan için çalıştığını bu sebeple Nahçıvan'dan Oltu'ya kadar olan bölgedeki İslam ahaliye katliam hareketine giriştiklerin belirtiyor, bunların memleket için birer propaganda olduğundan bahsediyordu. Yine 4 Eylül 1919'da Sivas Kongresi'nin açılış konuşmasında da, Ermenilerin Doğu vilayetlerinde katliam siyasetine başladıklarını ve bu

14 Richard Hovannisian, *The Republic of Armenia (The First Year, 1918-1919)*, Volume I, University of California Press, London 1971, s. 259.

15 Hovannisian, *The Republic of Armenia*, s. 277-278.

16 Mehmet Sait Dilek, "Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Sorunu", *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı: 15-16, 2009, s. 81-92.

vahşet ve katliama karşı milli namus ve bağımsızlığı sağlamak amacıyla yas tutan vilayetlerin Müdafaa-i Hukuk ve Muhafaza-i Hukuk cemiyetlerini kurduklarını beyan ediyordu.¹⁷ Nitekim bu düşünceler, 7 Ağustos 1919 Erzurum Kongresi'nde 1. Madde de; “*Trabzon vilayeti ve Canik Sancağı ile Doğu vilayetleri adını taşıyan Erzurum, Sivas, Daiyarbakır, Mamüretülaziz, Van, Bitlis ve bu sahadaki bağımsız sancaklar hiçbir sebep ve bahane ile yekdiğerinden ve Osmanlı'dan ayrılmaz bir bütündür*” ve 3. Madde de “*Her türlü işgal Rumluk ve Ermenilik gayesi taşıyacağından birlikte müdafaa ve mukavemet esası kabul edilmiştir*” şeklinde yer alırken Sivas Kongresi'nde de aynı maddelerde yurdun bütününe kapsayacak bir biçimde ifade edilmişti.¹⁸

Anadolu'da, Osmanlı'nın varlığını neredeyse tamamen yitirmesi ve Mustafa Kemal önderliğinde başlayan milli mücadele hareketi, siyasi bir istikrarsızlık doğururken, mütarekeye Ermeniler lehine madde koyan İngilizler, Batum'a Aralık 1918'de asker çıkardıktan sonra, Bolşeviklere karşı Kafkas milletlerini destekleme kararı gereğince 13 Nisan 1919'da Kars'taki parlamentoyu dağıtmış ve Kars'ı Taşnakçı Ermenilere vermişti. 1919'daki seçimleri kazanan Ermenistan Hükümet Reisi Hatisyan, Kars'a vali olarak Korganian(ya da Korganoff)'ı atamış ve 19 Nisan 1919'dan itibaren Kars, Ermenistan'a bağlanmıştı.¹⁹ Kars'ın alınmasından sonra Taşnak mensubu Ermeniler, Elviye-i Selâse topraklarını Ermenistan'a katmak için yeniden Müslüman-Türk ahaliye yönelik katliam hareketine girişmişti. Bunda şüphesiz İngilizlerin büyük bir payı vardı. Şurası da belirtilmelidir ki, İngilizlerce asıl önemli olan Kafkas petroleri için Batum limanının güvenliğini sağlamaktı.

1920 yılına kadar olan sürece bakılırsa Ermeniler, taleplerini, politikalarını mağlup ve çökmekte olan bir Osmanlı'ya karşı gerçekleştirmek istiyorlardı. Bu isteklerinde Batılı galip devletlerin desteği ve vaatleri onlar için son derece önemliydi. Ancak 1920'nin değişen mevcut siyasi yapılanmaları özellikle Anadolu'da gittikçe güçlenen Kemalistler, Taşnakçı Ermeniler için muhatap alması gereken tarafın da değiştiğini gösterecekti. Ermeniler artık Osmanlı'yı değil Anadolu'daki Müdafaa-i Hukukçuları karşında bulacaklar, isteklerinin gerçekleşmesinin de Kemalistlerin tavırlarına bağlı olduğunu bileceklerdi. Buna rağmen 1920 sonlarına kadar Taşnakçılar umutlarını Batılı devletlerin vaatlerinde arayacaklardı. 1920'den itibaren İtilaf güçlerinin Kafkasya'dan çekilmesiyle Taşnakçılar, Rusya'da Bolşevikler, Anadolu'da TBMM çatısı altında Kemalistler açısından ilişkilerini geliştirmeye çalışacaklardı.

17 Bilâl N. Şimşir, *Ermeni Meselesi (1774-2005)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009, s. 322, 326.

18 Şimşir, *Ermeni Meselesi*, s. 323, 326.

19 Gökdemir, *Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti*, s. 155-156; Hovannisian, *The Republic of Armenia*, s. 220-222.

II. Türk-Ermeni İlişkilerinin 1920 Evresinde Tarafların Mevcut Siyasî Durumları ve Menfaatleri

Anadolu'da Kemalistler ve TBMM

Mondros Mütarekesi'nin akabinde 1919 yılı bahar ayında gerek İstanbul Hükümeti'ne gerekse işgalci Batılı emperyalist devletlere karşı Türk milletinin varoluş mücadelesini başlatan Kemalistler, 1920 yılına gelindiğinde artık Anadolu'nun tek hâkimi durumundaydı. 21-22 Haziran 1919'da Amasya Tamimi ile mücadeleye koyulan Kemalistler, Erzurum ve Sivas kongreleriyle verdikleri mücadelenin temel prensiplerini belirlemiş, bu prensipleri uygulayacak olan Heyet-i Temsiliye idaresinde de çalışmalarını yürütmeye başlamıştı. Kemalistlerin verdikleri mücadelede en önemli ilke, tam bağımsızlık konusunda kesinlikle taviz verilmemesiydi. Tam bağımsızlığın sınırlarını ise 28 Ocak 1920 yılında Son Osmanlı Mebusan Meclisince kabul edilen "Misâk-ı Millî" oluşturuyordu. Bu sınırlar doğuda Elviye-i Selâse'yi, batıda Batı Trakya'yı, güneyde ise Musul, Kerkük ve Süleymaniye'yi içine alıyordu. Dolayısıyla Kemalistlerin tüm savaşımı, bu sınırları ele geçirip elde tutmak içindi. Bu noktada onların dış politikada gözettiği temel kıstas, bu sınırlara ulaşmak ulaşıktan sonrada diğer devletlerin buna saygı duyması idi.

Bu ilkeler doğrultusunda mücadelesini veren Kemalistler, mutlaka sırtını yabancı bir devlete dayamak zorunda olduklarının farkındaydılar. Çünkü silah, cephane özellikle para gibi kaynakları kısıtlıydı. Bu kısıtlı kaynaklarla Batılılara karşı mücadele vermekse çok güçtü. Bu sebeple daha mücadelenin ilk günlerinde Kemalistler, kendileri açısından tabii bir müttefik olarak görülen Bolşeviklerle temasa geçmişlerdi Çünkü Bolşevikler de Batılı emperyalistlerin kurmuş olduğu Beyaz ordu ile mücadele veriyordu ve onlarında bir gücün desteğine ihtiyacı vardı. Dolayısıyla ortak düşman her iki tarafı birbirine yaklaştırmıştı. Bolşeviklerin Kemalistlerin silah ve para taleplerine cevabı bundan dolayı olumluydu ve ilk gayr-i resmi temaslar da 1919 Eylül ayında Fuat Sabit'in Moskova'ya ve Ömer Lütfü Bey'in ise Bakü'ye gönderilmesiyle gerçekleşmişti.²⁰ Kemalistlerin Bolşeviklerden temel çıkarı, para ve silah temini ile emperyalistlere karşı siyasî anlamda görünürde de olsa bir dost bulmaktı.

16 Mart 1920'de İstanbul resmen İtilaf güçlerince işgal edildikten sonra 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılıp milletin egemenliğe baş tacı yapılmasıyla Anadolu'da Kemalistler, artık tek otorite olarak kurumsallaşmıştı. TBMM'nin açılmasıyla ilk işi yine dış politikada

20 Kâmuran Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)*, TTK Basımevi, Ankara 2010, s. 8, 19.

Bolşeviklerin desteğini sağlamak olmuştur. Bu nedenle Meclis, 5 Mayıs 1920'de Moskova'ya göndermek üzere bir heyet seçti. Bu heyet, 11 Mayıs'ta Moskova'ya gitmek üzere yola çıktı. Ancak Doğu yolu Ermenilerin elindeydi. Heyet de Tuapse yoluyla gitmeye karar verdi.²¹ TBMM'nin Bolşeviklerle ilişkilerde en çok yakındığı mesele de zaten Ermeniler olacaktır. Doğu sınırında bir tehdit unsuru olan Ermeniler, TBMM ile Bolşevikler arasında sürekli gündeme getirilecekti. Bundan ötürü, TBMM'nin Taşnakçı Ermenilere bakışı da Bolşeviklerle olan ilişkiler ve doğu sınırı açısından gelişmişti.

Erivan'da Taşnakçı ve Bolşevik Ermeniler

28 Mayıs 1918'de Ermenistan, bir cumhuriyet olarak kurulduğunda Taşnak Partisi, iktidardaydı.²² Taşnakçılar, sağcı, milliyetçi ideolojiyi savunuyordu ve

Taşnakçılar, ideallerini gerçekleştirmek üzere ABD ve İngiltere'ye çok güveniyordu fakat bu güvenleri İngilizlerin Kafkasya'dan bütünüyle çekildiği 1920'den sonra yerini umutsuzluğa bırakacaktı. 1920 yılının başlarında Bolşevik Kızılıların, emperyalistlerin Beyazlarına üstün gelmeye başladıkdan sonra Taşnakçılar, ikili oynamaktan geri durmayacaklardı.

Taşnak ideolojisinin mensupları daha çok çiftçi ve işlerden oluşuyordu.²³ Taşnakçılar, ortaya çıktıkları 19. asrın sonlarından beri "Büyük Ermenistan" hayaliyle yaşıyorlardı. Amaçları Doğu Ermenistan'ı Batı Ermenistan olarak atfettikleri Vilayât-ı Sitte ve Elviye-i Selâse ile birleştirmekti. 1918'de Kaçaznuni'nin iktidarından sonra 1919'da Hatisyan, Taşnak Partili olarak hükümeti devralmıştı.²⁴ O, I. Dünya Savaşı'ndan sonra mağlup devlet olarak Osmanlı'dan çok şey koparabileceklerini düşünüyordu. *Khorkurd*²⁵'ta Paris'e Ermenistan Cumhuriyeti'ni temsilen gitmesi kararlaştırılan Avetis Aharonian, bu amaçla hareket etmişti.

Taşnakçılar, ideallerini gerçekleştirmek üzere ABD ve İngiltere'ye çok güveniyordu fakat bu güvenleri İngilizlerin Kafkasya'dan bütünüyle çekildiği 1920'den sonra yerini umutsuzluğa bırakacaktı. 1920 yılının başlarında Bolşevik Kızılıların, emperyalistlerin Beyazlarına üstün gelmeye başladıkdan sonra Taşnakçılar, ikili oynamaktan geri durmayacaklardı. Anadolu'daki talepleri gerçekleştirme isteklerinin ise Kemalistlerle ya barış ya da savaş yaparak gerçekleştireceklerini anlamışlardı.

21 A. Suat Bilge, *Güç Komşuluk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1992, s. 42-43.

22 Hovannisian, *The Republic of Armenia*, s. 39.

23 George A. Bournoution, *Ermeni Tarihi (Ermeni Halklarının Tarihine Kısa Bir Bakış)*, (çev: Ender Abadoğlu-Ohannes Kılıçdağı), Aras Yay., İstanbul 2011, s. 253.

24 Hovannisian, *The Republic of Armenia*, s. 462.

25 Ermenistan Ulusal Meclisi.

Ermenistan'da Bolşevikler fazlaca taraftar bulamamıştı. Ama yine de 1917 İhtilâli, bazı Ermeni grupları üzerinde etkisini göstermişti. Bolşevik Ermeniler özellikle Tiflis, Batum, Bakü ve Moskova gibi şehirlerde aktifti. Erivan'da ise Hınçak Partisi, Bolşevikliğe yakın gözükiyordu.²⁶ Bir de Ermenistan Komünist Partisi bulunmaktaydı. Bunların amacı, Türk topraklarında devrimci propaganda yapmaktı²⁷. Erivan'daki Bolşeviklerin “Batı Ermenistan” gibi bir davaları görünürde de olsa yoktu. Onlar, Taşnak politikalarından rahatsızlık duymaktaydılar. Çünkü Taşnakçılar, çiftçilere toprak dağıtımını sözü vermesine rağmen uygulamaya koymamışlardı.²⁸ Öte yandan Bolşevik Ermeniler, Taşnakçıların aşırı milliyetçi tutumlarının Ermenistan'a zarar verdiği kanısındaydılar. Bütün bunların yanında Kızılların, Denikin birliklerini Nisan 1920'de yenilgiye uğratması Erivan ve Gümrü'de Bolşevik Ermenilerin 1 Mayıs 1920'de gösteriler yapmasına sebep olmuştu. Aralarında Allaverdyan, Musaelyan, Gukas Gukasyan, Garibciyan, Saruhanyan gibi önde gelen Bolşevik Ermenilerinin bulunduğu gösterilerde, “Kahrolsun Taşnaklar! Yaşasın Sovyet Rusya” gibi sloganlar dahi atılmıştı. Ayrıca Taşnak Partisi binalarına da saldırıda bulunup yakmışlardı. Bu gösteriler daha da ileri giderek bir iç savaşa dönüşmüştü. Bolşevik Ermeniler, 8 Mayıs 1920'de ise Musaelyan başkanlığında Askerî Devrim Komitesi kurarak mücadeleye girişmişlerdi. Üç gün sonra 11 Mayıs'ta da Kars'ta bir Sovyet rejimi dahi kurulmuştu.²⁹ Taşnakçılar da bu isyanı bastırmak için Vatanı Kurtarma Komitesi adıyla bir örgütlenmeye gitmişlerdi. Nihayet Taşnakçılar, İngiliz ve Amerikan desteğiyle bu isyanı bastırabilmişti.³⁰ Ardından Hatisyan hükümeti düştü, Ohancanyan başkanlığında yeni hükümet kuruldu.³¹

1920 yılının ilk ayları Ermenistan'da Taşnakçılar, Türkiye üzerinde toprak taleplerini İngiliz ve Amerikan desteğiyle sürdürürken bir yandan da kuzeyden gelen Bolşevik etkisi Ermenistan'da Bolşevik propagandaların yapılmasına neden olmuş ve ülke siyasî bir çalkantının içerisinde dış politikada bir ikilemde kalmıştı.

Türk-Ermeni İlişkilerinde Bolşevik Rusya Faktörü

Rusya'da Bolşevikler, Lenin'in öncülük ettiği ihtilâl neticesinde iktidara geldikten sonra kendi içindeki uluslar haricinde tüm uluslara karşı barışçıl bir

26 Hovannisian, *The Republic of Armenia*, s. 403-404.

27 Hovannisian, *The Republic of Armenia*, s. 410.

28 Bournoutian, *Ermeni Tarihi*, s. 255.

29 Firuz Kazemzadeh, *The Struggle For Transcaucasia (1917-1921)*, Birmingham 1951, s. 219.

30 A. Şemsutdinov-Y.A. Bağirov, *Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, (çev: A. Hasanoğlu), Bilim Yay., İstanbul 1979, s. 20-21.

31 Bournoutian, *Ermeni Tarihi*, s. 259; Uras, *The Armenians in History...*, s. 960.

politika izleyeceği sinyali vermişti. Nitekim daha iktidara gelişinden bir hafta sonra 15 Kasım 1917’de yayınladığı demeçte kendi bünyesindeki milletlere *self-determination* hakkının verilmesi yani kendi geleceklerini kendilerinin belirlemesi hususunu açıkça ifade etmişti.³² Bununla birlikte Bolşevikler, enternasyoneli gerçekleştirme hayaliyle yaşıyor, Anadolu’yu ve Kafkasya’yı ise bu hayale ulaşacak kapı olarak nitelendiriyorlardı. 1917’den beri Sibiry’a İtilaf güçlerinin kurmuş olduğu Beyaz orduya karşı mücadele veriyorlardı. Bundan dolayı Anadolu’daki Kemalistlerden daha tabii bir müttefik olamazdı. Kemalistlerin de emperyalistlerle mücadele etmesi onları Anadolu’ya bir adım daha yakınlaştırmıştı. Öte yandan Bolşevikler, Beyazlara karşı savaşın ilk yıllarında Kafkas milletleriyle yakından ilgilenememişlerdi. Hâlbuki onlar için Kafkasya son derece önemliydi. Çünkü İngilizler Bolşeviklerin güneye inmesini, Kafkas petrolerini Batum vasıtasıyla elde tutmak ve İran yolunu açabilmek 1918’den itibaren “Kafkas Seddi” politikasıyla Kafkas milletlerini destekliyordu.³³

1920 yılının başlarında ise Bolşevik Kızıl ordunun Denikin’e karşı almış olduğu başarılar Bolşeviklerin gözünü Kafkas milletlerine çevirmesine neden oldu. Bolşevikler daha önce de 13 Ocak 1918’deki bildirimlerinde Doğu Anadolu’daki bir kısım topraklara Ermenilerin yerleştirilmesini istemişlerdi. Bundaki amaçları Ermenileri desteklemek suretiyle Doğu Anadolu’yu kolonizeleştirmek ve sonradan Bolşeviklik ilan edip buralara savaşmaksızın sahip olmaktı. Görünürde barışçıl politikalarla iktidara gelen Bolşevikler, 1920’nin ilk yıllarında gerçek hedeflerini uygulamaya koymaya başlamışlardı. Lenin 17 Mart 1920’de Kafkas Cephesi Harbî İnkılâp Şurası Başkanı Orconokidze’ye çektiği telgrafta Bakü’nün alınmasının gerekli olduğuna değinmiş ve Gürcistan’ın da aynı öneme sahip olduğunu ifade etmişti. 28 Nisan 1920’de petrol rezervleri ve üretimi açısından önemli olan Bakü, Bolşevikler tarafından işgal edildikten sonra burası Kafkas milletlerini Bolşevikleştirmek için bir üs olarak kullanıldı.³⁴

Bolşeviklerin 1920’den itibaren Kafkasya’da Bolşeviklik propagandasına girişmesi özellikle Ermeniler lehinde bir tavır izlemesi ve İngiltere ile Mayıs 1920’de imzaladığı ticaret anlaşması³⁵, Kemalistlerin Bolşeviklere kuşkuyla yaklaşmasına neden olmasında etkili oldu. Ancak ortada bir gerçek vardı, ne Bolşevikler Kemalistlerden ne de Kemalistler Bolşeviklerden vazgeçebilirdi.

32 Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 1.

33 Rahmi Doğanay, “Milli Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkasya Politikaları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIX/2, Elazığ 2009, s. 281-282.

34 İskender Yılmaz, “Ermenistan’ın Bolşevikleşmesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14, Erzurum 2000, s. 303.

35 Doğanay, “Kafkasya Politikaları”, s. 287.

Bu nedenden ötürü Kemalistler, Doğu sınırında Ermenilerden şikâyetçi olduklarında, Bolşevikler önceleri Ermenilerden yana tavır koysa da, sonraları bu şikâyetleri normal karşılayıp bu doğrultuda hareket edeceklerdi. Kemalistler de Bolşevik propagandalarına olumlu yaklaşmakla karşılık verecekti.

III. Kemalistlerin Doğu Politikasında Ermeniler ve Kâzım Karabekir Paşa'nın Ermenistan Harekâtı

Kemalistlerin Doğu'da Ermenilere karşı politikasını şekillendiren temelde üç faktör vardı. Bunlardan ilki, Bolşeviklerle olan ilişkilerdi. Doğu'da Ermenilere karşı Kemalist yaklaşımında Bolşevikleri gücendirmemek önemliydi.³⁶ Kemalistler Bolşevik yardımını sağlamak için hiç değilse Ermeniler konusundaki sınır anlaşmazlıklarını belli bir zaman kadar daha ılımlı yollardan çözenin yollarını aramaya koyuldu. Ancak bu gücendirmeme mevzusu hiçbir zaman Kemalistlerin tam bağımsızlık ilkesiyle çelişmeyecek şekilde olacaktı. İkincisi, yapılacak Bolşevik yardımının gerçekleşmesi için Gümrü-Şahtahtı-Culfa yani Ermenistan yolunun açılmasıydı.³⁷ Özellikle bu yolun Ermenistan'da meydana gelen isyanlar sonucunda kapalı olması nedeniyle Bolşeviklerle ittifak için TBMM tarafından Moskova'ya gönderilen Türk murahhas heyeti için tehlikeliydi. Üçüncü faktör de, Ermenilerin Batılı emperyalistlerce kendilerine vaat edilen "Büyük Ermenistan" idealini gerçekleştirmek üzere 1920'nin başlarında Müslüman-Türk ahaliye yönelik katliam hareketine³⁸ karşı koymaktı. TBMM, önceleri Ermenilerin bu türden faaliyetlerine karşılık vermek için bekleyecek sonraları ise bir ileri harekât tertipleyecekti.

1920 yılına gelindiğinde Kemalistlerin Doğu politikasında Ermeniler, amaçlarından toprak taleplerinden vazgeçmemişlerdi. İlginç olansa Taşnakçı Ermenilerin Kemalistlere karşı bir yandan Batılı emperyalistlerin bir yandan da Bolşevik Rusya'nın desteğini sağlamaktaki ikili siyasetiydi. Taşnakçılar 1920 Şubat'ındaki İtilaf Temsilcilerinin ilk Londra Konferansı'nda İngilizlere bağımsız bir Ermenistan'ın kurulması yönünde istekte bulunmuşlardı. Bu isteğe cevap veren Lord Curzon, bu fikri desteklediklerini açıklamıştı.³⁹ Aynı zamanda da Bolşevik Rus Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin'in daveti üzerine gelen Ermeni Taşnak Heyeti temsilcisi Schant, 30 Mayıs 1920'de Moskova'da Bolşeviklerin Dışişlerinden Karahan ile yaptığı görüşmede, Batılı devletlerin

36 Öke, *Ermeni Meselesi*, s. 204.

37 Bilge, *Güç Komşuluk*, s. 45.

38 M. Fahrettin Kırzioğlu, *Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi*, Ankara 1954, s. 101, 108.

39 Akaby Nassibian, *Britain and the Armenian Question: 1915-1923*, Croom Helm, London, 1984, s. 180.

“Büyük Ermenistan” için yaptıklarından vazgeçmeleri karşılığında Bolşeviklerden Kemalistler nezdinde Van ve Bitlis vilayetlerini Ermenistan’a katması yönünde ısrar etmelerini şart olarak sunuyordu. Ayrıca Kafkaslara sığınmış 300.000 Anadolu Ermeni’sinin yerleştirilmesi için toprak istiyordu.⁴⁰

Taşnakçı Ermeniler, bir yandan Bolşeviklerle diğer yandan İngilizlerle iyi geçinip destek ararken, TBMM de Bolşevik Rusya’dan gerekli maddi yardımı bir an önce sağlamak amacıyla Bekir Sami Bey başkanlığındaki heyeti Moskova’ya gitmesi için görevlendirmişti. Ancak Moskova’ya gitmek için yola çıkan heyet, Nahçıvan ve Gerus yolunun Bolşevik Ermenilerin isyanı neticesinde kapalı olması dolayısıyla başka bir yoldan gitmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Bekir Sami Bey, Ermenilere yolun açılması için bir nota gönderse de sonuçsuz kaldı.⁴¹ Nahçıvan ile Gümrü-Şahtahtı-Culfa yolunun Ermenilerce kapalı olması ve Taşnakçıların bu yöndeki taviz vermez tutumu Kemalistlerin Taşnakçı Ermenilere karşı düzenleyeceği harekâtın başlıca sebeplerinden de biri olacaktı.

Doğu sınırında bilhassa Oltu ve çevresinde, Müslüman-Türklere yönelik Taşnakçı katliamlarının artması⁴², karargâhı Erzurum’da bulunan 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa’yı endişelendirmekteydi. Bolşeviklerin 28 Nisan 1920’de Bakü’yü bolşevikleştirmesinden sonra Ermenistan üzerinde de bir propagandaya girişmeye başlaması ve Türklerin Sarıkamış ve Kars’ı ele geçirmeden yapılacak olası bir Bolşevik harekâtı K Kâzım Karabekir Paşa’yı kaygılandıran bir diğer faktördü. Bu sebeple Paşa, 1920 yılının Mayıs ayının ilk günlerinden Haziran ayının ilk günlerine TBMM’ye Ermenistan üzerine bir harekât yapılması doğrultusunda istemde bulundu.⁴³ Ancak Ankara Hükümeti’nin Kâzım Karabekir’e verdiği cevaplar, yapılacak herhangi bir harekâtın Bolşeviklerce hoş karşılanmayacağı ve sağlanacak yardımın sıkıntıya girebileceği düşüncesiyle müspet olmadı.⁴⁴

Bu arada Kâzım Karabekir’in düşüncelerinde ne derece haklı olduğu Temmuz ayında Moskova’ya giden Türk heyetinin Bolşeviklerle olan görüşmelerinde açığa çıktı. Nitekim Bolşeviklerin Dışişleri Halk Komiseri Çiçerin, 13 Ağustos günü yapılan görüşmelerde Anadolu’ya maddi yardımın yapılacağına ancak

40 Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 154.

41 Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 158.

42 Kırzioğlu, *Ermeni Mezalimi*, s. 108.

43 Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, II, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010, s. 789, 851, 860.

44 TBMM, 1 Haziran 1920’de Kâzım Karabekir Paşa’ya gönderdiği telgrafta, Ermenistan seferinin şu iki sebepten ötürü henüz yapılmamasını bildirmişti: 1- Bolşeviklerin göstereceği tepki ve yardımın henüz sağlanmaması, 2- Ermenistan seferi için 15. Kolordu’nun yeterince teçhizatlı olmaması. (Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 854.)

Van, Bitlis ve Muş vilayetlerinin Ermenistan'a verilmesi gerektiğini bildirdi. Nitekim Çiçerin'in bu talebi, Şant ile yapılan görüşmenin bir sonucuydu. Bekir Sami Bey, 30 Ağustos'ta TBMM'ye gönderdiği bir raporunda bu durumu belirtmesi üzerine Ermenistan harekâtı kaçınılmaz bir hal aldı.⁴⁵ Aslında Bolşevikler, Kemalistlerin olası bir Ermenistan seferine karşıydı. Ermenistan bolşevikleştirilmeden önce Türklerin Ermenistan'a girme olasılığı onları tedirgin ediyordu. Bu yüzden Kemalistlerin öne sürdüğü *yardım yolunun açılması* meselesiyle yakından ilgilenmişlerdi. Hatta Bolşevik temsilcisi Legran, 10 Ağustos 1920'de Tiflis'te Taşnakçılarla bu doğrultuda bir anlaşma dahi imzalamıştı. Bolşevikler, Kemalistlerle Taşnakçı Ermeniler arasında arabuluculuk yapmak istiyordu.

Nihayet TBMM, Kâzım Karabekir Paşa'nın Ermenistan üzerine harekât yapılması isteğine, 6 Haziran 1920'de gönderdiği telgrafla olumlu yanıt verdi. Derhal hazırlıklara başlandı. 9 Haziran 1920'de Şark Cephesi Kuruldu ve doğu illerinde seferberlik ilan edildi. Şark Cephesi Komutanlığına da 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir Paşa getirildi.⁴⁶ Bu esnada Taşnakçılar da boş durmuyorlardı. 18-26 Nisan 1920 tarihlerindeki San Remo Konferansı'nda delegeleri Avetis Aharonian'ın Batılı emperyalistlerden *Büyük Ermenistan*'ı kurma yolunda aldığı kesin söz⁴⁷, Taşnakçıların Doğu'da Müslümanlara yönelik kıtal faaliyetlerini sıklaştırmasına neden oldu. Özellikle Taşnakçıların Haziran 1920'de Oltu'ya yönelik taarruza geçmeleri endişeleri iyice artırdı⁴⁸ ve Şark Cephesi komutanı Kâzım Karabekir Paşa hazırlıkları daha da hızlandırdı. TBMM Hükümeti de 7 Temmuz'da Ermeni Taşnak Hükümeti'ne gönderdiği bir notada, Brest-Litovsk Antlaşması'nın sınırlarına çekilmesi gerektiğini bildirdi. Fakat Taşnak Hükümeti, bu notayı karşılıksız bıraktı.⁴⁹ 10 Ağustos 1920'de Batılı emperyalistlerin Sevr Antlaşması'nın 88, 89, 90, 91, 92 ve 93. maddeleriyle *Büyük Ermenistan*'ın kurulmasının kararlaştırılması ise Taşnakçıları iyice umutlandırdı.⁵⁰ Kemalistler ise Anadolu'da tek otorite olarak elbette bu antlaşmayı geçersiz saydı. Sonunda TBMM'nin 20 Eylül 1920 tarihli telgrafıyla Ermenistan harekâtına başlanması vurgulanıyordu.⁵¹

TBMM, harekâta müsaade ederken, zaten Taşnakçılar da 24 Eylül 1920'de Bardız cihetinden saldırıya başlamışlardı.⁵² Bu saldırıların şiddetlenmesi

45 Gürün, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 37.

46 A. Şemsutdinov-Y.A. Bagirov, *Bir Karagün Dostluğu*, s. 18-19.

47 Nassibian, *Britain and ...*, s. 180-181.

48 Nassibian, *Britain and ...*, s. 209; Ovannes Kaçaznuni, *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansı'na Rapor)*, (çev: Arif Acaloğlu), Kaynak Yay., İstanbul 2014, s. 62.

49 Öke, *Ermeni Meselesi*, s. 206.

50 Uras, *The Armenians in History...*, s. 920-921.

51 Bilge, *Güç Komşuluk*, s. 62.

52 Yusuf Hikmet Bayur, *Armenians*, (ed: Kemal Çiçek-Pınar Eray), TTK Basımevi, Ankara 2010, s. 271.

üzerine Hariciye Nazırı Vekili Ahmet Muhtar Bey, 26 Eylül'de Ermenistan Hükümeti'ne bir nota göndererek yapılacak hareketin gerekçelerini açıkladı. Bu notada, amacın sadece bazı stratejik noktaların alınması olduğu bildiriliyordu.⁵³ Ermenistan'ın tamamen ortadan kaldırılması gibi bir niyet ise söz konusu değildi. Bütün hazırlıkları tamamlayan Kâzım Karabekir komutasındaki Şark Cephesi Komutanlığının "Ermenistan Harekâtı", 28 Eylül 1920'de genel bir taarruzla başladı.⁵⁴ Çok geçmeden sadece bir gün sonra 29 Eylül'de Sarıkamış alındı.⁵⁵ Ancak daha fazla ileri gidilmedi Bolşeviklerin nasıl bir tepki vereceği bunda etkili olmuştur.

Kafkas Türk Ordusunun Sarıkamış'ı ele geçirmesinin ardından Lenin ihtiyatlı davranarak Rus Komünist Partisi (R.K.P.)'ni toplayarak acil olarak Anadolu'ya yardım edilmesi ve derhal Kemalistler ile Taşnakçılar arasında bir arabuluculuğun yapılması şeklinde bir karar aldı. Çünkü bu harekât, Bolşevikleri de endişeye düşürmüştü. Bu sebeple Bolşevik Kafkas Temsilcisi Legran, Erivan'a giderek Taşnakçı Hükümete, Kemalistlerle bir arabuluculuk teklifinde bulundu. Hatta karşılığında Ermenistan'a Zengizor ve Karabağ verilecekti. Bolşeviklerin şartı ise Taşnakçıların Sevr Antlaşması'ndan vazgeçmeleriydi. Bolşeviklerin bu teklifini, Taşnakçılar Tiflis'teki İngiliz Temsilcisi Albay Stokes'a bildirmeyi de ihmal etmediler. Stokes, bunun bir blöf olduğunu söyleyince Taşnakçılar da bu teklifi reddettiler.⁵⁶ Gerçekten Taşnakçılar, gerek Bolşeviklere gerekse İngilizlere karşı ikili bir siyaset takip etmekteydiler. Onlar, çıkarlarına uygun hareket ederek böyle bir siyaseti gerekli görüyorlardı. Ama hedefleri, umdukları gibi olmayacaktı.

Gerçekleştirilen Türk harekâtı, Taşnakçıları bir hayli kaygılandırmaya yetti. Sarıkamış'ın alınmasından bir gün sonra 30 Eylül'de Taşnak Dışişleri Bakanı Ohancanyan, Çiçerin'e yazdığı mektupta, bir an önce Türk saldırısının önlenmesini istiyordu. Fakat Taşnakçıların ikili siyaseti gereği Ohancanyan, bir yandan da Tiflis'teki Albay Stokes'e İngilizlerin Trabzon limanına bir çıkarma yapmasını önermekten geri durmamıştı. Stokes'te bunun bir işe yaramayacağını ifade ederek aslında İngiliz siyasetinin sadece bir vaat politikası olduğunu gösteriyordu.⁵⁷

Sarıkamış'ın alınmasının ardından bir süre bekleyen Türk Ordusu, Hariciye Nazırı Vekili Ahmet Muhtar Bey, 8 Ekim 1920 tarihinde hareketin kaldığı

53 Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 184.

54 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 986.

55 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 987; Kazemzadeh, *The Struggle For Transcaucasia*, s. 288.

56 Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 186-187.

57 Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 186-187.

yerden devam edeceğini bildirdi.⁵⁸ Bu karara göre, Ermeni sorunun barışçıl bir şekilde çözülmesi için buna gerek duyulduğu belirtildi. Bu karar mucibince 27 Ekim'de harekât başladı ve 30 Ekim'de Türk Ordusu Kars'a girdi.⁵⁹ Bu arada Bolşevik Temsilcisi Legran, 28 Ekim'de Taşnakçılarla arabuluculuk anlaşması yaptı. Ancak Türk Ordusu'nun taarruza başlaması bu anlaşmayı geçersiz kılıyordu. Taşnakçı Ermeniler yine de İngilizlerden ümidini kesmemişlerdi. Bu cümleden olarak 3 Kasım 1920'de Taşnak Tiflis Temsilcisi Bekzadyan, Albay Stokes ile görüşmelere başlamış ancak Stokes verdiği bir cevapla Taşnakçıları yıllarca oyaladıklarını ima etmeye çalışmıştı.⁶⁰

Taşnakçı Ermeniler, zikredildiği üzere siyasi manevralarla destek ararken Kâzım Karabekir Paşa komutasındaki birlikler, Ankara'nın emri gereği, 3 Kasım'da ilerleyerek 7 Kasım 1920'de Gümrü'yü ele geçirdi.⁶¹ Ahmet Muhtar Bey, 8 Kasım'da barış şartlarını Ermenistan Hükümeti'ne bildirmesine rağmen Taşnakçılar bunu kabul etmediler. 14 Kasım'da yeniden başlayan harekât, Ermenilerin 18 Kasım'daki mütareke teklifiyle son buldu.⁶² Bu esnada Ohancanyan Hükümeti düştü ve yeni kabine Vratzian'ın başkanlığında kuruldu.⁶³ Nitekim O, iktidara geldiğinde TBMM'ye gönderdiği telgrafla barışçıl söylemlerde bulundu. 25 Kasım'da Türk heyeti adına Kâzım Karabekir Paşa Ermenistan heyeti adına Hatisyan arasında başlayan barış görüşmeleri 2-3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı.⁶⁴ Bu antlaşmayla, Ermenistan Sevr Antlaşması'nın geçersiz olduğunu kabul ediyor ve Misâk-ı Millî sınırlarını tanıyordu.⁶⁵ Böylelikle Ermeni sorunu, Kemalistler açısından çözülmüş görünüyordu. Ancak Ermenistan'da Bolşeviklerin bir hükümet darbesi ile ülke içinde egemen olması ikili ilişkilerin daha farklı bir boyuta girmesine neden oldu.

25 Kasım'da Türk heyeti adına Kâzım Karabekir Paşa Ermenistan heyeti adına Hatisyan arasında başlayan barış görüşmeleri 2-3 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı . Bu antlaşmayla, Ermenistan Sevr Antlaşması'nın geçersiz olduğunu kabul ediyor ve Misâk-ı Millî sınırlarını tanıyordu.

58 Öke, *Ermeni Meselesi*, s. 208.

59 Bilge, *Güç Komşuluk*, s. 63.

60 Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 194.

61 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 998; İskender Yılmaz, *Gümrü Antlaşması*, ATAM Yay., Ankara 2001, s. 59-60.

62 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 999-1001.

63 *Vakit*, 25 Teşrin-i Sani 1336/25 Kasım 1920; *Vakit*, 26 Teşrin-i Sani 1336/26 Kasım 1920.

64 Yılmaz, *Gümrü Antlaşması*, s. 92, 102, 119.

65 İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I, TTK Basımevi, Ankara 2000, s. 18.

IV. Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi ve Sonrasında Türk-Ermeni İlişkileri

Gümrü'de iki heyet, müzakerelerde bulunurken Ermenistan'da Bolşevikler yoğun bir propagandaya girişmişlerdi. Hatta Kâzım Karabekir Paşa, 22 Kasım 1920'de Ermenistan'da antlaşmanın imzasından önce çıkabilecek bir Bolşevik ihtilâlinde duyduğu endişeyi TBMM nezdinde dile getirmişti. Görüşmeler esnasında Ermeni baş delegesi Hatisyan da, müzakerelerin uzaması halinde Bolşeviklerin Erivan'ı ele geçirebileceklerini belirtmişti.⁶⁶ Bolşeviklerse Kemalistlerin Ermenistan'a kadar ilerleyeceğinden böylelikle Bolşevikleştirme hayallerinin suya düşebileceğinden çekinmekteydi. Bolşevik Rusya'nın iki taraf için de arabuluculuk teklifleri bu sebepten olsa gerekti.

Ermenistan'da Bolşevik hâkimiyetinin kurulması düşüncesi esas itibariyle Bakü'nün 28 Nisan 1920'de Bolşeviklerce denetim altına alınmasından sonra gelişti. Nitekim R.K.P. Komintern lideri Weltmann Pavloviç, Ermenistan'ın Bolşevikleşmesinin Kafkasya'da ve İran'daki İngiliz etkisini azaltacağını ve bu sebeple oldukça önemli olduğunu belirtmekteydi.⁶⁷ Bolşevikler, neticede Kasım ayının sonunda kesin kararlarını verdiler.

Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi, R.K.P. Kafkasya Bürosu ile Bakü'deki Dışişleri Bürosu'nun faaliyetleri sonucu gerçekleşti. Kafkasya Bürosu, 15-22 Kasım arasında Bakü'deki büro ile bu konuda anlaştı. Bunun üzerine 22 Kasım'da Bakü'de Ermenistan Askeri Devrim Komitesi, Sargis Kasian'ın başkanlığında kuruldu. Bu komitede Nuricanyan ve Bekzadyan gibi önemli kişilerde bulunuyordu. Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra 11. Kızıl Ordu, Geker'in komutasında 28 Kasım'da Getabek madenlerinden harekete geçti. Orconocidze'nin onayını alan Ermenistan Askeri Devrim Komitesi, 28-29 Kasım 1920 gecesi, 11. Kızıl Ordu'nun Dilican ve İcevan(Kervansaray)'a girmesiyle Ermenistan'da Bolşevik idarenin kurulduğunu ilan etti.⁶⁸ Bir gün sonrada Devrim Komitesi, Lenin'e bir mesaj göndererek Dilican ve Kervansaray'da Taşnak egemenliğine son verildiğini bildirdi yardım talebinde bulundu. Lenin'de verdiği cevapta, Devrimci Komiteyi, Ermenistan'ı emperyalizmin güdümünden kurtardığı için kutladı.⁶⁹ Bu arada Tiflis'teki İngiliz temsilcisi Albay Stokes, 1 Aralık 1920'de Curzon'a gönderdiği telgrafta Ermenistan'ın Bolşevikleştiğini bildiriyordu.⁷⁰ Böylece Bolşevikler, hem

66 Yılmaz, "Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi", s. 304.

67 Richard Hovannisian, *The Republic of Armenia (Between Crescent and Sickle Partition and Sovietization)*, Volume IV, University of California Press, London 1996, s. 373-374.

68 Hovannisian, *The Republic of Armenia*, Volume IV, s. 374-376.

69 A. Şemsutdinov-Y.A. Bagirov, *Bir Karagün Dostluğu*, s. 29-30.

70 *Documents On British Foreign Policy 1919-1939*, Volume XII, Her Majesty's Stationery Office, London 1962, s. 655.

Taşnaklara hem de bölgedeki İngiliz çıkarlarına da büyük bir darbe vurmuş oluyordu.

Birkaç gün sonra ülkede askeri olarak idareyi eline alan General Dro, 2 Aralık 1920'de Gümrü Antlaşması imzalandığı sırada Erivan'daki Bolşevik Rus temsilcisi Silin ile bir anlaşma yaptı. Buna göre, Ermenistan bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti oluyor, yeni kabine 2 Taşnak ve 3 Bolşevik Ermeni'den meydana geliyordu.⁷¹

Kâzım Karabekir, Gümrü'de Hatisyan ile görüşmeler gerçekleştirirken Ermenistan'da Bolşevik idarenin kurulduğundan haberi yoktu. Ancak Antlaşmanın imzalanmasından sonra Bolşeviklerin Ermenistan'ı ele geçirdiğini haber alınca memnuniyetini dile getirdi. Karabekir Paşa, Ermenistan Askeri Devrim Komitesi'ne “dost ve bağlaşıklık Türk ordusu” adına bir kutlama mesajı göndermek suretiyle ilişkilerin bir an önce kurulması istedi.⁷² Ahmet Muhtar Bey'de, İngiliz emperyalizminin hizmetçileri olan Taşnakların iktidardan düşmesi haberini memnuniyetle karşıladı.⁷³ Kemalistlerin bu olumlu karşılımlarının altında, Bolşevik idaresinin Ermenistan'da yerleşmesiyle Taşnakçılara darbe vurulması ve Taşnakçılarla yapılan barışın bu olayla birlikte kesin olarak çözümlendiği inancı yatıyordu.

Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi haberi Kemalistlerce olumlu karşılanırsa da Bolşeviklerin tavırları bekledikleri gibi olmadı. 10 Aralık 1920'de Sovyet Ermenistan'ı Dışişleri Bakanı Bekzadyan, TBMM'ye gönderdiği notayla, Bolşeviklerin artık idareyi ele aldığını Gümrü Antlaşması'nın geçersiz kılınması ve Gümrü'nün derhal boşaltılması gerektiğini bildirdi.⁷⁴ Kemalistler, Bolşeviklerin Gümrü'yü tanıyacıklarını düşünüyorlardı. Çünkü onlar, Taşnakçılarla olan meselelerini bir antlaşmayla çözdüklerine inanıyorlardı. Kemalistlere göre, Bolşevikler de zaten aynı amaç yani Taşnakçı meselesinin çözümü için Erivan'da iktidarı ele geçirmişlerdi. Bu düşünceyle TBMM adına Ahmet Muhtar Bey, 19 Aralık'ta verdiği cevabında, Ermenistan'da komünist düzenin tam olarak yerleşmediğini bu yüzden de Gümrü'nün boşaltılmasının mümkün olmadığını kesin bir şekilde dile getirdi.⁷⁵ Bekzadyan bu isteğini 8 Ocak 1921 tarihli notasıyla yeniden gündeme getirmekten kaçınmadı.

71 Kazemzadeh, *The Struggle For Transcaucasia*, s. 290; Hovannisian, *The Republic of Armenia*, Volume IV, s. 386-387.

72 Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 203.

73 Kazemzadeh, *The Struggle For Transcaucasia*, s. 292.

74 Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 266.

75 Yılmaz, *Gümrü Antlaşması*, s. 153.

Kemalistler, Ermenistan'da Bolşevik idaresinin kurulmasıyla Taşnak meselesinin kesin olarak çözüme kavuştuğunu ümit etmişti. Fakat Bolşeviklerin daha sonraki tutumu bu yönde olmayınca Gümrü'nün tahliyesi konusunda bir takım sıkıntılar yaşandı. Öyle ki, Çiçerin 13 Ocak'ta Orconikidze'ye gönderdiği bir telgrafta Gümrü'ünü Kemalistlerce yağmalanmakta olduğunu ve bundan duyduğu şikâyeti dile getirdi. Ancak Bekir Sami Bey, 5 Şubat'ta verdiği cevapta bu söylemlerin propaganda amaçlı olduğunu ifade etti.⁷⁶

Kemalist-Taşnakçı ilişkileri Gümrü Antlaşması'ndan sonra çözüm sürecine girmiş bulunuyordu. Taraflar arasındaki eski düşmanlıklar devam etse bile mevcut siyasî antlaşma aralarındaki bazı meseleleri hiç değilse çözebiliyordu. Bolşevik Ermeniler ile olan ilişkiler ise Gümrü'nün geçersiz kılınması istemi nedeniyle soğuktu ama yine de karşılıklı uzlaşma yolları aranıyordu. Bu uzlaşma Bolşevik Rusya açısından Kemalistler ile Sovyet Ermenistan arasında bir konferans ile sağlanmalıydı. Fakat Kemalistler, bir konferansın yapılmasını istemelerine rağmen Ermenistan meselesinin zaten Gümrü ile çözüldüğünü öne sürüyor, bu sebeple Ermenistan'ın katılmasını reddediyordu. Yine de Kemalistler, Bolşeviklerle olan arayışı bozmak istemiyordu. Buna karşın Gümrü şartlarından vazgeçmek gibi bir niyeti de yoktu.

Bu arada Erivan'da 1921 yılının Şubat ayında meydana gelen Taşnakçı karşı devrim hareketi Taşnakçıların Gümrü'ye sadık olarak Kemalistlere yakınlaşmasına neden oldu. Bolşevik Ermenilere karşı devrim hareketi aslında, Erivan'da Taşnakçılara karşı uygulanan bir baskı politikasının ürünüydü. Nitekim Ermenistan'ın Bolşevikleşmesinden sonra Bolşevikler, önceleri Taşnakçılara karşı hoşgörülü bir siyaset benimsese de, Aralık 1920 sonlarından itibaren Taşnak önde gelenlerini tutuklayıp Erivan'dan sürme kararı almıştı.⁷⁷ 1921 yılının ocak ayında ise bu tutuklamalar iyice arttı, General Dro, Silikov ve Nazarbekian gibi önde gelen Taşnakçılar ülke dışına sürüldü.⁷⁸ Bolşevik Rusya ile Bolşevik Ermenilerin Gürcistan üzerine yürümesinden istifade eden ülke içindeki Taşnakçılar, iktidarı yeniden ele geçirmek amacıyla bir isyan başlattılar.⁷⁹ Eski Taşnak Hükümeti lideri Simon Vratzian, *Ermenistan Selamet Komitesi* (*Hayreniki Pırgutyán Gomide*)'ni kurarak bir mücadeleye girişti ve 18 Şubat 1921'de iktidarı Bolşeviklerden devraldı.⁸⁰ Ermeni milliyetçisi

76 Yerasimos, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s. 266.

77 *Vakit*, 29 Kanun-ı Evvel 1336/29 Aralık 1920.

78 Kazemzadeh, *The Struggle For Transcaucasia*, s. 23; Hovannisian, *The Republic of Armenia*, Volume IV, s. 404.

79 Kaçaznuni, *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok*, s. 67.

80 *Vahdet*, 23 Şubat 1337/23 Şubat 1921; Hovannisian, *The Republic of Armenia*, Volume IV, s. 405.

Taşnakçı Garegin Nijde de Kızıl Ordu'yu ülken çıkararak Dağlık Ermenistan Cumhuriyeti'ni ilan ettiğini bildirdi.⁸¹

Taşnakçılar Erivan'da yeniden iktidara geldikten sonra Kemalistlerle iyi ilişkilerde bulunmak üzere harekete geçtiler. Taşnakçılar, Kemalistlerle imzaladıkları Gümrü Antlaşması'nın 5. ve 9. maddelerine istinaden Kemalistlerden Bolşeviklerle olan iç savaşta kendilerine yardım dahi talep etti.⁸² Nitekim yeniden iktidara gelen Simon Vratzian, 13 Mart 1921'de TBMM Reisi Mustafa Kemal'e gönderdiği mektupta bir an evvel dostluk münasebetlerinin kurulmasını arzuluyor ve şunları belirtiyordu:⁸³

“Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine. 18 Şubat'ta isyan eden milletin irade-i katıyyesi üzerine Ermenistan'daki Bolşevik Hükümeti devrilmiş ve Ermeni milleti kendi hakiki hükümeti etrafında yeniden toplanmıştır. Yeni hükümetin ilk vazifesi tesis ve memleketin unsur-ı muhtelifesi bünyesindeki revabit ve münasebat-ı hasenenin temin ve teyidi oldu. Memlekette zabt ve rabtın suret-i seriyede tesis edildiğini zat-ı âlilerine beyan ile mübahi oluyorum. Ermeni milletinin hür ve müstakil yaşamak hususundaki iradesi kati ve layetzelzeldir. Ve Bolşeviklerin tekrar Ermenistan'a girmelerine her ne bahane olursa olsun müsaade etmeyecektir. Aynı suretle Ermeni milleti mümkün olduğun kadar süratle komşularıyla birinci derecede Türk milletiyle münasebat-ı dostane tesisine şiddetle heveskârdır. Bu hissiyat ile mütahassis olarak Büyük Millet Meclisi Hükümetinin şahsında çalışkan Türk milletini selamlar münasebat-ı hasene-i hemcivarıyla ibtidar hususundaki arzumuzu beyan ve teşebbüsümüzün mahiyetinin nihatayla ve istikbalde devamlı bir dostluk devrinin küşadına bir mukaddime-i hayriye olmasını temenni eyleriz. Ermenistan Selamet Komitesi Reisi Vratzian(Vratzian).”

Vratzian, bu meşru yardım talebini 18 Mart 1921'de yineledi. Bu defa TBMM'nin Ermenistan temsilcisi Bahaddin Bey'e isteğini dile getirdi. Fakat Bolşeviklerle ilişkiler doğrultusunda hareket eden Kemalistler, 16 Mart 1921'de Bolşevik Rusya ile imzalanan Moskova Antlaşması'nı göz önünde bulundurarak Taşnakçılara hiçbir askeri malzeme yardımında bulunmadı. Buna ilaveten Taşnakçılara destek amaçlı Türk tarafından hiçbir katılım da olmadı.⁸⁴ Taşnakçılar, “Büyük Ermenistan” hedeflerini gerçekleştirmek istedikleri Kemalistlere karşı tarihin bir cilvesi olsa gerek şimdi yardım talebinde bulunuyor ve dostane münasebetlerin kurulmasını istiyordu. İngilizlerden yardım ümitlerini kestikten sonra bel bağladıkları Bolşevikler ise Erivan'da

81 Hovannisian, *The Republic of Armenia*, Volume IV, s. 405; Bournoution, *Ermeni Tarihi*, s. 262.

82 Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, s. 20-21.

83 T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Fon: 30 10 0 0, Kutu: 250, Dosya:689, Sıra:1.

Taşnakçılara karşı bir zulüm politikası izliyordu.⁸⁵ Taşnakçıların, oynadıkları ikili siyaset kısacası kendilerine oldukça pahalıya mal olmuştu.

Taşnak İç Savaşı, Kemalist- Bolşevik ilişkilerini de yansıdı. Şöyle ki, Erivan'daki iç savaş için asker sevk etmek isteyen 11. Kızıl Ordu Komutanı Geker, Kâzım Karabekir Paşa ile 4 ve 5 Nisan 1921'de görüşerek Gümrü'nün Türk ordusunca tahliye edilmesini istedi. Kâzım Karabekir ise Bolşevik Ermenilerin öncelikli olarak Moskova Antlaşması'nı tanımalarını gerektiğini söyledi. Ancak Geker'in kararlı tutumu ve Kemalistlerin Bolşevikleri gücendirmen istememesi üzerine Karabekir Paşa, 23 Nisan'da Gümrü'yü boşaltacağını bildirdi.⁸⁶

Taşnakçılar, “Büyük Ermenistan” hedeflerini gerçekleştirmek istedikleri Kemalistlere karşı tarihin bir cilvesi olsa gerek şimdi yardım talebinde bulunuyor ve dostane münasebetlerin kurulmasını istiyordu. İngilizlerden yardım ümitlerini kestikten sonra bel bağladıkları Bolşevikler ise Erivan'da Taşnakçılara karşı bir zulüm politikası izliyordu .

Taşnak İç Savaşı esnasında Türk-Ermeni ilişkilerinde yaşanabilecek en önemli sorunlardan birisi olarak Erivan'daki iç savaştan kaçanların Anadolu'ya iltica etme durumlarının olmasıydı. Bu konuda 12. Fırka Komutanlığı 18 Mart 1921 tarihli yazısında Bolşeviklerin baskısına maruz kalan Taşnak kuvvetlerinin sınırı geçme ihtimallerinin olduğu ve böyle bir durumda silahlarının alınabileceği belirtildi. İzinsiz olarak geçmek isteyen Taşnak grupların durmaları için uyarılmasını, uyarılara uyulmadığı halde ise silah kullanılmak suretiyle engel olunması istendi. Bu şekilde silahını teslim eden Taşnakçılar, koruma altında tutuklu kalacaklardı. Bu konuda Kâzım Karabekir Paşa da 2 Nisan 1921 tarihli yazısında Ermenilerden iltica eden olursa kabul edilmeleri ve gözetim altında tutulmalarını emretti.⁸⁷

Bolşeviklerle ilişkiler doğrultusunda hareket eden Kemalistler, Ermenistan'dan gelen sığınmacılara da kapıyı kapatmıştı. Mülteciler, bu sayede Anadolu'ya sokulmamış oldu.

Kemalistler, Erivan'daki iç savaşa müdahil olamamışsa da, buradaki Bolşevik-Taşnak çatışmasını da yakinen takip etmişti. Dâhiliye Vekâleti'nden 5 Mayıs 1921'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğine bildirildiğine göre Ermenilerle

84 Yılmaz, “Ermenistan’ın Bolşevikleşmesi”, s. 306-307.

85 *Vahdet*, 16 Mart 1337/16 Mart 1921; Ermenistan Harbiye Nazırı olan ve sonradan diğer Taşnakçılarla beraber sürülen Nazarbekian, verdiği bilgide Taşnakçıların zorla Bolşevik yapıldığını, olmayanların kurşuna dizildiğini ifade etmişti. (*Vahdet*, 9 Mart 1337/9 Mart 1921.)

86 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1054-1057.

87 Coşkun Topal, “Ermenistan’ın Sovyetleştirilmesi ve Ermeni Mülteciler Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, sayı: 29, Ankara 2008, s. 57, 59-60.

Bolşevikler arasındaki savaş devam etmekteydi.⁸⁸ 1921 yılının yaz sonlarına doğru ise Zengizor'u da alan Bolşevikler yeniden iktidarı ele geçirdiler.⁸⁹ Böylece Ermenistan'da bütünüyle Bolşevik idaresi kuruldu.

Ermenistan'da tam olarak Bolşevik hâkimiyetinin sağlanması, Kemalistlerin Ermenistan ile olan sorunların tamamen çözülme gereğini gündeme getirdi. Kemalistler, Kafkas Sovyet Cumhuriyetleriyle yapacağı bir anlaşma ile Doğu sınırlarını kesin olarak belirlemek istiyordu. Bu münasebetle 26 Eylül-13 Ekim 1921 tarihleri arasında Kars'ta bir konferans toplandı. TBMM adına Kâzım Karabekir Paşa, Sovyet Ermenistan adına da baş delege olarak Mravyan katıldı.⁹⁰ 13 Ekim 1921 tarihinde yapılan Kars Antlaşması ile Sovyet Azerbaycan ve Sovyet Gürcistan'dan başka Sovyet Ermenistan Cumhuriyeti ile de Gümrü'nün Ermenistan'a bırakılmasıyla kesin bir çözüme kavuştu.⁹¹

SONUÇ

1920-1921 tarihleri arasındaki Türk-Ermeni ilişkilerine genel bir çerçevede bakıldığında, tarafların mevcut siyasî durumlarının ikili ilişkilere ne denli tesirde bulunduğu açıkça görülmektedir. Türk-Ermeni ilişkilerinin bu evresinde Anadolu'daki Kemalist otorite, Ermeni sorununun çözümünde Bolşevik yardımı doğrultusunda hareket etmiştir. Taşnakçılar ise Batılı emperyalistlerin, özellikle İngiltere'nin maddi yardım vaatleri ve ABD'nin manda yönetimi isteminin, gölgesi altında kendilerine *yaşayabilecek Büyük Ermenistan* hedefini gerçekleştirme hayalleriyle ilintili bir politika takip etmiştir. Buna rağmen Taşnakçılar, Bolşevikleri de ihmal etmemiş, onlarla da bir takım ilişkilerde bulunmuşlardır. 2-3 Aralık 1920 yılında Gümrü Antlaşması ile Kemalistler ve Taşnakçılar arasındaki meseleler karşılıklı olarak halledilmişse de, Ermenistan'da Bolşevik idaresinin kurulmasıyla birlikte Kemalistler, Bolşeviklerle olan münasebetlerini öncelikli kılması, tarafların barış sürecinde kalıcılığı yakalamasını engellemiştir. Bolşeviklerle olan ilişkilerini esas alan Kemalistler, Taşnakçıların 18 Şubat 1921'de yeniden iktidara gelmelerinden sonra bile Taşnakçılarla bir yakınlaşma politikasından uzak kalmıştır. Sonuç olarak, Bolşevik Ermenilerin Gümrü konusundaki isteklerinde direktmesine rağmen, 1921 güzüne doğru Bolşeviklerin yeniden Ermenistan'da tamamen hâkim duruma gelmesi, Kemalistleri bu sorunun kesin olarak çözümüne itmiş, neticede 13 Ekim 1921'deki Kars Antlaşması, Sovyet Ermenistan'ı ile olan meselelere son noktayı koymuştur.

88 *Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, cilt: 48, sayı: 107, Ankara (Ocak 1999), s. 8.

89 Kaçaznuni, *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok*, s. 69.

90 Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, s. 1129.

91 Bilge, *Güç Komşuluk*, s. 76-77.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Resmî yayınlar

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar 'da ve Anadolu 'da Ermeni Mezalimi I (1906-1918), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 23, Ankara 1995.

Documents On British Foreign Policy 1919-1939, Volume XII, Her Majesty's Stationery Office, London 1962.

Ermeniler Tarafından Yapılan Katliam Belgeleri I, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayın Nu: 49, Ankara 2001.

Gazeteler ve Dergiler

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi

Vakit; 25 Teşrin-i Sani 1336/25 Kasım 1920, 26 Teşrin-i Sani 1336/26 Kasım 1920, 29 Kanun-ı Evvel 1336/29 Aralık 1920 sayıları

Vahdet; 23 Şubat 1337/23 Şubat 1921, 9 Mart 1337/9 Mart 1921 sayıları

Araştırma Eserleri

Kitaplar

Bayur, Yusuf Hikmet, *Armenians*, (ed: Kemal Çiçek-Pınar Eray), TTK Basımevi, Ankara 2010.

_____, *Türk İnkılâbı Tarihi*, III/4, TTK Basımevi, Ankara 1991.

Bilge, A. Suat, *Güç Komşuluk*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1992.

Bournoution, George A., *Ermeni Tarihi (Ermeni Halklarının Tarihine Kısa Bir Bakış)*, (çev: Ender Abadoğlu-Ohannes Kılıçdağı), Aras Yay., İstanbul 2011.

Çiçek, Kemal, *Ermenilerin Zorunlu Göçü(1915-1917)*, TTK Basımevi, Ankara 2012.

Erim, Nihat, *Devletlerarası Hukuk ve Siyasi Tarih Metinleri*, I, Ankara 1953.

Gökdemir, Ahmet Ender, *Cenûb-i Garbi Kafkas Hükümeti*, ATAM Yayınları, Ankara 1989.

Gürun, Kâmuran, *Türk-Sovyet İlişkileri(1920-1953)*, TTK Basımevi, Ankara 2010.

Hovannisian, Richard, *The Republic of Armenia (Between Crescent and Sickle Partition and Sovietization)*, Volume IV, University of California Press, London 1996.

_____, *The Republic of Armenia (The First Year, 1918-1919)*, Volume I, University of California Press, London 1971.

Kaçaznuni, Ovannes, *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok (1923 Parti Konferansı'na Rapor)*, (çev: Arif Acaloğlu), Kaynak Yay., İstanbul 2014.

Kazemzadeh, Firuz, *The Struggle For Transcaucasia (1917-1921)*, Birmingham 1951.

Kırzioğlu, M. Fahrettin, *Kars İli ve Çevresinde Ermeni Mezalimi*, Ankara 1954.

_____, *Milli Mücadelede Kars*, I, İstanbul, 1960.

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara Üniversitesi DTCF Yay., Ankara 1970.

Nassibian, Akaby, *Britain and the Armenian Question: 1915-1923*, Croom Helm, London, 1984.

Öke, Mim Kemal, *Ermeni Meselesi 1914-1923*, Aydınlar Ocağı Yay. , İstanbul 1986.

Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I, TTK Basımevi, Ankara 2000.

Şemsutdinov, A. –BAGİROV, Y.A. , *Bir Karagün Dostluğu Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri*, (çev: A. Hasanoğlu), Bilim Yay., İstanbul 1979.

Şimşir, Bilâl N., *Ermeni Meselesi (1774-2005)*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2009.

Uras, Esat, *The Armenians in History and The Armenian Question*, Documentary Publications, İstanbul 1988.

Yerasimos, Stefanos, *Türk-Sovyet İlişkileri(Ekim Devrimi'nden Milli Mücadele'ye)*, İstanbul 1979.

Yılmaz, İskender, *Gümrü Antlaşması*, ATAM Yay., Ankara 2001.

Hatıralar

Erdoğan, Fahrettin, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Yeni Matbaa, İstanbul 1954.

Karabekir, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz*, II, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2010.

Makaleler

Bozkurt, Abdurrahman, “Osmanlı Devleti ile Ermenistan Cumhuriyeti Arasındaki İlişkiler(1918-1920)”, *OTAM Dergisi*, sayı: 34, Güz 2013, s. 19-58.

Çiçek, Kemal, “Türk Ermeni İlişkileri ve Tehcir”, ‘*Ermeni Soykırımı' İddiaları-YanlıŞ Hesap Talat'tan dönünce-*, (der: Mustafa Çalık), Cedit Neşriyat, Ankara 2013, s.139-185.

Dilek, Mehmet Sait, “Paris Barış Konferansı'nda Ermeni Sorunu”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, sayı: 15-16, 2009, s. 79-97.

Doğanay, Rahmi, “Milli Mücadele Döneminde Türkiye, Sovyet Rusya ve İtilaf Devletlerinin Kafkasya Politikaları”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XIX/2, Elazığ 2009, s. 279-298.

Topal, Coşkun, “Ermenistan'ın Sovyetleştirilmesi ve Ermeni Mülteciler Sorunu”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, sayı: 29, Ankara 2008, s. 55.64.

Yavuz, Nurcan, “Rusya'da 1917 İhtilâlinin Ermeniler Üzerine Etkisi”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 3, 1995, s. 125-144.

Yılmaz, İskender, “Ermenistan'ın Bolşevikleşmesi”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 14, Erzurum 2000.

EK'LER:

EK- 1: Ermenistan Selamet Komitesi Reisi Simon Vratzian'ın TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa Gönderdiği Mektup

تودکیا بولسویک ملت مجلسی
اجرا اوکیاری حیاتی او یانی
نورموس و ییری
عدد

۳۳۷

ERMENİSTAN
CUMHURİYET ARŞIVI

زکیا بولسویک ملت مجلسی تودکیا بولسویک ملت مجلسی
ایستانده که بولسویک حاکمیت دورسده واریمیش کند عقیق کارون المرادنه تکیه
کویوش. کیکرکنت ایست فلفلی رله دلفلیت ناسی دکنکت قد قلفلیت نیه که
روایه دنا سبات هنت نای زنا یید اولد. نکنده فله در لایله هر سر سیده
ناسی بارکچی زاغله ییلدی یکه اوریم ایمنکت ورسنی بیله هفتونه که
اید و فلفلی در بیتر لکه در بولسویک تکیا ایستان کیده هت یاینه اولدی اولدی
سایه ریلدی عیصنترانی مله کله اولدی فله سینه قوشولم دینی درجه
قرک فیه ناسبات روشان نایب شت فلفله رله به سبات ناسبات ایله
بولسویک حاکمیت شخصه جالتفان لیک مله سول دنا سبات هت قهرام
ایله هفتونه که ایزدونده یای قوشولم مانکت کولوم دان سفله دایمی برتر دنیله
کت و تیر برضه خیر اولسه قنایده ایستان سول قنایسی بیلی و رها یه .

۳

030	10			250689	1
-----	----	--	--	--------	---

MAKALE ÇAĞRISI: ERMENİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

Ermeni Araştırmaları dergisi, kendi alanında bilimsel çalışmaya dayalı araştırmaların yayınlanması ve akademisyenler ve araştırmacılar arasında disiplinler arası tartışmaların desteklenmesi amacı ile kurulmuştur. Ermeni Araştırmaları dergisi Ermeni Meselesi'ne ilişkin makaleleri kabul etmektedir.

Hakemli bir dergi olan Ermeni Araştırmaları dergisi, yılda üç defa yayımlanır. Derginin dili Türkçedir. Ermeni Araştırmaları Dergisi daha önce herhangi bir dergide yayınlanmamış makaleleri kabul etmektedir. Makaleler, derginin belirtmiş olduğu bilimsel yazım kural ve standartlarına uygun ve açık bir dil ile yazılmış olmalıdır.

2001 yılından bu yana Ermeni Araştırmaları dergisi 51. sayı yayınlamıştır. Önceki sayılarda (Prof. Justin McCarthy, Prof. Guenter Lewy gibi) önde gelen akademisyenler ve uzmanlar ile doktora öğrencilerinden Ermeni Sorunu üzerine tarihsel, siyasi ve toplumsal araştırmalara ilişkin makaleler yayımlanmıştır.

Ermeni Araştırmaları Dergisi EBSCO ve TÜBİTAK-ULAKBİM tarafından taranmaktadır.

Ermeni Meselesi konulu tüm çalışmalar değerlendirmeye alınmaktadır. Ayrıca bazı temel konu başlıkları şöyle olabilir.

- Ermenistan Siyaseti
- Ermenistan Tarihi
- Ermenistan'da Kültür ve Sosyopolitik Gelişmeler
- Ermenistan'ın Bölgesel ve Uluslararası politikaları
- Türkiye-Ermenistan İlişkileri
- Ermenistan-İran İlişkileri
- Ermenistan'ın Kafkasya devletleri ile ilişkileri
- Ermenistan-ABD İlişkileri
- Ermenistan-AB İlişkileri

Yayın İlkeleri

Makalelerin, e-posta yolu ile şu adreslere gönderilmesi rica olunur:

ayavuzsir@avim.org.tr veya info@avim.org.tr

Makaleler, dipnotlar ve kaynakça dahil, en az 3.000 en fazla 13.000 kelime olmalıdır. Makaleler, Microsoft Word programında, Times New Roman karakterinde ve tek satır aralıkla yazılmalıdır. Açıklamalar ve kaynak gösterimi sonnot olarak değil, dipnot olarak gösterilmelidir. Metin için 12 punto, dipnotlar için 10 punto kullanılmalıdır.

Başlık sayfasında aşağıdaki bilgiler belirtilmelidir

- Makalenin başlığı
- Makale yazar(lar)ının bağlı olduğu kurum
- Makale yazar(lar)ının iletişim bilgileri (telefon numarası ve e-posta adresi)
- Öz: 300 kelimeyi geçmeyecek olan Türkçe ve İngilizce öz (Abstract)
- Anahtar Kelimeler: İngilizce ve Türkçe olarak alfabetik sıra ile yazılmış 5 tane anahtar kelime. Anahtar kelimeler tercihen başlıkta bulunmayan kelimeler olmalıdır.

Makalelerin hazırlanmasında, Ermeni Araştırmaları dergisinin şekil kuralları ile dipnot ve kaynakça sistemine riayet edilmelidir. Yayın Kurulu, teslim edilen makalelerle mümkün olduğu kadar hızlı bir şekilde ilgilenecektir. Teslim edilen makalelerin durumu hakkında yazarlara e-posta yoluyla bilgi verilecektir.

Bu makale çağrısı, dergimizin 52nci sayısına ilişkindir. Makale son teslim tarihi **23 Kasım 2015**'tir.

YAZIM KURALLARI / (STYLE SHEET)

A. Genel Kurallar

1. Ermeni Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanacak yazılar;
 - Objektif ve orijinal olup araştırmaya dayanmalıdır.
 - Bilimsel metotlarla kaleme alınmış olmalıdır
2. Herhangi bir yazının yayımlanıp yayımlanmamasına yazı kurulu karar verir.
3. Yazı kurulunun onayından geçen çalışmalar hakemlere gönderilir ve sonuçlarına göre değerlendirme yapılır.
4. alışmalar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.
5. Yazılardaki fikir ve değerlendirmeler yazarlara aittir ve aksi belirtilmediği sürece Terazi Yayıncılık'ın görüşlerini yansıtmaz. Bütün hukuki sorumluluk yazara aittir.
6. Yayımlanmış yazıların telif hakları Terazi Yayıncılığa aittir.
7. Teslim edilen makalelerin dergi format ve kurallarına uygunluğunu sağlamak yazarların sorumluluğundadır.
8. Yazarlar yazılarında T.C. Başbakanlık, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu tarafından düzenlenmiş olan yürürlükteki iml kılavuzunu (<http://www.tdk.gov.tr>) esas almak durumundadırlar.

B. Biçimsel Kurallar

1. Yazılar, Times New Roman yazı karakteriyle, 1,5 aralık ve 12 punto ile yazılmalıdır.
2. Başlıklar 14 punto ve koyu, büyük harf, ara başlıklar ise kk harf 12 punto ve koyu olmalıdır.
3. Yazıların Microsoft Word yazılım programında kaydedilmiş olması gerekmektedir.
4. Yazılar asgari 5000 ve azami 10000 kelimeyle sınırlandırılmalıdır.
5. Yazılar, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış 200 kelimeyi aşmayan zet, İngilizce'ye tercüme edilmiş başlık ve Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelimeyle beraber gönderilmelidir.
6. Yazar adı, sağ köşeye, italik koyu, 12 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi belirtilmelidir.
7. Dipnot yazımında uyulacak kurallar ekte, "Dipnot Yazım Kuralları" başlığı altında, detaylı bir Şekilde verilmekte olup; yazarların bu düzene (<http://www.eraren.org>) uymaları beklenmektedir.

DİPNOT YAZIM KURALLARI

A. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

John Smith, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

- Kitap, İki Yazar:

John Smith ve Mary Jones, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazar:

John Smith, Mary Jones ve Graham Fuller, *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

John Smith et al., *Kitap Adı*, New York: New York Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Kitap, Yazar Adı Olarak Bir Kurum Verilmiş İse:

Devlet Planlama Teşkilatı, *Yeni Strateji İle 3. Beş yıllık Kalkınma Planı*, Ankara: NEC., 1973, ss. 40-65.

- Çeviri Kitaplar:

J. M. Albertini, *Ekonomik Sistemler: Uygulamada Kapitalizm ve Sosyalizm*, Çev. Cafer Unay, Bursa: Uludağ Üniversitesi yayını, 1990, s.7.

- Birden Fazla Baskı Yapan Kitaplar:

Sadun Aren, *İstihdam, Para ve İktisadi Politika*, 9.b., Ankara: Ankara Savaş Yayınları, 1989, s.8.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitaplar ve Makaleler:

Merriam-Websters Collegiate Dictionary, 10. Baskı, Springfield: Merriam-Webster, 1993, ss. 100-102.

- İkinci Kaynaktan Alıntı:

Ziya Kaya, *Kitap adı*, Ankara: Onur Yayınları, 1995, s. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Cilt 10, Sayı 3, Haziran 2000, s. 44.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

David Daiches, *A Critical History of English Literature*, 2.b., New York: Ronald, 1970, 2. Cilt, ss. 538- 539.

B. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

John Smith, "Makale Adı", Mary Jones, Der., *Kitap Adı*, New York: New York, Publishing, 1999, ss. 100-102.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, Mayıs 1990, s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Jane Brody, "Turmoil Beneath the Calm", *New York Times*, 26 Haziran 1983, s. 3.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı", *Dergi Adı*, Cilt 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/abc/nbc>, ss. 100-101.

C. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Kemal Unat, *Raporun adı*, Washington, U.S. Government Printing Office, 1995, s. 8.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Annual Report of the Board of Regents of the Smithsonian Institution for the Year Ending June 30, 1992, Washington, U.S. Government Printing Office, 1993, s. 28.

- Bir Kurum, Firma Ya Da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1990, s. 33.

D. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

John Bergmann, "Relativity", The New Encyclopedia Britannica, Cilt. 10, Chicago: Encyclopedia Britannica, 1993, ss. 501- 508.

E. TEZLER

Yayımlanmamış Tezlerin başlıkları için *italic* kullanılmayacaktır.

K.E. Wrightson, "The Puritan Reformation of Manners, with Special Reference to the Countries of Lancashire and Essex 1640-1660", yayımlanmamış doktora tezi, Cambridge University, 1974, 2. Bölüm, s.36.

F. KİTAP, FİLM TELEVİZYON PROGRAMI VB. DEĞERLENDİRMELERİ/ ELEŞTİRİLER

John Smith, "Exposing the Self-Knowledge Myth", *Contemporary Psychology*, Cilt. 10, No. 7, Haziran, 2004, s. 12.

Jane Brody, "Heart Attacks: Turmoil Beneath the Calm", 60 Minutes, NBC, 26 Haziran 1983.

G. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>

- Süreli Olmayan İnternet Yayinlari (örn., Web sayfası, Raporlar)

John Smith, "Makale Adı", 14 Mayıs 2004, <http://www.internet.com/basim/mdhn/htm>, s. 12.

- İnternet Dergisinde Makale

John Smith, "Makale Adı." *Dergi Adı*, Cilt. 10, Sayı 7, 14 Mayıs 2004. <http://www.internet.com/abc/nbc>. (31 Temmuz 2006).

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara Vb. Gönderilen Mesajlar

John Smith, "New Inventions in the Cyberworld of Toylandia", (Mesaj: 25), 23 Nisan 1999. <http://groups.earthlink.com/forum/messages/00025.html>. (31 Temmuz 2006)

H. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

John Smith, "Microcomputers and the Business Writing Classroom", *Midwest Regional Konferansı*, Milwaukee: Association for Business Communication, 18 Nisan 1998, s. 14

I. BROŞÜR

The Great Falls in Perspective, New York: Tailor Publishing, 1982, ss. 11- 21.

İ. RESMÎ YAYINLAR

United Nations, Economic Commission for Africa, *Industrial Growth in Africa*, New York: United Nations, 1963, ss. 4- 6

J. MEKTUPLAR

William Makepeace Thackeray, "To George Henry Lewes", (6 Mart 1848), mektup 452, *Letters and Private Papers of William Makepeace Thackeray*, Der. Gordon N. Ray, 4 Cilt, Cambridge, Harvard University Press, 1946, 2. Cilt, ss. 353-354.

K. RÖPORTAJ

- Kitapta Basılmış

Federico Fellini, "The Long Interview: Juliet of Spirits", Der. Tullio Kezich, *Kitap Adı*, New York: Ballantine, 1966, s. 56.

- Radyo TV'de Çıkmış

Suzanne Gordon, "Interview, All things Considered", *National Public Radio*, New York, 1 Nisan 1983.

- Kişisel Röportaj

Kişisel Röportaj, isim (metinde eğer isim belirtilmemişse kiminle yapıldığı), Ankara: 27 Nisan 1983.

L. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Canada, Harita, Chicago: Rand, 1983.

Grammar and Punctuation, Şema, Grand Haven: School Zone, 1980.

M. KARİKATÜRLER VE FOTOĞRAFLAR

Charles Shulz, "Peanuts", Karikatür, *Star Ledge*, 4 Eylül 1980, s. 72.

N. AYNI KAYNAĞA İKİNCİ VE DAHA SONRAKİ ATIFLAR

Bu durumda her hangi bir kısaltma (ibid, age, agm...vb) kullanmak yerine çalışma başlığının ilk iki kelimesi ve üç nokta konulmalıdır. Şayet çalışmanın başlığı dört kelimedenden kısa ise her dipnotta aynen verilmelidir.

John Bradley, *The Evolution of the International Criminal Court*, New York: New York Publishing, 1999, s. 100.

John Bradley, *The Evolution...*, s.101.

SİPARİŞ FORMU

Adı : Adres :
Soyadı :
Telefon :
E-mail :

Aboneliklerimiz

- Ermeni Araştırmaları Dergisi - 4 Aylık Yıllık 25 TL ~~27~~
 Review of Armenian Studies Dergisi - 6 Aylık Yıllık 15 TL ~~16~~
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi - Yılda Bir Sayı Yıllık 9 TL

Tek Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi – Son Sayısı (sayı 51) 9 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi – Son Sayısı (sayı 31) 9 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi – Son Sayısı (sayı 15) 9 TL

Eski Sayı Siparişi

- Ermeni Araştırmaları Dergisi'nin Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Review of Armenian Studies Dergisi'nin Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL
 Uluslararası Suçlar ve Tarih Dergisi'nin Numaralı Eski Sayısı/Sayıları Adedi 5 TL

Kitaplar

- Ermeni Sorunu Temel Bilgi ve Belgeler Kitabı (Genişletilmiş 2. Baskı) 15 TL
 Armenian Diaspora / Turgut Kerem TUNCEL 35 TL
 Balkan Savaşlarında Rumeli Türkleri Kırımlar - Kıyımlar - Göçler (1821-1913) / Bilâl N. ŞİMŞİR 25 TL
 'AZA BEAST' Savaşın Köklerine İnmek / Colum MURPHY 30 TL

* Siparişinizin gönderilebilmesi için formu dekontla birlikte gönderiniz.

İletişim Bilgileri

Adres: Süleyman Nazif Sokak No: 12 Daire: 4 06550 Çankaya / ANKARA
Tel: 0312 438 50 23 • Faks: 0312 438 50 26
E-posta: terazi yayincilik@gmail.com

Hesap Numarası:

Terazi Yayıncılık - Garanti Bankası A.Ş. Çankaya /Ankara Şubesi
Hesap No: 181 /6296007 IBAN No: TR960006200018100006296007
Posta Çeki Hesap No: Ankara/Çankaya/Merkez 5859221

AVİM
AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ
CENTER FOR EURASIAN STUDIES

**Türkmeneli İlgirliği ve Kültür Vakfı
AVRASYA İNCELEMELERİ MERKEZİ**

ENGLISH Arama yap

AVİM

Kafkasya Halkın Sesi Yazarlar Teplotlar Analiz / Doyunlar Linkler İletişim

ASYA ARAŞTIRMALARI İRAK AVRUPA ARAŞTIRMALARI

KARFASYA VE ERMENİ SORUNU

ANALİZ / DOYUNLAR

FRANSA VE ERMENİ SORUNU
Ömer İsmail LÜTEM

GÜNEY KARFASYA'DAKİ SON GELİŞMELER - ALEV KILIC
Alev KILIC

**BİLAL NİŞANCI'IN "BALKAN SAVAŞLARINDA RUMELİ TÜRKLERİ
KİŞİLER-KİTAPLAR-GÖÇLER (1821-1913)" İSİMLİ KİTABI TERAZİ
YAYINLIKTAN ÇIKTI**
AVİM

EREMENLER VE SURIYE - 1915 VE 2013 - 31 Aralık 2013
Jeremy SALT

Bülten Aboneliği
E-Posta: Gönder

E-Kitaplar Arayış: Gönder

Yeni Sayfalar:

Günlük Bülten İçin Tıklayınız

KARFASYA VE ERMENİ SORUNU

**ÖZBEKİSTAN AZERBAJYAN'DA ÜRETİLEN SAVUNMA
SARFASINI...**
Azərbaycan Savunma Sənayesi Bələm Yaver Cəmalov, bu gün ulumuzu
ziyaret etdi...

AGIT DÖNEM BAŞKANI, AZERBAJYAN VE...
Azərbaycan Dışişleri Bakanı və AGIT Dönem Başkanı Ədizər Burişhalter,
yapmış...

FRANUZLAR NE İSTİYOR?
Fransa 22 yıl əvvəl sənədən sonra ilk üst dərəcə rəssam ziyarətini...

STRATEJİK GÖRÜŞ: DAĞLIK KARABAĞ
20 Dekabr 2014'tə Azərbaycanlı "Nəvab"li Sənayesi Hərbi Mərkəzi

HistoryofTruth.com
Armenian Allgealness

BALKAN ARAŞTIRMALARI

AB İHRAÇTANIN GÜZÜTİN ALTIMA ALDI
Avrupa Birliği'nin popülür ülkesinde üçüncü kezden itibaren, yavaş yavaş...

TÜRKİYE-BULGARISTAN EKONOMİK İLİŞKİLERİ
Türk-Bulgar ticaret ve Ticaret Odası'nın 6. Olağan Genel Kurulu...

**BOSNA OLİMPİYAT KOMİTESİ
ANLAŞMADI**
Bosna Hersek Olimpiyat Komitesi (OÇB) dün
gözetimlikliği toplantıda Top

**DÜNYA BANKASI'NDAN BOSNA
HERSEK'E İŞSİZLİK...**
Dünya Bankası Güneydoğu Avrupa Direktörü Ellen
Goldstein, ülkesi mevcut istatistik...

İRAK

İRAK CUMHURBAŞKANI TALABAN'IN SAĞLIK DURUMU
İrak Cumhurbaşkanı ve Kuvvetler Yürütücüsü Nuri el Maliki Cenevre'de
Talebancı...

İRAKIN 12 YENİ İLİ OLACAK
İrakin en yakın zamana 12 yeni ili oluşturabilir. Böylece ülkenin...

HAKŞİNDEN MALKİYE UYARILAR
Kürtler başta olmak üzere Irak devleti başlıca bölgenin tüm yerlilerinde Türk...
İrakinin 12 yeni iline...

İRAK ORDUSU İLE AŞİRET ÜYELERİ...
İrakinin 12 yeni iline...

ASYA ARAŞTIRMALARI

KÖRGEZİSTAN KIRGIZCAYA DÖNÜŞÜR
Kırğızistan'ın stratejik kooperatiflik ana dili Kirgizce tamamen
giriş yap...

**ÖZBEKİSTAN, ABD'İN TEHLİKELİ ÜLKELER
LİSTESİNDE...**
ABD Özbekistan'ı tehlikeli ülkeler listesinden çıkardı. Söz konusu kararın
finalet...

**TÜRKMENİSTANIN YENİ NEDEYİ İHRACATI ARTIRMAK
ETKİLEMEZ...**
İhracat Özbekistan: Büyüklüğü miyona petli Saidmahmudi Sadi düzenlediği
basın toplantısında...

AVRUPA ARAŞTIRMALARI

MALTA, 'AB VATANDAŞLIĞI SATIŞINDA'
Malta, Avrupa Birliği'nin gelen talepler
kapsamında AB vatandaşlığı olmayacağına karar...

**GÜL İTALYAN YATIRIMCILARI
TÜRKİYE'YE DAVET...**
Roma'da düzenlenen Türkiye-İtalya İş
Forumu'nda konuşan Cumhurbaşkanı Abdullah

Sipariş formu için tıklayınız

Dünyadan Seçme Haberler

'MAYAL KIRIKLIĞI İÇİNDEYİM'

NULAND KIBRIS'İ ZİYARET EDECEK

SURIYE KEMİŞYAL SİLAHLARIN İMHASINDA AVYAK SÜRÜYÖR

İSRAİL'DEN GAZZE'YE HAVA SALDIRISI

**TUNUS'TA YENİ BAŞBAKAN CUMA
YEMİN ETTİ**

Tweets

Özge Fırindoğlu @ozgefirindoglu
GENEVRE 2 KONFERANSI HARARETLİ
BASLIYOR avim.org.tr/bulten/tr/81658
Expand

Özge Oğutcu @ozgeogutcu
23 Jan

www.avim.org.tr